

ZLOČIN U 19:30

Federal Ministry
for Foreign Affairs

This book was published, translated and distributed with financial support of the Austrian Federal Ministry for Foreign Affairs (BMAA), Vienna.

ZLOČIN U 19:30

Balkanski mediji u ratu i miru

Kemal Kurspahić

(Sa engleskog prevela Vesna Kurspahić)

Naslov originala:

PRIME TIME CRIME, Balkan Media in War & Peace

March 2003, United States Institute of Peace Press

www.usip.org

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.774:355.01] (497.1) "1991/1996"

KURSPAHIĆ, Kemal

Zločin u 19:30 : balkanski mediji u ratu i miru
/ Kemal Kurspahić ; sa engleskog prevela Vesna
Kurspahić. – Sarajevo : Media centar, 2003. – 256
str. ; 23 cm

Prijevod djela: Prime time crime. – Bibliografija:
str. 252-256

ISBN 9958-9417-1-6

COBISS/BH-ID 11810822

Na osnovu člana 18. tačka 10. Zakona o porezu na promet proizvoda i usluga prečišćeni tekst ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj 49/02), a na zahtjev MEDIA CENTRA-SARAJEVO, od 26.03.2003. god., Federalno ministarstvo kulture i sporta/športa, daje MIŠLJENJE da je knjiga "ZLOČIN U 19:30" autor *Kemal Kurspahić*, proizvod iz člana 18. tačka 10. Zakona o porezu na promet proizvoda i usluga na čiji se promet ne plaća porez na promet proizvoda.

Mojim najdražima – Vesni, Tariku i Mirzi – s ljubavlju.

Sadržaj

Predgovor	IX
1. Svjedoci Titovog vremena (1945-80)	3
2. Srbija: Proizvodnja neprijatelja (1980-89)	29
3. Srpsko-hrvatski rat: Lagati za domovinu (1990-91)	71
4. Ubijanje Bosne (1990-95)	97
5. Postdejtonske propuštene prilike (1995-2000)	161
6. 2000: Početak promjena	209
7. P.S.	243
Bilješke	255

Predgovor

Ravnodušnost nije početak, ona je kraj. I, zato, ravnodušnost je uvijek prijatelj neprijatelja, jer ona pomaže agresoru – nikad njegovoj žrtvi, čiji se bol uvećava ako su on ili ona zaboravljeni. Politički zatvorenik u svojoj ćeliji, gladna djeca, izbjeglica beskućnik – ne odgovoriti na njihovu patnju, ne olakšati njihovu samoću nudeći im iskru nade znači prognati ih iz ljudskog pamćenja. A poričući njihovu ljudskost mi izdajemo vlastitu.

Ravnodušnost, onda, nije samo grijeh, ona je i kazna. I to je jedna od najvažnijih lekcija u dalekosežnim eksperimentima s dobrom i zlom u ovom odlazećem stoljeću.

ELI VIZEL (ELIE WIESEL),
Opasnosti ravnodušnosti
(Predavanje u Bijeloj kući, u okviru serije
Milenijumske lekcije, 12. aprila 1999.)

DOK ZAVRŠAVAM OVU KNJIGU u jesen 2002, sedam godina nakon što je Dejtonski mirovni sporazum okončao troipogodišnji rat u Bosni, mediji i javnost u zemljama zahvaćenim tim ratom – u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini – još su rastrgnuti između dvije krajnosti: poricanja ili obznanjivanja zlodjela devedesetih. Višemjesečna debata odvija se na stranicama beogradskog nedjeljnika *Vreme* i u njoj se čak i osnivači tog magazina nalaze na krajnjim polovima bespoštedne polemike. Jedna strana kritikuje “moralni fundamentalizam” onih koji zahtijevaju podnošenje računa za počinjene ratne zločine: njene pristalice smatraju da se “ne treba prenemagati nad tragedijom za koju nema lijeka”. Druga strana upozorava da je riječ “tragedija” ovdje neprimjerena jer se njome prikrivaju zločini nad nevinim ljudima. Ona poziva na tri nivoa odgovornosti: krivičnu – onih koji su naređivali i činili zločine; moralnu – onih koji su oblikovali javnost, inicirali i opravdavali počinjena zlodjela; i političko-istorijsku – onih koji su godinama podržavali zločince na vlasti.

Ta rasprava ne tiče se samo prošlosti. Ona se i te kako tiče i budućnosti. Oštre razlike o tome kako se odnositi prema zločinima ispoljavaju se i među inostranim sponzorima mirovnog procesa na Balkanu. Neki od njih vjeruju da bi insistiranje na odgovornosti – u sudovima, u političkom životu, u medijima – moglo potkopati mirovni proces. Drugi su uvjereni da je obznanjivanje ratnih zločina sama suština tog procesa: da bi se odala počast žrtvama, da bi se preživjelima dao osjećaj zadovoljavanja pravde i uvažavanja njihove patnje, da bi nevini na svim stranama mogli da krenu putem pomirenja. Sve to u velikoj mjeri zavisi od medija, od kojih većina i sedam godina nakon rata ostaje u rovovima nacionalizma u čijem su kopanju odigrali neslavnu glavnu ulogu.

Ovo i jeste knjiga o ulozi medija u bivšoj Jugoslaviji – najprije u Srbiji, zatim u Hrvatskoj, i najzad u Bosni – u buđenju zaboravljenih strahova i mržnji i poticanju nekad miroljubivih susjeda da sumnjaju, mrže, sukobljavaju se i čak ubijaju u posljednjoj deceniji dvadesetog vijeka. Mediji pod kontrolom vladajućih partija i države – koji su u bivšim komunističkim zemljama bili instrument potpune kontrole nad onim što je javnosti dozvoljeno da zna i što vlasti žele da ona vjeruje – odigrali su neslavnu ulogu u izazivanju balkanskog krvoprolića devedesetih.

U rukama Slobodana Miloševića, srbijanski mediji - i posebno dnevni list *Politika* i Televizija Srbije – sistematski su širili među Srbima strah od genocidne prijetnje najprije “šiptarskih separatista”, zatim hrvatskih “ustaša” i bosanskih muslimanskih “mudžahedina”, mobilisući narod za nešto što će postati “preventivni genocid”: “Ako ne pobijemo mi njih, pobiće oni nas”. U rukama Franje Tuđmana i njegove ultranacionalističke Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), hrvatski državno-partijski mediji nisu bili civilizovaniji u oslikavanju, kako im je kad trebalo, Srba i Muslimana kao zakletih neprijatelja: Hrvati su se u tim medijima pojavljivali kao čuvari europskih vrijednosti od “bizantijskih” (srpskih) ili “islamsko-fundamentalističkih” (bošnjačkih) barbara. I, kao posljedica, stiješnjeni između Miloševićevog pohoda za “Veliku Srbiju” i Tuđmanovog za “Veliku Hrvatsku”, politički ultrabošnjaci su postepeno razvijali vlastitu vrstu ultranacionalističkih medija, šireći antisrpska i antihrvatska osjećanja. A kad su jednom oslobođeni demoni balkanskih mitova i istorije, preplavljujući novinske strane i radio televizijske programe zastrašujućim pričama o nekad dobrim susjedima kao vječitim neprijateljima, mediji pod kontrolom nacionalista postali su generatori – a ne samo svjedoci – terora, ubistava i progona genocidnih razmjera. Naslovne strane i glavne večernje emisije televizije u 19:30 ponavljale su se kao beskrajni višegodišnji zločin.

Fokus ove knjige je uloga medija u tri bivše jugoslovenske republike gurnute u ratni trougao devedesetih, Srbiji-Hrvatskoj-Bosni, bez šire analize sukoba na Kosovu 1999. i u Makedoniji 2001. U ta dva slučaja, sukobi su imali iste korjene, u poremećenoj ravnoteži između državnog suvereniteta i poštovanja manjina i njihovih prava; u suprotstavljenim idejama o tome kako harmonizirati državnost s imperativom punog uvažavanja različitih religijskih i nacionalnih identiteta; u opsesiji samo “svojim” vrijednostima bez i najmanjeg uvažavanja osjećanja “drugoga”. U oba slučaja, većina medija bila je reducirana na propagandu “patriotskih motiva” samo svoje strane, uz neke zapažene izuzetke, poput dnevnika na albanskom jeziku *Koha ditore* čiji se izdavač Veton Suroi i u najgorim danima državnog terora protiv svog naroda hrabro i strastveno zalagao protiv slijepe mržnje i odmazde.

Zločin u 19:30 – Balkanski mediji u ratu i miru je priča o medijima degradiranim u oruđa za proizvodnju neprijatelja, za poticanje rata i opravdavanje ratnih zločina. Ali to je takođe i priča o hrabrim pojedincima i rijetkim medijima koji su odbijali da budu upotrijebljeni u ratnoj propagandi, održavajući i braneći etičke vrijednosti i profesionalne standarde novinarstva, često uz goleme lične žrtve a ponekad i po cijenu života. Ova knjiga željela bi da oda priznanje onima koji su, čak i u zemlji koja je jednostavno izručena iz ruku komunista u ruke ultranacionalista, propuštajući istorijsku priliku da postane dio evropskog preokreta krajem osamdesetih, znali da je – nezavisno od toga ko je na vlasti – novinarstvo samo profesija a novinar svjedok a ne ratnik. Možda u ovoj knjizi nećete naći ravnotežu između dobra i zla, kao što je nije bilo ni u tragičnoj balkanskoj deceniji devedesetih, u kojoj su prevagnule snage zla. Svejedno, hoću da počnem knjigu s onima koji su, uprkos svemu, pokušali da praktikuju čisto i jednostavno – novinarstvo. Mnogi od njih vodili su iscrpljujuće bitke s vastitim autokratskim režimima; neki su utišani tek onda kad su njihove kuće preoteli miljenici vladajućih partija; neki izgubili posao u sistematskim čistkama; a vrlo malobrojni uspjeli su da očuvaju nezavisnost do kraja da bi onda vidjeli kako su njihove zemlje – i njihovi profesionalni ideali – smrvljeni u deceniji nacionalističkih krstaških ratova.

Dva urednika, Staša Marinković iz beogradske *Borbe* i Joško Kulušić iz splitske *Slobodne Dalmacije*, zauzimaju vrlo počasna mjesto u priči o odbrani novinarskog dostojanstva u bivšoj Jugoslaviji krajem osamdesetih. Obojicu sam upoznao na samom početku potapanja Jugoslavije u kaos neposredno nakon što je Slobodan Milošević preuzeo vlast u Srbiji. Bilo je rano proljeće 1988. kad sam, zajedno s kolegom iz *Oslobođenja* Zlatkom Dizdarevićem, dobio poziv *Slobodne Dalmacije* za vikend krstarenje na Jadranu. Kulušić je okupio neke od najpoznatijih novinara iz cijele Jugoslavije – uključujući Jurija Gustinčića i Jaka Koprivca, Slovence na radu u Beogradu, zatim beogradske kolege Stašu Marinkovića, Zorana Jeličića, Mladena Arnautovića i Stevana Nikšića, nas dvojicu iz Sarajeva i ... desetinu drugih – da daleko od svih dnevnih stresova i pritisaka prijateljski i kolegijalno “razmijenimo iskustva” u suprotstavljanju pritiscima na medije za svrstavanje u nečem što se

naslućivalo kao propagandni rat “svi protiv svih”. Kontrast nije mogao biti naglašeniji. U ambijentu koji podsjeća na slike iz najprivlačnijih turističkih brošura, jedreći na sunčanoj palubi stare dobre brodice kroz plavetnilo Kornatskih Otoka – uz obilje dalmatinskog pršuta i sira, odabrane lokalne lozovače i vina i svježih plodova mora: rakova, školjki i riba – mi smo razmjenjivali priče o probuđenim duhovima balkanske krčme koji nas guraju u rovove jedne protiv drugih.

Marinković je bio prvi na udaru ofanzive protiv slobodnomislećih medija. Do tog našeg susreta na jedrenju, svi najuticajnije mediji u Srbiji, od Radio-televizije Beograd do listova Politikine izdavačke kuće, već su bili čvrsto u rukama Miloševićevih lojalista. Svi su uveliko bili na poslu promovisanja “srpske nacionalne stvari”: okrivljivanja svih drugih u bivšoj Jugoslaviji za stvarne ili izmišljene nepravde prema Srbiji i Srbima; proizvodnje i stalnog proširivanja liste neprijatelja; projektovanja zastrašujuće slike naroda kojem prijeti neposredna opasnost i koji zato mora da se ujedini oko vođe. Marinkovićeva *Borba* odbijala je taj poziv da služi nacionalističku stvar. Pri tome se pozivala i na izvjestan zakonski osnov nezavisnosti od usko-srbijanske politike: *Borba* je bila federalni list i u tom smislu svezugoslovenski, otvoren i za sve druge u još jedinstvenoj zemlji. U decenijama jake centralne vlasti i Titovog neupitnog autoriteta, to je moglo da bude i kletva s kojom se moralo živjeti. *Borba* je, naime, bila najkontrolisaniji list, pošto se smatralo da njena uređivačka linija odražava zvanični jugoslovenski stav, zbog čega je bila suviše službena, manje zanimljiva ili čak dosadna za širu čitalačku publiku. Preživljavala je samo zahvaljujući tome što je bila obavezno štivo partijskog i armijskog kadra, s osiguranim visokim tiražom u državno-partijskoj pretplati, ali je bila i najpomnije iščitavno i analizirano novinsko štivo među stranim diplomatima i analitičarima koji su između redova u njenim člancima odgonetali oscilacije u jugoslovenskoj politici. Slabljenje federalne vlasti i međurepubličke svađe u deceniji poslije Titove smrti otvorili su neke nove mogućnosti novinskog izraza u *Borbi*. Pod Marinkovićevim vodstvom list je u kasnim osamdesetim počeo koristiti svoj eksteritorijalni status u međurepubličkim prepirkama da, izvan domašaja partijske discipline, predstavi različite strane i poglede u

debatu o budućnosti zemlje. Dok je štampa u svakoj od šest republika bila obavezna da predstavi prvenstveno poziciju vlastitog vodstva, ignorišući ili jednostavno odbacujući i kritikujući poglede drugih – ne trudeći se da ih makar predstavi – Marinković je nudio čitaocima nepristrasno izvještavanje o sve izrazitijim neslaganjima na jugoslovenskoj političkoj sceni.

A predstaviti čak i gole činjenice o tome šta je ko rekao bila je rijetka gozba za javnost. Marinković je u tome otišao tako daleko da je pribavio i štampao, kao poseban prilog u *Borbi*, doslovan stenogram svega što je rečeno na nekoliko za javnost nedostupnih sastanaka jugoslovenskog i srbijanskog partijskog vrha. Bilo je to prvi put da neke novine pokažu prepirke u partijskom vrhu u punom svjetlu – sa svim do tada skrivenim rivalstvima i svadama, optužbama i poricanjima, ograničenjima i slabostima. Iznenada, *Borba* je postala tražena roba. List je takođe pozvao neke od najkontroverznijih učesnika u tim debatama da objasne, u intervjuima ili vlastitim člancima, svoje poglede na najvruća politička pitanja u Jugoslaviji. Bila je to uzbudljiva zamjena uloga na beogradskom tržištu štampe. Nekad liberalna *Politika* postala je propagandna truba Miloševićevog režima. Nekad striktno kontrolisana *Borba* postala je jedini list otvoren za sučeljavanja argumenata. Novi srbijanski režim nije mogao tolerisati takav izazov svom neupitnom autoritetu. Tokom krstarenja po Kornatima, Marinković nam je pričao o metodima koje su Miloševićevi propagandisti koristili da ga potčine pravilima novopromovisanog “patriotskog novinarstva”. Neposredno prije nego što nam se pridružio u Splitu, bio je pozvan na specijalno zasjedanje sekcije za informisanje Socijalističkog saveza (radnog naroda) Srbije na “demokratsku raspravu o nekim greškama i zastranjivanjima u uređivačkoj politici *Borbe*”. *Borba* je bila optužena da “gubi smisao za prosuđivanje i političku i ideološku orijentaciju”; Marinković je bio okrivljen da “podriva odnose između *Borbe* i Srbije”; da “stavlja Centralni komitet Saveza komunista Srbije na optuženičku klupu” (u vezi s objavljivanjem kritičkih pogleda na partijske i medijske čistke u Srbiji); za “opsjednutost Srbijom”. Bila je to verbalna artiljerija koja obično najavljuje konačan obračun s oponentima vladajuće partijske linije. Pokušaji Marinkovića i drugih *Borbinih* predstavnika da objasne kako predstavljanje

različitih pogleda nije nikakav simptom pomućenog rasuđivanja nego sama suština profesionalnog, nepristrasnog izvještavanja, dočekivani su od poletnih zastupnika tvrde linije gotovo kao samooptužbe, kao još jedan dokaz kako u *Borbi* “nema dovoljno samokritike” u suočavanju s vlastitim “greškama i zastranjivanjima” – još jedna kletva iz vokabulara najtežih partijskih grijeha. Socijalistički savez Srbije javno je zaprijetio “povlačenjam podrške” *Borbi*.

“Hvala Bogu da nas oni ne podržavaju!” – govorio nam je Marinković.

Naš domaćin, Joško Kulušić, bio je vjerovatno najuspješniji urednik jednog dnevnog lista u predratnoj Jugoslaviji. Njegov list nije bio ni federalni, kao *Borba*, ni republički – kao *Politika* u Srbiji, *Vjesnik* u Hrvatskoj, ili *Oslobodenje* u Bosni – nego regionalni sa sjedištem u Splitu. Kulušićeva vizija i potpuna predanost poslu u godinama u kojima je bio glavni urednik (1983-1993) pretvorili su *Slobodnu Dalmaciju* pod njegovim vodstvom u najugledniji dnevni list u Hrvatskoj. Bio je rođeni novinar. Toliko ga je privlačilo novinarstvo da mu se posvetio već kao maloljetnik, napuštajući gimnaziju, i već tada je bio zapažen po tome što je uredniku gradske hronike – u kojoj obično počinje a često i završava karijera budućeg novinara – u samo jednom danu donio 20 vijesti iz grada. U sedamdesetim je bio imenovan za prvog urednika *Nedjeljne Dalmacije*, vikend-izdanja *Slobodne*, i napravio je od nje uvažen nedjeljnik s tiražom od pedesetak hiljada primjeraka. U 1983, iako je Partija imala svog kandidata za taj posao, novinari *Slobodne Dalmacije* izabrali su ga za svog glavnog urednika. Kulušić je postavio visoke profesionalne standarde i ciljeve. Prvi je dolazio u redakciju ujutru i posljednji odlazio uveče, lično uređujući i prelamajući većinu stranica. I, što je najvažnije, angažovao je neke od najboljih autora iz cijele Hrvatske i Jugoslavije kao redovne saradnike i kolumniste. Ugled i tiraž *Slobodne Dalmacije* u tim su godinama premašili ugled i tiraž *Vjesnika* – dostižući više od 100.000 primjeraka – a oko lista se razvio i vrlo prosperitetan biznis: sami su kupili najmoderniju štampariju i redakcijsku opremu i razvili prodajnu mrežu s kioscima širom Hrvatske.

Tih nekoliko dana provedenih u beskonačnim novinarskim razgovorima s Kulušićem, Marinkovićem i drugima, o profesiji u suočavanju

s izazovima teških vremena, na malom jedrenjaku u ljepotama Kornata uticali su i na način kako sam ja vodio *Oslobođenje* u Sarajevu nakon što sam u decembru 1988. postao prvi glavni urednik tog lista u čijem su izboru glavnu riječ vodili novinari. Bio je to početak prijateljstva u kojem smo se mogli obratiti jedan drugome za razumijevanje i profesionalnu podršku u bitkama za dostojanstvo profesije i javne riječi koje su slijedile.

I Marinković i Kulušić umrli su prerano, nekako u sred i na prvoj liniji te borbe za profesionalne standarde i etičke vrijednosti novinarstva. Miloševićeva “ulična revolucija”, koja je pomela sa scene umjerena rukovodstva u Srbiji, Vojvodini, Crnoj Gori i na Kosovu, nije mogla trpjeti *Borbinu* objavljenu nezavisnost. Gordana Logar, još jedan hrabri urednik tog lista, rekla mi je: “Stasa se odupirao nacionalizmu od početka. Kad je Milošević izveo partijski puč, na čuvenoj Osmoj sjednici srbijanskog Centralnog komiteta u jesen 1987, Stasa je uradio nešto što nijedan drugi list ne bi učinio. Pribavio je i štampao od riječi do riječi zapisnik sa sjednice, dajući javnosti ekskluzivnu priliku da čita i sve ono što su govorili Miloševićevi protivnici (prilog je objavljen pod naslovom “Noć oporih reči”). Svi drugi mediji dali su samo jednu stranu priče: onu Miloševićeve grupe”.¹

Miloševići lojalisti zaduženi za disciplinovanje medija pozivali su Marinkovića na brojna zasjedanja sračunata na ideološko ispiranje mozga, nastojeći da ga zastraše i pokore. Prijetili su mu otkazivanjem naknade za nabavku novinskog papira, koju su dobijali svi drugi zvanični dnevници u bivšoj Jugoslaviji, javno tražili njegovu ostavku, otkazivali službenu pretplatu na *Borbu*, ali on je nastavljao da se odupire, “s povremenim taktičkim ustupcima”, kako mi je rekao njegov nasljednik u ulozi glavnog urednika Manjo Vukotić.² Marinković se povukao u jesen 1989, tek kad je ubijedio Vukotića da se vrati iz Rima, gdje je bio dopisnik *Borbe*, a sam je počeo da se priprema za dopisnika u Varšavi. “To je bila njegova najveća profesionalna želja (da svjedoči o istorijskim promjenama na Istoku)”, rekla mi je Logarova.

Dok je obavljao obavezne medicinske preglede, kroz koje je morao proći svako u Jugoslaviji ko je dobio neki dugoročni mandat u inostranstvu, doktori su ustanovili da ima maligni rak debelog crijeva.

Umro je u decembru 1989. Nekako u to vrijeme novinari su u redovnoj godišnjoj anketi *Slobodne Dalmacije* izabrali *Oslobođenje* za List godine u bivšoj Jugoslaviji – priznanje koje je *Borba* dobila 1987 – a Marinkovićeva supruga Dragana poslala mi je prijateljsko pismo s porukom: “Staša bi bio ponosan na vas da je doživio da zna za to”. Vukotić i Logarova nastavili su gdje je Marinković stao. Pod Vukotićevim vodstvom, *Borba* je postala glas umjerenih reformskih snaga 1990. i dostigla tiraž od više od 100.000 primjeraka pokrivajući antimiloševićevske proteste u Beogradu u proljeće 1991. Logarova je predvodila *Borbin* prkos protiv vladinog preuzimanja lista 1994-95, započevajući novi list, *Nasa Borba*, koji je cijelu godinu predstavljao jedini alternativni glas u odnosu na nametnutu zvaničnu liniju sve dok taj list nije ugušen.

PROFESIONALNO UVAŽAVANJE: U izboru splitskog dnevnika *Slobodna Dalmacija* bosanski dnevnik *Oslobođenje* proglašen je za List godine u Jugoslaviji 1989. godine. Joško Kulušić čestita Kemaluru Kurspahiću

Nakon što je Franjo Tuđman pobijedio na izborima 1990, otvorenost za razlike nije više bila dobrodošla ni u Hrvatskoj. Od hrvatskih medija tražilo se i očekivalo da pariraju patriotizmu Miloševićeve štampe u Srbiji. *Slobodna Dalmacija* i Joško Kulušić bili su prirodna meta napada Tuđmanove nacionalističke Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Upornost tog lista da odslikava sve strane rasplamsale debate o budućnosti Jugoslavije osuđivana je kao “Jugo-nostalgija” i “manjak patriotizma”. Pisanje o diskriminaciji vlasti prema nehrvatskom stanovništvu – uključujući birokratske

prepreke u sticanju hrvatskog državljanstva, zahtijevanu izjavu o lojalnosti Hrvatskoj da bi se ostalo na poslu, obaveznu osudu samozvanog vodstva hrvatskih Srba i slično – izbacilo je *Slobodnu Dalmaciju* u vrh medija koje je trebalo ušutkati. U tome je Tuđman koristio iste metode kojima se služio Milošević u ušutkavanju *Borbe*. Poništio je privatizaciju *Slobodne Dalmacije*, aranžirajući da novo-proizvedeni hrvatski medijski “tajkun” Miroslav Kutle kupi list početkom 1993, nakon čega je Kulušić izgubio posao. Najpoštovaniji hrvatski dnevnik tako je postao istureni propagandni položaj hrvatskog nacionalizma. Po mnogima možda najveći urednik u hrvatskom novinarstvu našao se na ulici, riješen da pokrene novi list kojem je dao ime *Dan* što je bilo i kratica za Dalmatinske novine. Na tržištu štampe pod strogom kontrolom HDZ-a, međutim, bilo je i previše prepreka za tako nešto. Vladajuća partija kontrolisala je štamparije i distributivnu mrežu, odlučujući o tome ko može da se štampa i po kojoj cijeni; koje novine mogu na kioske; i – što je najefikasnije sredstvo kontrole – koji će izdavači i sa koliko zakašnjenja dobiti novac od prodane štampe. Firme u vlasništvu partijskih lojalista imale su nalog da oglašavaju samo u “politički podobnim” medijima, a Kulušićev novi list nikad nije mogao biti na takvoj listi. Pokretanje lista pod takvim uslovima, prvo nedjeljnog a kasnije nakratko dnevnog, sagorjelo je svu Kulušićevu energiju. To njegovo istrajavanje da održi u životu slobodnu javnu riječ zabilježeno je u magazinu Hrvatskog novinarskog društva kao dostojanstveni “posljednji akt otpora”.³ U noći između petka i subote, 20-21. februara 1998, Joško Kulušić umro je od srčanog udara za svojim radnim stolom, uređujući posljednji broj lista *Dan*. Sljedećeg dana taj list prestao je izlaziti.

Dvije godine kasnije, neposredno nakon pobjede demokratske opozicije na hrvatskim izborima, predstavnici *Slobodne Dalmacije* – neki od onih istih ljudi koji su predvodili HDZ-ovu otimačinu lista – posjetili su Kulušićev grob, objavljujući to u bilješci naslovljenoj s “Počast šjor Jošku”. Hrvatski Ustavni sud proglasio je preuzimanje *Slobodne Dalmacije* od strane HDZ-a 1993. godine neustavnim; Kutle je uhapšen zbog svoje uloge u partijski orkestriranoj pljački; dok Kulušić ostaje, u sjećanju onih koji su ga znali, urednički genije koji je umro braneći profesionalno dostojanstvo u desetljeću tame.

Bilo je i drugih inspirativnih primjera novinara koji su održavali lični i profesionalni integritet nasuprot svim ograničenjima.

– U Srbiji – to je priča o Veranu Matiću i Radiju B92; grupi okupljenoj oko magazina *Vreme* u svom originalnom obliku iz ranih devedesetih; časopisu *Republika* i Nebojši Popovu; hrabrim individualcima, poput Petra Lukovića, koji su uporno osuđivali nacionalističku propagandu i zločine; i mnogima od nezavisnih novinara koji su izgubili posao u Miloševićevim medijskim čistkama i njihovoj međusobnoj solidarnosti. Pored njih, i podgorički nedjeljnik *Monitor* u Crnoj Gori predstavljao je jedan od usamljenih glasova tolerancije u deceniji tame. U poratnoj Srbiji – novi dnevni list *Danas*, čiji su pokretači neki od najbližih saradnika Staše Marinkovića, koji su se tako nesebično borili da očuvaju *Borbu* i *Našu Borbu* – uključujući Gordanu Logar, Grujicu Spasovića, Radomira Ličinu, pokojnog Nikolu Burzana, Božidara Andrejića i druge – izdvojio se od većine ostalih otvarajući svoje stranice Dijaloga za slobodnu raspravu o najvrućim temama nedavne prošlosti i budućnosti zemlje.

– U Hrvatskoj – to je *Feral tribune*, satirično-politički nedjeljnik koji je prvo objavljivan kao dodatak Kulušićeve *Slobodne Dalmacije*, čiji su prvi autori i urednici Viktor Ivančić, Predrag Lucić i Boris Dežulović, zajedno s bivšom televizijskom novinarkom Heni Erceg, kao glavnom urednicom *Ferala*, ostali najdosljedniji i najuporniji kritičari Tuđmanovog režima. (Na taj simboličan način, novinarski ideali dvojice junaka ove knjige – Staše Marinkovića i Joška Kulušića – nadživjeli su balkansku deceniju posvemašnjeg uništenja, trajajući u angažmanima njihovih ponajboljih saradnika u *Danasu* i *Feralu*.) Nakon što je HDZ oteo *Slobodnu Dalmaciju*, riječki regionalni dnevnik *Novi list* i njegov urednik, takođe rano preminuli Veljko Vićević, ostali su usamljen primjer otpora nacionalističkoj politici u hrvatskom dnevnom novinarstvu. Osim toga, zagrebački nezavisni Radio 101 iritirao je svojom profesionalnošću nacionalističke vlasti toliko da su samo masovne ulične demonstracije građana spriječile njegovo gašenje.

– U Bosni i Hercegovini – počast za održavanje tradicije tolerancije u najgorim iskušenjima rata pripada prije svega mojim kolegama u *Oslobođenju* od kojih su neki, poput Kjašifa Smajlovića i Salka

Honde, ubijeni na novinarskom zadatku. U poratnoj Bosni, nezavisno novinarstvo imalo je više godina najbolje predstavnike u sarajevskim nedjeljnicima *Dani* i *Slobodna Bosna* čiji su urednici, Senad Pećanin i Senad Avdić, dosljedno istrajavali u kritici vlasti uprkos uznemiravanju, optužbama, sudskim tužbama i fizičkim prijetnjama i napadima. Posebno uvažavanje zaslužuje izdavač i urednik banjalučkog dnevnika *Nezavisne novine* Željko Kopanja: on je izgubio obje noge a umalo i život u eksploziji podmetnute bombe pod njegovim automobilom u jesen 1999. neposredno nakon što je njegov list hrabro i prvi u Republici Srpskoj pisao o srpskim zločinima nad bošnjačkim stanovništvom.

Zločin u 19:30 – Balkanski mediji u ratu i miru priča je o istorijskoj epizodi u vječnoj borbi između dobra i zla. Iako je zlo prevladalo u devedesetima, oni koji su bili na strani dobra nikad nisu postali. U 2000, balkanski narodi našli su tračak nove nade u pobjedi demokratske opozicije u Hrvatskoj, padu Miloševića u Srbiji i izvjesnim nagovještajima promjena u Bosni i Hercegovini. Ova knjiga zasnovana je na mom životnom iskustvu novinara u bivšoj Jugoslaviji (i otud i neizbježna kazivanja u prvom licu i lična osjećanja i ocjene u nekim poglavljima); istraživanju koje uključuje pročitane desetine knjiga i obimnih izvještaja iz regiona; intervjuiima s desetinama najistaknutijih novinara u regionu i stotinama novinskih tekstova i prepisa radio i televizijskih emisija. Iako je napisano više izvanrednih knjiga o balkanskim medijima devedestih, ovo je prva koja pokriva kompletni krug medijske manipulacije na Balkanu potkraj dvadesetog stoljeća – od Miloševićevog uspona na vlast 1987. do njegovog pada potkraj 2000. godine i izručenja u Hag u ljeto 2001. – prateći paralelno zbivanja u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Knjiga je strukturirana u šest poglavlja. Prvo, *Svjedoci Titovog vremena*, prikazuje razvoj jugoslovenskog novinarstva u uslovima bitno drugačijim nego bilo gdje drugdje u Istočnoj Evropi: pod vlašću Komunističke partije – kasnije Saveza komunista – ali u stalnom otporu kontroli iz Moskve. Ta specijalna situacija činila je štampu u Jugoslaviji često liberalnijom i zanimljivijom od štampe iza “željezne zavjese”. Iako je Titovo vrijeme obilježeno i zabranjenim temama, i nije se smjela dovoditi u pitanje njegova ili kontrola

njegove partije nad cijelim društvom, neke stranice jugoslovenske štampe – uključujući spoljnu politiku, kulturu i sport – mogle su se porediti sa najboljim u evropskoj štampi. Povremeno, na primjer u vrijeme kratkotrajnog “hrvatskog proljeća” i “srpskog liberalizma” ranih sedamdesetih, štampa u tim republikama izražavala je nove liberalne tendencije, otvarajući stranice reformističkim idejama. Ali one su uskoro ugušene u sistematskim ideološkim čistkama neposlušnih partijskih funkcionera i onih koji su ih javno podržavali. U ovom poglavlju, razvoj u jugoslovenskim medijima Titovog vremena objašnjavaju najistaknutiji novinari tog perioda u tri republike: Božo Novak, glavni urednik i direktor *Vjesnika* u Zagrebu; Aleksandar Saša Nenadović, glavni urednik *Politike* u Beogradu; i Rizo Mehinagić, glavni urednik *Oslobodenja* u Sarajevu. Oni govore o horizontima i ograničenjima slobode štampe u svom vremenu. Novak i Nenadović izgubili su urednički posao, i čak pravo da bilo šta pišu u novinama, u čistkama koje su slijedile nakon Titovog obračuna sa srpskim i hrvatskim rukovodstvom ranih sedamdesetih, dok je Mehinagić – po kazni – poslan za dopisnika u Njujorku nakon što je *Oslobodenje* 1968. godine objavilo karikaturu Bože Stefanovića koja je ocijenjena kao “podrivanje jedinstva zemlje”. Ovo poglavlje takođe analizira one okolnosti u društvu Titovog vremena koje su doprinijele da njegovi sljedbenici, Milošević u Srbiji i Tuđman u Hrvatskoj, preuzmu totalitarnu kontrolu nad štampom i javnim životom u svojim zemljama.

Drugo poglavlje, *Srbija: Proizvodnja neprijatelja*, bilježi narastanje srpskog nacionalizma i Miloševićevo preuzimanje Partije, države i medija u kasnim osamdesetim, što je vodilo ratovima protiv Slovenije i Hrvatske u 1991. Nasuprot rasprostranjenom uvjerenju kako je Miloševićev prvi korak na putu potpunog ovladavanja Srbijom bilo preuzimanje kontrole nad srbijanskim medijima, ovo poglavlje nudi dokaze da su zapravo srpski mediji bili ti koji su stvorili Miloševića. Neki od ključnih šefova najuticajnijih medija u Srbiji – poput izdavačke kuće Politika i RTV Beograd – sprijateljili su se s Miloševićem dok su saradivali sa njim u partijskim propagandističkim štabovima u Beogradu prije nego što je on preuzeo vlast. Oni su učestvovali u zavjerama iza scene za uklanjanje njegovih protivnika i svih prepreka njegovom usponu na vrh. Ono što je

lansiralo Miloševića kao neupitnog predstavnika “srpske nacionalne stvari” bilo je njegovo televizijsko obećanje kosovskim Srbima (“Niko ne sme da vas bije!”) koje je uporno ponavljano u najgledanijim emisijama beogradske TV. Mediji odani Miloševiću odigrali su presudnu ulogu u proizvodnji stalno rastuće liste srpskih neprijatelja, od albanskih “šiptarskih terorista” do antipravoroslavne “katoličke zavjere” (Slovenaca i Hrvata), od “muslimanskih mudžahedina” i “ratnika džihada” u Bosni do “zapadnih imperijalista” udruženih u namjeri da unište Srbiju. Projektujući sve “druge” kao neprijatelje, srpski mediji doprinijeli su pripremi terena za preventivne ratove i čak zločine, predstavljajući opsadu i bombardovanje hrvatskih gradova poput Dubrovnika i Vukovara kao “odbranu vekovnih srpskih ognjišta”.

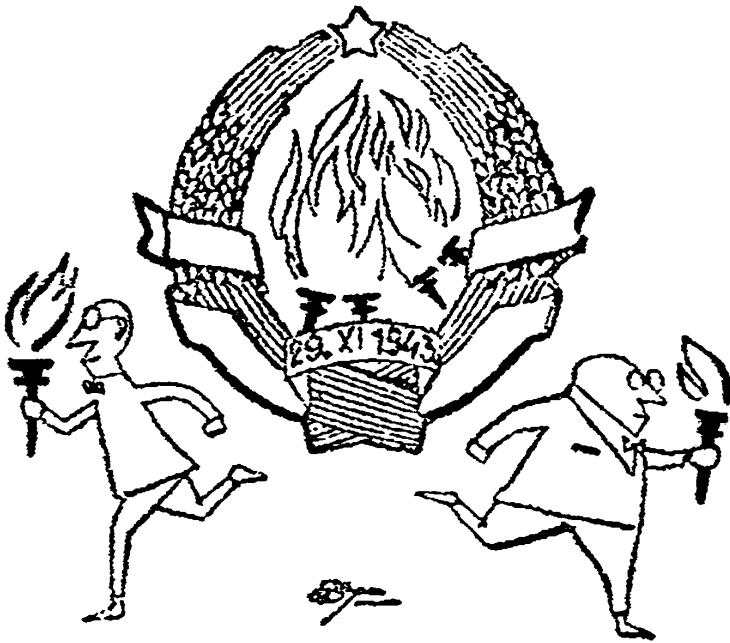
Treće poglavlje, *Srpsko-hrvatski rat: Lagati za domovinu*, analizira uspon Franje Tuđmana i njegove partije, njihovo zauzimanje svih relevantnih medija u zemlji i njihovu manipulaciju štampom i radio-televizijom u odbrani (protiv Srbije) i agresiji (protiv Bosne). Četvrto, *Ubijanje Bosne*, kazuje kako su nekad najtolerantniji i najotvoreniji mediji u predratnoj Jugoslaviji, s multietničkim redakcijskim sastavom i tradicijom poštovanja za razlike, bili ciljani, terorisani i uništavani u tri i po godine sistematskog razaranja. Ovo poglavlje je i najiscrpnije, prvenstveno zato što je rat u Bosni najduže trajao – uz masovna ubijanja, progone i najsvirepije zločine – i što su u njemu bile angažovane i vojno i medijski i Srbija i Hrvatska. Njihovi predsjednici, Tuđman i Milošević, koji su vodili krvavi rat za samoproglašene “srpske republike” u Hrvatskoj, savršeno su se slagali oko osvajanja i pripajanja svojim zemljama velikih područja Bosne i Hercegovine. Ovo poglavlje je i najličnije, jer je autor ne samo istraživao već i lično doživio godine terora protiv te zemlje. Poglavlje takođe nudi dokaze o proizvodnji “vijesti” i u srpskim i u hrvatskim medijima sračunatih na poticanje etničke i vjerske mržnje u Bosni te o postepenom uništavanju multietničke alternative što je vodilo narastanju ekstremnih muslimanskih medija. Peto, *Post-dejtonske propuštene šanse*, je kritički pogled na razvoj u medijima u poratnom periodu, 1995-2000, uključujući i ciljeve i debakle međunarodne “medijske intervencije” na Balkanu, u kojoj su birokratski metodi i ignorisanje lokalnih kapaciteta potkopali

ostvarenje javno proklamovanih ciljeva u stvaranju civilnog društva. Šesto, *Godina 2000: Počeci promjena*, opisuje dramatične događaje u 2000. – kraj Tuđmanove ere u Hrvatskoj i Miloševićeve u Srbiji i narastanje antinacionalističkih alternativa posebno u dijelovima Bosne i Hercegovine s bošnjačkom većinom – i analizira uticaj tih promjena na promjene u regionalnim medijima. Konačno, završno poglavlje – *P.S.: Preporuke* – nudi autorov pogled na ono što je moglo biti učinjeno bolje u međunarodnim nastojanjima da se pomogne u razvoju slobodnih medija na Balkanu. Moja je nada da će dokumenti i preporuke iz ove knjige biti od koristi svima koji će nastojati da razumiju snage iza razaranja bivše Jugoslavije, ali i svima drugim – i posebno novinarima – u zemljama i regionima koji traže vlastiti put ka demokratiji.

Na kraju želim da iskažem zahvalnost američkom Institutu za mir u Washingtonu (United States Institute of Peace), koji mi je omogućio da se u akademskoj 1999-2000. godini kao viši naučni saradnik posvetim istraživanju iz kojeg je nastala ova knjiga. Ona je, pod naslovom *Prime Time Crime: Balkan Media in War and Peace*, štampana u izdanju Instituta početkom 2003. godine u Sjedinjenim Državama. Intelektualna atmosfera na Institutu i kolegijalna ohrabrenja ljudi poput Ričarda Solomona, Harriet Hentges, Josepha Klaitsa, Daniela Serwera, Billa Stuebnera, Neila Kritza, Tone Bringa značili su dragocjen poticaj u mom radu. Posebno dragocjenu podršku pružile su mi Dr. Sally Blair i Cynthia Roderick, čija su intelektualna radoznalost i kritička pitanja i sugestije tokom mog boravka na Institutu i kasnije doprinosili oblikovanju rukopisa, i moj asistent na istraživanju Haris Alić koji mi je pomogao u sakupljanju dokumentarne građe. Takođe – hvala i svim mnogobrojnim kolegama iz Beograda, Zagreba, Sarajeva, Splita, Banjaluke i Mostara koji su mi u dugim razgovorima, obimnoj prepisci i poslanim knjigama i novinskim tekstovima pomogli u razumijevanju nekih od odlučujućih epizoda medijske manipulacije devedesetih.

Više od svih dugujem, ipak, svojim najdražima – Vesni, Tariku i Mirzi – čija su me ljubav i strpljenje ohrabрили da ovaj posao dovedem do kraja.

ZLOČIN U 19:30

RAZNOŠENJE OLIMPIJSKE VATRE

PREDSKAZANJE: Karikatura Bože Stefanovića u *Oslobođenju*, inspirisana Olimpijskim igrama 1968. godine, donijela je neprilike autoru i uedništvu s vlastima a list je optužen za "podrivanje jedinstva zemlje".

Svjedoci Titovog vremena (1945-80)

BOŽO NOVAK IMAO JE SAMO 20 godina kad je Drugi svjetski rat završen u Jugoslaviji u maju 1945. Ali, mladi Dalmatinac bio je već ratni veteran. Pridružio se Titovom oslobodilačkom pokretu od samog početka nacističke okupacije 1941. i do kraja rata već je bio zapažen kao talentovan dopisnik partizanskih novina na Visu i Hvaru. Taj svjetski rat u Jugoslaviji bio je sve prije nego jednostavna, crno-bijela priča o stranim okupatorima, njemačkim i italijanskim fašistima, na jednoj strani a lokalnim stanovništvom i pokretom otpora na drugoj. Njemačke i italijanske snage okupirale su zemlju u proljeće 1941, pri čemu je Italijanima pripala kontrola najvećeg dijela jadranske obale – uključujući otok Hvar gdje je Novak živio – a za petama glavnih okupacionih sila Mađarska, Bugarska i Albanija takođe su uštinule “svoj dio” jugoslovenske teritorije. Na Musolinijevu preporuku Nijemci su ubrzo regrutovali hrvatskog ultranacionalistu Antu Pavelića instalirajući 10. aprila 1941. njegov ustaški režim na vlast u “Nezavisnoj državi Hrvatskoj” (NDH) kojoj je dodijeljena i gotovo cijela Bosna i Hercegovina. Nacisti su našli slične saradnike i u Srbiji koja je u avgustu 1941. stavljena pod kontrolu kvislinške administracije generala Milana Nedića.¹

U to vrijeme bile su dvije značajnije grupe koje su se, iz različitih motiva i s različitim učincima, suprotstavile okupaciji: partizani, pod vodstvom Josipa Broza Tita, i četnici, pod vodstvom generala Draže Mihajlovića, lojalni kraljevskoj porodici koja je pobjegla iz zemlje neposredno uoči okupacije. Postojale su nepomirljive razlike između dva pokreta. Titovi partizani povelili su borbu ne samo za oslobađanje zemlje od fašista i njihovih saradnika već i za socijalnu revoluciju s idejama koje su privukle sljedbenike u svim jugoslovenskim narodima i vodile nastajanje respektabilne narodno-oslobodilačke vojske. Mihajlovićevi četnici obraćali su se samo Srbima i važnije im je bilo očuvanje monarhije – koja je ionako bila obezglavljena bjekstvom u inostranstvo – nego borba protiv okupacionih snaga. Srbi su se u velikom broju pridružili Titovom oslobodilačkom pokretu koji se uskoro našao u borbi ne samo protiv njemačkih i italijanskih okupatora, već i protiv hrvatskih ustaša i srpskih četnika: ustaše su provodile genocid protiv Srba, Jevreja i zločine protiv svih koji su se suprotstavljali njihovoj vlasti, dok su četnici činili zločine protiv hrvatskog stanovništva kao odmazdu za ustaški genocid i sami su počinili genocidni pokolj muslimanskih civila posebno u Istočnoj Bosni.

Novak, koji je tad bio tek dječak, priča kako mu je neki prijatelj u šali govorio da on pokriva najopasniju teritoriju u cijeloj Dalmaciji i šire, prostor između kasarne s italijanskim snagama i ustaškog glavnog stožera na Hvaru: “Jedni bi te strpali u zatvor na deset godina a drugi bi te strijeljali” – govorio mu je prijatelj.² Novak je radio u najstrožoj tajnosti iz roditeljske kuće u samom centru Hvara. Kuća je zaista bila stiješnjena između ureda ustaškog komandanta, hotela Hrvatska lođa u kojem je stanovao italijanski komandant mjesta i drugog hotela u kojem su bili italijanski vojnici. Ilegalni Narodnooslobodilački odbor, koji je organizovao otpor okupaciji, zadužio je Novaka, zajedno sa još 5-6 njegovih vršnjaka, da prikuplja novosti o antifašističkoj borbi i da ih distribuira po otoku. Jedina tehnologija koju su imali, staromodna pisaca mašina-primitivni aparat za kopiranje-i kratkovalni radio, nalazila se u kući Novakovih. On bi s kolegama slušao međunarodne radio-izvještaje, najčešće iz Londona, i onda bi ih pretvarali u vlastite “izvještaje s ratišta”. Kad bi odštampali svoj raport, ne više od 100-200 primjeraka,

slali bi ga preko mreže simpatizera i pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta od kuće do kuće na Hvaru.

“Opremljeni kao da idemo u noćno ribarenje, raznosili bismo svoj bilten po Hvaru, s obaveznim uputstvom na kraju: Pročitaj i šalji dalje. Ponekad, kad bismo došli do kakvog primjerka *Vjesnika* – glavnog lista hrvatskih partizana – mi bismo ga preštampani na četiri stranice i dijelili našim redovnim ‘pretplatnicima’. U tom svom biltenu pisali smo o aktivnostima ilegalnog narodnooslobodilačkog pokreta, uključujući pozive na mobilizaciju, i o povremenim partizanskim diverzantskim akcijama po Dalmaciji” – ispričao mi je Novak.

Njegov rad na Hvaru postao je 1942. godine suviše opasan. Italijani i ustaše znali su da se “nešto” događa njima ispred nosa i, u julu 1942, upali su u kuću Novakovih i našli i zaplijenili piscu mašinu. On je pobjegao dobro proučenim putem, preko krovova i kroz uske otočke uličice, noseći što god je mogao od svoje skromne štamparske opreme. U maloj ribarskoj brodi, izbjegavajući susret s ustaškim i italijanskim patrolnim čamcima, stigao je na obronke Biokova kod Makarske na jadranskoj obali. Otuda je, sve do kraja rata, izvještavao za partizanski list *Glas pučanstva* koji je pokrivaio otoke Hvar, Brač i Šoltu. Kraj rata zatekao je 20-godišnjeg ratnog veterana na ulicama Splita u potrazi za bilo kakvim poslom. Stariji prijatelj, na službi u regionalnim vlastima, predložio mu je da ide u *Slobodnu Dalmaciju* koja je tek trebala da postane dnevni list. “Zašto ne?” – odgovorio je Novak. Tako je počela njegova impresivna novinarska karijera. *Slobodna Dalmacija* izlazila je tri puta nedjeljno u Splitu. Bila je jedna od mnogih ilegalnih partizanskih publikacija tokom rata čija je zadaća bila da afirmiše narodnooslobodilačku borbu i priprema narod za “svijetlu budućnost” poslije oslobođenja. Kad je Novak došao na razgovor o zaposlenju u *Slobodnoj Dalmaciji*, dali su mu kopije nekoliko posljednjih brojeva lista. “Pregledaj novine, prouči njihovu fizionomiju, i reci nam što bi ti radio?” – rekao mu je urednik koji ga je primio. Novak je prelistavao novine. Obično su izlazile na samo četiri stranice i donosile tek nepotpisane službene obavijesti. Odložio je novine i pogledao u urednika. “Imaš li nekih pitanja?” “Samo jedno: Što vam je ta fizionomija lista?” “Odlično pitanje”, rekao je urednik smijući se. “Ti si prvi koji dolazi iz šume i priznaje da nešto ne zna. Hajde da popijemo nešto”.

Kako je većina iskusnih novinara odlazila na važnije partijske zadatke, neko u Zagreb-neko u Beograd, Novak je za samo dvije godine postao glavni urednik *Slobodne Dalmacije*. Na taj način postao je i neposredni svjedok, pa čak i važan učesnik, istorije jugoslovenskog novinarstva u Titovom dobu. A, kao što će on reći, ta istorija nije bila tek dio za svijet tajanstvenih a ipak predvidivih "priča iza željezne zavjese" o vladavini jedne partije, jednog čovjeka i jedne pameti. Iako je Tito bio zakleti komunista, još od učešća u sovjetskoj Oktobarskoj revoluciji, preživljavajući i uspinjući se kroz staljinističke čistke dvadesetih i tridesetih u Sovjetskom Savezu, Titova Jugoslavija bila je po mnogo čemu drugačija od istočno-evropskih zemalja koje su bile dio sovjetske imperije. Tito jeste u početku prihvatio sovjetski model vlasti – centralizovane države pod diktaturom Komunističke partije – ali se čak i u vrijeme neupitne vladavine Moskve nad Istočnom Evropom jugoslovenski vođa razlikovao od vođa drugih "bratskih zemalja". Prvo, on je uživao široku narodnu podršku i autoritet kao oslobodilac i ujedinitelj zemlje nakon krvavog četverogodišnjeg rata, 1941-45, u kojem je prema zvaničnim brojkama poginulo 1.7 milion ljudi ili oko 11 posto predratnog stanovništva Jugoslavije.³ Drugo, Jugoslavija je ušla u orbitu socijalističkih zemalja Titovim izborom a ne po diktatu "oslobodilačke" Crvene armije ili bratskim zavrtanjem ruku kao druge zemlje Istočne Evrope. Treće, jugoslovenski partizani, još u toku borbe protiv i nacista i domaćih izdajnika – kako su nazivani i ustaški režim i srpski četnici – oblikovali su ustavne okvire poratne države u sred ratnih dejstava: na svom drugom zasjedanju u Jajcu, 29. novembra 1943, Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) proglasilo je da će poratna Jugoslavija biti federacija šest ravnopravnih republika. Jedna od njih, Srbija, imaće i dvije pokrajine – Kosovo, s velikom albanskom većinom, i Vojvodinu, sa značajnom mađarskom i drugim manjinama. Federalni aranžman trebalo je da osigura autonomiju i posebnost svakog od ustavotvornih naroda i njihovu ravnopravnu zastupljenost na federalnom nivou. Za tri i po decenije Titove vlasti (1945-1980) Jugoslavija je prošla kroz tri različite etape potrage za vlastitim "socijalizmom s ljudskim licem" i, u svakoj od tih etapa, jugoslovenski mediji osjećali su i odražavali potreze svog vremena: (u prvoj,

1945-1950) igrajući striktno propagandističku ulogu po sovjetskom modelu; (u drugoj, 1951-1974) tražeći odgovarajuću ulogu u nepomirljivim težnjama vlasti da se istovremeno provedu ekonomske reforme i održi neupitna moć i vlast Partije; i (u trećoj, 1974-1980) u uslovima decentralizacije, u kojoj je slabila centralna i jačala republička partijska kontrola nad svih sferama života, uključujući i medije. U prvom periodu (1945-50), takođe poznatom kao period administrativnog socijalizma, jugoslovenski mediji preslikavali su sovjetski model. Agitprop, propagandno odjeljenje Komunističke partije, ustanovljen je i funkcionirao još tokom rata i tadašnji Titov blizak saradnik Milovan Đilas oblikovao je poratnu informativnu mrežu i na sovjetskom modelu i na iskustvu partizanskog pokreta. U Beogradu je bilo sjedište dviju centralnih institucija: Ministarstva informisanja i Agitpropa. One su bile zadužene da utvrđuju glavne linije partijske propagande, sračunate da širi komunističku ideologiju i mobilise narod za poratno “stezanje kaiša” i obnovu. One su imale mrežu ministarstava informacija i agitpropa u svih šest republika ne samo za prenošenje direktiva iz centra već i za koordinaciju, nadzor i kontrolu nad republičkim, regionalnim i lokalnim medijima. U najobimnijoj studiji jugoslovenskih medija u poratnom periodu, *Titovi osobeni mediji: Politika masovnih komunikacija u Jugoslaviji*, Gertrude Joch Robinson piše kako je novi jugoslovenski zakon o štampi iz 1946. “propisivao da publikacije mogu izdavati samo političke stranke, sindikati i druga zvanična udruženja. Kao državna preduzeća, te publikacije primale su pomoć vlade i na čelu im je bio direktor postavljen od Partije koji je snosio svu uređivačku odgovornost”. Dok je sloboda štampe nominalno bila garantovana, činjenica je da su samo grupe koje su pokazivale lojalnost vlastima mogle dobiti dozvolu za izdavaštvo ili radio emitovanje. Član 6 zakona o štampi iz 1946. uskraćuje pravo da budu izdavači, urednici ili novinari svima onima koji ne uživaju politička ili građanska prava i onima koji su saradivali s fašističkim ili ultranacionalističkim organizacijama kao što su četnici ili ustaše.⁴ Robinsonova zaključuje da je taj jugoslovenski zakon o štampi iz 1946. osiguravao Partiji praktično iste metode kontrole nad svim političkim, ekonomskim i kulturnim sadržajima u medijima kakvi su bili na snazi u drugim komunističkim zemljama. Filtriranje vijesti bilo je zagarantovano

time što je glavne urednike i direktore postavljao Centralni komitet; time što su urednici bili lično odgovorni da provjere podobnost informacije prije objavljivanja; što su distribucija štampe i pristup subvencioniranom novinskom papiru zavisili od milosti partijskog komiteta za ekonomsko planiranje; i tako što je novinska agencija Tanjug bila isključivi izvor i filter vijesti za sve novine i radio stanice. Urednici nisu još imali vlastite dopisnike nego su primali informaciju putem republičkih ministarstava koja su bila dio Tanjugove informativne mreže. Robinsonova bilježi da su Tanjugov monopol na izvore informacija i nepostojanje konkurencije obučениh novinara činili sve političke i ekonomske informacije “suviše zvaničnim i teškim”. Ona zapaža: “Zakon o štampi zabranjivao je širenje publikacija koje bi poticale nezadovoljstvo, subverzivne aktivnosti, sabotazu i nasilno rušenje ustavnog uređenja; takođe je kažnjavao širenje lažnih informacija koje ugrožavaju nacionalne interese”. Tako širok opis “prijetnji” i “državnih neprijatelja”, kombinovan s neograničenom vlašću partijskih aparatčika na svim nivoima – lokalnim, regionalnim, republičkim i federalnim – da sami interpretiraju i provode “zakon” na način kojim se štite njihove privilegije i autoritet, nametnuo je klimu samocenzure i zavisnosti od isključivo zvaničnih izvora u svim jugoslovenskim medijima.

Novak, tada glavni urednik *Slobodne Dalmacije*, sjeća se najvećeg izazova s kojim su se Titova Jugoslavija – i njeno strogo kontrolisano novinarstvo – suočili u tom periodu. Bila je 1948: Staljin je povukao odlučujući potez za kažnjavanje Tita što nije prihvatio diktat iz Moskve i ekonomsku eksploataciju zemlje. Orkestrirao je izbacivanje Jugoslavije iz Kominforma (Komunističkog informativnog biroa), nove internacionalne organizacije kreirane u 1947, čija je misija bila da učvrsti i proširi komunističku vlast nad Evropom. Za Jugoslaviju, siromašnu i ratom opustošenu zemlju, to isključenje iz istočnoevropske “bratske zajednice” bilo je gotovo smrtni udarac: do tada nije imala ni tržišta ni tehničke podrške osim u “bratskoj pomoći” komunističkih zemalja koje su sad zavele totalnu blokadu. Ali, to je takođe bilo i duboko emocionalno pitanje za većinu Jugoslovena, posebno članova Partije koji su sve do tog raskida bili sistematski uvjeravani od svog vodstva da su Staljin, Moskva i Sovjetski Savez bili njihove zvijezde vodilje ka sretnoj budućnosti. A

sada je pitanje – bukvalno života ili smrti – bilo: oni ili mi. Na svim nivoima, od malih gradova do državnih institucija, od Jugoslovena se tražilo da izaberu između Tita i Staljina. Svi oni koji su ostali vjerni Moskvi, pa čak i stotine onih koji su izrazili tek malo sumnje (“Možda drug Staljin ima neke razloge da nas izoluje?”), nestajali su preko noći i većina je bez ikakvog provjeravanja ili utvrđivanja krivice upućivana na za tu priliku otvoreni zatvor za “prevaspitavanje” na Golom otoku, provodeći duge mjesece ili čak godine na mukama, od samokritike i kajanja, do iznuđenih priznanja izdaje i izolacije. U ime legitimne brige za opstanak zemlje, Titova partija i tajna policija provodile su potjeru širokih razmjera za “unutrašnjim neprijateljem” u kojoj su, zajedno sa Staljinovim tvrdokornim sljedbenicima, na Golom otoku završile i hiljade zbunjenih ili potpuno nedužnih ljudi bez prilike da se brane ili dokazuju svoju nevinost. Prema istorijskim izvorima, hiljade ljudi prošlo je taj pakao Golog otoka. Niko pouzdano ne zna koliko ih je nestalo – neki tako što su pogubljeni, neki izglađnjivanjem ili mučenjem do smrti, u epidemijama i brojnim samoubistvima.⁵ Pod neposrednom prijetnjom sovjetskog pokoravanja Jugoslavije, dok je sovjetski konzul u Splitu objavljivao da je on “preuzeo komandu” i da će “izdavati naredjenja”, Novak je znao da bi sve drugo osim jasne podrške Titovom “istorijskom ‘ne’ Staljinu” od bilo kog novinara *Slobodne Dalmacije* izazvalo krajnje ozbiljne posljedice ne samo za tu osobu, već i za njega samog kao urednika i za njegov list. Zato je, u najstrožem povjerenju, uoči sastanaka povodom Rezolucije Informbiroa savjetovao osoblju: “Samo slušajte što ja kažem, ponavljajte ili podržite to isto, i ne govorite ništa drugo”. A to što je Novak govorio – a njegovo osoblje ponavljalo – bila je zvanična partijska linija koja je u “strogo povjerljivim” porukama dolazila do ljudi na najisturenijim pozicijama među kojima su svakako bili i glavni urednici. Nijedan novinar ili član *osoblja Slobodne Dalmacije* nije izgubio posao u masovnim čistkama koje su uslijedile nakon raskida Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom.

Taj raskid otvorio je potpuno novo poglavlje u jugoslovenskoj istoriji. Podržan od Zapada za svoj hrabar stav protiv sovjetske diktature, Tito se upustio u potragu za “socijalizmom s ljudskim licem”. Kod kuće, ponudio je Jugoslovenima obećanje radničkog samoupravljanja, nasuprot striktno kontrolisanoj centralizovanoj sovjetskoj

ekonomiji. U međunarodnim odnosima, zajedno s predsjednikom Egipta – Naserom, Indonezije – Sukarnom i Gane-Nkrumahom, Tito je inicirao stvaranje pokreta nesvrstanih, alternative bipolarnoj podjeli i konfrontaciji između Istoka i Zapada i, održavajući tu liniju, sticao poštovanje i na jednoj i na drugoj strani podijeljenog svijeta. Raskid s Moskvom imao je neposredan pozitivan uticaj i na jugoslovenske medije. Da bi se suprotstavio sovjetskoj propagandi, Tito je trebao analitički, kritički i dobro dokumentovan odgovor. Odjeljenja za “međunarodnu političku propagandu” u partijskim centralama, u Beogradu i ostalih pet glavnih gradova republika, okupila su neke od najiskusnijih novinara tog vremena. Njihova misija bila je da analiziraju i dnevno se suprotstavljaju ne samo sovjetskoj antijugoslovenskoj propagandi nego i da pomno prate političke i ekonomske prilike i razvoj u zemljama istočnog bloka u cjelini. To je učinilo Jugoslaviju, i posebno Beograd, strateškim osmatračnicama za sve zapadne zemlje koje su nastojale da prate i razumiju razvoj iza “željezne zavjese”. Novak je takođe regrutovan za ta kontrapropagandna nastojanja, najprije u Zagrebu – kao šef odjeljenja u kojem su kasnije radili i neki od najuglednijih spoljnopoličkih komentatora poput Frane Barbijerija, Joška Palavršića i Željka Brihte – a kasnije u partijskoj centrali u Beogradu. Tako je upoznao i Milovana Đilasa, ministra Agitpropa i u to vrijeme čovjeka od Titovog najvećeg povjerenja u poslovima propagande. Đilas je imenovao Novaka za šefa nove novinske agencije Jugopress koja je trebalo da predstavlja neku vrstu konkurencije Tanjugu, državnoj agenciji. Đilas je u to vrijeme počeo da propovijeda, i u Partiji i uz podršku istaknutih jugoslovenskih pisaca u široj javnosti, potrebu za većom slobodom izražavanja, makar u politički manje osjetljivim oblastima kao što je kultura, kako bi se podvukla stvarna razlika u odnosu na sovjetski model. On je lično, u seriji članaka u partijskom dnevniku *Borba* 1954. godine, kritikovao partijsko vodstvo za sporo napredovanje prema političkoj i ekonomskoj liberalizaciji i čak se založio za formiranje druge partije kako bi se osigurala otvorena debata i razmjena ideja. Tito je sazvao sjednicu Centralnog komiteta i kritikovao Đilasa, jednog od svojih najbližih saradnika. Suočen s optužbom za “frakcionaštvo u Partiji”, Đilas je vratio svoju partijsku knjižicu. Kao majstor propagande, povukao je i najbolji

potez u nastojanju da se zaštititi od daljeg progona: dao je intervju *The New York Timesu*, postajući tako prvi visoko rangirani komunistički disident koji je koristio podršku međunarodne javnosti da se zaštititi pred gonjenjem kod kuće. Tada je već Beograd postao suviše “vruć” za sve oko Đilasa. Vodeći hrvatski političar tog vremena, Vladimir Bakarić – koji je zajedno sa Aleksandrom Rankovićem iz Srbije i Edvardom Kardeljem iz Slovenije bio u Titovom najužem krugu najpovjerljivijih – dao je Novaku, strogo-među-nama, pokroviteljski savjet: “Sad kad je Đilas pao, progonit će one koji su radili s njim. Bolje ti je da bježiš u Zagreb!” Novak ga je poslušao. Otišao je u vodeći hrvatski dnevnik *Vjesnik* i postao urednik u političko-ekonomskoj rubrici. U međuvremenu, Đilas je otišao i dalje u svom izazovu Titu i Partiji: prokrijumčario je 1957. godine, opet preko *The New York Timesa*, u Ameriku rukopis svoje knjige *Nova klasa* u kojoj je prikazao komunizam kao otimačinu za svakovrsne privilegije od strane male grupe nemoralnih i korumpiranih partijskih birokrata.⁶ Dolazeći od nekoga iz samog vrha partijske hijerarhije, Titove desne ruke, ta kritika je zapečatila Đilasovu sudbinu kao “unutrašnjeg neprijatelja” koji vodi svoj rat sračunat na “potkopavanje narodne vlasti” i čak “socijalizma kao ideje”. Pošto je već bio uslovno osuđen za svoj prvobitni grijeh iz 1954. godine, Đilas je počeo da služi devetogodišnju robiju, nekom ironijom u istom zatvoru – u Sremskoj Mitrovici – u kojem je već robijao tri godine zbog organizovanja demonstracija protiv monarhističkog režima u predratnoj Jugoslaviji.⁷ Raskid Jugoslavije s Moskvom 1948. godine i debata koja je uslijedila, o potrebi da se projektuje imidž zemlje drugačije od strogo kontrolisanih istočnoevropskih susjeda, pozitivno je uticao na jugoslovensko novinarstvo. Iako su vodeće federalne i republičke izdavačke kuće ostale pod nadzorom urednika postavljenih od Partije i odgovornih Partiji, uvođenje samoupravljanja dalo im je izvjestan stepen slobode: radnički savjeti preuzeli su odgovornost za odluke u vezi s poslovanjem, zapošljavanjem, platama, dodjelom stanova i – što je najvažnije – izborom novinarskog kadra (osim glavnih urednika) koji je sve više regrutovan na osnovu kompetentnosti.

Aleksandar Saša Nenadović, ugledni novinar i nekad glavni urednik vodećeg srbijanskog dnevnika *Politika* (1969-72), rekao mi je

kako vjeruje da je raskid sa staljinizmom rezultirao “srećnijim vremenima” za jugoslovensko novinarstvo:

Nije, naravno, bilo moguće pisati slobodno o mnogim stvarima, ali bilo je to vrijeme kad je i “nemoguće postalo moguće”: čak ni Staljin, odnosno sovjetski staljinizam, nisu više bili zabranjene teme. Ne samo da su novinari mogli da ih opisuju i demaskiraju bez uzdržavanja, nego su bili čak i ohrabrivani da upravo to čine. Ta “sloboda antistaljinizma” bila je značajna da bi se otvorila, poređenjima između sovjetskog i našeg modela socijalizma, ne samo duboka kritika “njihovog puta” nego i da se, korak po korak, otvori propitivanje – među hrabrijim urednicima i piscima – i domaće, Jugo-verzije socijalizma.⁸

Nenadović se sjeća posjete redakciji vodećeg poljskog dnevnika, *Zycie Warszawy*, u Varšavi šezdesetih: Imali su službenog cenzora koji je sjedio u redakciji i bio zadužen da odobrava ili odbija, potpisom i pečatom, rukopise za objavljivanje.

Moj domaćin – ugledan novinar i zamjenik glavnog urednika a kasnije istaknuti poljski disident koji je prebjegao na Zapad – rekao mi je kako su bili u stanju da pregovaraju s cenzorom o objavljivanju nekih od osjetljivijih tekstova, sve dok je cenzor mislio da ako to dozvoli neće lično biti ugrožen, i ta situacija je doprinijela reputaciji *Zycie Warszawy*, čak i u Poljskoj pod sovjetskom kontrolom, kao relativno liberalnog i u svakom slučaju manje ortodoksnog dnevnika.

I Nenadović i Novak objašnjavaju buđenje jugoslovenskog novinarstva pedesetih i šezdesetih potrebom režima da povuče jasnu liniju razlikovanja zemlje od ostatka Istočne Evrope. Spoljna politika, nekada isključivo rezervisana za službene informacije Tanjuga, postala je značajan dio sadržaja svih dnevnih novina. Uskoro su republički dnevници počeli da razvijaju vlastitu dopisničku mrežu – u Njujorku, Londonu, Moskvi, Kairu, Bonu, Pekingu i, u skladu s nesvrstanom politikom Jugoslavije, u dalekim azijskim i afričkim zemljama. U isto vrijeme, povećana konkurencija za čitateljstvo upućivala je šefove redakcija da se okreću Zapadu u potrazi za tržišnom strategijom i modernijim tehnologijama.

U 1956, u svojoj 31. godini, Novak je postao glavni urednik *Vjesnika* u Zagrebu a 1960. je otišao na studijsko putovanje u London da uči engleski i da lično provjeri “kako to oni prave novine”. Tek tamo u Londonu ovaj samoizrasli novinar shvatio je

kakva je ključna uloga urednika vijesti u jednom dnevnom listu i kako postoje na stotine knjiga o teoriji i praksi novinarstva. Kasnije, nakon što je 1963. godine postao direktor *Vjesnika*, Novak je pohađao školu Američkog instituta za novinarstvo u Salzburgu u Austriji i kad se vratio u Zagreb – uz saradnju 50 odabranih novinara iz cijele Jugoslavije – proizveo je enciklopediju *Suvremeno novinarstvo*. “U njoj se nigdje ne spominju ni Partija ni komunizam”, rekao mi je Novak. “Bio je to jednostavno vodič kroz profesiju, zasnovan na međunarodnim standardima, koji smo davali svima koji su dolazili da rade u novinarstvu – da uče iz njega”.

I dok je odbacivanje staljinizma osiguralo jugoslovenskom novinarstvu izvjestan nivo slobode nezamisliv u ostalom komunističkom svijetu, ova sloboda bila je ograničena na pisanje o spoljnoj politici i, uz povremeno otvrđivanje partijske linije, u kulturi i sportu. Domaća politika bila je, naravno, “zabranjena teritorija”. Trajan politički imperativ za urednike, da podržavaju i projiciraju “titoizam”, uspostavio je jasnu demarkacionu liniju: nije bilo prostora za preispitivanje autoriteta Partije ili Tita. Tito je sam postavio limite – bar za tu fazu jugoslovenske istorije – kad je na Kongresu Saveza komunista 1958. godine rekao:

Tokom revolucionarnog perioda tranzicije naše zemlje, štampa se ne može smatrati nezavisnim i autonomnim faktorom u društvu, jer sve akcije u društvu kao cjelini moraju voditi jednom cilju: izgradnji socijalizma.⁹

Novak mi je ispričao kako, po njegovom iskustvu, inicijativa za ušutkivanje svakog različitog glasa i nije uvijek poticala od samoga Tita: on je imao taj neupitni autoritet i lično bi i mogao prihvatiti nešto raznoglasja ali bio je okružen tvrdokornim pripadnicima stare garde, članovima Politbiroa, koji su samo u uslovima neupitnog autoriteta Partije mogli zadržati svoje pozicije. Kao urednik, a kasnije i direktor *Vjesnika*, Novak je imao najviše problema s partijskim funkcionerima na republičkom ili čak lokalnom nivou koji su zahtijevali da budu naširoko citirani gdje god i o čemu god govorili.

Voljeli su da posjećuju svoje zavičaje za vikend, ponekad samo da odu u lov i ribolov, i onda bi održali kakav usputan govor na raznim lokalnim svečanostima – rekao mi je Novak. – Ako to ne bi bilo naširoko zabilježeno u *Vjesniku*, zvali bi partijske funkcionere i onda bi oni zvali mene, prigovarajući

kako je naš izvještaj “propustio ključnu tačku” u govoru tog-i-tog druga. Jednom, kad sam išao na put vani na nekoliko dana, rekao sam uredniku Deska da objavi sve što drugovi kažu tog vikenda. Kad je, po običaju, prvo izdanje *Vjesnika* te večeri dostavljeno najvišim partijskim rukovodiocima kući, nastao je šok: nikad nije bilo toliko gluposti u samo jednom broju lista kao tada. Bakarić, koji se nalazio u Zagrebu za vikend, lično je došao u redakciju i radio dugo u noć ispravljajući sve te “ključne tačke” partijskih birokrata tog vikenda. Dugo nakon toga nisam više imao prigovore te vrste.

Novak se sjeća vremena polovinom šezdesetih kad je Jugoslavija imala neku šansu da se oslobodi komunističke utopije i prigrli tržišnu ekonomiju. Bila je 1966, kad je u aferi s navodnim prisluškivanjem Titovih privatnih odaja njegov blizak saradnik Aleksandar Ranković – zadužen, pored ostalog, za tajnu policiju – morao podnijeti ostavku, što je vodilo slabljenju instrumenata partijske kontrole nad društvom. Novak je bio predsjednik Saveza novinara Jugoslavije, 1965-69, u vrijeme kad su na svom kongresu u Mostaru novinari Jugoslavije kritikovali predlog novog zakona o kontroli štampe. “Edvard Kardelj, Titov najbliži saradnik tog vremena, napravio je taj nacrt zakona koji bi vodio uspostavljanju samocenzure u štampi. Mi više nismo htjeli da nas tretiraju ni kao ‘univerzalne neznalice’ ni kao ‘društveno-političke radnike’ već jednostavno kao profesionalce odgovorne prije svega javnosti. Podnijeli smo vlastiti prijedlog zakona, predlažući neku vrstu novinarskog sindikata,” ispričao mi je Novak. Taj javni izraz neposlušnosti od strane takve jedne “strateške” grupacije kao što su novinari izazvao je uzbunu u partijskim štabovima i uskoro je delegacija Saveza novinara na čelu s Novakom pozvana na susret s Titom u njegovom omiljenom ljetnom odmorištu na Brionima kod Pule. Novak se sjeća: “Tito nije galamio na nas ili bilo što slično. Saslušao je što imamo reći i mi smo mu rekli da, s njegovom međunarodnom reputacijom i prihvaćanjem, on treba slobodnu – a ne kontroliranu – štampu. Ostali smo sa njim puna tri sata i kasnije te večeri njegov ađutant došao je u moju sobu s porukom: Stari (kako smo zvali Tita) kaže da možete napisati saopćenje o sastanku onako kako vi hoćete”.

Nenadović se slaže da je, zavisno od globalnih okolnosti – i naročito od toga ko je bio zadužen za medije u određenom periodu – bilo vremena relativne slobode štampe koja su omogućila nekim

jugoslovenskim novinama, među ostalim *Politici*, da se porede s uvažanim dnevnicima izvan sovjetskog bloka.

Drugim riječima, bilo je nekih izgleda za profesionalno novinarstvo, sve dok neki političar na vrhu ne bi podigao “žuti karton” upozorenja da “novinari zastranjuju” ili, u najgorim slučajevima, da je na djelu “neprijateljska propaganda”. To se uvijek događalo u odbranu dvaju nedodirljivih garanata vlasti političke oligarhije: Tita i Partije. Niko ko nije želio rizikovati svoj status novinara – ili čak i голу egzistenciju izvan novinarstva – nije se usuđivao dotaći ta dva tabua.

Još jedan svjedok tog vremena, veteran bosanskohercegovačkog novinarstva Rizo Mehinagić, imao je slično iskustvo u različitim fazama razvoja poratnog jugoslovenskog novinarstva. U prvoj fazi, tokom “administrativnog socijalizma”, sve vijesti iz svijeta dolazile su isključivo posredstvom TASS-a, sovjetske novinske agencije, i novine, uključujući njegovo *Oslobođenje*, donosile bi beskrajne govore važnih sovjetskih drugova. Raskid s Moskvom podstakao je jugoslovensku štampu da razvije vlastiti sistem izvještavanja iz svijeta. Sam Mehinagić postao je prvi dopisnik *Oslobođenja* u inostranstvu – iz Bona – 1955. godine. Nakon što se vratio u Sarajevo bio je uglavnom urednik u spoljnopoličkoj rubrici sve dok 1965. godine nije imenovan za glavnog urednika. Do tada je *Oslobođenje* već imalo izvjesnu reputaciju za solidne spoljnopoličke i sportske strane i jednu od najboljih kulturnih rubrika u jugoslovenskoj štampi. Toj kulturnoj rubrici pečat su davali Čedo Kisić, Luka Pavlović i Aco Štaka. Ali partijski strog nadzor teško je ograničavao političko izvještavanje zbog osjetljivosti na bilo kakvo “zastranjivanje” u nacionalno najosjetljivijoj jugoslovenskoj republici – multietničkoj Bosni i Hercegovini. Mehinagić kaže da kao urednik nije morao cenzurisati svoje novinare: oni bi se sami cenzurisali, izbjegavajući sve ono što bi moglo izazvati ljutnju “onih gore”.¹⁰ Svejedno, bilo je povremenih poziva i upozorenja iz visokih partijskih krugova. Jednom, zato što su “izvještaji (Ivice) Bodnaruka o poljoprivredi suprotni partijskoj politici u toj oblasti”. Drugi put, kad je jedan od najistaknutijih bosanskohercegovačkih političara tog vremena Džemal Bijedić (koji je kasnije kao čovjek najvećeg Titovog povjerenja bio šef jugoslovenske vlade i na toj funkciji

poginuo u avionskoj nesreći 18. januara 1977.) nazvao da prigovori zbog “istorijskih netačnosti” u feljtonu o hercegovačkom narodnom heroju Miru Popari. “Milan Knežević, tadašnji direktor *Oslobodjenja*, našao je elegantan izlaz iz te neprilike. Na Bijedićevu strogu kritiku odgovorio je iznenađujućom ponudom: ‘Vi ste, družo Džema, bili tamo tokom rata. Bilo bi izvanredno kad biste nam Vi napisali Vaša sjećanja o tome kako je to zaista bilo’. Bijedić nas nije ponovo zvao tim povodom” – sjeća se Mehinagić. Ali, on je imao i mnogo ozbiljniji problem s Partijom:

Bilo je to baš prije Olimpijskih igara u Meksiku 1968. godine. Bile su neke međurepubličke prepirke u Jugoslaviji i karikaturista *Oslobodjenja* Božo Stefanović bio je inspirisan olimpijskom bakljom da napravi karikaturu koju nikad neću zaboraviti. Vi znate da je jugoslovenski grb imao tih šest baklji, koje su predstavljale šest republika, i on je nacrtao trkače od kojih svako uzima svoju baklju – iz grba – i trče svako na svoju stranu. Kao prva reakcija, došlo je pismo nekog pukovnika u Jugoslovenskoj armiji optužujući *Oslobodjenje* da napada na jedinstvo zemlje. Ja sam odgovorio nešto u smislu da je ta karikatura izraz naše zabrinutosti zbog nejedinstva a ne poziv na razbijanje zemlje. Ali ubrzo zatim sam pozvan na sjednicu Izvršnog komiteta Partije i kritikovan zbog “pomanjkanja kritičnosti”. Direktor lista Knežević morao je poslati objašnjenje na punih 10 strana objašnjavajući incident s karikaturom članovima Izvršnog komiteta – ispričao mi je Mehinagić.

Ali, što je najgore, on je zajedno sa Stefanovićem pozvan i na “informativni razgovor” kod državnog tužioca u kojem su obojica strogo opomenuti da im se ne ponovi sličan incident u budućnosti. Sjećajući se te epizode, Stefanović – koji je ostao s *Oslobodjenjem* čitav svoj kreativni vijek (uključujući i ratne godine, 1992-1995) – mi je rekao: “Dok smo izlazili iz tužiočeve sobe, Mehinagić se potrudio da me uvjeri u svoju podršku. Rekao mi je da ne dozvolim da taj incident utiče na moju kreativnost”.¹¹ U svojim godinama kao urednik, Mehinagić je bio posebno ponosan kad su beogradski studenti, tokom demonstracija u ljeto 1968. godine, lijepili kopije izvještaja iz *Oslobodjenja* na svoj Stub časti dok su izvještaji iz beogradskih listova većinom bili lijepljeni na Stub srama. “Tada su, 1968. godine, studenti postavili najdrastičnije zahtjeve za političke promjene u Jugoslaviji i oni su doprinijeli liberalizaciji koja je uslijedila i

u Hrvatskoj i u Srbiji. Mislim da smo to u *Oslobodenju* pokrivali prilično dobro” – rekao mi je Mehinagić.

I lično sam tog ljeta 1968. imao vlastiti bliski susret s ograničenjima slobode štampe. U to vrijeme bio sam urednik Univerzitetske rubrike u nedjeljniku *Student* u Beogradu. Došao sam u Beograd tri godine ranije – u ljeto 1965. – kao student prve godine na Pravnom fakultetu ali već tada sam želio jedino da budem novinar. Od prvog razreda gimnazije u Sanskom Mostu, kao 15-godišnjak, bio sam dopisnik više listova uključujući i *Oslobodenje* u Sarajevu. Toliko mi se žurilo da uđem u profesionalno novinarstvo da sam treći i četvrti razred gimnazije završio za godinu dana. Za nekog koga je privlačilo novinarstvo u Jugoslaviji sredinom šezdesetih Beograd je bio privlačan izbor: osim tradicionalnih, čvrsto utemeljenih dnevnika kao što su *Politika* i *Borba*, tamo su izlazila i dva visokotiražna večernja lista – *Večernje novosti* i *Politika ekspres* – i desetine magazina, uključujući prvi jugoslovenski news magazine *NIN* i uskoro zatim prvi sportski magazin *Tempo*. Već i mogućnost da budete “tu, okolo”, uživajući u večernjem pivu u bašti kafane Šumatovac ispred Politikine zgrade u Makedonskoj ulici u kojoj su se okupljali svi najpoznatiji novinari i mnogi javni ljudi tog vremena ili posjećujući urednike različitih elitnih listova s idejama za novinske tekstove koje biste željeli napisati, dovodila je novinara-početnika u kontakt s novinarskim uzorima, mahom spoljnopolitičkim i sportskim reporterima, čiji su izvještaji iz velikog svijeta inspirisali generacije i privlačili ih novinarstvu. Za mene je to bio životni izazov. Okolina i privlačna i zahtijevna u isto vrijeme. U Beogradu tog vremena nisam osjećao nikakav teret svog drugačijeg *backgrounda*: ni što sam došao kao dopisnik iz malog mjesta, ni što sam bio Bosanac – i uz to Musliman – među Srbima, ni što sam morao raditi i zarađivati od pisanja da bih mogao studirati i preživjeti. Već na prvoj godini prava pisao sam na sportskim i gradskim stranicama *Borbe*; kad se pojavio ilustrovani sportski nedjeljnik *Tempo*, moji su tekstovi – mahom intervjui s fudbalskim zvijezdama – izlazili u gotovo svakom broju. Ali prvi stalni angažman našao sam u nedjeljniku *Student* u kojem sam do 1968. već bio i urednik. Tog proljeća studentski nemiri su uveliko zahvatili Pariz i druge evropske prijestonice i osjećalo se “u zraku” da se nešto može dogoditi i u

Beogradu: pored ostalog, *Student* je prije nego što smo uzeli uobičajeni ljetnji predah objavio više kontroverznih tekstova kritikujući tradicionalni koncept nastave na Univerzitetu i nejednakosti u jugoslovenskom društvu. Svejedno, otišli smo na taj tromjesečni odmor posvećujući se junskim ispitima i – zajedno s cijelom zemljom – proslavljajući pobjedu Jugoslavije nad Engleskom i ulazak u finale Evropskog fudbalskog šampionata u Italiji. Tako su studentski nemiri u Beogradu došli iznenađujuće čak i za mene kao urednika *Studenta*. Te večeri, 1. juna 1968, održavao se neki koncert u Studentskom Gradu na Novom Beogradu i pred dvoranom se guralo mnogo više posjetilaca nego što je moglo stati unutra. Došlo je do guranja i međusobnog udaranja onih koji su ušli i onih koji su navaljivali na vrata i onda je intervenisala milicija udarajući “neodgovorne huligane”. U okolnim studentskim domovima pročulo se da “milicija bije studente” i stotine studenata krenuli su u pomoć kolegama naoružani drvljem i kamenjem. I dok je bitka između milicije i studenata bjesnila dugo u noć, obasjana plamenom iz zapaljene vatrogasne auto-cisterne, čitava stvar brzo je poprimala političke dimenzije: formiran je organizacioni odbor studentskog protesta i do jutra je već izišao s listom zahtjeva – od istrage i kažnjavanja povodom brutalnosti milicije do promjena u sistemu koje bi vodile socijalnoj pravdi i ravnopravnosti. Naoružani svojim političkim zahtjevima, studenti su sljedećeg jutra započeli marš prema centru grada. Kolonu od oko 3.000 demonstranata, koji su nosili parole i uzvikivali “ubice, ubice”, dobro naoružane specijalne milicijske snage u punoj ratnoj spremi zaustavile su ispred uskog podvožnjaka na Novom Beogradu. Dolazeći iz grada, ja sam se zajedno s grupom novinara i fotoreportera našao u sendviču na samom ulazu u podvožnjak između mase studenata koja je gurala prema gradu i kordona milicije riješene da ih u tome spriječi. Ta zapaljiva gomila povremeno se kao talas ljuljala, čas prema gradu – čas nazad, sve dok u jednom trenutku nije došla naredba: “Udri po njima!” Milicioneri su isukali gumene pendreke, udarajući nemilice koga god su dohvatili – po glavama, ramenima, leđima ili po stomaku. Našavši se na najgorem mjestu, između studenata i policije, mahao sam svojom novinarskom legitimacijom i vikao: “Ja sam novinar”. Uzalud. Udarili su me dva puta po glavi a kad sam digao ruke da se zaštitim

LIMITI "SLOBODE ŠTAMPE": Autor ove knjige (na zemlji), tada urednik *Studenta*, dobija lekciju srbijanske milicije o granicama "slobode štampe" tokom studentskih demonstracija u Beogradu 2. juna 1968. (Foto: Tomislav Peternek)

pendreci su pogađali moja leđa. Pao sam i za trenutak izgubio svijest dok su studenti bježali a milicija ih sustizala i mlatila sve do studentskih domova. Mene su pokupili čistači ulica, podigli me u svoj kamion i pitali gdje da me voze. "Vozite me u Lolu (moj studentski dom u centru grada)", rekao sam. Tamo sam stavio mokre peškire na uboje i otekline, presvukao se i krenuo u redakciju *Studenta* da radim – sa onoliko urednika i saradnika koliko se moglo probiti tamo – na vanrednom broju lista posvećenom protestima. Moj izvještaj o obračunu milicije sa studentima kod podvoznjaka objavljen je na naslovnoj strani zajedno s izvještajem koji je napisao Milisav Savić – kasnije uvaženi srpski pisac. Pošto sam bio dežurni urednik za taj broj lista, pokupio sam sve već priređene rukopise i – po uobičajenoj rutini – odnio ih u štampariju Glas u Vlajkovićevoj ulici u centru grada. Ovog puta je, međutim, procedura bila drugačija: s nekim izvinjavajućim gestom, dežurni u štampariji odnio je rukopise u svoju sobu umjesto da ih odmah podijeli slovoslagračima. Nakon sat ili nešto više najzad je izišao s rukopisima

i nakon još nekoliko sati specijalno izdanje *Studenta* – sa samo četiri strane izvještaja s “ratišta” – bilo je spremno. Uzeo sam nekoliko primjeraka i krenuo prema izlazu iz štamparije. Ali, njena velika vrata bila su zaključana a čuvar na ulazu se izvinjavao: “Žao mi je, milicijsko naređenje”. Uskoro su se pred zgradom zaustavila dva kamiona sa kojih su opet u punoj opremi iskakali miliconeri pod šljemovima i sa isukanim pendrecima. Naredili su nam da se smjesta gubimo. List je zabranjen i zaplijenjen pod zastrašujućom optužbom za podriivanje ustavnog poretka. Protesti su trajali još nedjelju dana, sada već i uz dugu listu studentskih zahtjeva za promjenama, privlačeći pažnju i podršku mnogih do tada šutljivih protivnika režima. Tito, koji se dugo nije oglašavao povodom krize, iznenada se jedne večeri pojavio na televiziji i rekao: “Studenti su u pravu”, pokazujući razumijevanje za nestrpljenje mladih zbog sporog napretka u reformama. Te večeri, beogradski studenti slavili su “pobjedu”, grleći se u tradicionalnom kozaračkom kolu i pjevajući o vjernosti Titu i Partiji. Tito je tačno znao šta radi. Pošto je oraspoložio studente i riješio trenutnu napetost, sada je imao dovoljno vremena – cijelo ljeto – da se pojedinačno pozabavi vođama studentskog pokreta. Relativno sitna riba u toj kategoriji, ja sam otišao na ljetnji odmor kod svoje stare majke Hasibe Lasić (majčine mame) u Sanskom Mostu. Neki od mojih tamošnjih prijatelja, aktivnih u Partiji ili zaposlenih na kakvim važnim javnim poslovima, izbjegavali su tog “buntovnika iz Beograda”. Napušten od većine onih s kojima bih podijelio popodnevno pivo u ljetnjoj bašti pored Sane, jednog popodneva sam iskapio nekoliko piva onako sam za sebe i prilegao da odrijemam. Probudila me majka. “Neko hoće da te vidi, ali pazi se” – rekla mi je. “Zašto?” – pitao sam. “Pa on kaže da je išao s tobom u školu u Mrkonjić-Gradu”. Nasmijao sam se potpunoj nekompetentnosti po zlu čuvene jugoslovenske tajne policije: ja jesam rođen u Mrkonjić-Gradu ali imao sam samo šest mjeseci kad su moji roditelji odselili na nove “zadatke u obnovi zemlje” – otac Sulejman kao građevinski stručnjak, majka Sena kao učiteljica. Od tada nikad nisam ni posjetio Mrkonjić-Grad. Zato sam bio pažljiv, govoreći svom “školskom drugu” samo ono što je ionako mogao pročitati u svakom broju *Studenta*: ko su urednici, gdje nam je redakcija, gdje štamparija. Tada naravno nisam mogao ni pomišljati da bi on iz potrebe da pokaže

kako je uradio dobar posao mogao prijaviti i tu našu konverzaciju kao vrbovanje još jednog “doušnika”. Sljedeće jeseni nisam se vratio u *Student*. Umjesto toga, postao sam stalni sportski dopisnik *Oslobođenja* u Beogradu, izvještavajući – kako sam oduvijek želio – o velikim nacionalnim i internacionalnim sportskim događajima. Sport je, iznad svega, bio i neka vrsta novinarske “zaštićene zone” u tom najboljem od svih svjetova u kojem smo živjeli.

Saša Nenadović bio je u to vrijeme dopisnik *Politike* u Njujorku. Zajedno sa sportom, i u manjoj mjeri kulturom, izvještavanje iz svijeta bilo je još jedna od tih zona slobodnijeg novinarstva. Zato Nenadović nije bio baš sretan kad su ga u jesen 1969. kolege iz *Politike* počele pozivati da se vrati u Beograd i postane glavni urednik. Odbijao je, govoreći im da je tek na pola puta u svom mandatu kao dopisnik i da je njegov sin tek započeo školovanje u Njujorku, ali neki od njegovih najboljih prijatelja – uključujući Franu Barbičerića, urednika spoljne politike, i Vojislava Đukića, urednika unutrašnje politike – uvjeravali su ga da je njegov povratak bitan za očuvanje *Politikinih* profesionalnih standarda i ugleda. Najzad je prihvatio, pod uslovom da ga sami novinari izaberu kao svog urednika, i preuzeo je tu ulogu u novembru 1969. godine. Događaji koji su slijedili učinili su Novaka i Nenadovića simbolima i žrtvama obračuna Titovog režima najprije s liderima takozvanog “hrvatskog proljeća” 1971. a zatim “srpskim liberalima” 1972. godine. To što je Partija ocijenila kao hrvatski nacionalizam koji prijeti ustavnom poretku Jugoslavije, Novak je doživio kao buđenje javnosti u Hrvatskoj i početke razvoja građanskog društva. On mi je rekao:

Nakon pada Rankovića, tajna policija nije mogla kontrolirati što će ljudi misliti i reći. Samo u Zagrebu, pojavilo se dvadesetak novih publikacija, donoseći i članke ljudi koji su bili ušutkani 20 i više godina. Stara garda osjetila se ugroženom. Nisu mogli razumjeti tu novu modu da, nakon što oni govore, drugi ljudi mogu javno preispitivati, kritizirati i suprotstavljati se njihovim idejama. Tito je alarmiran povodom te “prijetnje” i došao je u Zagreb zahtijevajući da hrvatski reformistički partijski prvaci, Savka Dabčević i Miko Tripalo, stanu tome na put. Oni su rekli da to ne mogu. Sloboda razmišljanja dosegla je nivo “anarhije” neprihvatljive za staru gardu i Tito je bio pod pritiskom da uradi “nešto”. Ostatak je istorija. Tito je kritizirao i uklonio hrvatsko vodstvo i u čistkama koje su slijedile hiljade ljudi izgubilo je posao. Uključujući i mene.

Od Novaka je zahtijevano da podnese ostavku tako da Partija može provesti svoju “diferencijaciju” (partijski naziv za lov na vještice). Obećano mu je diplomatsko mjesto pod jednim uslovom: Mora javno osuditi novinare koji su “zastranili”. Novak je odbio i optužen je da je podržao hrvatski nacionalizam i liberalizam i da je ispoljavao “tehnomenadžerske tendencije” u rukovođenju *Vjesnikom*. Optužen je, takođe, i da je “pao pod strani uticaj”, ozbiljna kletva u komunističkoj terminologiji, najvjerovatnije zato što je otišao tako daleko s tržišnom strategijom kuće da je, na putovanju u Sjedinjene Države, odlučio da kupi banku podataka sličnu onoj koju je vidio u *The New York Timesu*. “To je bilo dovoljno da vas optuže da ste agent CIA s namjerom da podrije Jugoslaviju”, ispričao mi je Novak o “diferencijaciji” u kojoj je bio prisiljen da se penzionise 1973. godine koristeći svoje povlastice prvoborca iz 1941. Društvo novinara Hrvatske izbacilo ga je iz članstva i zabranilo mu bavljenje novinarstvom. Njegovi nekadašnji mentori iz Američke škole novinarstva koju je pohađao u Salzburgu kasnije su mu pričali kako su mu poslali pismo pitajući mogu li mu oni na bilo koji način pomoći, ali neko u kući kojoj je godinama bio na čelu, podižući je iz prosječnosti do nacionalnog uvažavanja, hladno je vratio pismo udarajući pečat: Nepoznata osoba. Našavši se na crnoj listi i pod doživotnom zabranom javnog djelovanja, Novak je proveo godine dokumentujući i pišući istoriju hrvatskog novinarstva.

Saša Nenadović je u međuvremenu, kao novi glavni urednik *Politike*, objavio svoju platformu najavljujući da će ubuduće list biti odgovoran jedino svojim čitaocima. Bilo je relativno lako podizati profesionalni standard i ohrabrivati slobodu izražavanja u pisanju o spoljnoj politici, ali bilo je mnogo teže učiniti to isto na unutrašnjopolitičkim stranama. Novo liberalno vodstvo u Srbiji, predvođeno Markom Nikezićem i Latinkom Perović, davalo je uglavnom pasivnu podršku: nisu se miješali. Ali partijska birokratija, srpski tvrdolinijaši, i (čak i više) predstavnici drugih republika u federalnom vrhu zahtijevali su da Partija interveniše. Nenadović je mogao da predosjeti pritiske s kojima će se suočiti kad ga je jedan od predstavnika Srbije u federalnom vrhu, predsjednik Sindikata Dušan Petrović Šane, nazvao zahtijevajući od njega da objasni “diverziju” na stranicama *Politike*.

Bio je strašno ljut zbog načina kako je u listu predstavljen njegov "važan govor". Bio je značajno skraćen uz propuštanje nekih od "ključnih tačaka". Zahtijevao je da mu se kaže ko to stoji iza *Politike* kad ga taj list tretira s takvim nepoštovanjem. Je li to list pao pod neki "strani uticaj" (očita aluzija na Nenadovićevo dopisnikovanje u Njujorku). Koga će on smatrati "politički odgovornim" za to što se desilo. Rekao sam mu da je to bila isključivo profesionalna procjena dežurnog urednika, bez ikakve političke pozadine, ali on je insistirao: "Možemo li govoriti kao komunisti, družo Nenadoviću?" Ja sam odgovorio da ne znam šta on misli, da govorim samo kao glavni urednik svog lista, ali on je ponovio ključno pitanje: "Ko stoji iza *Politike*?", aludirajući na srpsko novo liberalno rukovodstvo. "Ne vidim nikakvog smisla da nastavljamo ovakav razgovor", rekao sam mu i spustio slušalicu. Na sljedećem zasjedanju srpskog političkog vodstva, neko iz stare garde je, optužujući novo vodstvo za liberalne tendencije, prokomentarisao: "Vidite dokle je došlo kad nekakav Nenadović u *Politici* spušta slušalicu drugu Šanetu". Ali, mi smo nastavili da skraćujemo političke govore, nastojeći da pokažemo samo ono što je novo u njima, i to se postepeno proširivalo i na druge partijske vođe, s posebnom pažnjom jedino prema Titovim obraćanjima javnosti. Kad smo prvi put o nekoj njegovoj rutinskoj aktivnosti izvijestili u novootvorenoj rubrici "Iz kabineta Predsjednika Republike" lociranoj na drugoj umjesto na naslovnoj strani posjetili su me s upozorenjem ljudi iz njegovog protokola a Tanjug je uputio specijalnu instrukciju jugoslovenskim medijima da "svi govori druga Tita moraju da se objavljuju u cjelini". Ja sam na redakcijskom kolegiju insistirao da je neprihvatljivo da postupamo po tom nalogu i, kad je Tito otišao u jednu od svojih posjeta Africi, skratio sam njegov kurtoazni govor u kojem nije bilo ništa posebno važno za oko jednu trećinu. To je bio početak kraja mog urednikovanja. Stara garda, već razlučena prvim znacima pluralizma u javnom životu – otvaranjem medija za alternativna mišljenja koje je ugrozilo njen monopol – započela je napad na liberalizam koji "ugrožava zemlju". Pojačavan je pritisak za moju ostavku i, u jesen 1972, povukao sam se s jednostavnim obrazloženjem da "nema pravih uslova za onu vrstu novinarstva kojom se ja želim baviti" – rekao mi je Nenadović.

U toj kampanji obračuna sa srpskim liberalizmom, desetine najboljih u srpskom novinarstvu izgubile su posao i uredničke položaje, kao uostalom i stotine reformski orijentisanih partijskih kadrova i hiljade tržišno orijentisanih poslovnih ljudi. Što se tiče Nenadovića, stara garda nije bila zadovoljna tek njegovom ostavkom. Željeli su da ga osudi i partijska organizacija *Politike*, čime bi se cijeloj farsu dala "demokratska forma", što bi značilo da on ne može više raditi ni kao

novinar u *Politici*. Nenadovićeva plata smanjena je za nekih 40 posto, na goli minimum, i nije mu bilo dozvoljeno da bilo šta napiše punih osam godina. Neki od njegovih prijatelja u listu odbijali su pritisak Partije da ga osude ali bilo je i drugih koji su, uplašeni za vlastiti status, izbjegavali da budu viđeni s njim, da razmijene riječ ili se rukuju. “Molim te odlazi, inače će me slomiti” – preklinjali su neki od njih. “Ali kuda bih ja išao?” – pitao bi Nenadović. Njegovo ime bilo je zabranjeno na stranicama *Politike* čak i kad bi samo preradio kakvu spoljnopoličku vijest. Nakon sedam godina njegovi inicijali (A.N.) osvanuli su pod viješću o smrti nekog glumca na kulturnim stranicama lista. Vukoje Bulatović, direktor *Politike* u to vrijeme, morao je objašnjavati partijskim šefovima “šta to znači” dok neko u vrhu nije zaključio da je takvo stanje veća bruka nego da Nenadović povremeno nešto napiše. Tek 1983, jedanaest godina nakon ostavke, Nenadović je mogao da napiše članak potpisujući se punim imenom. Objavljen je u nedjeljniku *NIN* koji su u to vrijeme uređivala dvojica njegovih dugogodišnjih kolega iz *Politike*, Slavoljub Đukić i Dušan Simić.

Nakon čistki u partijskim vodstvima Hrvatske i Srbije, usvojen je novi jugoslovenski Ustav 1974. godine, koji je ojačao poziciju republika i oslabio federalnu vlast nad zemljom. Za jugoslovenske medije, to je značilo da se komandni centar – koji je u prvim poratnim godinama bio u Moskvi a kasnije u Beogradu – preselio u glavne gradove republika. Iako je, teoretski, decentralizacija mogla značiti i demokratizaciju, za medije je to bila samo smjena straže nad ideološkom podobnošću a ne i promjena metoda ili instrumenata kontrole nad štampom. Partija je još bila krajnje oprezna da imenuje samo direktore i urednike koji će se pobrinuti da mediji odražavaju “interese” svojih republika. Svaka republička radio i televizijska stanica, isto kao i vodeći dnevници, odražavali su isključivo pozicije svog republičkog vodstva, ispaljujući prve plotune medijskog rata koji će obilježiti posljednju deceniju u Jugoslaviji.

Tito je umro 4. maja 1980. godine. Ironija je to što su neka od njegovih najvećih dostignuća, po kojima je njegov istorijski učinak bio superioran nad ostavštinom istočnoevropskih diktatora, na neki način doprinijela i konačnoj propasti Jugoslavije. Bolji životni standard; otvorene granice i komunikacija s vanjskim svijetom; veća sloboda i raznovrsnost štampe (osim u tretmanu samog Tita i Partije)

učinili su da Jugosloveni budu manje entuzijastični za istorijske promjene koje su nastale u Istočnoj Evropi krajem osamdesetih sa simboličnim padom Berlinskog zida. Čak i jugoslovenski reformisti više su govorili o “poboljšanjima” i “promjenama unutar sistema” nego o promjeni samog sistema. Za Jugoslovane, koji su raskinuli sa staljinizmom četiri decenije ranije, taj pad zida – kao konačan udarac sovjetskoj imperiji – bio je tek veliki istorijski događaj koji se tiče “nekih tamo zemalja i naroda”. Oni su sebe vidjeli s druge strane “željezne zavjese”, kao posmatrača a ne učesnike velikog preokreta. Slobodni da putuju, da rade na Zapadu i da investiraju svoje uštedevine u prosperitet svojih porodica kod kuće, oni nisu osjećali istu radost zbog slobode kretanja ili obećanja integracije u Evropu kakvu su osjećali istočnoevropski susjedi s druge strane “zida”. Dok je cijeli kontinent slavio i prigrlio Evropu budućnosti, koja je najzad postajala cjelovita i slobodna, jugoslovenska plemena su – u maglama probuđenih nacionalnih mitova – bila osuđena da traže svoje identitete u pradavnoj prošlosti slušajući ratničke trube koje pozivaju u nastavak nekih bivših ratova s izumrlim imperijama i osvajačima: osmanlijskim, austro-ugarskim, fašističkim, ustaško-četničkim. Dok je kontinent prigrlio ekonomsko i političko ujedinjenje, Jugoslavija se strmoglavljivala u nasilan raspad. Dok je Evropa uklanjala granice i prepuštala zajedničkim institucijama i tako temeljne odrednice suvereniteta kao što su nacionalne vojske, valute i čak pasoši, Jugosloveni su bili gurani u ratove za nove granice i istorijski potrošene ideologije prošlih vijekova. Bez Tita da makar i čvrstom rukom spriječi sukobe, i bez vizije ili liderstva za miran prelazak u period demokratije i prosperiteta, pa tamo gdje je to stvarna volja naroda – kao u slučaju Češke i Slovačke – i za miran razlaz, bez ličnosti kakve su bili Havel u Češkoj ili Mandela u Južnoj Africi, u Jugoslaviji krajem osamdesetih postavljana je scena za sukobe koji će biti zapamćeni po najsurovijim zločinima u Evropi poslije Drugog svjetskog rata.

Šta je, ipak, u Titovom vremenu bilo to što je omogućilo slijedećoj generaciji jugoslovenskih vođa – najbolje predstavljenoj u Miloševiću u Srbiji i Tuđmanu u Hrvatskoj – da mobilišu svoje narode za svojevrsne “krstaške pohode” devedesetih. Prvo, vladavina jednog čovjeka-jedne partije. Naučeni da žive pod rukom “oca nacije”

više od tri i po decenije, narodi Jugoslavije – počev od najbrojnijeg, srpskog – bili su predodređeni da se prepuste novim neupitnim vođama. Mediji su prednjačili u tome. Srpski mediji i intelektualci slavili su Miloševića kao “novog Tita”, dok su hrvatski portretirali Tuđmana kao “oca nacije”, koji je uživao da nosi titovske uniforme i da postrojava kitnjastu ceremonijalnu gardu. Većina medija ponudila je novim vladajućim partijama istu slugansku podršku koju su pružali komunistima. U Srbiji su komunisti, preimenovani u socijaliste, zadržali čvrstu kontrolu nad svim instrumentima vladanja – armijom, policijom, sudovima, medijima – koja je održavala partiju na neupitnoj vlasti u prethodne četiri decenije. U Hrvatskoj, ne pripadati Tuđmanovom HDZ-u – ili, još gore, javno se protiviti njegovom tvrdom nacionalizmu – obilježavano je kao akt nacionalne izdaje. Svi mediji pod kontrolom režima nastavili su da uporno propovijedaju istovjetnu ideološku liniju: dok se poruka promijenila, od zadatog bratstva i jedinstva do zadate mržnje za susjede, propagandističko nametanje te linije praktikovano je sa istim stepenom dobro istreniranog entuzijazma i lojalnosti u promociji ideologije dana. Konačno, medijska manipulacija istorijom takođe je otvorila put nacionalistima. U Titovom vremenu, neki zločini iz Drugog svjetskog rata bili su “gurnuti pod tepih” ideoloških interpretacija. Potisnuti iz školskih udžbenika, zaboravljeni od zvanične istorije, oni su poprimali epske i mitološke oblike u narodnom predanju, u kojem su “naši” uvijek bili junaci i paćenici a “njihovi” uvijek mučitelji i zlotvori. To zamagljivanje prošlosti poslužilo je pretendentima na Titov tron da manipulacijom nerazjašnjenim epizodama iz prošlosti probude strahove, sumnje i najzad mržnje za “neprijatelje oko nas”. To je bila ta mješavina snaga i mitova koja je postavila scenu za neopisive zločine “u službi naroda” devedesetih godina.

Увредио је и окаљао лице града хероја

Велики број житеља нашег главног града у писмима која су послали „Политици“ изражава своје ду-боно огорчења и повређеност изјавом друга Франца Шетинца

БИО САМ ЗАПРЕПАШЋЕН

Сја великим запрепашће-њем саснао сам из штампе да је Франц Шетинц, партијски и политички руко-вођилац највишег југосло-венског ранга, изјавио да се није „не осећа безбед-ним“ у главном граду наше домовине, Београду. Шетинчино изјава је најерам-нија лага којом је неко досад покушао да окаља лице нашег слободарског, демократског и херојског Београда.

Не знам да ли је другу Шетинцу познато шта би на једну такву нечовку из-јаву одговорили ифеови дипломатских агенција САД, СССР, Кине, Француске, Јапана, Индије или Ирана и Прага, Замбије, Кеније, Бразила или Аргентине, у ствари шефови и чланови свих дипломатских агенција и чланови њихових породица, који живе и раде у Београду, укључујући и мене јер се ја налажем и менију СР Арђанџе.

Мени то јесте познато, јер сам тако вишегодишњи мениџер на иностранству много пута био у прилици да се уверим да ти страни дипломатски представници, по повратку у своје земље, или док су још на служби у Југославији, у својим из-јавима у први план увек поставио питање да се још толико пута иде у свету и где се осећамо толико безбедним и слободним, колико на служби у главном граду СФРЈ.

Притиска је да се још питање обилно постави питање, која је то европска

престолица или „светска метропола“ у којој би се Франц Шетинц, осећао сигурније и безбедније, него у свом и нашем слободар-ском главном граду, Београду? Додуше, не треба се није ипозему много чудити, јер, према најновијим инф-ормацијама из Љубљане, Цариграда, Београда, Шетинца себи дозволио да се сустига СФРЈ треба и може уопште да заведе у Бео-граду!!

Зашто је високи политич-ар, писан и културни радник дозволио себи да јавно уреди град са нај-напреднијим људским и слободарским традицијама, и зашто је уопште Франц Шетинца себи дозволио да се сустига СФРЈ треба и може уопште да заведе у Бео-граду!!

Бранко Богунчић

КО ЈЕ У БЕОГРАДУ ПОЛИВАН ВОДОМ, ПЉУВАН И ВРЕЂАН

Предлажем да Ф. Шетинц наведе тачно време и ме-сто, кад и где је у Београ-ду било „нападнуто“ или не-како увређено, или неки други Словенци, јавно што је Словенци. Под нападом односно угрожавањем укључују се подизање во-дом, пљување, изовање и слично „дипломатскијеко“ понашање, практиковано неке друге.

У случају да Ф. Шетинц пружи потребне податке, намам се да ће одговарају-ће службе предмети мере да се вршени казне, како би остали Београђани о-стали чисти. Уколико пак

Ф. Шетинц то не учини, или не може да учини, јавно, преко штампе, мора се сматрати да је оклењао и увредио милион Београђана.

Навикнути на сличне увреде и клевете, за које немају обичај да се свете, Београђани, Срби, премаће бутке и преко ове Ф. Шетинца, неће ни моћи и даље бити безбедни на београдским улицама. Нико стари Београђани, никада нисам чуо да Београђани на улицама, лице Словенце, или из неке бусине пребегу нахоне представнике да би их устрелили.

Немад Јанковић
Београд
Миле Рибара 14

ШЕТИНЦ ЈЕ ОВДЕ, БЕЗБЕДАН, АЛИ НИСУ ВОЈНИЦИ У ЉУБЉАНИ

Када је он то (друг Франц Шетинц) јавно не-писано по београдским ули-цама и да се није осећао безбедним? (булварниери тог ранга никад не лажу не-писано, него се иде у мерце-десима.) Где се то десило, када, у којој улици, кој-данас, у којој часови (јед-ном или више пута) се то осећао да му је безбедност у Београду угрожена? И како је настала та неиз-најна промена од оног главног референца на 18. септембра ЦКЈ, до ове „де-сигурности“ на београд-ским улицама? Одговор на ова питања дугује нам друг Шетинц.

На крају да упитам дру-га Шетинца, да ли зна ка-ко се тек осећају на ули-

цама Љубљане (и унутра-шњости) припадници ЈНА (после суђења Јанчи и др.), „Јужњани“ на раду у тој средини, студенти који го-воре срискохрватски на јавном месту и др. И то у том нашем ЕВРОПСКОМ делу Југославије?

Ђура П. Игњатовић

НЕНА БУДЕ МОЈ ГОСТ

Поптовани друже Шетинце,

Прочитао сам Ваше обрађене Еа поводом остванке, коју сте поднели Председништву ЦК СКЈ 8. 10. 1988. године. Изјавили сте да „поштујете Београд и да их не доволите у питање, али се на улицама Београда не осећате без-бедним“. Ваши политички остванке су били морални, али Вас сада вређају и негују на сваком кораку“. Чинта сам ивештај, са седнице Председништва неколико пута и нисам не-рвао у оно што сте јавно изјавили. Фронтирим сам и дубоко увређен.

Знате, друже Шетинце, уверили сте и мене и све Београђане и српски народ, да бисмо неће испоручи-ме, са Ваше стране испра-вни позивам Вас да будете мој гост у Београду. Ја Вам гарантујем потпуну сло-боду кретања, вако у Бео-граду тако и ван њега.

Гарантујем да вану без-бедност. Својим пореклом, именом, професијом и чинићу. Знам неупитно дубоко свој народ и његово гостопримство.

др Зоран Петровић
Београд
II бригада 11

ODJECI I REAGOVANJA: Stranice *Politike* koje su potkraj osamdesetih odigrale odlučujuću ulogu u proizvodnji neprijatelja.

Srbija: Proizvodnja neprijatelja (1980-89)

GORAN MILIĆ BIO JE VJEROVATNO najpopularniji novinar u cijeloj Jugoslaviji ranih osamdesetih. Rođen u Zagrebu 1946. godine, sin Marka Milića – dalmatinskog partizana koji je postao Titov diplomata u Francuskoj i Urugvaju – tečno je govorio tri svjetska jezika (francuski, španski i engleski). Visok, dobrog izgleda i manira, rado se pojavljivao i bio dobro priman u društvu. Povrh svega, imao je posao na kojem su mu mogli samo zavidjeti: bio je dopisnik TV Beograd u Njujorku od 1980. do 1985. godine. Teško da je bilo privlačnijeg posla u jugoslovenskom novinarstvu i Milić ga je obavljao izvanredno dobro: intervjuisao je američkog predsjednika Džimija Kartera i Reganovog potpredsjednika – kasnijeg predsjednika – Džordža Buša starijeg, zatim generalnog sekretara Ujedinjenih nacija Havieru Peresa de Kueljara i brojne svjetski poznate ličnosti. Kako je tada savršeno funkcionisala razmjena programa između jugoslovenskih TV centara, Milić je bio dobro poznat i opšteprihvaćen u cijeloj zemlji. Kad se vratio u Beograd u ljeto 1985, osjećao je da grad u kojem je odrastao, studirao i postao poznat nije više bio isti onaj grad iz kojeg je otišao pet godina ranije.

U kafani, u uličnim simbolima i ikonografiji, u revijalnoj štampi i literaturi osjećali su se znaci buđenja srpskog nacionalizma. Ali, njegovi školski drugovi i kolege s beogradskog Pravnog fakulteta odbacivali su njegova zapažanja kao posljedicu predugog odsustva iz grada, u dalekoj i stranoj kulturi. “Uvijek je to bilo ovako, Gorane, samo si ti zaboravio” – govorili su mu prijatelji.

Ali, samo koji mjesec nakon povratka u Beograd krajem avgusta ili početkom septembra 1985, shvatio je da su se stvari suštinski pogoršale u njegovom odsustvu. Jedan od njegovih kolega, Nenad Ristić, urednik noćnog programa televizije i – po Milićevim riječima – čovjek poznat kao “solidan Srbin” iz provincije u kojoj se proslavljaju pravoslavne slave ali i kao “solidan komunista” i neko vrijeme čak i član Gradskog komiteta Partije u Beogradu, otišao je na Kosovo da napravi emisiju o pravoslavnim manastirima u pokrajini. Žena koju je tamo intervjuisao ispričala mu je svoju ličnu tragediju. “Prije deset godina, ubili su mi muža; prije tri mjeseca, ubili su mi sina” – izjavila je pred kamerom. “A ko ih je ubio?” – pitao je Ristić. “Šiptari, ko će drugi!” Šiptar je – u srpskom vokabularu – uvredljivo ime za kosovske Albance. Bilo je to prvi put da se tako uvredljiv izraz koristi u nekom od uticajnih, partijski-kontrolisanih medija kao što je beogradska TV, ali – što je Miliću izgledalo još strašnije – i prvi put da se cijela jedna etnička grupa, kosovski Albanci, javno okrivljuje za tragediju jedne srpske porodice na Kosovu. Iako je Ristićeva reportaža emitovana kasno noću, na samom kraju programa, u okviru emisije iz kulture na drugom kanalu TV Beograd koju nije moglo gledati više od 2-3 posto građana, sljedećih dana je gotovo svaki razgovor u gradu počinjao pitanjem: “Jesi li vidio onu ženu?” Milić zaključuje: “To je taj fenomen televizije. Čak i ako je samo nekoliko ljudi vidjelo nešto zaista šokirajuće, kroz tu jesi-li-vidio-ono mrežu, za nekoliko nedjelja izgleda kao da su svi to vidjeli”.¹

Ono “nešto” što se promijenilo nagore u Milićevom petogodišnjem odsustvu bila je nesposobnost Jugoslavije da se, bez Titovog centralnog autoriteta i bez demokratskih tranzicijskih institucija da zamijene Tita i njegovu partiju, nosi s prvim izazovima ustavnim poretku zemlje. Osmočlano predsjedništvo države, u kojem su se 15. maja svake godine predstavnici šest republika i dvije pokrajine

ritualno smjenjivali u ulozi predsjedavajućeg, nije imalo Titov autoritet ili moć da utiša ili se suprotstavi opoziciji niti je bilo demokratskih procedura i mehanizama za rješavanje postojećih ili potencijalnih neslaganja i sukoba. Manje od godinu dana nakon Titove smrti, u februaru 1981. godine, albanski studenti na Prištinskom univerzitetu započeli su masovne proteste, zahtijevajući bolje uslove i hranu na univerzitetima ali i nešto mnogo ozbiljnije. “Kosovo-republika, Kosovo-republika!” izvikivali su ulicama Prištine. Tražili su da Kosovo od pokrajine u okviru Srbije postane republika ravnopravna svim ostalim u Jugoslaviji. Odgovor režima bio je surov. Kosovski protesti proglašeni su kontrarevolucijom, napadom na ustavni poredak Jugoslavije i udruživanjem zbog neprijateljske djelatnosti. Za samo nekoliko mjeseci, stotine kosovskih Albanaca – često tek srednjoškolaca ili univerzitetskih studenata čija je jedina krivica bila što su učestvovali u uličnim protestima, nosili ili uzvikivali parole Kosovo-republika, ali i mnogo učitelja i drugih intelektualaca optuženih za pobunu – izvedeni su na masovna suđenja i izricane su im stroge kazne od 5 do 20 godina zatvora. U svojoj knjizi o raspadu Jugoslavije Branka Magaš ilustruje okrutnost režima u slamanju protesta sa sljedeća tri suđenja samo u toku avgusta 1981.:²

- 3. avgusta, jedanaestočlana grupa suđena je u Prištini. Bili su optuženi da su organizovali demonstracije u selima, postavljali barikade i razoružali policijsku patrolu. Nakon jednodnevnih vježbi s oružjem u šumi predali su se. Osuđeni su na zatvor od jedne do 13 godina.
- 8. avgusta, deset studenata i srednjoškolaca osuđeno je na kazne od četiri do osam godina zatvora zbog organizovanja demonstracija i uzvikivanja “Hoćemo republiku! Živjela Socijalistička Republika Kosovo!” Jedan od njih, 18-godišnjak iz sela kod Lipljana (područja značajnijih protesta među srednjoškolcima i čak osmoškolcima) optužen je i za ispisivanje tih parola na školskoj tabli u svojoj učionici i bacanje kamenja na policijska kola. Osuđen je na pet godina zatvora.
- 31. avgusta, trojica mladića osuđeni su na dvije, četiri i šest godina zbog ispisivanja parola “Ustajte braćo Albanci!”, “Dolje s

jugoslovenskim revizionizmom!” i “Živjela republika Kosovo!” na osam kuća i jednoj električnoj trafo-stanici. Takva slika, s pojedinačnim varijacijama, ponavljala se tokom tog ljeta u sudnicama širom pokrajine.³

Oni koji su identifikovani kao učesnici na bilo koji način u događajima u proljeće 1981. u najvećem broju slučajeva su izbačeni iz škola, sa fakulteta i radnih mjesta. Tada je, u prvoj godini poslije Titove smrti, jugoslovenska federacija polagala – i nije položila – test održivosti. Sa slabom centralnom vlašću, i uz koncentraciju moći u rukama republičke birokratije, ostale republike odnosile su se prema događajima na Kosovu kao prema nekoj vrsti “unutrašnje stvari Srbije”, prihvatajući beogradsku zvaničnu osudu albanske “kontrarevolucije” i pristajući na upotrebu federalne vojske i policije za uspostavljanje višegodišnje represije nad Albancima na Kosovu. Podržavajući surov obračun vlasti s albanskim “separatizmom”, srpski mediji su se, korak po korak, upuštali u kampanju proizvodnje etničkih stereotipa, prvu u nizu takvih koje će doći. Pojedinačno silovanje Srпкиnje od strane Albanca bilo bi upotrijebljeno za medijsku propagandu u nastavcima na temu “oni-siluju-naše-majke-i-sestre” (iako je zvanična statistika dokazivala da je, godinu za godinom, bilo manje slučajeva silovanja u tradicionalno konzervativnim zajednicama kosovskih Albanaca nego u samoj Srbiji).⁴ Bilo kakav sukob oko zemljišta među susjedima, nešto dosta često u poljoprivrednim ruralnim područjima, ili svaka prodaja srpske kuće Albanca, korišteni su u medijima kao dokaz orkestriranog progona Srba s njihovih “vijekovnih ognjišta”. Pojedinačno ubistvo Srbina od strane Albanca – a bilo je i bukvalno samo jedno za punih pet godina prije “kontrarevolucije” iz 1981. – bilo je dovoljno za medijske litanije o “albanskom teroru”. Visoka stopa rađanja među Albancima predstavljana je u sistematskoj medijskoj kampanji kao organizovano nastojanje da se uspostavi albanska dominacija a u ekstremnim slučajevima čak i kao “statistički genocid”.⁵ Sva ta iskrivljivanja činjenica, kombinovana s posebnim značajem Kosova u srpskoj nacionalnoj mitologiji kao mjesta istorijske bitke protiv osvajačkog otomanskog pohoda 1389. i “kolijevke srpstva”, predstavljala su savršenu smještu za narastanje srpskog nacionalizma. To

će postepeno voditi i raspadu Jugoslavije. I to je takođe bilo ono “nešto” što je Milić propustio provodeći pet godina, 1980-85, u Njujorku: Titova ideologija bratstva i jedinstva, osjetljiva ustavna arhitektura federacije sračunate na to da osigura ravnotežu između tendencije najveće etničke grupe za dominacijom i potrebe manjih grupa za jednakošću, ispala je iz mode u sezoni slobodnog lova u kojoj su srpski medijski snajperisti sistematski pucali na Albance označavajući cijelu tu etničku grupu “antisrpskom” i “neprijateljskom”. To što je jedna Srkinja na nacionalnoj televiziji mogla da optuži “Šiptare” za smrt svoga muža prije deset godina i sina prije tri mjeseca značilo je potonuće do samog dna u satanizaciji Albanaca u srpskim medijima. “Egzodus Srba i Crnogoraca s Kosova”, o kojem su izvještavali svi srpski mediji polovinom osamdesetih, postao je bojni poklič i poziv na srpsko okupljanje i jedinstvo. Izgovor za preispitivanje cijelog federalnog aranžmana i traženje “pravednog rješenja” za Srbiju u Jugoslaviji.⁶ U 1986, medijski pothranjivana frustracija Kosovom dobila je nov poticaj direktnim uključivanjem u kampanju srpskih intelektualaca. Oko 200 njih je 21. januara te godine potpisalo peticiju federalnim i srpskim vlastima protestujući zbog onog što su nazivali “genocidom” na Kosovu. Peticija je optuživala federalne vlasti za nacionalnu izdaju na Kosovu: “Svako u ovoj zemlji ko nije indiferentan odavno je shvatio da se protiv genocida na Kosovu ne može boriti bez dubokih društvenih ... promjena u cijeloj zemlji. Te promjene su nezamislive bez odgovarajućeg odnosa između autonomnih pokrajina i Srbije ... Genocid se ne može spriječiti ... postepenom predajom Kosova i Metohije Albaniji: nepotpisanom kapitulacijom koja vodi politici nacionalne izdaje”.⁷

Do kraja 1986, teme iz te peticije šire su elaborirane u nacrtu Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) koji je “procurio” na stranice *Večernjih novosti*, tada najtiražnijeg lista u Srbiji. Novinar tog lista Aleksandar Đukanović objavio je 24. septembra kritički pregled dijelova Memoranduma koji su proširivali nacionalističku teoriju o viktimizaciji Srbije u jugoslovenskoj federaciji. Srbija je – tvrdio je Memorandum – žrtvovana ekonomski zbog povlaštenog statusa dviju razvijenijih, izvozno-orijentisanih republika, Hrvatske i Slovenije, koje su ostvarivale i najveću deviznu

zaradu u Jugoslaviji; žrtvovana je i ustavno jer je bila jedina republika koja je po jugoslovenskom Ustavu imala dvije pokrajine a Srbi su bili jedini narod bez vlastite nacionalne države (pošto je postojala značajna srpska populacija u Bosni i Hrvatskoj); osim toga, Srbi su bili neravnopravni u drugim jugoslovenskim republikama. Povrh svega, po tvrdnjama iz Memoranduma, protiv Srba je proveden i genocid na Kosovu. Memorandum je bio prvi dokument koji je osporavao same temelje jugoslovenske federacije s nezvaničnim pečatom tako prominentne nacionalne institucije kakva je Srpska akademija nauka i umetnosti. Dokument je osporavao granice republika kao proste “administrativne crte”; upućivao je na postojanje neke vrste “katoličkog saveza” (Slovenije i Hrvatske) protiv pravoslavne Srbije; pozivao na obnovu srpskog dostojanstva u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Slijedi nekoliko ključnih tvrdnji iz Memoranduma.

- *Poremećena je ravnoteža između principa jedinstva (Jugoslavije) i principa autonomije (republika i pokrajina) čime se srpskom narodu uskraćuje pravo na vlastitu državu:* Ova tvrdnja ravna je pozivu da “svi Srbi žive u jednoj državi” koji se nije mogao ostvariti bez teritorijalnog prekrivanja susjednih republika Bosne i Hercegovine i Hrvatske jer su, na primjer, Srbi predstavljali 31 posto stanovništva u BiH ali su živjeli s bosanskim Muslimanima i Hrvatima u etnički miješanim, multietničkim gradovima i naseljima u cijeloj republici, u kojoj nijedno područje nije moglo biti samo srpsko ili samo hrvatsko ili samo muslimansko.
- *Provedena je stalna diskriminacija protiv srpske ekonomije “u kontekstu političke i ekonomske dominacije Slovenije i Hrvatske”:* Memorandum je tvrdio da je neravnopravan položaj Srbije bio posljedica prevladajućeg uvjerenja među drugima u Jugoslaviji poslije Drugog svjetskog rata da su prije tog rata Srbi bili “ugnjetači” a drugi “ugnjetavani” i da je takva ocjena bila sračunata na proizvođenje “osjećanja istorijske krivice” u srpskom stanovništvu. Dokument nije uvažio postojanje i dugaćijeg uvjerenja, u Sloveniji i Hrvatskoj, da se njihova devizna zarada – slovenačka od izvoza a hrvatska od turizma – nesrazmjerno troši

na održavanje federalnih institucija pod srpskom dominacijom. (Nakon raspada Jugoslavije pogotovu Slovenija ali i Hrvatska ekonomski su još više odmakle od Srbije.)

- *Osvetničke politike protiv Srbije sve su snažnije i poprimaju genocidne razmjere*: Ključna crta takvih politika, po tvrdnjama iz Memoranduma, bila je ideja da “slaba Srbija znači jaku Jugoslaviju”, koja je ostvarena ustavnim podjelom Srbije na tri dijela. “Teži istorijski poraz u miru ne može se ni zamisliti” – tvrdilo se u dokumentu.
- *Fizički, politički, zakonski i kulturni genocid nad srpskim stanovništvom Kosova i Metohije teži je poraz od bilo kojeg doživljenog u srpskim ratovima od Prvog srpskog ustanka protiv Turaka 1804. do ustanka 1941. godine*: Ponovo, akademici SANU nisu pokazali nikakav interes da na promjene u stanovništvu Kosova gledaju iz albanske perspektive. Kosovo je bilo ekonomski najzaostaliји dio Jugoslavije, sa stopom zaposlenosti i prihodom po glavi stanovnika nekih 30 posto ispod prosjeka zemlje. Odlasci Srba iz pokrajine mogli su se dobrim dijelom objasniti i nepostojanjem ekonomskih mogućnosti u pokrajini i gubitkom privilegija u vladinim institucijama koje su Srbi uživali na Kosovu prije ustavnih promjena 1974. godine.⁸

Autori tvrde da su se kritičari nezavršenog dokumenta Akademije “upustili u uvrede protiv najviše naučne institucije srpskog naroda, njenih članova i celog srpskog naroda”. Oni kažu da je rad na Memorandumu započet odlukom Skupštine Akademije 23. maja 1985. jer SANU je smatrao da je “teško podnositi podređeni status Srbije u Jugoslaviji”. Predsjedništvo SANU je 13. juna imenovalo “komitet koji će pripremiti memorandum o aktuelnim društvenim pitanjima”, koji je uključivao sljedeće članove: Pavle Ivić, Antonije Isaković, Dušan Kanazir, Mihailo Marković, Miloš Macura, Dejan Medaković, Miroslav Pantić, Ljubiša Rakić, Radovan Samardžić, Miomir Vukobratović, Vasilije Krestić, Ivan Maksimović, Kosta Mihailović, Stojan Čelić i Nikola Čobeljić. Radna grupa – kojom je predsjedavao Isaković – još je radila na nacrtu dokumenta kad se 24. septembra 1986. pojavio tekst u *Večernjim novostima*. Nakon javnog

uznemirenja, rad na Memorandumu je suspendovan a Predsjedništvo SANU “preuzelo je odgovornost za dalju sudbinu dokumenta”. Cijeli taj dokument, čije je i samo postojanje u početku osporavano, bio je spisak srpskih žalopojki protiv “drugih”, od prastarih vremena do tadašnje Jugoslavije, i ratni poklič da se isprave sve te “nepravde”. Memorandum je odražavao dobro poznatu izjavu srpskog pisca, i kasnije političara, Dobrice Ćosića kako su Srbi “pobednici u ratovima i gubitnici u miru”.⁹ Sam Ćosić elaborirao je svoju tezu o Srbima kao pobjednicima u ratu i gubitnicima u miru na sljedeći način: “Kakav smo to mi narod, kakvi ljudi, koji u vreme rata umiru za slobodu da bi je onda gubili u svojim pobjedama? Kako je moguće da neko među nama, neko u kući, otima od nas ono što mnogo jači neprijatelj nije mogao otetiti na bojnopolju? Kako je moguće da narod tako dostojanstven, tako ponosan, tako hrabar u ratu, prihvata poniženje i poslušnost u miru? ... Tragično je biti sledbenik onih koji su prisiljeni da imaju više snage za rat nego za mir, i koji nakon najveće pobjede u srpskoj istoriji nisu imali snage da je potvrde u miru”.¹⁰

Memorandum je obezbijedio srpskom nacionalizmu cjelovitu platformu s koje će osporavati cijeli jugoslovenski federalni aranžman. U deceniji koja će slijediti, to će voditi krvavom raspadu zemlje. Srbijanska štampa, najprije u magazinima koji nisu imali direktno pokroviteljstvo Partije – iako su njihovi urednici postajali perjanice partijske propagande – prihvatila se tematike srpskog žrtveništa unutar Jugoslavije. Lista potencijalnih neprijatelja stalno je proširivana, zavisno od političkog razvoja, što je jasno naznačeno i u zvaničnom objašnjenju Akademije o tome zašto je Memorandum napisan. Objašnjenje uključuje i sljedeću tvrdnju: “Vođe vještački stvorene muslimanske nacije učinile su sve u svojoj moći da pretvore Bosnu i Hercegovinu u republiku pod dominacijom muslimanskog stanovništva”.¹¹

Bilo je to idealno vrijeme za rađanje vođe. Bio je tu ugroženi narod. Bili su neprijatelji svuda okolo. Bio je tu egzodus, čak i genocid, protiv tog naroda. I narod je trebao spasioaca. A on se pojavio u liku Slobodana Miloševića koji se uspeo na vlast putem partijskog puča u jesen 1987. godine. Većina analitičara “Miloševićeve ere” saglasni su kako je jedna od prvih stvari koje je srpski vođa učinio

nakon preuzimanja vlasti bila uspostava potpune kontrole nad medijima. Činjenica je, međutim, da su zapravo mediji doprinijeli rađanju mita o Miloševiću kao vođi. Još kao nisko-rangirani partijski aparatčik, koji se uspinjao na toj ljestvici vlasti najprije kao šef informativne službe grada Beograda pa predsjednik Gradskog i najzad Centralnog komiteta Partije, Milošević je postao blizak s brojnim uticajnim beogradskim novinarima i urednicima aktivnim u različitim partijskim propagandnim tijelima. Bila je to neka vrsta ljubavi na prvi pogled između mladog političara željnog vlasti i novinara-aktivista koji su koristili svoj položaj u medijima da entuzijazmom u propagiranju “naše stvari” ponude usluge Partiji ne bi li tako dobili prestižnije pozicije u novinarstvu ili još radije u vladi, Partiji ili posebno diplomatskoj službi. Za Miloševića su poznanstvo i bliskost – u različitim ideološkim i propagandističkim komisijama – sa ljudima poput jednog od šefova RTV Beograd Dušana Mitevića ili glavnog urednika najuticajnijeg dnevnika *Politika* Živorada Minovića bili način da izbliza upozna i savlada vještinu manipulacije medijima i javnošću koja će se pokazati izvanredno korisnom u njegovom vlastitom usponu kroz partijsku hijerarhiju. Za njih, i druge novinare-aktiviste, Milošević je bio prvi političar poslije decenija prezira partijske stare garde prema štampi i javnosti koji je razumio i uvažavao moć medija i koji im je otvarao pristup nekim do tada potpuno nedostupnim partijskim intrigama. Milošević je bio pripadnik prve generacije post-titovskih političara u bivšoj Jugoslaviji. Rođen u Požarevcu 1941. godine, došao je na studij prava u Beogradu s nagonom provincijalnog momka koji se posvećuje Partiji i studiju: zapažen je kao uzoran partijski aktivista i natprosječan student čija je prosječna ocjena bila 8.90. Od najranijih dana u Partiji njegov politički mentor bio je Ivan Stambolić, nećak Petra Stambolića, jednog od najistaknutijih Titovih saradnika iz stare garde. Ivan Stambolić nije prikrivao svoju posebnu naklonost za Slobodana Miloševića. Koliko god se on sam uspinjao u političkoj hijerarhiji Srbije nakon obračuna s liberalima, redovno je vukao za sobom Miloševića na sve više položaje: kad je regrutovan u politici, doveo je Miloševića za svog nasljednika kao direktora monopolskog Naftagasa; kad je postao predsjednik vlade postavio ga je za direktora Beobanke koja je – pored ostalog – značila za Miloševića

moćnost brojnih poslovnih putovanja u Njujork; kad je postao predsjednik Centralnog komiteta Partije u Srbiji doveo je Miloševića za predsjednika Gradskog komiteta Beograda; kad je postao predsjednik Predsjedništva Srbije ostavio je Miloševiću svoje mjesto predsjednika Partije. Tako je Milošević dospio na samo jedan korak do samog vrha srpske političke piramide – predsjednika Srbije – na kojem se nalazio njegov politički pokrovitelj Stambolić. Kako se u Srbiji pojačavao pritisak da se uradi “nešto” za zaštitu Srba i Crnogoraca na Kosovu i da se promijeni federalni Ustav kako bi se postigla “ravnopravnost Srbije” u Jugoslaviji, dalje su sazrijevali uslovi za pojavu vođe koji će oličavati te nove srpske težnje. U aprilu 1987. ukazala se i prilika kao stvorena za TV promociju nacionalnog mesije. Kosovski Srbi i Crnogorci sazvali su okupljanje u Kosovu Polju da iskažu svoje ogorčenje zbog navodnog terora nad njima. Valjda igrom sudbine, Stambolić je bio taj ko je tražio od Miloševića da on ide tamo, da sasluša šta oni imaju reći i da umiri situaciju. Bila je to misija koja će označiti početak Stambolićevog kraja kao političkog vođe i početak Miloševićeve ere u Srbiji. Kao što je izvanredno dokumentovano u televizijskoj seriji BBC-a, *Jugoslavija: Smrt nacije*, lokalni srpski aktivisti sve su unaprijed pripremili da izazovu incident većih razmjera. Uoči tog dobro režiranog “spontanog okupljanja” dovezli su čak i kamion kamenja spremljenog za napad na miliciju. Dan prije tog događaja, Miloševićeva supruga Mirjana Marković – u to vrijeme profesor sociologije na Beogradskom Univerzitetu i kasnije osnivač i predsjednik Jugoslovenske ujedinjene ljevice – nazvala je porodičnog prijatelja Mitevića da izrazi zabrinutost za “Slobinu bezbednost” u odlasku na to vruće Kosovo. Mitević, i sam Srbin s Kosova, ponudio se da ga prati ali ga je Milošević lično nazvao kasno te večeri da mu kaže kako to nije potrebno. Ali glavna poruka je već emitovana. Mitević se potrudio da događaj na Kosovu Polju dobije poseban tretman na beogradskoj TV. Kad je Milošević stigao na Kosovo Polje tog 24. aprila 1987. godine, to nije bio tek njegov sastanak s političkim vodstvom pokrajine. Tamo ga je čekala i masa od oko 15.000 ljutih Srba i Crnogoraca koji su tražili priliku da predsjedniku Partije govore o svojoj ugroženosti. Dok je Milošević bio na sastanku s političkim aktivistima u lokalnom Domu kulture, gomila

okupljena napolju počela je kamenovati miliciju a kad su njeni pripadnici odgovorili na dobro organizovanu provokaciju, gomila je počela uzvikivati: “Ubice, ubice!” i “Oni nas biju!” Lokalni srpski aktivista Miroslav Šolević izjavio je u seriji BBC-a: “Nije bilo nijednog milicionera koji te večeri nije dobio batine”. Odgovarajući na povike iz gomile za pomoć, Milošević je izišao, zauzeo pozu samouvjerenog zaštitnika ugroženih i rekao, pred kamerama fokusiranim na taj mitski trenutak susreta vođe i naroda, nešto što će ga učiniti instant herojem srpske nacionalne stvari: “Niko ne sme da vas bije!” Gomila je smjesta uzvratila uzvikivanjem njegovog imena: “Slobo, Slobo”. Ohrabren njihovim odgovorom, obratio im se i kratkim govorom, koji će učvrstiti tu njegovu novu ulogu šampiona srpske nacionalne stvari: “Prva stvar koju želim da vam kažem, drugovi, jeste da vi treba da ostanete ovde. Ovo je vaša zemlja, vaše njive i vrtovi, i vaše uspomene ... Jugoslavija i Srbija neće dati Kosovo!” Scena s Kosova Polja – mladog političara koji je izišao da zaštititi terorisane, uplašene i ugrožene Srbe i Crnogorce – postala je centralna tačka večernjeg televizijskog dnevnika. “Pokazivali smo Miloševićevo obećanje ponovo i ponovo na TV. I to je ono što ga je lansiralo” – rekao je kasnije Mitević, naglašavajući tako i svoju ulogu u stvaranju nove srpske legende.¹²

To je bio početak Miloševićevog konačnog pohoda na najviši položaj, predsjednika Srbije, po cijenu uklanjanja čovjeka koji mu je poklonio najveće povjerenje. Grupa vodećih srpskih medijskih šefova, svi aktivni u Miloševićevim komisijama za partijsku propagandu – prije svih Mitević, ali takođe i direktor RTV Beograda Ratimir Vico, zatim urednici *Politike* Živorad Minović i *Ekspres politike* Slobodan Jovanović i rastuća gomila drugih koji su bili spremni da služe – igrali su značajnu, možda odlučujuću ulogu, u Miloševićevom usponu na vlast. Oni nisu bili tu samo da osiguraju najpotpunije medijsko pokrivanje čistki u kojima će biti uklonjeni svi “neodlučni” u državnoj i partijskoj hijerarhiji nego su i učestvovali u intrigama iza scene sračunatim na kompromitaciju svakoga ko bi se mogao naći na putu njegovog uspona na vrh. Pisali su – uz pomoć Miloševićeve supruge – članke protiv njegovih političkih protivnika i brinuli se da oni ne dobiju priliku da javno brane svoje pozicije ili se suprotstavljaju promociji novog vođe. Konspirativnu

prirodu ove grupe najbolje je opisao ugledni beogradski novinar i publicista, Slavoljub Đukić, u svojoj seriji od četiri knjige koje zapravo predstavljaju stalno aktueliziranu biografiju bračnog para Milošević-Marković: *Kako se dogodio vođa*, 1991; *Između slave i anateme*, 1994; *On, Ona i mi*, 1997; i *Kraj srpske bajke*, 1999. Dugogodišnji kolumnista *Politike*, a kasnije glavni urednik nedjeljnog političkog magazina *NIN*, Đukić opisuje brojne sastanke ove grupe sračunate na uklanjanje prepreka Miloševićevom usponu na vlast. Oni su bili uz njega na svakoj krivini tog puta. Bio je 25. maj 1987. godine – Titov rođendan – kad je Mitević izazvao debatu koja će voditi osudi i padu umjerenih u srpskoj politici. Na zasjedanju Gradskog komiteta Partije u Beogradu, sazvanom da raspravlja o ekonomskim pitanjima, iznenada je nametnuo sasvim drugu temu: optužio je univerzitetski nedjeljnik *Student* da – naslovnom stranom najnovijeg broja na kojoj dominira naslov “Bal vampira” – “nesumnjivo cilja na druga Tita”. “Mislim da je takav akt neprihvatljiv i nekulturan” – rekao je Mitević. Neki od Miloševićevih prijatelja u Komitetu podržali su takav stav ali je predsjednik (Gradskog komiteta), Dragiša Pavlović, prekinuo takvu raspravu: “*Student* nije na dnevnom redu; imamo preča posla”. Nekoliko dana kasnije, tadašnji ministar kulture u Srbiji Branislav Milošević napisao je članak u *NIN*-u kritikujući ne samo Mitevića već i dogmatsku politiku očito pripisanu grupi koju je predstavljao Milošević. Sljedećeg dana, *Politika* je objavila žestok odgovor, pod naslovom Zašto ministar kulture brani antitioističku liniju? Članak, potpisan sa “B. Jovanović”, pripremali su dugo prethodne noći u Miloševićevom stanu Mirjana Marković i Minović. U demonstraciji savršene koordinacije, koja će karakterisati sve faze Miloševićevog uspona na vlast, pozicija *Politike* cementirana je saopštenjem za štampu iz Miloševićevog Centralnog komiteta u kojem se kaže da njegovo Predsjedništvo “zadužuje Gradski komitet Beograda da utvrdi konkretnu političku odgovornost za napade na Tita”. Po Đukićevom pisanju, Milošević najuži krug, uključujući Mitevića i Minovića, sastao se na privatnoj večeri u Igalu na Crnogorskom Primorju u avgustu 1987. godine. Milošević im je rekao: “Jedite i pijte! Od iduće jeseni, nećete imati vremena za to!”¹³ Grupa je, kaže Đukić, dobro znala šta slijedi. Trebao im je samo novi povod da

ponovo raspale kosovsku debatu. On se pojavio u tragičnoj formi: 3. septembra, albanski vojnik u JNA, Aziz Keljmendi, ispalio je rafal iz automatske puške u spavaonici kasarne u Paraćinu na jugu Srbije i ubio četiri i ranio šest vojnika. Đukić ima pisanu izjavu novinara *Politike* koji opisuje Minovićevo uzbuđenje povodom te vijesti: “To je kao stvoreno: albanski vojnik ubio četvoricu Srba!” – navodno je Minović rekao grupi novinara okupljenih u njegovoj kancelariji, zahtijevajući što potpuniji izvještaj.¹⁴ Minoviću su uskoro javili da nisu svi ubijeni bili Srbi – zapravo su bila dva Muslimana (Hazim Džananović i Safet Dudaković), jedan Srbin (Srđan Simić) i jedan Hrvat (Goran Begić). Od šest ranjenih, trojica su bili Muslimani, dvojica Hrvati i jedan Slovenac. Svejedno, uz izvjesno razočarenje, on je još insistirao na širokom publicitetu. Đukić kaže:

“Kad se *Politika* pojavila s prvim izvještajima o ubistvu u kasarni, bio sam uplašen kako je list izgledao i intonacijom izvještaja, koji su dozivali osvetu. Stvaran je utisak da se radi o nacionalističkom zločinu iako je, po ljekarskim izjavama, Keljmendi bio mentalno poremećena osoba. On nije birao svoje žrtve, pucao je na koga god je naišao”.¹⁵

Dragiša Pavlović je 11. septembra sazvaio konferenciju za štampu u Gradskom komitetu da opomene protiv nekontrolisanog poticanja nacionalnih strasti. “Ako je borba protiv albanskog nacionalizma praćena netolerancijom i mržnjom prema albanskom narodu, što mi nalazimo u nekim medijima, onda je ta borba sve dalje od socijalističkih principa i sve bliže nacionalizmu” – rekao je Pavlović. Miloševićeva grupa znala je da je to usmjereno protiv njih i zato su se ponovo okupili, ovog puta 13. septembra u kući djeda Miloševićeve žene u Požarevcu. Zajedno s Mitevićem i Minovićem, tu je bio još jedan aktivista partijske propagande – urednik *Ekspresa* Slobodan Jovanović. Odlučili su da javno napadnu Pavlovića. Mirjana Marković diktirala je članak Minoviću i dogovoreno je da ga Jovanović objavi u *Ekspresu* a Minović preštampa u *Politici*. Dilema ko će potpisati članak riješena je na način koji će promovisati jednog malo poznatog novinara, provincijskog dopisnika Dragoljuba Milanovića, u odabranu grupu najpovjerljivijih: komentar pod naslovom “Olaka osuda Dragiše Pavlovića” objavljen je u Jovanovićevom *Ekspresu* pod Milanovićevim imenom što ih je obojicu

učinilo pripadnicima najuže grupe onih koji će dominirati srpskim medijima u dolazećoj deceniji. Mitević će odigrati odlučujuću ulogu u Miloševićevom obračunu s Pavlovićem i, uskoro zatim, sa Stambolićem. Milošević je za 18. septembar 1987. sazvaio sjednicu partijskog rukovodstva Srbije stavljajući na dnevni red “političke konsekvence konferencije za štampu Dragiše Pavlovića”. “U komunističkim zemljama, kad ste na dnevnom redu Centralnog komiteta, to 80 posto znači da ste mrtvi” – Mitević je komentarisao kasnije.¹⁶ Pavlović je optužen uglavnom duž linija iz *Ekspresovog* komentara. Braneci se, pokušao je da podsjeti svoje kritičare kako bi ključno pitanje trebalo da bude opasnost od srpskog nacionalizma, i spomenuo je zapaljivo izvještavanje o Keljmendijevom slučaju. Ali, Miloševićevi lojalisti insistirali su na odgovornosti Gradskog komiteta za *Studentov* “napad na Tita” i za navodnu “slabost u provođenju partijske politike o Kosovu”. “Mislim da, nakon šest godina produblivanja krize na Kosovu, mi jednostavno nemamo moralno pravo da kažemo da se prema njoj treba odnositi ‘hladnih glava’. Ta fraza, ‘hladne glave’, postala je izgovor za odgađanje rješenja na Kosovu” – insistirao je Milošević. Pavlović je aludirao na blisku vezu između Miloševića i dva beogradska dnevnika: “Kad *Ekspres* objavi komentar, kao što jeste, a *Politika* ga preštampa, sa svim optužbama protiv Gradskog komiteta, onda se morate pitati da li to *Politika* radi na svoju ruku” – rekao je Pavlović. Ali, on je bio usamljen i opkoljen, optužen od većine govornika za manjak odlučnosti. Kad je sastanak prekinut da bi se nastavio sljedećeg dana, Miloševićev najuži krug – uključujući Mitevića, Minovića i Vicu – sastao se u Miloševićevom stanu. “Ovdje nešto nedostaje: završni udarac” – rekao je Mitević i pošao je u misiju traženja tog završnog udarca. Kao i ostali članovi Gradskog komiteta, i on je primio pismo predsjednika Srbije Ivana Stambolića u kojem je tražio od njih da ne otvaraju “slučaj Pavlović”. Mitević je odlučio da iskoristi to pismo da alarmira Centralni komitet u vezi sa Stambolićevom “zloupotrebom autoriteta” i “pritiskom” na beogradsko partijsko rukovodstvo. U jugoslovenskom kontekstu tog vremena korištenje Stambolićevog visokog položaja u zaštiti njegovog prijatelja Pavlovića od partijske kritike značilo bi ozbiljno narušavanje partijske discipline: komunistička hijerarhija bila je zasnovana na

takozvanom “principu demokratskog centralizma” koji nije dozvoljavao da niži partijski organ (Gradski komitet) odbije inicijativu višega (Centralnog komiteta). Sljedećeg jutra Mitević je lično našao još četiri člana Gradskog komiteta i tražio im da potpišu pismo predsjedništvu srpske partije upozoravajući na Stambolićevu “zloupotrebu”. Milošević je to iskoristio kao taj “završni udarac” u obračunu s Pavlovićem ali i kao inicijalni pucanj u odstrelu samog Stambolića. “Drugovi, želim da vam kažem nešto. Drugovi, lomio sam se oko toga poslednji sat i po-dva sata. Primili smo pismo. Prvo sam tražio da se ono proverí, da ga nije neko podmetnuo. Onda sam se pitao da li da zatvorim zasedanje samo za članove Predsedništva. Ali onda sam odlučio, pošto zajedno radimo već dva dana, da vam pročitam to pismo” – rekao je Milošević, naglašavajući da je “lično, emocionalno povređen” ovim događajem koji je okarakterisan kao politička zavjera i uzurpacija vlasti.¹⁷ Ta noć označila je početak političke egzekucije Pavlovića, kraj umjerenosti u srpskom pristupu Kosovu i – u krajnjoj konsekvenci – i početak kraja jugoslovenske federacije. Samo nekoliko dana kasnije, 23. septembra, Milošević je sazvao Osamnaestu sjednicu Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije čija je glavna tema bila “slučaj Dragiše Pavlovića”. To je bio prvi partijski obračun na vrhu prenošen na nacionalnoj TV: Miloševićeva “odlučna politika” u vezi s Kosovom nasuprot “godina poniženja”. Bilo je predviđeno da se dvodnevna sjednica uživo prenosi ali, s prekidima za redovne i vanredne emisije vijesti, TV Beograd mogla je skraćivati ili preskakati neka od izlaganja i dozirati izvještavanje tako da se prioritet daje zagovornicima Miloševićeve politike. Po Đukićevim zapisima, Mirjana Marković nazvala je Mitevića da provjeri svoj utisak da se stvari razvijaju njima u prilog. “Pobjeda!” – potvrdio joj je Mitević. On je kasnije objašnjavao: “Milošević je dobro izgledao jer je govorio kako je dosta praznog govora, tog bla-bla-bla koje nas je i dovelo dovde”.¹⁸ U opširnom izvještaju sa Osamnaeste sjednice, pod naslovom “36 sati besanice”, dvonedjeljnik *Duga* okarakterisao je sjednicu kao “demokratski ritual političkog žrtvovanja: obračun između hrabrosti i oklijevanja”. Pobjednici nisu htjeli da gube vrijeme. Željeli su da učvrste vlast nad glavnim medijskim kućama. Zekerijah Smajić – bosanski televizijski novinar koji je prešao na TV Beograd nakon što

ga je partijski urednik, a kasnije istaknuti hrvatski nacionalista, Smiljko Šagolj uklonio iz glavnog dnevnika TV Sarajevo kao “nepodobnog” da prati političke događaje – sjeća se tih dana Osamnaeste sjednice kao vremena kad je u Beogradu potiskivano svako pristojno novinarstvo.

Nekoliko dana prije te sjednice vladala je napetost u inače harmoničnoj, a rekao bih čak i dobro raspoloženoj redakciji. Pošto sam bio tamo jedva nešto duže od godinu dana, pokušavao sam razumjeti šta se događa, oslanjajući se na neke od veterana, mojih bliskih prijatelja, kao što su Omer Karabeg, Vlado Mareš, Branka Mihajlović, Goran Milić i Gordana Suša. I oni su bili zbunjeni. Očito su prošli dani kad sam dolazio na posao entuzijastičan i raspoložen. Na dan Osme sjednice, prvi put otkako sam došao na TV Beograd, nisam bio u timu koji pokriva događaj dana. Umjesto toga, glavni izvještač bila je Sonja Đurić, koja će uskoro – sa Simom Gajinom i Miloradom Komraković – postati najpouzdaniji tumač nove srpske politike. Dok je sjednica još trajala, svi zaposleni (na TV Beograd) pozvani su na hitan sastanak neposredno nakon večernjeg dnevnika. U toj prilici u redakciji se pojavio rijedak gost: Ratimir Vico, generalni direktor RTV Beograd, očito euforičan povodom očekivane pobjede Miloševićeve grupe. Bez odlaganja, rečeno nam je da je na dnevnom redu preispitivanje rada glavnog urednika informativnog programa, Mihajla Erića-Ere, i njegove desne ruke, Karabega. Bilo je očito od samog početka sastanka da je Vico došao da ukloni Erića s funkcije. Erić je optužen da je “Stambolićev čovjek” – neobična optužba s obzirom da je ovaj još bio predsjednik Srbije; da vodi antisrpski program; da nudi neravnomjerno pokrivanje Srbije. Erićevi i Karabegovi protivargumenti potpuno su ignorisani a lista optužbi se samo proširivala. Na moje zaprepaštenje, neko tehničko osoblje – kamermani, električari, vozači – preuzeli su glavnu riječ u toj egzekuciji. Ja sam otvoreno stao na stranu napadnutih kolega, ali uzalud, a taj cjelonoćni sastanak bio je samo početak serije partijskih sastanaka – održavanih gotovo svake večeri poslije glavnog dnevnika – čiji je cilj bio sistematsko čišćenje TV Beograd od svih onih koji nisu spremni slijediti “beskompromisnu srpsku politiku”. U toj čistki, svi vodeći urednici vijesti izgubili su posao. Erić je napustio novinarstvo i zaposlio se u nekoj firmi, a naši poslovi dati su lojalistima spremnim da služe sve do konačnog uništenja Jugoslavije. To je bio početak Miloševićeve totalne kontrole nad svim što je nekad bilo profesionalno novinarstvu u Srbiji.¹⁹

Usljedile su hitne i temeljite čistke. Jedan po jedan, “nepodobni” političari i urednici su uklanjani kako bi se mobilisale snage za ono što će postati poznato kao Miloševićeva “antibirokratska revolucija”.

Ivan Stojanović bio je prisiljen na ostavku kao direktor *Politike*, čime je napravljen prostor za Minovića da preuzme obje funkcije – i urednika i direktora. Za manje od tri mjeseca nakon Osme sjednice, Ivan Stambolić je prisiljen da se povuče s funkcije predsjednika Predsjedništva Srbije. Predsjedništvo ga je zapravo “oslobodilo dužnosti” i Milošević je dobio odriješene ruke da provodi svoju konfrontacionu politiku. Njegova pobjeda označila je kraj perioda u kojem je dotadašnje srpsko vodstvo nastojalo da promijeni federalni Ustav u zakonskoj proceduri dogovaranja s drugima u Jugoslaviji, tražeći razumijevanje i konsenzus za uspostavljanje kontrole Srbije “nad cijelom svojom teritorijom” – odnosno nad pokrajinama – i koristeći “kosovsku kartu” da ubrza taj proces. Milošević je pobijedio nad tom umjerenijom strujom prije svega zbog tog obećanja promjena bez obzira na to šta drugi misle i hoće. Srpski mediji odigrali su ključnu ulogu u tom Miloševićevom usponu na vlast ne samo promovišući ga javno kao zaštitnika ugroženih Srba, kao sa onom mnogo puta ponovljenom televizijskom scenom obećanja “niko ne sme da vas bije”, nego i tako što su vodeći ljudi državnih medija u Srbiji direktno učestvovali u zavjeri, spletkama i propagandnim manevrima sračunatim na proizvođenje novog vođe. Da bi se razumjela Miloševićeva moć manipulacije javnošću sve do njene gotovo jednodušne podrške njegovom pohodu za “obnovu srpskog dostojanstva”, mora se najprije razumjeti jedna prosta matematička formula: ako je imao kontrolu nad samo četiri čovjeka spremna da učine sve što se od njih traži, uključujući i direktno učešće u kompromitaciji i egzekuciji svih stvarnih ili potencijalnih protivnika na način kako su Vico, Mitević, Minović i Jovanović učestvovali u događajima koji su vodili obračunu na Osamnaestoj sjednici, Milošević je već imao kontrolu nad 90 posto svih informacija dostupnih stanovništvu Srbije. To je bio ukupni domašaj medija kontrolisanih od te njegove četveročlane grupe lojalista. A kad je već čvrsto preuzeo vlast, memorandumske teme srpskog žrtvenništva, eksploatacije, ugroženosti i posvemašnje antisrpske zavjere postale su dominantne u najvećem dijelu srpskih medija.

Minovićeva *Politika* odigrala je u tome posebnu ulogu. Nekad najugledniji dnevnik na Balkanu, koji je izražavao intelektualnu vitalnost i kosmopolitski duh nekadašnjeg Beograda i bio otvoren i

ODJECI I REAGOVAŃA

nedelja, 4. septembar 1988.

16

Рацио П. Булатовић (Београд)

Сменити све «изненађене» контрареволуцијом на Косову

Нон Ширра је дуго био десна рука Фадила Хоџе, а сада се љути што га народ нао тањаво памти. — Није прозвao ниједног иредентисту, али јесте 17. месец заједницу.

У свакој дилемати Косово је био и остао политички проблем. Ова је била једна од главних тема у разговору са Фадилом Хоџом, који је био десна рука Рацио П. Булатовићу.

Историјски досега дати и десна рука Фадила Хоџе. Сада се љути што га народ нао тањаво памти.

Пошто је он давао своје мишљење о ситуацији на Косову, Хоџа је често позивао да дође у Београд и да се са њим састане.

Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.

Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

Група људи, вероватно политички радници.

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

Но има пратио пашићене

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

Не брукај Црногорце, Јевреме.

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

Јервон чуј.

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

ОДЈЕЦИ I REAGOVAŃA - II: Svako ko je iskazao drugačije mišljenje li se suprotstavljao Miloševićevoј "antibiokratskoј revoluciji" rizikоваo je da bude pridodat растуćој listи "neprijatelja".

«... Хоџа је био један од најбољих политичких радника у Југославији. Он је био један од најбољих политичких радника у Југославији.»

za širu jugoslovensku intelektualnu debatu, *Politika* je – u dugim decenijama svog postojanja (prvi broj je štampan 25. januara 1904. godine) – bila list od najvećeg ugleda u regionu. Imala je najveću i najbolju mrežu dopisnika iz svijeta od svih dnevnika na Balkanu; najinformativnije, iako naglašeno lokalpatriotske, sportske strane; najbolje stranice kulture sa posebnim vikend-dodatkom za književnost i umjetnost; sadržaje okrenute porodici, uključujući nedjeljni podlistak za djecu i dnevnu dozu avantura Paje Patka. Generacije su odrastale s tim listom i *Politika* je uspijevala da održava izvjestan nivo samopoštovanja i u najgorim godinama komunističke jednopartijske vladavine. U svom eseju naslovljenom “*Politika* u nacionalističkoj oluji”, bivši glavni urednik *Politike* Aleksandar Saša Nenadović – koji je izgubio taj posao u partijskom progonu “srpskih liberala” ranih sedamdesetih – bilježi 18. januar 1987. godine kao početak moralnog posrnuća tog lista.²⁰ Tog dana, u nedjeljnom izdanju *Politike* štampana je “humoreska” pod naslovom “Vojko i Savle” koja je, u beogradskim intelektualnim krugovima, odmah prepoznata kao policijsko-politički napad na slobodoumnog penzionisanog generala i istaknutog akademika Gojka Nikoliša. Ovaj krajnje ličan napad doživljen je kao pokušaj da se zaplaše i učutkaju svi oni koji bi se usudili da javno osporavaju partijski monopol na istinu i moć. Objavljivanje te “humoreske” izazvalo je javno zgražavanje, uključujući i protestno pismo Minoviću koje je potpisalo 67 istaknutih spoljnih saradnika *Politike* zahtijevajući da se list javno izvini Nikoliševoj porodici i drugo pismo – sa potpisima 126 građana – u kojem se kaže da je taj objavljeni članak “sramota ne za one koje ste željeli da ponizite već za sve ljude čija se pisana i izgovorena riječ identifikovala s *Politikom* gotovo cijelo jedno stoljeće”. Porijeklo tog članka ostalo je valjda najčuvanija tajna u cijeloj Srbiji. Gotovo šest mjeseci nakon što je taj tekst objavljen, 4. juna 1987, *Politikina* specijalna istražna komisija zaključila je kako je bilo “nemoguće zasigurno utvrditi ko je autor teksta ‘Vojko i Savle’ i na koje je načine on dospio na strane *Politike*”. Za Nenadovića, i većinu novinara njegove generacije, jedno je bilo očito: zahvaljujući servilnosti vodećih urednika, neke moćne snage izvana počele su da uređuju njihov nekad ponosni list bez i najmanjeg poštovanja za elementarne norme novinarstva.

Nakon što je Osmu sjednicu legitimizirala velikosrpski nacionalizam kao dominantnu političku opciju, a Milošević se uspostavio kao neosporni autoritet i kulturna ličnost na vrhu vladajuće političke oligarhije, Minović je pretvorio *Politiku* u propovjedaonicu srpskog nacionalizma. U ljeto 1988, na liniji Miloševićevog pohoda za promjenu ustavnih rješenja bez obzira na to šta drugi u Jugoslaviji misle ili žele, Minović je uveo jednu novinu u uređivačkoj politici *Politike*. Svakog dana je na pune dvije strane lista počeo objavljivati rubriku “Odjeci i reagovanja” za koju je s ponosom najavio da će je “uređivati narod”. Te strane su zapravo bile poziv “narodu” da se na stranicama nacionalnog dnevnika izjašnjava o pitanjima dana, ali – po Minovićevom dizajnu – nije to nipošto bio nekakav forum otvoren svima. U samoj redakciji su naručivana i pisana pisma koja će određivati smjer i ton narodnog raspoloženja a onda su od svih prispjelih reagovanja odabirana i najbolje plasirana, sa jakim naslovima i udarnim plasmanom na stranama lista, ona koja će ostaviti utisak najšire narodne podrške memorandumskim idejama o srpskoj ugroženosti; osude slovenačko-hrvatske “katoličke zavjere” i antisrpskog saveza ostalih u Jugoslaviji a kasnije i cijelog Zapada. Tog ljeta Milošević je povećao ulog u svom pohodu za ispunjenje obećanja da će “Srbija biti cela a ne iz tri dela”: na listi neprijatelja obećanog srpskog jedinstva “albanskim separatistima” sada su pridodati i “vojvođanski autonomaši”. Njegov režim je orkestrirao, sponzorirao i organizovao masovne pohode uspaljenih pristalica “ujedinjenja Srbije” na vojvođanske gradove koji su predstavljeni kao mitinzi podrške “ugroženim Srbima i Crnogorcima” na Kosovu. Vozovima i autobusima dovožene su hiljade demonstranata na ulice i trgove vojvođanskih gradova – vrlo često o trošku njihovih preduzeća. Ti “mitinzi istine”, kako su nazivani u medijima pod kontrolom Partije, uskoro su postali oruđe u kampanji zastrašivanja, osude i slamanja svakog suprotstavljanja nacionalističkoj stihiji. Među parolama nošenim i uzvikivanim na tim mitinzima sve češći su bili pozivi na sukobljavanja i nasilje. Na masovno proizvođenim plakatima pisalo je “Hoćemo oružje”; “Idemo na Kosovo”; “Objesite Vlasija” (umjerenog albanskog političara mlade generacije s Kosova); “Objesite Smolea” (slovenačkog političara), i svuda je grmjela prijeteca pjesma:

Ko to kaže, ko to laže
Srbija je mala,
nije mala, nije mala,
tri put ratovala,
i opet će, i opet će,
ako bude sreće ...

Politikini “Odjeci i reagovanja” nisu samo odražavali nego su i intenzivno poticali taj duh konfrontacija sa svima drugima. Strane su bile preplavljene zahtjevima za smjenu vojvođanskog političkog rukovodstva koje se još zalagalo za raspravu u institucijama sistema o ustavnim promjenama. Nalog sa vrha bio je – promjene po svaku cijenu, a svako pozivanje na razum i debatu odbacivano je kao birokratizam i autonomaštvo. Kad je predsjednik organizacije borača narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, vojvođanski heroj Petar Matić, upozorio na opasnosti ulične demokratije, na stranicama “Odjeka i reagovanja” danima je raspaljivana kampanja za njegovo smjenjivanje: “Borci ga neće za predsjednika”; “Izgubio je naše povjerenje”; “Osramotio je heroje”; “Ko su Matićevi istomišljenici?”; “Ignorisanje boračkih zahtjeva (za ostavku) zaslužuje osudu”; “Izgubili su ugled”; “Matić mora biti smijenjen” ... samo su neki od desetina sličnih naslova u kojima su se tražile ostavke i smjenjivanja vojvođanskog rukovodstva. Na kraju, ono je prisiljeno na ostavku pod prijetnjom uličnog nasilja, u masovnim demonstracijama u Novom Sadu 5. oktobra 1988. godine. Pred naletom prijeteće gomile, koja je opkolila zgradu pokrajinskih vlasti bacajući kamenje i plastične kese s jogurtom – zbog čega je sve kasnije nazivano i “jogurt revolucijom” – vojvođansko vodstvo našlo se i u životnoj opasnosti. U očaju, predsjednik pokrajinske partijske organizacije Milan Šogorov nazvao je Miloševića tražeći da ih spasi od linčovanja. “Podnesite ostavke i bićete spaseni” – odgovorio im je Milošević. Isti takav recept – masovne medijske osude, serija uličnih protesta i prijetnja nasiljem – iskorišten je za uklanjanje umjerenog rukovodstva u Crnoj Gori koje je nakon višemjesečnog pritiska prisiljeno na povlačenje u januaru 1989. godine. Svako ko bi se usudio da kritikuje Miloševićevu uličnu demokratiju, koja je u medijima pod njegovom kontrolom veličana kao najveći izraz volje naroda i

proglášena “antibirokratskom revolucijom”, smjesta bi se našao na meti sistematskih napada na *Politikininim* stranama “Odjeka i reagovanja”.

Taj metod upotrijebljen je i protiv vodećih slovenačkih političara. Kampanja protiv njih otvorena je tako što je najprije *Politikin* novinar slovenačkog porijekla napisao pismo na cijeloj strani, ilustrovano i njegovom fotografijom, pod naslovom u dva reda: “(Jože) Smole, kao Slovenac, stidim se zbog tvog politikanstva”. Novinar je držao lekciju ovom veteranu slovenačke politike, s dugim iskustvom u jugoslovenskim federalnim institucijama, kako “nije u interesu slovenačkog naroda da započinje svađe s drugima u Jugoslaviji”. Nakon tog pisma odmah su slijedile desetine drugih podsjećajući “nezahvalne Slovence” na to kako ih je srpski narod primio kad su bježali ispred nacističke okupacije u Drugom svjetskom ratu; zahtijevajući od Smolea da se izvini Srbima; čestitajući autoru prvog pisma i naglašavajući da su i oni – poput “Slovenaca iz Pule” (u Hrvatskoj) – osramoćeni zbog Smolea. Kampanja protiv Slovenaca eskalirala je naročito onda kad su oni osudili ulično nasilje i manipulaciju javnošću i odbili da se srpski “miting istine” organizuje i u njihovom glavnom gradu Ljubljani. U septembru 1988, kad je slovenački predstavnik u predsjedništvu jugoslovenske partije Franc Šetinc podnio ostavku izražavajući zabrinutost zbog parola “hoćemo oružje” i “emocionalne manipulacije kosovskim Srbima i Crnogorcima” – i naglašavajući da se više ne osjeća lično bezbjednim u Beogradu – slijedila je nova poplava pisama i osuda. Šetinc je optužen da je zabrinutiji zbog onog što piše na plakatima nego zbog “separatističkog terora na Kosovu”; da lažno optužuje srpsko rukovodstvo za “manipulaciju masama” dok istovremeno provodi slovenačku homogenizaciju; da vrijeđa “herojski grad Beograd” i “cijeli srpski narod”. “Odjeci i reagovanja” nastavili su da umnožavaju srpske “neprijatelje”. Svaki novinar ili redakcija bilo gdje u Jugoslaviji koji bi kritikovali “mitinge istine” ili naročito Miloševićevu upotrebu gomile za nametanje ustavnih promjena dobili bi svoj dio ljutih pisama: zagrebački nedjeljnik *Danas*; novosadski list *Dnevnik*; intelektualci poput hrvatskog ekonomiste Branka Horvata, koji se usudio da osporava zvaničnu verziju o “kontrarevoluciji na Kosovu”, ili bosanskog univerzitetskog profesora Fuada Muhića, koji je uličnu demokratiju okarakterisao kao

“mazohističku ekstazu gomile”. Dvonedjeljnik *Duga* objavio je cijeli vanredni broj povodom Horvatove knjige *Kosovsko pitanje*, optužujući zagrebačkog profesora da “falsifikuje istoriju, zlopotrebljava nauku, lažno prikazuje istoriju srpskog i ideologizira prošlost albanskog naroda kako bi svojim politički neodbranljivim tezama i zaključcima dao mantru lažnog naučnog digniteta”.²¹ “Odjeci i reagovanja” posebno upadljivo su donosili pisma u kojima su se masovni “mitinzi istine” veličali kao najviša forma demokratije. “Građani otkrivaju stvarne uzroke krize”; “Koliko god gorka i strašna, istina o Kosovu mora se reći”; “Mitinzi su izraz solidarnosti s ugroženima”; “Okupljanja jačaju bratstvo i jedinstvo”; “Iskoristili su pravo da govore, sad moraju da odgovaraju” – naslovi su s Minovićevih strana koje su agitovale za srpsko jedinstvo u suočavanu s “tolerisanim genocidom”. Kako se jugoslovenska kriza produbljavala, sa sve većim međunarodnim uključivanjem u nastojanja da se spriječi krvoproliće, lista neprijatelja na tim stranama proširena je na gotovo sav svijet. Naslovi su vrištali: “Je li to ta Evropa?”; “Katolička Evropa protiv Srbije”; “Diktat iza zavjese”. List koji je nekad bio široko poznat i uvažen po uzornom pokrivanju međunarodnih vijesti sada je nedjeljama posvećivao cijelu prvu – a ponekad i deset i više sljedećih strana – isključivo izvještajima o masovnim okupljanjima širom Srbije. Nenadović piše:

Politika je, u ekstazi, prihvatila agitatorsko-propagatorsku ulogu, pripremajući građane, svoje čitaoce, ne da razmišljaju sami o svemu i svakome, već da nekritički služe “viši nacionalni interes”. Preciznije: ne nastojeći da osigura objektivnu, nezavisnu informaciju, *Politika* je prihvatila vlastitu profesionalnu kapitulaciju. A da stvari budu još gore, *Politikini* vodeći ljudi, obuzeti varljivom toplinom nacionalističke groznice, nude i više te agresivne ideologije nego što se očekuje od njih: oni postaju ne samo uzorni sljedbenici već i propagandistički aktivisti ... Oni otvaraju gotovo sve strane političkih vijesti s neobuzdanom erupcijom ne samo jeftinog pseudo-patriotizma, šovinizma i nekontrolisanog političkog trača, već takođe i erupcijom slijepe mržnje prema Albancima, Hrvatima, Muslimanima, Slovencima, Makedoncima ... i “srpskim izdajnicima”.²²

Dok su Nenadović i njegove brojne kolege bili ožalošćeni upotrebom njihovog lista za “šovinističku ofanzivu ne samo protiv političkih protivnika u Srbiji nego i protiv cijelih etničkih grupa izvan

nje”, Minović je primio najviše priznanje zato što je postigao da “narod uređuje *Politiku*”. Primajući to priznanje od srbijanskog rukovodstva povodom 85. godišnjice postojanja lista, Minović je izjavio: “*Politika* nema prava da misli drugačije nego narod”. Gorko osjećanje među novinarima-veteranima *Politike* da se njihovim nekad uglednim listom manipuliše iz najviših političkih odaja kasnije je i činjenički potvrđeno u memoarima bivšeg predsjednika Predsjedništva Jugoslavije, Miloševićevog dugogodišnjeg bliskog saveznika Borisava Jovića. U svom dnevniku, 2. avgusta 1990. godine, Jović zapisuje: “Napisao sam seriju članaka pod naslovom Istina o Anti Markoviću (u to vrijeme reformskom premijeru Jugoslavije) i poslao ih Slobodanu (Miloševiću). Oni treba da se objave u nastavcima 5, 6. i 7. avgusta pod nečijim tuđim pseudonimom. Moramo ga razotkriti, jer narod je u teškoj zabludi o tome ko je i šta je on (Marković).”²³ Naravno, članci su zaista izišli u *Politici* u dane koje su odabrali Jović i Milošević. Prvi, pod naslovom “Reformista kratkog pamćenja”, pokušao je dokazati da je za obuzdavanje inflacije u to vrijeme zaslužno Predsjedništvo Jugoslavije pod predsjedavanjem Jovića a ne savezna vlada pod predsjedavanjem Markovića; drugi, “Vetom protiv Jugoslavije”, optužuje Markovića za korištenje Nacionalne banke Jugoslavije za brisanje vanjskih dugova Hrvatske od oko 800 miliona dolara i zaključuje da “Ante Marković nikad nije bio u prvoj liniji borbe za promjene”; a treći, “Prikriivanje ustaških dana”, tvrdi kako je Marković radio samo u skladu sa hrvatskim i slovenačkim “separatističkim tendencijama”. Jovićeve članci u kojima se tako obračunava s tada popularnim saveznim premijerom objavljeni su pod lažnim inicijalima “S.L.”.

Poruke iz Memoranduma su sa još više entuzijazma i manje obzira primjenjivane u uređivačkoj politici srbijanskih magazina. *Duga* je, na primjer, donosila redovnu kolumnu “Srpska posla” satiričara Brane Crnčevića koja je, iz broja u broj, podsjećala na ustaški genocid protiv Srba u Drugom svjetskom ratu, posmatrajući i aktuelnu hrvatsku politiku kroz tu prizmu. Drugi stalni saradnik *Duge*, Dragoš Kalajić, izdvajao se otvoreno rasističkim tekstovima protiv bosanskih Muslimana. Jedan izvještaj Rajka Đurđevića s Kosova objavljen je pod naslovom, “Svirepost albanskih nacionalista protiv svega što je srpsko: Oni pale, siluju, kamenuju, ruše, lome i vandalizuju”

(*Duga*, 17-30. septembra 1988.) Tek mnogo kasnije, Dobrica Ćosić će ukazati na dvostruku ulogu tog novinarskog “krstaškog ratnika”: Đurđević je, naime, bio taj ko je doveo prvu delegaciju Srba s Kosova na susret s Ćosićem u Beogradu početkom 1986. i on je lično pisao “njihovu” prvu peticiju protiv “albanskog terora” u pokrajini, koju je redigovao Ćosić, a zatim je pisao članke sračunate na to da dokazuju tvrdnje iz peticije!²⁴

Sa Vicom i Mitevićem za komandnim pultom RTV Beograd, Milošević je imao neograničenu kontrolu nad javnošću Srbije. Čak i samo neutralno televizijsko pokrivanje njegovih “mitinga istine” bilo je dovoljno da među Srbima potakne borbeni duh a među svima ostalima nelagodu i strah. Prijeteće plakate i parole, pjesme koje pozivaju na rat i pokolj (“Ubićemo, zaklaćemo ko sa nama neće”), atmosfera krstaškog rata u kojoj se Miloševićeve slike miješaju sa slikama pravoslavnih svetaca, četničke brade i simboli, uniforme i zastave prošlosti – sve to prenošeno je u večernjim terminima televizijskih vijesti u svako srpsko domaćinstvo.

Do februara 1989, 22 mjeseca nakon njegovog ustoličenja kao srpskog vođe na Kosovu, Miloševićeva “revolucija” već je uveliko izmijenila politički pejzaž Jugoslavije. Sad kad su njegovi lojalisti preuzeli vodstvo u Srbiji, Crnoj Gori i Vojvodini – a sve druge republike osim Slovenije ostale uglavnom nijeme na te nasilne promjene – Milošević je bio spreman i za završni udarac: promjenu ustava Srbije tako da Beograd uspostavi direktnu i potpunu kontrolu nad obje pokrajine. Albancima je uskraćeno bilo kakvo pravo da učestvuju u odlučivanju o budućem statusu svoje pokrajine. Opravdanje za to ponuđeno je u vidu nacionalističke istoriografije, javnih izjava, novinskih feljtona i članaka i intervjua poput jednog u kojem je visokorangirani pravoslavni sveštenik Amfilohije Radović izjavio: “Šiptarski korijeni počupani su i u Albaniji, a ovdje oni nikad nisu imali korijena, tako da su postali narod koji je biološki izrastao a nema korijena”.²⁵ Dok se srpski parlament pripremao za ustavne promjene, oduzimajući Kosovu – i već pokorenoj Vojvodini – njihovu autonomiju, albanski rudari u rudniku olova i cinka Trepča objavili su štrajk glađu za odbranu svojih nacionalnih i političkih prava. U to vrijeme, na vrhuncu antialbanskog izvještavanja u srpskim medijima, Goran Milić – jedan od novinara koji

je, sa svojim ugledom dugogodišnjeg dopisnika iz Njujorka, još uživao poštovanje među gledaocima širom zemlje – otišao je na Kosovo da pokuša naći neku pozitivnu priču za beogradsku TV. Jedan albanski poznanik rekao mu je: “Slušaj, jedino što oni pišu o nama u Srbiji je da mi ubijamo i silujemo. A ja ću ti ispričati svoju priču. Moje srpske komšije ubili su mi kravu, a ti sam znaš šta to znači u kosovskom kontekstu. To zahtijeva revanš. Ali, ja sam im oprostio kravu i popili smo piće zajedno, i ja mislim da komšije tako treba da žive jedni s drugima”. Miliću se priča dopala, ali ne i njegovim TV urednicima. “Ostavi se toga i vrati se kući”, rekli su mu na TV Beograd. “Mi smo vrlo razočarani (ponuđenom pričom)”, složili su se na TV Zagreb bez daljeg objašnjenja. Sljedeći put, Milić je pozvao mladu albansku novinarku Lindu Abraši da se pojavi u večernjem beogradskom TV Dnevniku koji je on vodio izvještajem s Kosova na njenom albanskom jeziku. Radilo se o nečem nepolitičkom i on je emitovao izvještaj s titlovanim prevodom. “To je bio rijedak, ako ne jedinstven slučaj, da TV Beograd emituje izvještaj u elitnom večernjem terminu na albanskom. Htio sam samo da pokažem da mi možemo razumjeti jedni druge, samo ako to hoćemo”, rezonovao je Milić. Taj njegov gest otvorenosti za Albance i njihov jezik primljen je s poštovanjem među kosovskim Albancima. Kad su rudari Trepče objavili štrajk glađu 20. februara 1989. godine, Linda Abraši – čiji je otac bio direktor rudnika – nazvala je Milića i rekla mu da njen otac želi da on dođe u Trepču. Kad je stigao tamo, Milić je tražio da njemu i njegovoj TV ekipi bude dozvoljen ulazak u podzemlje da razgovaraju s rudarima u štrajku. Oni su ga prihvatili i dali mu spisak od deset svojih zahtjeva, među kojima je bio i zahtjev za poštovanje jugoslovenskog ustava iz 1974. kojim je Kosovu garantovana autonomija, i on je te zahtjeve pročitao pred kamerom. Znajući da TV Beograd neće dozvoliti da se “separatistički zahtjevi” čitaju u glavnom večernjem dnevniku, umjesto da pošalje svoj izvještaj redovnim kanalima posredstvom TV Priština, Milić je otišao u Skopje i otuda ga poslao Banetu Vukašiniću, uredniku Jutarnjeg programa TV Beograd, koji je bio manje “politički brifovan”. Milić mu je usput rekao: “Šaljem ti ekskluzivan izvještaj iz Trepče, sigurno će ti se svidjeti”. Vukašiniću se svidjelo i emitovao je taj izvještaj u Jutarnjem programu

ali to se nije sviđjelo šefovima TV Beograd koji su zahtijevali da se Milić smjesta vrati u Beograd. "To je bilo posljednji put da sam izvještavao s Kosova", rekao mi je.²⁶ Rudari Trepče izdražali su jednu nedjelju ali, nakon što je 180 njih odvezeno u bolnice zbog iscrpljenosti glađu, morali su prekinuti štrajk. Dan kasnije, slovenački Komitet za ljudska prava sazvaio je skup solidarnosti s Albancima u ljubljanskom Cankarjevom domu na kojem je izražena snažna osuda srpskog nasilja nad Albancima na Kosovu. Jože Školjč, u to vrijeme predsjednik slovenačke omladinske organizacije, rekao je: "Albanci u Jugoslaviji su u sličnoj situaciji kao Jevreji u Drugom svjetskom ratu". Milan Kučan, lider slovenačkih komunista, izjavio je: "Jugoslavija se brani u rudniku Trepča. Situacija na Kosovu pokazuje da narodi više ne žive zajedno već sve više jedni protiv drugih".²⁷ Još jednom, majstor propagande Mitević bacio se na posao: pratio je događaje u Ljubljani preko internog kanala TV razmjene i odgodio emitovanje izvještaja iz Ljubljane u Srbiji do kasnih večernjih vijesti u 22:30. Do tada, dobro istrenirani organizatori gomile obilazili su svoje već uvježbane mobilizacijske baze – klubove navijača Fudbalskog kluba Crvena zvezda, studente u domovima, radnike u beogradskim prigradskim fabrikama i naseljima – pozivajući ih na još jedan veliki protest. "Zar ne vidite šta nam to oni rade? Idemo na Skupštinu!" Cijeli Beograd je bio alarmiran u vezi sa solidarnošću Ljubljančana sa "albanskim separatistima". Do sljedećeg jutra, potaknuta i Mitevićevim dobro tempiranim kasnim večernjim izvještajem, ogromna gomila – možda i milion ljudi – opkolila je zgradu Savezne skupštine u Beogradu. Milošević je pustio da napetost narasta, pojavljujući se tek mnogo sati kasnije. Masa ga je dočekala skandirajući: "Uhapsite Vlasija, uhapsite Vlasija!" Već dobro uvježban u manipulaciji s gomilom, Milošević je odgovorio: "Ne čujem dobro", teatralno stavljajući ruku na uho i okrećući se masi demonstranata. "Uhapsite Vlasija!" – zagrmjelo je iz gomile. "Biće uhapšeni, ja vam obećavam!" – rekao je Milošević. I naravno, Azem Vlasi – političar mlađe generacije, predsjednik jugoslovenske omladine u Titovo doba i možda posljednji Albanac koji je još mogao posredovati između onog što su bili interesi Jugoslavije i onog što su bile aspiracije Albanaca – uhapšen je sljedećeg dana čime su pokopane i posljednje nade za miroljubiv ishod.

Titova federacija konačno je pokopana 28. marta 1989, dvije godine nakon Miloševićevog sudbinskog pojavljivanja na Kosovu. Dok su srpski političari proslavljali novi ustav, koji im je davao kontrolu nad pokrajinama, na Kosovu je zavedeno vanredno stanje i zabilježene su žrtve i povrijeđeni u protestima. Tri mjeseca kasnije – 28. juna 1989. – sazvano je još jedno veliko okupljanje Srba, ovog puta na Gazimestanu na Kosovu Polju: proslava 600. godišnjice istorijske bitke protiv Turaka. Obraćajući se još jednom “veličanstvenom skupu”, Milošević je uputio jedva prikrivenu prijetnju svima koji bi se mogli suprotstaviti njegovom pohodu za “obnovu srpskog dostojanstva”: “Šesto godina kasnije, mi smo ponovo u bitkama. To još nisu oružane bitke, ali ni one ne mogu biti isključene”. Novinar *Vremena* Milan Milošević zapisao je o tom događaju:

“Komemoracija je imala sve karakteristike krunisanja kao u holivudskoj ekstravaganci. Milošević se spustio iz neba helikopterom u raspoloženu masu. Kamere su bile fokusirane na taj njegov dolazak. Na neki neodređen način, komentator je smjestio Miloševića u središte srpskog vijekovnog mita o caru Lazaru, heroju i žrtvi kosovskog boja. Tačno prije šesto godina, na ovom istom mjestu, car Lazar je izabrao nebesko kraljevstvo nad zemaljskim i slavu u smrti umjesto života u porazu – govorio je glas sa ekrana. Ostaci cara Lazara, poginulog u tom boju, nošeni su mjesec dana ranije u procesiji praćenom neviđenom medijskom pompom kroz gotovo sva područja nastanjena Srbima u kojima će kasnije izbiti rat.”²⁸

Sad kad je Srbija bila “ponovo cela a ne iz tri dela”, Milošević je prionuo na ostvarenje drugog memorandumske cilja: “Svi Srbi u jednoj državi”, što je drugo ime za “Veliku Srbiju”. Patriotska štampa sada je pojačala napade protiv Slovenaca i Hrvata. Novine su donosile serije članaka o navodnoj ekonomskoj eksploataciji Srbije. Genocidni ustaški zločini protiv Srba u Drugom svjetskom ratu uporno su preplitani s jadikovkama o “diskriminaciji Srba izvan Srbije”. Pojedinačni incidenti, poput hapšenja jednog od vođa Srba u Hrvatskoj Jovana Opačića tokom ceremonije obilježavanja 600-godišnjice kosovske bitke u području Krajine, korišteni su za poticanje osjećanja ponovne ugroženosti srpskog naroda. “Je li sudbina Srba u Hrvatskoj da trpe genocid u ratu a diskriminaciju i asimilaciju u miru?” – pitao se javno Dobrica Ćosić na jednoj od protestnih večeri u Udruženju književnika Srbije. Svi multietnički medijski

projekti u Jugoslaviji našli su se pred snažnim nacionalističkim pritiskom. Radio Beograd i Radio Zagreb su, na primjer, punih 16 godina imali zajednički program nazvan "Zeleni megaherc". Kako je Miloševićeva ulična demokratija uzimala zamah i zastrašujuće razmjere, bilo je sve teže održavati bilo kakvu etničku ravnotežu u izvještavanju o osjetljivijim temama. Beogradski studio insistirao je na opširnim izvještajima o svim masovnim protestima na uštrb izvještavanja u toj zajedničkoj emisiji o temama značajnim za javnost u Hrvatskoj. Dva studija ušla su u otvorenu polemiku u septembru 1988. kad je Radio Beograd insistirao na jednosatnom intervjuu s pravoslavnim sveštenikom s Kosova Atanasijem Jeftićem iako je u prethodno utvrđenoj zajedničkoj šemi emisije cijeli taj segment o pravoslavnoj crkvi bio planiran na ukupno pola sata. Za drugih pola sata, Radio Zagreb bio je pripremio izvještaj o prethodnoj turističkoj sezoni u Hrvatskoj: najunosnijoj privrednoj grani cijele Jugoslavije. Na kraju, "Zeleni megaherc" nije emitovao jednosatni intervju. Drugi dokaz o "krajnjoj indiferentnosti Radio Zagreba prema patnjama kosovskih Srba i Crnogoraca" pronađen je u odluci zagrebačkog studija da skрати beogradski prenos uličnih protesta u Titogradu (današnjoj Podgorici). Urednici zagrebačkog radija tvrdili su da izvještaj iz Titograda nije bio najavljen u redovnoj međusobnoj komunikaciji u planiranju emisije i oni su smatrali da je on bio "jednostran, iritirajući i pretjerujući". U svom eseju pod naslovom "Zaokret u elektronskim medijima", Rade Veljanovski kaže da je – uprkos nacionalističkim pritiscima – Radio Beograd uspijevao da održi izvjestan nivo objektivnosti, dijelim i zbog razmjene programa s drugima u Jugoslaviji, iako je bilo sve više emisija u kojima je preispitivana prošlost Srbije s naglaskom na "Jugoslaviju kao vještačku tvorevinu nametnutu srpskom narodu".²⁹ Prošlost, s naglaskom na srpsku višestoljetnu borbu za slobodu i na sva zla počinjena protiv Srba, postajala je u srpskim medijima važnija nego sadašnjost. Na primjer, 10. aprila 1990. godine, Tanjug je objavio vijest o suspenziji dvije urednice TV Novi Sad, Dode Toth-Isakov i Biljane Vorkapić, "zbog uređivačke greške koju su počinile kad su izvještaj o 175. godišnjici Prvog srpskog ustanka (protiv Turaka) emitovale na kraju umjesto na početku večernjeg TV Dnevnika". Istovremeno je – zbog te "greške" – zatražena i odgovornost urednika informativnog programa Petra Petrovića.

Ljeta 1990. godine poticanje nacionalističkih strasti u srpskim medijima doseglo je tačku ključanja. Da bi se Srbi izvan Srbije pripremili za redizajniranje Jugoslavije na način koji će konačno osigurati memorandumski cilj da “svi Srbi (žive) u jednoj državi” – u kojoj će “srpska područja” susjednih Hrvatske i Bosne i Hercegovine biti uključena u “Veliku Srbiju” – Beograd je podstakao formiranje nacionalističke Srpske demokratske stranke (SDS), najprije u Hrvatskoj a zatim i u Bosni. Zanimljivo je da su, i u Hrvatskoj i u Bosni, psihijatri bili ti koji su se prihvatili poticanja strahova i mržnje. U Hrvatskoj, to je bio dr Jovan Rašković. U Bosni, on sam je lično izabrao mlađeg kolegu, dra Radovana Karadžića, kao partnera u buđenju osjećanja ugroženosti među Srbima koji se zato moraju organizovati na “odbranu”. Te godine Rašković je promovisan u člana Srpske akademije nauka i umetnosti i objavio je knjigu *Luda zemlja* (Akvarijus, Beograd, 1990) pripisujući Hrvatima genocidne tendencije. Zapisao je kako u svojoj medicinskoj praksi nalazi “vrlo malo osjećanja krivice među Hrvatima za genocid koji je počinio hrvatski narod”.³⁰ Srpski mediji su iznenada otkrili akademskog genija u ovom do tada malo poznatom 61-godišnjem psihijatru iz bolnice u Šibeniku. U svojim intervjuima, Rašković je naročito propagirao svoje teorije o “etno-nacionalnim karakteristikama” jugoslovenskih naroda: “Ne radi se samo o sukobu između katolicizma i pravoslavlja, jer ja mislim da taj sukob nije tako dubok kao onaj između edipovskih Srba i kastriranih Hrvata. Zato nije iznenađujuće da se u ovoj zemlji razvija situacija totalne mržnje i paranoje”, rekao je u listu *Intervju*, beogradskom magazinu iz Politikine kuće, 15. septembra 1989. godine. Dva psihijatra, Rašković i Karadžić, uz entuzijastičnu podršku srbijanskih medija pod Miloševićevom kontrolom, snažno su se trudili da potaknu upravo ta osjećanja: mržnje i paranoje. Na inicijativu Srpske pravoslavne crkve o “iskopavanju kostiju ubijenih u Drugom svjetskom ratu kako bi im se osigurala dostojna sahrana”, preduzeli su višemjesečnu kampanju u područjima Bosne i Hrvatske nastanjenim srpskim življem. Kostii Srba pogubljenih od fašističkog ustaškog režima prije 50 godina iskopavane su iz jama i kolektivnih grobnica u pretežno zabačenim seoskim područjima, zatim su nošene kroz sela i ponovo pokopavane na ceremonijama na kojima

su sveštenici i srpski nacionalistički političari držali zapaljive govore, predstavljajući zločine od prije pet decenija kao neku vrstu očite neposredne opasnosti. Ti događaji su naširoko predstavljani u srpskim medijima, često praćeni feljtoniziranim podsjećanjima na ustaške zločine, u kojima su nove nacionalističke vlasti u Hrvatskoj predstavljane kao “ustaški sljedbenici” koji ponovo prijete opstanku srpske nacije. U svojoj kolumni “Srpska posla” u specijalnom broju magazina *Duga* u julu 1990. naslovljenom “Srbi u Hrvatskoj”, Crnčević piše: “Srbi neće dozvoliti ni sebi ni drugima da ponovo budu servirani za demokratskom trpezom. Svijet ne bi smio ponovo previdjeti svetu istinu da su čak i srbožderi samo ljudožderi”.³¹ Nešto kasnije, u intervjuu Jutelu u januaru 1992. godine, Rašković je priznao vlastitu ulogu u stvaranju uslova za rat.

Osjećam se odgovornim jer ja sam pripremio ovaj rat iako ne u smislu oružanih priprema. Da ja nisam stvorio tu emocionalnu napetost u srpskom narodu, ništa se ne bi dogodilo. Moja stranka i ja zapalili smo iskrnu srpskog nacionalizma ne samo u Hrvatskoj već i svuda u Bosni i Hercegovini. Nemoguće je zamisliti Srpsku demokratsku stranku u Bosni i Hercegovini ili gospodina Karadžića na vlasti bez našeg uticaja. Mi smo vodili ovaj narod i mi smo mu dali identitet. Ponavljao sam opet i opet tom narodu da on dolazi s neba a ne sa zemlje”. (Citirano u listu *Vreme*, 27. januara 1992.)

Vreme je, inače, bio jedan od očajničkih pokušaja da se pronade neka alternativa nacionalističkim medijima koji su tada – po pisanju jednog američkog dopisnika – već vodili bjesomučan medijski rat:

Etnički zastrašujući naslovi – “Paklena policijska potjera za Srbima”, “Fašistički teroristi poslani da pokore Srbe”, ili “Hrvatska policija baca srpske bebe okolo” – serviraju se dnevno uz doručak u Beogradu, glavnom gradu Srbije i jugoslovenske federacije. Članak o nastojanjima jugoslovenske vlade za tržišnu reformu u socijalističkoj Srbiji objavljen je pod ovim naslovom: Nož u leđa srpskoj ekonomiji.³²

Zapažajući da strani novinari procjenjuju kako je etničko rivalstvo potkopalo objektivnost novinarstva širom Jugoslavije, ovaj reporter zaključuje kako “mediji pod Miloševićevom kontrolom ostaju daleko ispred svih drugih po histeričnosti i netačnosti”. Sa dovođenjem vodećih medija u Srbiji i Hrvatskoj pod strogu kontrolu

Miloševićih i Tuđmanovih propagandista, ostalo je vrlo malo prostora za kritičko, otvoreno, pluralističko novinarstvo. U Srbiji – beogradski dnevnik *Borba*, sada pod uredničkim vodstvom Manje Vukotića, očajnički se trudio da održi profesionalnu nezavisnost. Vukotić mi je o tome rekao:

Odbijali smo da budemo još jedno glasilo Miloševićeve “antibirokratske revolucije” i – da bismo sačuvali nezavisnost – morali smo se odreći svakog političkog pokroviteljstva, bilo države ili partije. U početku smo podržavali ekonomske i političke reforme koje je predlagala savezna vlada premijera Ante Markovića. Ali, nezavisnost je imala cijenu koju smo morali da platimo: postepeno smo gubili svaku finansijsku podršku, koju su koristili svi mediji u Jugoslaviji, uključujući i gubitak hiljada pretplatnika u sve više prosrpskoj federalnoj vojsci.³³

Još objavljujući intervjue ili autorske tekstove ljudi sa “drugih strana” debate o budućnosti Jugoslavije, i još otvorena za različite argumente o najosjetljivijim temama tog vremena, *Borba* i njeni urednici izdvojeni su kao “izdajnici” srpskih nacionalnih interesa u Miloševićevoj patriotskoj štampi.

U takvoj atmosferi nacionalističke kampanje u vodećim srpskim medijima krajem osamdesetih, grupa uglednih srpskih građanskih aktivista sastala se na prijateljskom razgovoru na temu: šta da se radi. Grupa je uključivala Srđu Popovića, beogradskog advokata poznatog po odbrani disidenata u bivšoj Jugoslaviji; Vesnu Pešić, univerzitetskog profesora aktivnog u nastojanjima za očuvanje i jačanje srpskog građanskog društva; Lazara Stojanovića, reditelja koji je u sedamdesetim bio u zatvoru zbog filma “Plastični Isus” koji su komunističke vlasti ocijenile kao napad na Tita; Stojana Cerovića, pisca i potpisnika mnogih apela za ljudska prava u Jugoslaviji. Cerović mi je ispričao kako je – kao rezultat razgovora u toj grupi – oktobra 1990. godine nastao magazin *Vreme*.

“To je bilo vrijeme kad je Milošević uživao stopostotnu podršku u Srbiji. Štampa je bila agresivna, puna mržnje i otrova. Osjećali smo da, sa našim pedigreeom boraca za ljudska prava, moramo nešto učiniti. Početna ideja, da osnujemo neku političku partiju, nije bila realna: nije bilo podrške za tako nešto ni u Srbiji ni drugdje u Jugoslaviji. Složili smo se da je glavni problem u medijima, u nepostojanju kritičke javnosti i Miloševićevoj manipulaciji medijima, i tako smo zaključili da je važnije da djelujemo

medijski nego politički. Počeli smo razmišljati o novinama. U početku mislili smo o nekoj publikaciji u kojoj bismo mogli iskazivati naše poglede; onda smo mislili o listu koji bi davao samo čiste informacije nasuprot zvaničnih laži; i, na kraju, odlučili smo se za magazin.”³⁴

Osnivači nisu imali većih problema da okupe tim ponajboljih beogradskih novinara. Za profesionalce, i nije bilo ništa drugo da se radi pošto oni i nisu mogli učestvovati u prevladajućoj nacionalističkoj medijskoj kampanji. Tako su se *Vremenu* pridružila trojica kolumnista visoko uvaženih u cijeloj Jugoslaviji: Jug Grizelj, Jurij Gustinčić i Dragiša Bošković. Osim toga, došli su i neki od najboljih novinara nekad uglednog nedjeljnika *NIN*: Zoran Jeličić, Milan Milošević i Miloš Vasić. Uskoro zatim – pridružio im se i Dragoljub Žarković iz *Borbe*. Sa početnom investicijom Srđe Popovića, *Vreme* se od početka nametnulo kao dobro pisan, pouzdan, profesionalan izvor informacija. Reklamirano je kao “magazin bez laži, mržnje i predrasuda”. “U početku, prije dezintegracije zemlje, mogli smo biti ocijenjeni kao projugoslovenski ali, kako je Jugoslavija nestajala, ono što nam je ostalo bila je antiratna opcija. Mislim da je *Vreme* konzistentno bilo liberalan, antinacionalistički, prozapadni i proevropski list” – rekao mi je Cerović. Ali, ni *Vreme* – kao ni *Borba* – nije moglo imati uticaj visokotiražnih Miloševićevih propagandističkih listova kakvi su bili *Politika*, *Ekspres* ili *Novosti*. Sa tiražom od ne više od 22.000 primjeraka, čak i kad je svaki primjerak novina čitalo 4-5 ljudi u sve siromašnjoj Srbiji, magazin je bio uglavnom ignorisan od Miloševićevog režima. Milošević ga je čak i koristio, zajedno s nekim drugim nezavisnim medijima, kao dokaz pred stranim posjetiocima i kritičarima kako “Srbija ima slobodnu štampu.”

Slično se može reći i za početke Radija B92 koji je nastao “neko-liko mjeseci prije pada Berlinskog zida”, kako voli da naglasi osnivač Veran Matić. U početku, emitovao je program iz elegantnog Doma mladih u središtu Beograda. Matić je vjerovao da B92 treba da služi dvostrukoj svrsi: da obezbijedi nepristrasnu profesionalnu informaciju i da bude glas rađajuće mladalačke kulture, suprostavljene nacionalističkoj manipulaciji i otvorene za rok, nove tehnologije i nove ideje. U sve izrazitijem nacionalističkom okruženju, B92 razvio se u svojevrsan centar urbane alternativne kulture, izražavajući se na različite načine – putem teatra i CD, radija i izdavaštva,

koncerata i vizuelnih umjetnosti, konferencija i zalaganja za ljudska prava. Matić se sjeća vlastite serije intervjua sa do tada zabranjenim jugoslovenskim disidentima iz emigracije “svih boja”, čak i onima koje su komunističke vlasti optuživale za pripadanje četničkom ili ustaškom pokretu, i sa uglednim pripadnicima demokratske emigracije na Zapadu poput Desimira Tošića. Bilo je to prvi put da su oni mogli komunicirati s javnošću u Jugoslaviji. Matić mi je rekao:

Osjećao sam nekako da postoji neka veza između sudbine tih ljudi u emigraciji, onog što se njima događalo a da mi ništa nismo znali o tome, i onoga što će se dogoditi nama. Postojala je sva ta histerična interpretacija naše istorije, sa previše ljudi – političara i akademika iz tzv. društvenih nauka – uključenih u beskrajno crno-bijelo slikanje naše prošlosti, u kojoj je sve dobro bilo na “našoj” a sve zlo na “njihovoj” strani. Istorija je zloupotrebljavana da se opravda dnevna nacionalistička politika i ja sam vjerovao da nam je potrebna uravnoteženija, pluralistička perspektiva prošlosti.³⁵

Iako su *Borba*, *Vreme* i Radio B92 obezbjeđivali oaze razuma u sred razuzdanog nacionalizma u vodećim medijima, oni svojim domašajem nisu mogli parirati najširem domašaju državnog radija i televizije i visokotiražnih novina u rukama Miloševića. Tu apsolutnu moć režima da projektuje sliku o sebi po vlastitoj želji ilustruju podaci iz jednog članka Slobodana Antonića iz beogradskog Instituta za političke studije po kojem je, polovinom oktobra 1990, večernji dnevnik TV Beograd gledalo 2.5 miliona ljudi u Srbiji i dodatnih 800.000 u Vojvodini – gotovo 70 odsto odraslog stanovništva u Republici – dok 30 posto odraslih nikad ne čita dnevnu štampu a 26 posto je čita samo povremeno.³⁶ Studija zaključuje da, kontrolišući RTV Beograd, izdanja Politikine kuće i *Večernje novosti*, Miloševićev režim praktično kontroliše 90 posto srpske javnosti.

To su bile okolnosti u kojima je nastala ideja za osnivanje svejugoslovenske televizije koja bi mogla ponuditi alternativu prevladajućim ultranacionalističkim medijima. Tokom 1989. godine, Goran Milić – koji je već izgubio posao urednika elitnog nedjeljnog Dnevnika TV Beograd i umjesto toga pravio povremene ekskluzivne jednosatne reportaže iz svijeta – najprije je o ideji “jugoslovenske televizije” razgovarao s tadašnjim saveznim premijerom

Blankom Mikulićem. Ali, kako je Mikulićeva vlada pala, protekla je cijela godina do ponovnog otvaranja te teme s novim saveznim premijerom Antom Markovićem. O motivima i okolnostima koje su vodile formiranju Jutela, kako će se kasnije nazvati ta nova televizija, Milić kaže:

Početna ideja bila je da se proizvede sat ili dva informativnog programa dnevno i da se osigura saglasnost svih republika da ga prikažu na drugom kanalu svoje TV u večernjim terminima. Zamišljeno je tako da republike opštom saglasnošću u federalnom parlamentu imenuju glavnog urednika a tada bi – sa svim već postojećim svađama među njima – bilo gotovo nemoguće postići saglasnost da se tako postavljeni urednik smijeni. Marković je, sa svojom reformskom politikom i širokom međunarodnom podrškom, izgledao kao najpovoljniji partner u nastojanjima da se uspostavi takva profesionalna televizija koja bi bila izvan domašaja nacionalističke manipulacije.³⁷

Imenovani direktor Jutela, Nebojša Bata Tomašević, koji je prvi predložio i to ime: Jutel, bio je nekadašnji službenik jugoslovenske vlade koji je poslije Drugog svjetskog rata poslan u London da uči engleski i proučava “zapadni način života”. Zaljubio se u Engleskinju i odbio da se vrati u Jugoslaviju. Tako je izgubio kontakt sa zemljom nekih 20-25 godina dok nije, u nekom talasu ekonomske liberalizacije, prihvatio posao direktora Jugoslovenske revije, izdavačke kuće poznate po organizovanju godišnjeg međunarodnog sajma knjige u Motovunu u Istri. Pod njegovim nadzorom, sajam je narastao u manifestaciju koja okuplja i po stotinu međunarodnih izdavača, postajući značajan kulturni događaj u bivšoj Jugoslaviji i otvarajući Tomaševiću vrata najviših saveznih ustanova. Zato su ga i predstavnici savezne vlade, koji su učestvovali u formiranju nove televizije, smatrali potencijalno najpogodnijom osobom da kao menadžer vodi taj projekt. Milić kaže:

U početku, Jutel je bio ideja privlačna mnogima, i svako je želio svoj udio u tome. Reformisti, nacionalisti, rojalisti – baš svako. S rastućim rivalstvom i nepovjerenjem između republika, i realnom pretpostavkom da bi neke od republičkih televizija mogle odbiti da preuzimaju naš program, jedna od mogućih alternativa bila je korištenje sistema od 18 predajnika koji je polovinom osamdesetih nabavila Jugoslovenska armija i nikad ih nije koristila. Taj sistem osigurao bi Jutelu pokrivanje cijele Jugoslavije.

Jutelovo interesovanje za sistem mobilnih TV predajnika JNA omogućio je i široj javnosti rijetku priliku uvida u tajanstveni svijet vojnih finansija: Armija je potrošila nekih 45 miliona dolara za nabavku u to vrijeme najsavremenije televizijske opreme za proizvodnju i emitovanje programa “u mogućoj kriznoj situaciji”. Dodatno su potrošena značajna sredstva i za nabavku specijalno opremljenih vozila i infrastrukture. Ali, u pregovorima sa saveznim ministarstvom informacija – koje je predstavljalo Jutel – Jugoslovenska armija insistirala je na svojim uslovima uključujući i kontrolu sadržaja programa što je bilo neprihvatljivo. Jutel je nastavio da traži rješenja u okviru postojeće jugoslovenske TV mreže. Milić mi je rekao:

Na kraju je, iz očitih razloga: što je bila multietnička i zato najosjetljivija za medijski ekstremizam, samo Bosna i Hercegovina bila spremna da prihvati Jutel, nudeći nam prostor i termine u okviru TV Sarajevo. Tako sam iz Beograda preselio u Sarajevo zajedno s timom od oko 40 novinara. Svi oni su imali zdravu dozu rezerve i prema Miloševiću i prema Tuđmanu – istina, neki više prema Miloševiću, a neki više prema Tuđmanu. Vjerovali smo da Jugoslavija može preživjeti samo kao reformirana, demokratska zemlja, zasnovana na jednakosti i tržišnoj ekonomiji. Složili smo se da naša uloga nije da podržavamo nijednu od međusobno sukobljenih nacionalističkih politika i, osim naše podrške za ekonomske reforme, jedina druga konstanta uređivačke politike bila je naša antiratna pozicija.

Jutel je lansiran 22. oktobra 1990. godine s prigodnim prijemom i prvim večernjim programom iz zgrade TV Sarajevo. To je bilo već pred sam kraj izborne kampanje u prvim višepartijskim izborima u Bosni, zakazanim za novembar, i čak i novoformirane nacionalističke stranke – muslimanska Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica – očekivale su više od Jutelovog obećanja “jednakih mogućnosti za sve” nego od TV Sarajevo, koja je tradicionalno bila sumnjičava prema bilo kojoj nacionalističkoj opciji u toj multietničkoj republici. Milić se sjeća:

Uzmite na primjer (vođu SDA) Aliju Izetbegovića: on je proveo veći dio osamdesetih u zatvoru zbog pisanja Muslimanske deklaracije i on nije mogao vjerovati sarajevskim novinarima koji su izvještavali s njegovog politički motivisanog suđenja onako kako je mogao vjerovati “novoj TV”. Nastojali smo da osiguramo uravnoteženo izvještavanje ali, kako smo

podržavali i saveznu reformističku vladu, bilo je teško razuvjeriti rukovodstva u republikama da Jutel nije “Markovićeva televizija”. A on i nije bio često u našem programu osim onda kad se, kao predsjednik savezne vlade, susretao sa stranim državniciima (što je i nama dalo mogućnost da intervjuišemo neke od svjetskih političara kao što su Gorbačov, Miteran, Bejker i drugi).

Potreba Markovićeve reformske vlade da podrži ideju o svejugoslovenskoj profesionalnoj televiziji potcrtana je jednim incidentom od 15. novembra 1990: TV Beograd je tada odbila da prenosi premijerov govor na zajedničkoj sjednici dvaju vijeća saveznog parlamenta “o tekućoj političkoj i ekonomskoj situaciji u zemlji i ... ekonomskoj politici u idućoj godini”. Odbijanje da se prenosi takav jedan govor – po značaju za Jugoslaviju ravan godišnjem obraćanju američkog predsjednika Kongresu – savezna vlada je ocijenila kao nastavak napada na reformsku orijentaciju i “pokušaj nametanja informativne blokade”. U početku bilo je nekih nada da bi Jutel mogao dosegnuti većinu gledališta u Jugoslaviji. Njegov jednosatni večernji informativni program iz Sarajeva prihvaćen je u novembru 1990. godine u Makedoniji, u decembru u Sloveniji, u februaru 1991. u Hrvatskoj i, u maju te godine, u Srbiji. U to vrijeme samo je Kosovo ostalo van domašaja osim graničnih područja s Makedonijom koja su mogla primati signal s njenih predajnika. “Samo Bosna i Makedonija prihvatile su direktan prenos naših jednosatnih vijesti. Slovenci su ih mogli gledati s jednosatnom odgodom – i njihov signal djelimično je pokrivaio i Hrvatsku – ali prijem u Hrvatskoj bio je najmanje entuzijastičan: TV Zagreb emitovala bi Jutel tek oko pola sata poslije ponoći kad i najuporniji gledalac zadrijema nakon ponoćne doze klasične muzike” – sjeća se Milić. Jutelovo jednogodišnje postojanje u predratnoj Jugoslaviji moglo bi poslužiti kao slučaj za proučavanje svih ograničenja “objektivnog izvještavanja” u zemlji zahvaćenoj etničkim rivalstvima u kojoj ultranacionalisti na vlasti koriste medije da potiču mržnju i mobilišu narod za rat. Šta god da su Milić i njegov tim radili, bilo je osuđeno na prigovore i kritiku. Njihova podrška za Markovićeve demokratske i ekonomske reforme u još postojećoj jugoslovenskoj federaciji nužno ih je izlagala prigovorima za “jugonostalgiju” i “unitarizam” među Hrvatima i Slovencima koji su težili nezavisnosti od

Jugoslavije. Njihova otvorenost za zagovornike najrazličitijih pogleda u zemlji navikloj na dobro filtrirane “naše istine” učinila je da budu predmet ekstremnih optužbi: za srpske nacionaliste to je bila “ustaška televizija”; za hrvatske – “četnička televizija”. Čak i Jutelov antiratni angažman – koji je kulminirao masovnim skupovima pod nazivom “Jutel za mir” u Osijeku i Sarajevu na kojima su najpopularniji umjetnici, pjevači narodne i rok muzike i građanski aktivisti iz cijele zemlje pozivali na mir – izazvao je oštru kritiku. Zašto pozivaju na mir u Hrvatskoj i Bosni, koje su na udaru srpskog ekspanzionizma, a ne u Beogradu? – prigovarali su medijski kritičari. Milić ne misli da treba bilo kome da se izvinjava za Jutelovo zalaganje za mir: “To je bilo osjećanje tog trenutka. Mi smo bili u Sarajevu, u srcu Bosne, gdje je vladalo takvo antiratno raspoloženje da smo jednog dana primili apel za mir potpisan od milion bosanske djece. Oni su ga donijeli u Jutel, vjerujući naivno ali iskreno da televizija može spriječiti rat. To antiratno osjećanje dijelila je većina Bosanaca, osim onih regrutovanih i vođenih nacionalizmom. Jednu deceniju i 250.000 ubijenih kasnije, jedino ne znam je li trebalo da uradimo i više: da, na primjer, kad smo imali 70.000 ljudi koji pjevaju miru u Sarajevu pozovem sve njih da zajedno marširamo na kasarne Jugoslovenske armije i tražimo od oficira da dozvole nama da branimo Bosnu ako oni nisu bili spremni da to rade.”

Zalaganje za mir nije se, međutim, moglo čuti od ratnih bubnjeva Miloševićevih medija. Imidž “ugroženog naroda”, opkoljenog neprijateljima sa svih strana – projektovan u svim glavnim večernjim informativnim emisijama televizije u 19:30, u emisijama vijesti na državnom radiju i osnažen vrištećim naslovima s prvih strana tri najtiražnija dnevna lista u zemlji – pokrenuo je Srbiju prema bitkama koje je Milošević najavio u govoru na Gazimestanu. Antiratna osjećanja i glasovi nisu imali javnog odjeka. Građanski savez, hrabre grupe i pojedinci koji su se suprotstavljali poticanju na rat početkom 1990, mogli su se pojaviti u medijima pod državnom kontrolom samo kao “izdajnici” i “neprijatelji”. Da bi se razumjelo kako je bilo moguće da Miloševići propagandisti usutkaju i uklone sve one koji su se protivili konfrontacijama sa svima drugima u Jugoslaviji, neophodno je razumjeti prevladajući jugoslovenski koncept

“javnosti”, “medija” i “vlasti” u to vrijeme. Jugoslovenska javnost – sa svim uvažavanjem činjenice da je ona imala liberalniju i bolje uređivanu štampu u poređenju s ostatkom Istočne Evrope – bila je zapravo izložena samo jednoj vladajućoj partiji i njenoj ideologiji: ono što su bili mediji pod kontrolom komunista postali su mediji pod kontrolom nacionalista. Milošević je samo preimenovao svoju partiju, od komunističke u socijalističku, i zamijenio čipove u partijski programiranim medijima sa zadatog “bratstva i jedinstva” na zadatu “mržnju prema susjedima”. Isti medijski jurišnici, navikli da služe Partiju, prigrlili su i promovisali novu ideologiju sa istim entuzijazmom s kojim su propagirali staru. Isto tako, javnost nije imala odgovarajuće alternativne izvore informacija. U Srbiji, čak i u Beogradu kasnih osamdesetih i ranih devedesetih, ljudi nisu imali ni taj prost izbor da zamijene TV kanal koji gledaju: za najveću većinu Srba bila je to samo “slobovizija” – kako je nazivana državna TV – dan i noć. Ljudi koji su imali satelitske antene takođe nisu mogli do kraja živjeti s alternativnim izvorima informacija, ne samo zato što ne razumiju svi strane jezike na kojima se emituju međunarodni programi, već i zato što su međunarodni mediji bili fascinirani i poneseni pokrivanjem istorijskih promjena, od pada Berlinskog zida do oslobađanja Istočne Evrope, i nisu ni posvećivali dovoljno pažnje balkanskom posrtanju prema krvavom raspletu. Beogradski kolega i prijatelj rekao mi je u to vrijeme: “Znaš, ja uveče gledam dnevnik mađarske TV: ne razumijem ni riječ, vidim samo slike, i tako sam pošteđen svoje porcije medijskog trovanja”. Osim toga, kako mi je rekao Stojan Cerović iz *Vremena*, nije sve ni bilo tek prosta medijska manipulacija.

Neki ljudi vidjeli su Miloševićev dolazak na vlast kao zaista oslobađajući, kao raskid s komunističkom starom gardom, i oni su prihvatili njegovu ideju za redizajniranje Jugoslavije njegovom “antibirokratskom revolucijom” i “voljom naroda” kao način da se isprave neke nepravde prošlosti. Oni su uživali u slobodi da kritikuju, da čak uklone s vlasti, “birokrate” i “autonomaše” u Vojvodini, Crnoj Gori i na Kosovu; da preispitaju jugoslovenski ustav koji “uskraćuje Srbiji njeno odgovarajuće mjesto”. Oni nisu morali da budu manipulasani: pridružili su se “revoluciji” svim srcem.³⁸

Dušan Simić, dugogodišnji dopisnik *Politike* iz inostranstva, opisao je to “osjećanje slobode” potaknuto rastom srpskog nacionalizma

kasnih osamdesetih upravo kroz prizmu *Politikine* čuvene rubrike “Odjeci i reagovanja”. Te strane, objavljujući sezonu slobodnog lova na “neprijatelje svih boja” pod firmom “lista koji uređuje narod”, privukle su mnoge do tada anonimne tragače za javnim uvažavanjem i slavom. “Samo su tražili priliku i okvir da se pojave u tada još najprestižnijem srpskom listu, često i s paranoičnim, rasističkim idejama i teorijama”, zapaža Simić. Što se tiče reagovanja javnosti, on mi je rekao:

Obrazovana manjina bila je zaprepaštena onim što se pojavljivalo u listu. Za njih, to je bilo odvratno. Ali, za veliki dio tihe većine, te manipulacije bile su neka vrsta otkrića jer su sada znali koga da krive za sve što je bilo loše u njihovim životima. Posredstvom tih strana *Politike* Milošević je mogao kanalisati nezadovoljstvo naroda životnim uslovima na preispitivanje i borbu protiv navodne nejednakosti Srba i Srbije u Jugoslaviji.³⁹

Ta ideološka linija, koju su razvili vodeći intelektualci Srbije u formi Memoranduma SANU u 1986, a prigrlio i nametnuo javnosti bezobzirni novi vođa i njegov režim u 1987, agresivno i sistematski promovisana u medijima koji su pokrivali 90 posto srpske javnosti, postavila je scenu za krvoproliće devedesetih. Prema prevladajućoj ideologiji tog vremena, Srbi su bili potpuno sami – okruženi albanskim “šiptarskim teroristima”, “hrvatskim ustašama”, “slovenačkim separatistima”, bosanskim “islamskim fundamentalistima” – bez ikakvog drugog izbora nego da se pripreme za “odbranu” u ratovima od kojih nijedan neće biti vođen na teritoriji Srbije.

Srpsko-hrvatski rat: Lagati za domovinu (1990-91)

KAD JE FRANJO TUĐMAN IZABRAN ZA PREDSEDNIKA Hrvatske u maju 1990. godine, u svojoj kolumni Listovi kalendara u magazinu *Nedjelja* – koji je izdavalo *Oslobodjenje* – napisao sam da “gospodin Tuđman treba da pošalje prvo pismo zahvalnosti drugu Miloševiću”. Jer, pohod srpskog vođe za dominaciju Srbije u Jugoslaviji bio je upravo recept koji je obezbjeđivao pobjedu nacionalističkih snaga u drugim republikama: mobiliši i homogeniziraj Srbe, objavi da “ni oružane bitke nisu isključene” i sigurno ćeš imati sve druge – Slovence, Hrvate, Muslimane, Albance – okupljene i zbijene oko svog nacionalnog interesa. Kao novi predsjednik, Tuđman je dao prvi opširan intervju hrvatskom vodećem dnevniku *Vjesnik*. Kao i svi glavni dnevници u drugim republikama, i *Vjesnik* je u decenijama nakon Drugog svjetskog rata bio pod kontrolom vladajuće komunističke partije, ali je u godinama odumiranja jednopartijske države uspio da se izbori za izvjestan nivo respektabilnosti. U političkom vakuumu nakon Titove smrti, nasuprot onom što se nazivalo “hrvatskom šutnjom” u političkom životu Jugoslavije, list je otvorio svoje stranice za debatu o post-komunističkim temama. U okviru

izdavačke kuće *Vjesnik* Hrvatska je imala prije svih u Jugoslaviji neku domaću verziju *Playboya* u kulturnom magazinu *Start* koji se izdvajao po dobro istraženim, dokumentovanim i lijepo pisanim društvenim temama, uključujući rok muziku, alternativu i kontroverzne fenomene tog vremena; nedjeljnik *Danas* koji je po kvalitetu i ugledu nadmašio sada već Miloševićev *NIN*; *Večernji list* koji je dostizao tiraže nekad mnogo popularnijih beogradskih *Večernjih novosti*; *Sportske novosti* koje su po čitanosti pretekle beogradski *Sport*; a postojala su i tri regionalna dnevnika u Hrvatskoj od kojih je jedan, *Slobodna Dalmacija*, imao čak i veći tiraž i ugled nego i sam *Vjesnik*.

Mirko Galić, ugledni hrvatski novinar koji je proveo mnoge godine kao *Vjesnikov* dopisnik u Parizu, bio je glavni urednik magazina *Danas* u vrijeme kad je on u kasnim osamdesetim bio među prvim jugoslovenskim listovima koji su otvorili slobodnu debatu o budućnosti zemlje. U 1988, drugi dugogodišnji dopisnik *Vjesnika* u Bonu i Njujorku, Dražen Vukov-Colić, zamijenio je Galića kao glavni urednik i nastavio da održava reputaciju *Danasa* kao otvorene tribine za doskora “zabranjene teme”. Galić se sjeća tih kasnih osamdesetih kao vremena “velikog preokreta” u jugoslovenskom novinarstvu: dok su tradicionalno liberalniji srpski mediji postajali i instrumenti i entuzijastični zagovornici Miloševićevog pohoda za “Veliku Srbiju” na račun svih drugih, nekad striktno kontrolisani hrvatski mediji počeli su da se oslobađaju partijske čvrste ruke. Galić mi je rekao:

U 1987. godini, dok je Miloševićeva Srbija bila opsjednuta nacionalizmom, mi smo u *Danasu* štampali programski članak pod naslovom “Deset tačaka” u kojem su, prije svih u socijalističkoj Jugoslaviji, ugledni ekonomista Marijan Korošić i izdavač Slavko Goldštajn zagovarali tržišnu ekonomiju i demokratiju, uključujući višepartijski sistem, slobodne izbore, raspuštanje jednopartijskog parlamenta. Bile su dvije dominirajuće ideje u našoj uređivačkoj politici tog vremena: jedna je bila da pokažemo dubinu krize u zemlji i zalažemo se za fundamentalne demokratske reforme, a druga da odbijemo diktat iz Beograda u vezi s budućnošću zemlje. U tom kontekstu, *Danas* je od početka oštro kritikovao Miloševićevu ultranacionalističku politiku, sve dotle da nas je hrvatsko rukovodstvo – pod pritiskom iz Beograda – optužilo da izazivamo “sukob među narodima (Jugoslavije)”.¹

Na žalost, umjesto da nadgrađuje na temeljima tog uzleta hrvatskog novinarstva i prigrli izazov demokratizacije i pluralizma,

rukovodstvo *Vjesnika* je neposredno nakon prvih višepartijskih izbora u maju 1990. požurilo da ponudi vjernost i usluge novoj partiji na vlasti, Tuđmanovoj Hrvatskoj demokratskoj zajednici (HDZ). Baš onda kad se gotovo oslobodio dotadašnjeg čvrstog partijskog monopola, list je založio teško osvajanu slobodu na oltar nove jednopartijske diktature. Prema tvrdnjama zagrebačkih novinara to ritualno žrtvovanje *Vjesnikove* nezavisnosti novom vođi i njegovoj partiji odigralo se u prvom susretu tadašnjeg glavnog urednika lista Hide Bišćevića s predsjednikom Tuđmanom. Bišćević – porijeklom bosanski Musliman – navodno je rekao Tuđmanu: “Gospodine Predsjedniče, Vi znate da postoje Muslimani s velikim M (kao narod) i sa malim m (kao vjernici) – ja sam Musliman s velikim H”. Bez obzira da li je ova anegdota istinita ili samo proizvod balkanske tendencije da se svako okarakterizira kroz kakvu duhovitu dosjetku, istina je da je *Vjesnik* - a neposredno zatim i Hrvatska Radio-televizija (HRT) – postao prvi trofej nove nacionalističke vlasti. Tuđmanovo zaposjedanje glavnih hrvatskih medija temeljilo se na tri ključne pretpostavke. Prvo, na karakteru vlasništva nad medijskim kućama, takozvanoj “društvenoj svojini” nad svim velikim firmama; drugo, na karakteru vodećih urednika, od kojih je većina odrastala i profilirala se u uslovima Bogom-danog prava vladajuće partije da kontroliše “sredstva informisanja”, kako su se mediji nazivali u komunističkom vokabularu; i treće, i najvažnije, na karakteru samog HDZ-a. Hrvatski izborni zakon omogućio je Tuđmanovoj partiji da sa samo 42 posto izbornih glasova preuzme totalnu, ili čak totalitarnu, kontrolu nad svim državnim i javnim institucijama. Novi ustav skrojen je na takav način da je davao Tuđmanu gotovo imperijalnu moć. Socijalistički izum “društvene svojine” preveden je na državnu ili čak, u uslovima čvrste vlasti HDZ-a nad ekonomijom, u partijsku svojinu. Proces privatizacije pod pokroviteljstvom i potpunom kontrolom neživljene nove partijske elite učinio je da sve hrvatske najbolje firme – uključujući izdavačku kuću *Vjesnik* – završe u rukama partijskih izabranika i lojalista. Bišćević, anegdotski samodeklarisani “Musliman s velikim H”, pobrinuo se da vodstvo *Vjesnika* slijedi partijsku liniju. Živko Gruden, jedan od najuglednijih *Vjesnikovih* komentatora, napustio je list nakon što mu je glavni urednik lično tako “uredio” jedan od

njegovih komentara da je izbrisao “nepoželjni” pasus i dopisao novi pošto je komentar bez tog precrtanog pasusa bio “prekratak” za njegov ukus. Precrtani pasus odnosio se na Vinka Nikolića, istaknutog člana ustaške vlade NDH u Drugom svjetskom ratu odgovornog za rasistički obrazovni sistem tog vremena, koji se – kao i mnogi drugi bivši ustaški aktivisti – na krilima HDZ-ove pobjede vratio u Hrvatsku. Nekima od tih bivših ustaških funkcionera Tuđmanova vlada ponudila je istaknute funkcije. Nikoliću je ponuđeno da predsjedava odborom za izgradnju nove sveučilišne biblioteke. Gruden je napisao da nema ništa loše u tome da se ljudi vraćaju u Hrvatsku nakon mnogih godina emigracije ali da je neprihvatljivo da ljudi s pro-nacističkom prošlošću budu počastvovani takvim javnim funkcijama. To je bio pasus koji se nije dopao Biščeviću i on je napisao novi. “Ja ne prihvatam takav način uređivanja (mog teksta) i napuštam list” – rekao mu je Gruden. “Ali zašto, šta je tu loše ako glavni urednik rediguje tekst?” – pitao je Biščević. “Niko nikada nije tako uređivao moje tekstove za mojih 30 godina u novinarstvu, čak ni u godinama komunističke najtvrdje linije” – odgovorio je Gruden i otišao iz *Vjesnika*.² Četrdesetak njegovih kolega stavljeno je na takozvane liste čekanja, što je za HDZ bio način da uklone iz uređivačkog procesa sve koji su smatrani nepodobnim ili nepouzdanim. Neki su i otišli. Ali, nije bilo baš mnogo novinara – ni u Hrvatskoj ni u Srbiji tog vremena – koji su bili spremni da žrtvuju posao i golu egzistenciju na način kako je Gruden učinio napuštajući *Vjesnik*. Neki su, navikli na manipulaciju vladajuće partije još od komunističkog vremena, svesrdno prihvatili mogućnost da služe novim vladarima sa istim entuzijazmom s kojim su služili bivšim. Većina je, pak, uvažila novu realnost povlačeći se u šutnju o stvarima za koje su mislili da su izvan njihove moći i uticaja. *Vjesnikovo* odricanje od slobode teško sticane u godinama zalaska komunističke vlasti, kombinovano s neupitnom lojalnošću novoj partiji na vlasti, proizvelo je drastičan pad povjerenja javnosti i tiraža ovog lista. Između 1990. i 1992, za samo dvije godine služenja HDZ-u, prodaja lista pala je sa 80.000 na jedva 20.000 primjeraka. Sam Biščević, nekad ugledan autor na *Vjesnikovim* spoljnopoličkim stranama, kasnije je nagrađen za lojalnost Tuđmanu i HDZ-u imenovanjem za ambasadora Hrvatske u Turskoj.

Epizoda s promocijom bivšeg ustaškog funkcionera na istaknuti položaj u “hrvatskoj mladoj demokraciji” bila je jedna od karakterističnih, simboličnih manifestacija sirovog trijumfalizma iz ranih dana vladavine HDZ-a. Tuđmanovu partiju su, naime, u pohodu na vlast podržavale i finansirale – osim mnogobrojnih emigrantskih grupa koje su iskreno željele demokratske promjene u Hrvatskoj – i ekstremne proustaške grupe u Kanadi, Australiji, Sjedinjenim Državama, Latinskoj Americi i Zapadnoj Evropi. A kad je preuzela vlast, partija je bila spremna da uzvрати usluge nagrađujući neke od najgalantnijih sponzora pozicijama u parlamentu, vladi, diplomatskoj službi i drugim isturenim javnim funkcijama. U pobjedničkoj euforiji, HDZ je ohrabrio najekstremnije nacionalističke snage. Hrvatsku su preplavili simboli koji su neodoljivo podsjećali na ustašku prošlost, od zastave šahovnice – koja je, istina, postojala i stotinama godina prije ustaša – do preimenovanja nacionalne novčanice u kunu. Građani srpske nacionalnosti, srpski jezik i srpske nacionalne institucije novim ustavnim rješenjima degradirani su na status nacionalne manjine. U žurbi da se raskine s nečim što je zaista bila neproporcionalno brojna zastupljenost Srba u nekim javnim službama, od javne administracije i policije do medija, provedena je etnička čistka u brojnim institucijama u kojoj je mnogima na toj nacionalnoj osnovi uskraćena i gola egzistencija. Histerično su mijenjani nazivi ulica i institucija – uključujući i promjenu imena zagrebačkog Trga žrtava fašizma u Trg hrvatskih velikana – a ta euforična promocija hrvatstva iznad svega ostalog dosegla je simboličku kulminirajuću tačku u ponudi na novo-preimenovanom Trgu bana Jelačića “svježeg hrvatskog zraka” u limenkama u kakvima se prodaju osvježavajuća pića. Sve to bilo je, naravno, savršena građa za srpske nacionalističke medije u širenju straha među Srbima u Hrvatskoj od “povampirenja ustaške države”. Vođa hrvatskih Srba Jovan Rašković, majstor u buđenju duhova prošlosti, orkestrirao je histeričnu kampanju u srpskim medijima karakterišući dolazak na vlast HDZ-a kao “napad na cijeli srpski narod”. Ta kampanja praćena je feljtonima u beogradskoj štampi o genocidnim ustaškim zločinima protiv Srba u Drugom svjetskom ratu i alarmirajućim naslovima o prijetnji “novog genocida” uz poziv na “zaštitu Srba od ustaških vampira”. Sve to bilo je predigra za

Raškovićevu objavu autonomije Srba u Hrvatskoj, 25. jula 1990. godine, kad su lokalni srpski ekstremisti u područjima Hrvatske sa srpskom većinom, Kninskoj krajini i Istočnoj Slavoniji, instalirali srpske vlasti, policiju i oružane snage odbijajući da priznaju legitimitet demokratski izabrane vlasti u Zagrebu. Jedan nacionalizam savršeno je poticao drugi. Miloševićeva prijetnja srpskom dominacijom probudila je “tisućgodišnji san” o hrvatskoj nezavisnosti. Tuđmanov dolazak na vlast s obećanjem Hrvatska-Hrvatima poslužio je kao izgovor za srpsku pobunu i proglašenje autonomije. To je, zauzvrat, poslužilo kao alarm za nacionalnu homogenizaciju u Hrvatskoj i dalja čišćenja svih javnih institucija od onih koji su smatrani nepouzdanim ili nepatriotskim. Galić mi je rekao:

Važno je razumjeti da su hrvatski ultranacionalisti imali savršen izgovor u stvarnoj prijetnji koja je dolazila iz Beograda. Hrvatski nacionalizam – iako je uvijek postojao – nikad ne bi poprimio takve razmjere da nije bilo Miloševićeve politike koja je od početka imala teritorijalne pretenzije na područja Hrvatske nastanjena Srbima i čak ohrabivala Hrvatsku na otcjepljenje “bez istorijskih srpskih teritorija”. Postoje dokumenti – poput objavljenog dnevnika bivšeg predsjednika Predsjedništva Jugoslavije (Borisava) Jovića – o planovima srpskog vodstva za otcjepljenje dvije trećine Hrvatske od Jugoslavije dok bi trećina Hrvatske pripala “Velikoj Srbiji” u okviru plana “svi Srbi u jednoj državi”. Ta situacija stvarne prijetnje iz Srbije, s njenim pritiskom na prekranje granica, uzrokovala je gotovo prirodno vanredno stanje u Hrvatskoj u kojem je sve – uključujući većinu vodećih medija – bilo mobilizirano za odbranu domovine.

To je bio kontekst u kojem je HDZ krenuo u uspostavljanje kontrole nad radio-televizijom. Neposredno nakon izborne pobjede, Tuđman je poslao svog čovjeka od povjerenja, Antona Vrdoljaka, nekad poznatog kao reditelja filmova o Titovoj narodnooslobodilačkoj borbi, da se sastane s urednicima zagrebačke radio-televizije i zahtijeva njihove ostavke. Inače – Vrdoljak im je zaprijetio – uslijediće ulični protesti, nasilje i razbijeni prozori. Njegova arogancija bila je u skladu s Tuđmanovom izjavom kako je “neprihvatljivo za hrvatsku televiziju da od sedam urednika večernjeg dnevnika pet i pol budu Srbi” – ona “polovina” valjda je neko “miješane krvi”. Samo dva mjeseca nakon izborne pobjede HDZ-a RTV Zagreb postao je Hrvatska radio-televizija (HRT); neposredno nakon toga,

parlament pod kontrolom HDZ-a imenovao je partijske lojaliste na vodeće menadžerske i uredničke funkcije. Prvi generalni direktor imenovan od HDZ-a, Hrvoje Hitrec, marginalizirao je sve “nepouzdanе” novinare. Drugi, Anton Vrdoljak, otišao je i dalje: obećao je da će pretvoriti HRT u “katedralu hrvatskog duha”. U skladu s tim, 16. septembra 1991. čuvari na ulazu u zgradu HRT-a obavijestili su oko 300 zaposlenih koji su pošli na posao da njihove iskaznice – propusnice u zgradu – više ne važe. Ta odluka je kasnije objašnjavana “sigurnosnim razlozima”. Većina onih na toj “crnoj listi” uklonjeni su ili zbog (srpske) nacionalnosti njihovog muža ili žene; ili što im je otac bio oficir Jugoslovenske armije; ili, jednostavno, jer nisu javno podržavali HDZ. U deceniji kontrole Tuđmanove partije nad HRT, upravo ta “negativna selekcija” urednika i novinara učinila je tu ustanovu instrumentom održavanja HDZ-a na vlasti. Vrdoljak, jedan od potpredsjednika HDZ, bio je tako entuzijastičan u promociji partijske linije da je, prema pouzdanom izvoru, čak i Tuđman postao sumnjičav prema njegovom ultrapatriotizmu. Ugledni hrvatski kolumnista, Danko Plevnik, zabilježio je kako mu je drugi takođe poznati autor, Slaven Letica, Tuđmanov bivši savjetnik i kasnije nezavisni kandidat za predsjedničku funkciju na izborima u januaru 2000, objašnjavao zašto Hrvatska nikad nije imala potpredsjednika u Tuđmanovo doba. Vrdoljak je nagovarao Tuđmana da promijeni ustav kako bi Hrvatska imala potpredsjednika “baš kao Sjedinjene Države”. “Zamisli, Franjo, šta će se desiti ako se nešto tebi dogodi! Hrvatska će biti obezglavljena!” Sumnjičavi Tuđman uzeo je tu Vrdoljakovu “brigu za Hrvatsku” kao potencijalnu prijetnju ograničavanjem njegovog samovlašća, ili u najgorem slučaju kao životnu opasnost, i odlučio je da sam vlada zemljom – bez potpredsjednika koji bi gledao kako da ga naslijedi.³

Miljenko Jergović, pisac i analitičar medija koji je u tim godinama radio za *Nedjeljnu Dalmaciju* i kasnije za nedjeljnik *Feral tribune*, vidio je tri talasa čistki na HRT:

Prvo, etnički je “očišćena” od novinara-Srba; zatim od svih onih koji su nezavisno razmišljali; i, na kraju, od onih koji su – jedno po jedno – zaključili da ne mogu više podržavati ultranacionalizam. Direktori i urednici su zamjenjivali sve one koji su isticali taj “prigovor savjesti” novim, mlađim, i – po pravilu – manje kompetentnim novinarima. A ti novo-

promovirani bi nastojali da kupe vlastite pozicije promocijom partije na vlasti i program je bio sve gori i gori – rekao mi je Jergović.⁴

Do 1991. godine, “medijski rat” bio je u punom zamahu, pripremajući narode za novu fazu konfrontacija. Milošević je preko svih vodećih srpskih medija trubio na “obnovu srpskog dostojanstva” što je – za sve druge u bivšoj Jugoslaviji – zvučalo kao prijetnja srpske dominacije. Koristeći taj savršeni izgovor srpske prijetnje, Tuđman je od svih vodećih hrvatskih medija – prije svih, radija, televizije i izdavačke kuće *Vjesnik* – napravio disciplinovanu “prvu liniju obrane” domovine u čemu nije bilo nikakvog prostora za preispitivanje mudrosti vladajuće partije i njenog vođe. Hrvatska književnica Dubravka Ugrešić opisuje kako je “zapaljiva medijska kampanja” u Srbiji i Hrvatskoj doprinijela pripremama za rat.

U srpskim novinama počeli su se pojavljivati članci o ustaškim logorima tokom Drugog svjetskog rata (i niko nije mogao osporavati njihovu istinitost, jer logori su postojali i u njima su nestajali Srbi, Romi, Jevreji ali takođe i Hrvati). Počele su se učestalo pojavljivati slike tih logora na srpskoj televiziji. Hrvati su sve učestalije nazivani kriminalcima, ustašama. Srpske novine bile su pune užasavajućih priča o “ogrlicama napravljenim od prstića srpske djece”, koje su nosile hrvatske ustaše, o “genocidu” koji Hrvati ponovo pripremaju protiv nedužnih Srba. Srpska medijska propaganda (orkestrirana od srpskih vlasti i srpskog vođe) konačno je postigla što je tražila: reakciju u hrvatskim medijima. A kad su se hrvatski mediji takođe ispunili pričama o “ogrlicama od prstića hrvatske djece” koje oko vrata nose srpski “koljači” – završene su pripreme za rat.⁵

Mart 1991. godine obilježio je prvi veliki izazov Miloševićevoj vlasti u Srbiji. U subotu, 9. marta, vođa Srpskog pokreta obnove (SPO), Vuk Drašković, pozvao je na protest protiv režimske manipulacije medijima u centru Beograda. Drašković je i sam bio žrtva kampanje diskreditacija u medijima pod državnom kontrolom kao i svako ko bi se usudio da kritikuje Miloševićevu vlast. Beogradska televizija optužila ga je da u zavjeri s “Tuđmanovim ustašama” i “albanskim separatistima” nastoji potkopati Srbiju. Sukob između Draškovića, kojeg su nazivali i “kraljem trgova” po njegovoj ulozi u uličnim protestima još od vremena učešća u studentskim demonstracijama 1968. godine, i Miloševića, koji je do tada već imao totalitarnu kontrolu nad svim instrumentima vlasti – uključujući policiju, vojsku i

medije – dovela je obojicu u za njih nekarakteristične uloge. Drašković je do tada bio poznat kao jedan od prvih podstrekača srpskog ultranacionalizma kao autor “Noža”, romana koji veliča četnički pokret iz Drugog svjetskog rata. Neki čak smatraju da je njegovo pismo zagrebačkom *Vjesniku* 2. septembra 1986. godine označilo početak pohoda za “Veliku Srbiju”. “Srbija jeste i biće svuda gdje su srpske masovne grobnice, gubilišta i groblja” – napisao je Drašković očito misleći na područja sa srpskim stanovništvom u Hrvatskoj. U pisanju tog pisma on je pozajmio misao svog političkog uzora, četničkog lidera Draže Mihailovića, koji je u dokumentu koji se pripisuje njemu objavio: “Gdje god se nalaze srpski grobovi, tu je srpska zemlja”.⁶ Milošević se, s druge strane, uspinjao u partijskoj hijerarhiji na idejama “bratstva i jedinstva” i postao je nacionalni vođa s obećanjem Srbima “niko ne sme da vas bije” a sada je upravo on bio taj ko je – četiri godine kasnije – odobrio brutalni odgovor milicije i čak izlazak na ulice tenkova Armije protiv demonstiranata u Beogradu. Lojalna *Politika* sljedećeg dana je u naslovu preko prve strane podržala predsjednikovu akciju (“Milošević kaže da se Srbija mora suprotstaviti snagama haosa i bijesa”) i zajedno s posestrimom iz iste kuće *Ekspres politikom* optuživala je Draškovića za saradnju i sa ustašama i sa Šiptarima. U nedjelji nakon tih demonstracija, Drašković je pritvoren i kasnije oslobođen; Radio B92 i televizija Studio B zabranjeni su zbog objektivnog informisanja o protestima; dnevnik *Borba* postao je jedini glas opozicije dostižući tiraž od više od 100.000 primjeraka. Demonstranti su, održavajući 24-satni “Terazijski forum” u centru grada, prisilili Miloševića da smijeni svog glavnog propagandistu Dušana Mitevića s položaja šefa TV Beograd i iznudili su ostavku šefa srpske policije Radmila Bogdanovića. Milošević – koji je tada, kao i mnogo puta kasnije, s lakoćom odbacivao i one koji su mu najvjernije služili samo da bi sam ostao na vlasti – ipak nije zaustavljen u provođenju politike koja je zemlju vodila u rat.

Žrtve ‘patriotskog novinarstva’

Do ljeta 1991. godine, medijski rat eskalirao je u stvarni rat. Slovenija i Hrvatska su, u tijesnoj koordinaciji, proglasile nezavisnost 25. juna 1991. Dva dana kasnije, Jugoslovenskoj narodnoj armiji

naređeno je da “obezbijedi vanjske granice Jugoslavije” i njeni tenkovi zagrmljali su kroz Sloveniju prema granicama s Austrijom i Italijom. Slovenačka Teritorijalna odbrana i policija mobilisani su da brane nezavisnost republike. U jednom od onih simboličnih detalja koji najbolje odslikavaju svu apsurdnost jugoslovenskih ratova, Ivica Puljić – novinar TV Sarajevo koji je o ratu u Sloveniji izvještavao za Jutel – našao je mladog bosanskog regruta u rovu na slovenačkom ratištu. “Šta ti radiš ovdje, Bahrudine?” – pitao je reporter. “Ne znam. Oni se, kao, otcjepljuju, a mi im, kao, ne damo” – odgovorio je vojnik. Srećom za Sloveniju, sa samo 2.4 posto srpskog stanovništva, ona nije bila ni planirana na kartama “Velike Srbije”. Postojao je čak i prethodni sporazum između Miloševića i Armije da se Slovincima dopusti da “izidu iz Jugoslavije”. Tako je rat u Sloveniji završen za samo deset dana – 5. jula 1991. – sa oko 70 poginulih. Ipak, kao što je bio slučaj od pojave prvih etničkih stereotipa na stranicama “Odjeka i reagovanja” krajem osamdesetih, *Politika* je bila sretna da u tom ratu nađe novi “dokaz” koliko su zli navodni neprijatelji Srbije – Albanci i Slovenci, Hrvati i bosanski Muslimani. List je u tri nastavka prenio esej koji je bosanskohercegovački filmski reditelj Emir Kusturica objavio u pariskom dnevniku *Liberation* u kojem Kusturica o Slovincima kaže:

Kao dječak, nisam znao mnoge stvari. Ali sada znam. Slovenac je oduvijek sanjao svoj slovenački san, onaj austrijskog konjušara, koji je spasen iz bečke kanalizacije od naših pradjedova koji su se borili u Drugom svjetskom ratu. Taj Slovenac je uvijek bio tako mali da je birao sredstva za ostvarenje svojih ciljeva bez mnogo morala, bilo da se oslanjao na klerofašizam kao što je opisao Edvard Kocbek, ili pucajući u leđa dječaka iz Jugoslovenske armije kojima je naređeno da izidu na ulice bez municije. Za Slovence je to bilo sve isto.⁷

Rat za ispunjenje obećanja “svi Srbi u jednoj državi” ostavljen je za Hrvatsku (sa 12.2 posto Srba) i Bosnu i Hercegovinu (31.4 posto). Kako je hrvatski pohod za nezavisnost kulminirao formalnom deklaracijom, događali su se oružani incidenti koji su obezbijedili i srpskim i hrvatskim medijima priliku da uvježbavaju ono što će postati bestijalna propagandistička bitka.

- 1. marta 1991. srpski pripadnici policijske stanice u Pakracu zauzeli su stanicu i proglasili je “srpskom” ali ih je istjerala antiteroristička jedinica hrvatske policije sa oko 200 ljudi.

Beogradski novinar Milan Milošević daje sljedeći pregled medijske fabrikacije tog događaja: “Specijalni izvještači TV Crne Gore objavili su da je najmanje 40 ljudi ubijeno u malom gradiću Pakrac u Hrvatskoj. Radio Beograd je prihvatio taj izvještaj ali je naveo brojkju od šest mrtvih. TV Novi Sad izvijestila je o osam mrtvih a TV Beograd je među mrtvima zabilježila i jednog pravoslavnog sveštenika. Ubijeni sveštenik se nekoliko dana kasnije pojavio na televiziji sa vlastitom izjavom. Predsjedništvo Jugoslavije na kraju se pojavilo sa saopštenjem zvanično objavljujući da u Pakracu niko nije ubijen” – piše Milošević. U specijalnom izdanju povodom incidenta, beogradske *Večernje novosti* donose tri međusobno nepomirljive priče o pakračkom svešteniku: na prvoj strani kažu da je ubijen, na drugoj da je ranjen, a na trećoj objavljuju njegovu izjavu!⁸

- 31. marta 1991, autobus pun hrvatskih policajaca poslanih da uspostave kontrolu nad Nacionalnim parkom Plitvice nakon što ga je srpska milicija pripojila samoproglašenoj Autonomnoj oblasti Krajina uletio je u zasjedu srpske paravojske i jedan policajac je ubijen a više ljudi je ranjeno na obje strane.

Dva glavna beogradska dnevnika donijela su predvidive naslove: *Politika* je nazvala pobunjenike “braniocima Plitvica” i njihovu akciju “odbranom od genocida” dok je *Politika ekspres* proglasila policijsku akciju protiv srpske paravojske “napadom na cijeli srpski narod”. Istoga dana, zagrebački dnevnik *Vjesnik* pohvalio je akciju policije protiv “terorista i pobunjenika” proglašavajući da su “red i mir obnovljeni na Plitvicama”.

- 2. maja 1991, 12 hrvatskih policajaca ubijeno je u srpskoj zasjedi u naselju Borovo Selo.

Dvije strane ponudile su potpuno različite verzije onog što se dogodilo. Srpska je tvrdila da su prethodne večeri dvojica hrvatska patrolna kola ušla u selo i otvorila vatru na “nevine prolaznike”; mještani su uzvratili vatru i sljedećeg dana 300 pripadnika specijalne policije napalo je selo i pretrpjeli su teške gubitke – 25 ih je ubijeno. Hrvatsko Ministarstvo unutrašnjih poslova objavilo je da je na policiju pucano iz automatskog oružja i da su dva policajca u patroli

uhapšena od lokalne paravojske. Sljedećeg dana, šef policije u susjednim Vinkovcima poslao je 20 policajaca da istraže napad ali njihovi autobusi su upali u unakrsnu vatru u kojoj je poginulo 12 hrvatskih policajaca i 3 Srbina. *Politika ekspres* ponovo je javila o “policijskom prepadu” na Borovo Selo i pogibiji nekoliko desetina specijalaca. TV Beograd je imala vlastitu video-verziju priče iz Borovo Sela: “Snimio ju je samozvani četnički komandant Vojislav Šešelj (kasnije potpredsjednik Miloševićeve jugoslovenske vlade) i prikazana je nekoliko puta: četrnaest Šešeljevih ljudi vodili su bitku protiv ‘ustaša’. Zajedno sa Šešeljevim ljudima borilo se i šest lokalnih ljudi i dva člana Stranke nacionalne obnove iz Nove Pazove kod Beograda. Po Šešelju, jedan civil i stotinu hrvatskih policajaca su ubijeni”.⁹

Nekoliko dana kasnije, 6. maja 1991, izbile su masovne demonstracije ispred Komande jugoslovenske mornarice u Splitu protiv podrške jugoslovenske vojske srpskoj pobuni u Hrvatskoj. Heni Erceg, dopisnik Hrvatske TV iz Splita, javila je tog dana: “Teško je opisati što se događalo jutros u Splitu. Prije kronologije događaja, da kažemo tragični bilans splitskih demonstracija: vojnik, 19-godišnji Makedonac Saško Geškovski, je poginuo” – rekla je u uvodu svog izvještaja. Užasavajuća slika demonstranta kako davi vojnika koji je upravo otvorio poklopac svog oklopljenog vozila samo je jednom viđena na hrvatskoj TV. Izbačena je iz kasnijih izvještaja “zbog osjetljivosti gledališta”, kako je Ercegovoj objasnio urednik koji je preuzeo ulogu glavnog cenzora. On ju je nazvao da pita – tonom policijskog istražitelja – kako je ta scena davljenja nevinog regruta dospjela do centra za eurovizijsku razmjenu programa i tako postala najdramatičniji dio večernjih televizijskih vijesti širom Evrope. Ona je odgovorila da ne zna o čemu on govori, jer ona je samo reporter, i nije zadužena za evrovizijsku razmjenu programa. “Ali, bilo ti je drago da ta scena bude uključena u tvoj izvještaj” – insistirao je urednik-cenzor. “Naravno” – odgovorila je. “Svaki profesionalac bi to podržao”. “Je li tvoj otac možda general?” – nastavio je ovaj ispitivanje u jednom od prvih nesporazuma što ih je Ercegovina iskusila do kraja te godine.¹⁰ Za Heni Erceg, ovaj dijalog i cenzura označili su tek početak brutalne “patriotizacije” hrvatske TV “zasnovane na istim kriterijima na kojima su komunisti održavali totalitarnu

kontrolu nad medijima: ko god nije s nama taj je protiv nas” – rekla mi je ona, opisujući kako je Tuđman, sa svojim glavnim egzekutorom Vrdoljakom, kreirao propagandnu mašineriju koja je bila ogledalo Miloševićeve srpske TV u Beogradu.

“Govor mržnje postao je mjera profesionalnosti. Oni su našli egzekutore na samoj Hrvatskoj TV, najčešće koristeći (inače povjerljive) lične dosjee, koje je otvarala Tuđmanova tajna služba, u kombinaciji s otvorenim ucjenama ili korupcijom” – kaže Ercegova.¹¹

U svojoj analizi hrvatske i srpske televizije i njihovoj ulozi u buđenju ultranacionalizma, Sandra Bašić-Horvatin osvrće se na načine kako se Hrvatska TV pretvarala u “katedralu hrvatskog duha” koju je najavio Vrdoljak:

Kulturni populizam očit je u promociji nedefinisane kulture naroda: muzika s ekstremno nacionalističkim stihovima i prenaplašenim nacionalnim sentimentima, mitovima, starim i zaboravljenim običajima, širokim publicitetom religijskih svečanosti, poučavanjem o zavičaju ... Na Hrvatskoj TV bila je cijela lista programa napravljenih za ‘život nacije’: Dobro jutro Hrvatska, Hrvatska: Zemlja i ljudi, Pozdravi iz domovine, Proučavajmo Hrvatsku, Hrvatski jezik, Hrvatska literatura, Hrvatska u svijetu ... Na srpskoj TV najpopularniji programi su kvizovi čija je tema nacionalna istorija i programi popularne narodne muzike.¹²

Vodeći mediji u obje republike – državni radio i televizija i glavni dnevници poput *Politike* i *Ekspres politike* u Beogradu i *Vjesnika* i *Večernjeg lista* u Zagrebu bili su u potpunosti na liniji otvorenog “mi protiv njih” obračuna. Nije bilo prostora ili interesa u njihovim redakcijama za brigu ili pogled “drugoga”, čak ni pretvaranja da se teži objektivnosti ili radoznalosti da se čuje ona školska druga strana priče niti bilo kakvog propitivanja ili kritike onog što čini “naša strana”. Ljeto 1991. otvorilo je ratnim propagandistima beskrajne mogućnosti upražnjavanja te njihove specijalnosti. Srpska paravojska, samoproglášena lokalna milicija, i dobrovoljci iz Bosne i Srbije – uz potporu artiljerije Jugoslovenske armije – krenuli su u prekrjanje granica radi ostvarenja “Velike Srbije”, napadajući i progoneći hrvatske civile sa širokih područja Slavonije i Baranje. Izraz “etničko čišćenje” postao je novo ime za masovne ratne zločine. Vodeći mediji, posebno radio i televizija i u Srbiji i u Hrvatskoj, svrstali su se

iza ratnih ciljeva svojih država. Njihov posao je bio da uvjere javnost da je sve što čini “naša” strana sveta nacionalna stvar. U slučaju srpske TV: rat u Hrvatskoj, uključujući i “etničko čišćenje” Hrvata iz područja nastanjenih Srbima, bila je samo sveta odbrana stoljetnih srpskih ognjišta i zaštita srpske nejači od još jednog genocida u rukama fašističkih ustaških snaga. U slučaju Hrvatske TV: rat je bio odbrana domovine i način da se ostvari tisućgodišnji san o nezavisnoj Hrvatskoj u kojoj nema mjesta ni saosjećanja za srpske civile niti bilo kakvog javnog propitivanja o zločinima počinjenim nad njima. Rat je danonoćno predstavljan na TV kao čist slučaj sukoba dobra i zla. Neprijatelji su predstavljeni kao sljedbenici omraženih zločinaca iz Drugog svjetskog rata, hrvatskih ustaša i srpskih četnika. “Naši” vojnici bili su heroji, branioci, sveti ratnici, a “njihovi” barbari, koljači i zvijeri. Svi izvještaji su govorili samo o “njihovoj” do zuba naoružanoj vojnoj sili koja napada “naše” nezaštićene civile. Postojao je čak i propisani vokabular obavezujućih termina u izvještavanju o ratu: 28. avgusta 1991. rukovodstvo Hrvatske TV distribuiralo je svojim regionalnim ratnim dopisnicima stroga uputstva, koja su potpisali glavni urednik Tomislav Marčinko i urednik informativnog programa Miroslav Lilić, instruirajući ih u detalje kako da izvještavaju o ratu. Morali su da imenuju neprijatelja odgovarajućim izrazima: “srpski teroristi” i “srbo-komunistička okupaciona vojska”. Hrvatske snage morale su se nazivati “Nacionalna garda i jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova” kako bi se izbacili srpski nazivi za te snage – na primjer, “mupovci”. Reporterji su posebno upozoreni da ne pokazuju slike raznesenih, teško ranjenih ili pogođenih hrvatskih vojnika i da ne donose izjave vojnika ili scene uplakanih hrvatskih civila. Kad god izvještavaju o gubicima na “našoj” strani, morali su upotrebljavati patriotske fraze tipa “pali za hrvatsku slobodu”, “dali živote da odbrane domovinu” i “heroji odbrane domovine”. Uputstvo broj 11 iz tog dokumenta u 13 tačaka upozorava:

Ne prikrivajte poraze na frontu, ali naglasite ogromne snage koje je upotrijebio neprijatelj i njegovu bezobzirnost i uvijek završite takve izvještaje s optimističkim objavama ili zakletvama (“ali mi ćemo ponovo donijeti slobodu u naše Kijevo”, na primjer). Pošaljite izvještaje o gradovima koji se uspješno brane za specijalne programe. Propuštanje da se pridržavate ovih uputa nosi odgovarajuće profesionalne i legalne posljedice.¹³

Ova uredba je takođe obavezivala urednike da pregledaju i odobre snimke iz ratnih zona kako bi se osiguralo da su one u skladu s obavezujućim uputstvima. Analizirajući te dane iz postratne perspektive, Damir Matković, ugledni hrvatski TV novinar, rekao mi je u razgovoru u Zagrebu kako je to bio rat u kojem je “televizija korištena kao moćno oružje”. On kaže kako agresija na Hrvatsku zaista jeste bila šokirajuća, sa slikama uništenih gradova i spaljenih sela, i da je bilo i legitimnih patriotskih osjećanja među novinarima. Ali, bilo je i pretjerivanja u patriotskom izvještavanju.

Jednom, imali smo instrukciju s visokog mjesta da nađemo selo u ratom zahvaćenom Slavoniji gdje Srbi i Hrvati još žive u miru jedni s drugima. Našli smo selo i prikazali priču o ljudima koji odbacuju rat samo nekoliko kilometara daleko od linije fronta. Ljudima na visokim mjestima to se toliko dopalo da su insistirali da je ponovo prikažemo. Reporter, Ankica Mladenović, polu-Srpkinja, koja je znala ljude u selu, plakala je i preklinjala urednike da ne ponavljaju njen izvještaj. “Ja znam šta će im se desiti” – upozoravala je. Ali oni su slušali upustvo “odozgo” i onda je selo granatirano i neki ljudi su ubijeni i ranjeni. U drugoj prilici, tražeći primjere heroizma, napravili smo priču o selu nedaleko Vinkovaca: bio je to izvještaj o “samo deset hrabrih ljudi koji brane selo i spremni su da ostanu tamo do kraja”. Srpski komandanti vidjeli su priču, napali i “oslobodili” selo i usput ubili i ranili brojne ljude. U nekim slučajevima, izvještavajući – mi smo otkrili linije odbrane. Ja mislim da je u ratu kakav smo imali u Hrvatskoj, sa linijama fronta koje prolaze kroz kuće ljudi, bila potreba za nekim pravilima, ako ne cenzurom – ali, naravno, ne za jeftinom propagandom.¹⁴

Slična uređivačka dilema, emitovati ili ne osjetljive snimke s linija fronta, zahtijevala je ponekad agonizirajuće odluke u redakciji Jutela u Sarajevu. Goran Milić mi je ispričao jednu takvu priču: “Čovjek nam je donio video-snimak iz Vinkovaca s jugoslovenskim avionom koji bombama pogađa njivu u jednom zračom napadu. Mislio sam: možda je taj pilot neki savjestan mlad čovjek koji nije želio da gađa grad. Sljedećeg dana mogli su umjesto njega poslati nekog drugog ko neće imati tih obzira. Ako koristite takav snimak – možete uzrokovati razaranja i patnje, ako ga ne koristite – propuštate priliku da imate rijedak akcioni snimak iz ratne zone” – rekao mi je Milić o svojim dilemama urednika ratnih televizijskih vijesti.¹⁵

Vukovar: 'Srvanjen ali slobodan!'

Bilo je mnogo lakše onima koji nisu imali nikakvog saosjećanja sa ljudskom patnjom, selima ili gradovima u svom služenju patriotskoj "našoj stvari". Srpska TV, sa četiri godine iskustva u izvještavanju o "antisrpskoj zavjeri" – sa stalno proširivanom listom neprijatelja od (slovenačko-hrvatske) "vatikanske zavjere" do (albansko-bošnjačke) "muslimanske prijetnje"; od (američko-njemačkog) "zapadnog imperijalizma" do svih domaćih izdajnika i stranih špijuna – predstavljala je rat u Hrvatskoj kao dokaz istorijske "ustaške bestijalnosti". Vrlo često, tijela ubijenih hrvatskih civila prikazivana su kao tijela ubijenih Srba. Čak i tradicionalno pouzdane međunarodne novinske agencije ponekad su bile uvučene u balkansku igru podmetanja krivice drugome. Jedan od najdrastičnijih takvih slučajeva je incident u vezi s Rojtersom koji je, 20. novembra 1991, emitovao seriju izvještaja naslovljenih sa Jugoslavija – Masakr, Jugoslavija – Masakr 1, Jugoslavija – Masakr 2, citirajući jugoslovenskog fotoreportera Gorana Mikića koji je dan ranije izjavio Rojtersu i beogradskoj TV da je vidio i izbrojao tijela 41 djeteta masakrirana u dvorištu osnovne škole u Borovo Naselju kod Vukovara. Mikić je izjavio da su mu vojnici Jugoslovenske armije rekli da su to bila tijela srpske djece koju su pobili hrvatski gardisti. Vijest je dospjela u naslove jugoslovenske štampe, kao još jedan surovi dokaz koliko je važna i herojska "odbrana srpskih ognjišta" u Hrvatskoj. Rojtersova ispravka sljedećeg dana, zasnovana na Mikićevom priznanju da on nije ni vidio ni brojao tijela, nije imala isti efekat kao prvobitni lažni izvještaj. Hrvatski dnevnik *Vjesnik* je 22. novembra na istaknutom mjestu, u vrhu prve strane, pod naslovom "Laž koja je obišla svijet" objavio Rojtersovu ispravku i izvinjenje. Beogradski dnevnik *Politika*, iako je Rojters povukao svoj prvobitni izvještaj, još je insistirao, takođe na prvoj strani, kako "zločin u Borovo Naselju, u kojem je ubijeno više od četrdesetoro djece", nije spomenut na konferenciji za štampu Jugoslovenske armije. "Dokazi (o tom navodnom masakru) još nisu pripremljeni, možda zato što su ga ustaše u Borovo Naselju uville u veo tajnosti", napisala je *Politika*, pohvaljujući Armiju što ne potvrđuje taj izvještaj dok ne obezbijedi dokaze. "Jugoslovenska armija ne može ni činiti drugačije" – sugerisao je beogradski dnevnik. Na žalost, i *Politika* i Armija bile su dobro poznate

upravo po suprotnom, po angažovanju u ratnoj propagandi, tokom cijelog rata u Hrvatskoj.

To je bilo posebno očito tokom dvije najupečatljivije operacije Jugoslovenske armije u tom ratu: opsade hrvatskih gradova Dubrovnika i Vukovara u jesen 1991. Izvještavajući o “Snažnoj reakciji Armije nedaleko Dubrovnika”, u vrhu svoje prve strane 3. oktobra, *Politika* kaže u drugom pasusu kako su “rat u ovo područje donijeli hrvatska paravojska, gardisti i Crni Legionari, međunarodne skitnice i ubice, sakupljeni od Tuđmana da vode rat – za dobru platu – protiv miroljubivog naroda Crne Gore i Bosne”. *Politikino* opravdanje za armijsko bombardovanje istorijskih zidina Dubrovnika, sa navodnom prijetnjom plaćenika miroljubivim Crnogorcima i Bosancima, dalje je poduprto armijskim saopštenjem pod naslovom “Akcija protiv terora hrvatskih snaga”. Armija je otišla i dalje, tvrdeći kako su “već duže vrijeme, nevini hrvatski i srpski narod, kao i osoblje Jugoslovenske armije, izloženi različitim aktivnostima hrvatske paravojske, čije akcije su brutalnije nego ikakvi zločini do sada poznati”. Zato je Armija – da bi zaštitila srpske i hrvatske civile – bila “prisiljena” da preduzme akciju u dubrovačkom području “sračunatu na zaustavljanje fašističke diktature i terora hrvatske paravojske”. Tog istog dana *Politika* je preštampana i članak *Narodne Armije*, magazina jugoslovenske vojske, u kojem se u naslovu tvrdi: “Hrvatska se sprema da proizvede atomsku bombu”. Ta vrsta izvještavanja u medijima pod Miloševićevom kontrolom učinila je da većina Srba zaista vjeruje kako njihova armija vodi pravedan rat dok bombarduje dubrovačke spomenike i teroriše njegovo stanovništvo pod blokadom. *Politika ekspres* okrunila je svoje izvještavanje o bombardovanju Dubrovnika nenadmašnim naslovom: “Dubrovnik čeka oslobođenje”. Slična opravdanja nuđena su i za tromjesečnu opsadu Vukovara, drugog istorijskog grada u Hrvatskoj, na granici sa Srbijom. Vukovar je bio opkoljen i bombardovan punih 90 dana dok njegove nekad živopisne ulice nisu pretvorene u ruševine. “Vukovar konačno slobodan” – vrištao je naslov na prvoj strani *Politike* 20. novembra 1991, proslavljajući “oslobođenje” iako je Armija ušla u sablasan grad u kojem je – po izvještaju na *Politikinoj* osmoj strani – broj ubijenih dostigao stotine, možda čak i hiljade, i “nije nemoguće da su

među njima, na žalost, većinom civili”. Prateći “oslobodilačku Armiju” kroz razrušeni grad, list nastavlja – samo nekoliko dana nakon što je Rojters demantovao priču o “masakru” u Borovo Naselju – da insistira na isfabrikovanoj priči kao na nekoj utvrđenoj činjenici ponavljajući kako su “ispred dječijeg vrtića, gdje su strani dopisnici vidjeli 40 masakrirane djece” reporteri *Politike* vidjeli užasavajuću scenu: “desetine mrtvih, s preklanim vratovima, izbođenih noževima kroz obraze, polomljenih lobanja...” U tekstu na naslovnoj strani 22. novembra pod naslovom “Zločini pred očima svijeta” *Politika* izvještava o “više od hiljadu leševa ljudi ubijenih na mukama, čije su glave smrvljene i unutrašnji organi pokradeni da služe potrebama stranih klinika”. Cijela priča tempirana je da dokaže “genocid protiv Srba”. Kasnije, međutim, Međunarodni Tribunal za ratne zločine u Hagu izdao je optužnicu protiv trojice oficira Jugoslovenske armije za, pored ostalih zločina u ratu u Hrvatskoj, egzekuciju 300 pacijenata iz vukovarske bolnice. Jedan od trojice optuženih, major Veselin Šljivančanin, obilježio je “oslobođenje Vukovara” na srpskoj TV sljedećom izjavom: “Vukovar je spravnjen ali slobodan!” Međunarodne TV ekipe snimile su Šljivančanina kako fizički sprečava evropske posmatrače i novinare da uđu u vukovarsku bolnicu – na mjesto zločinačkog pokolja nad bolesnim i ranjenim – uzvikujući: “Ovo je moja zemlja!”

Stojan Cerović ovako je prokomentarisao doprinos novinara režimskoj ratnoj propagandi:

“Kad je riječ o medijima koji su započeli i uspješno vodili ovaj rat, njihov prvi potez bio je da prestanu poštovati bilo kakav profesionalni standard. Umjesto da provjeravaju fakte, citate i izvore (oni su upražnjavali) punu poetsku slobodu. Pridjevi su postali začim mjeseca i oni su još na velikoj potražnji iako se pokazalo da je njihov repertoar prilično ograničen”.¹⁶

Cerović navodi drugi primjer iz *Politike*. Nekad ugledni beogradski dnevnik izvijestio je da je, tokom opsade Vukovara, Armija “zarobila 12 Čehinja koje su se borile na hrvatskoj strani”. Češki ambasador u Beogradu poslao je svoje ljude u Ministarstvo odbrane da se raspitaju i stupe u kontakt sa zarobljenicama, ali im je rečeno da budu pažljivi kad imaju posla s domaćom štampom. Pokazalo se da je to još jedna od mnogo isfabrikovanih ratnih priča.

Patriotizam, onako kako je definisan od nacionalističkih vlasti, bio je glavni zadatak i srpskih i hrvatskih medija. Bilo kakve anti-ratne izjave ili sentimente, dočekivani su žestokom kritikom, uključujući i kletvu o “izdaji domovine”. Jedan takav primjer je napad u *Vjesniku* protiv novinarku *Danasa* Jasmine Kuzmanović zbog njenog pogleda da bi Hrvatska mogla bolje koristiti svoje umjetnike nego da ih šalje “pod oružjem na front”. Komentatorka *Vjesnika* nalazi u tom pogledu “tragove pete kolone u novinarstvu” prigovarajući da je “loše i misliti, a čak i gore publikovati mišljenje po kojem je učestće hrvatskih umjetnika u ratu neka vrsta fenomena dok to nije slučaj ako se radi o inženjeru, obučaru ili prodavcu povrća”.¹⁷ Ako se i može razumjeti patriotski nagon autorice da se svi građani izjednače pred zakonom, njeno optuživanje novinara drugačijeg gledanja za ništa manje nego “petokolonaštvo” imalo je u ratnom periodu posebno težinu i potencijalne posljedice. Mnogo uporniji u traženju “pete kolone” bio je, naravno, zvanični *Glasnik* HDZ-a optužujući nezavisne intelektualce i građanske aktiviste poput Žarka Puhovskog ili Ivana Zvonimira Čička za “nanošenje štete interesima Hrvatske”; kritikujući koaliciju opozicionih stranaka (HNS) za “napad na predsjednika Hrvatske” (u plaćenom izborom oglasu u *Vjesniku*) na način koji “dovodi u pitanje i samo dostojanstvo države”; napadajući splitski dnevnik *Slobodna Dalmacija* za donošenje “radova pete kolone” kao što su članci publiciste Igora Mandića i komentari Drage Buvača.¹⁸ Tuđmanova “mlada demokracija” bila je bezobzirna u utišavanju suprotstavljenih glasova koliko i Miloševićeva “antibirokratska revolucija”. To dobro ilustruje slučaj osječkog dnevnika *Glasa Slavonije*. Pod uredničkim vodstvom Drage Hedla, ovaj list – nekad opskuran “organ Socijalističkog saveza” kao i većina drugih listova u socijalističkoj Jugoslaviji – postao je krajem osamdesetih pouzdan svjedok raspada zemlje. Pokrivajući osjetljivo područje blizu hrvatsko-srpske granice, *Glasi Slavonije* počeo je da otvara nekad zabranjena pitanja i njegov tiraž je narastao sa manje od 10.000 na rekordnih 18.000 prodatih primjeraka. S porastom etničkih napetosti u Slavoniji, regionalno vodstvo HDZ-a povećalo je pritisak da preuzme kontrolu nad listom. Odbor HDZ-a u Osijeku otišao je tako daleko da je zakupio cijelu stranu *Glasa Slavonije* 28. juna 1991. pozivajući na

bojkot “takozvanog nezavisnog lista *Glasa Slavonije*” i “uskrsnuće našeg i vašeg hrvatskog dnevnog lista”. U svom pozivu na bojkot, HDZ je optužio *Glas Slavonije* da “podriva osnovne interese odbrane hrvatskog unutrašnjeg i vanjskog suvereniteta” i za “animozitet prema HDZ”. Odgovor javnosti bio je suprotan onom što je partija htjela. Tog dana, ljudi su kupovali po dva umjesto jedan primjerak lista i on je rasprodan za samo nekoliko sati. Ali, pritisak protiv nezavisnosti lista postajao je sve teži. Početkom jula, direktor lista Vladimir Kokeza i glavni urednik Drago Hedl dobili su zvanične pozive da se jave u lokalno odjeljenje narodne odbrane. Proveli su noć kao “mobilisani za front” a sljedećeg dana su pušteni s upozorenjem da će idući put završiti u rovovima. U drugoj polovini jula, radikalno nacionalistički magazin *Slobodni tjednik* objavio je listu “saradnika KOS-a (jugoslovenske armijske tajne službe) u osječkim medijima”, sa desetinom novinara *Glasa Slavonije* na toj listi “neprijatelja”. Do kraja mjeseca, lokalna agencija za privatizaciju imenovala je novi upravni odbor s regionalnim šefom HDZ-a Branimirom Glavašem kao predsjednikom. Kokeza i Hedl prisiljeni su da podnesu ostavke a, istog tog dana, Glavaš je okupirao prostorije lista u pratnji deset naoružanih vojnika. Svi “osumnjičeni novinari” su otpušteni i list je počeo da objavljuje članke pune mržnje i poticanja na rat. Hedl o tome kaže:

Glas Slavonije postao je bilten vladajuće partije zadužen za promociju aktivnosti regionalnih vlasti i služenje u njihovom obračunu s različitim političkim pogledima. Zavisnost lista najbolje ilustrira činjenica da je u nekim mjesecima donosio i po 50 Glavaševih slika, gotovo dvije dnevno, uz kulminaciju 14. marta 1992. sa serijom od 14 fotografija počev sa jednom koja pokazuje Glavaša u uniformi Nacionalne garde s bijelim golubom u ruci preko cijele prve strane do tri njegove slike na 12. strani.¹⁹

Fokus u bavljenju Tuđmanove partije medijima bio je, naravno, na medije sa domašajem u cijeloj Hrvatskoj. “Ratne okolnosti” obezbijedile su najbolje moguće opravdanje za završni udar protiv slobode štampe. Vrdoljakova čistka na Hrvatskoj TV poslala je veliki broj, od 600 do 3.500 ljudi po različitim izvorima, na “liste čekanja”. Neki od najvažnijih novinara prisiljeni su na prijevremeno penzionisanje ili su jednostavno nestali sa TV ekrana. U jednom

intervjuu *Vecernjem listu* krajem 1992, Vrdoljak je opravdavao čitku litanijom paranoičnih optužbi protiv bivših uposlenika:

Svi urednici, iako su prošli kroz obavještajnu obuku u Beogradu, imali su šansu da nastave raditi. Ali neke sumnjive stvari su se počele događati: naši urednici, iako je od njih traženo da osiguraju popratni komentar, donosili su zvanična saopćenja Jugoslavenske armije bez ikakvih uredničkih zahvata ili objašnjenja. Nije bilo teško otkriti ko je na kojoj strani. Ili slučaj iskusnog reportera koji je pokrивao incident na Plitvicama i savjetovao četnike preko TV ekrana da njihova granata nije eksplodirala jer nisu izvukli osigurač. Zvučalo je kao “vidite kako su glupi četnici”. Nakon tog izvještaja, nikad nisu propustili da izvuku osigurač. Ili poznata žena novinarka, koja je zauzeta davanjem intervjua, koja u najkritičnijim danima stoji ispred (nuklearne elektrane) Krško objašnjavajući njene slabe tačke i koja bi vrsta granate mogla izazvati ekološku katastrofu, i tako dalje...

Heni Erceg, koja je izvještavala iz ratnih zona Hrvatske uključujući opsadu Dubrovnika, kaže da su za nju stvari krenule loše nakon što je Vrdoljak preuzeo HTV.

Tada je, prvo, promijenjena terminologija sa propisanim vokabularom u imenovanju neprijatelja, kao “Srbo-četnici” ili “jugo-komunistička armija”. Onda je od novinara traženo – i neki su prihvatili – da slijede ta naređenja. Konačno, “vijesti” je proizvodio hrvatski krizni štab. Moj problem bio je s odbijanjem da koristim propisani jezik. Kad sam izišla iz opkoljenog Dubrovnika, krajem 1991. godine, Vrdoljak me je optužio da sam predala neku video traku “nekome” – čak ni danas ne znam o kome je i čemu govorio – ali navodno je to bila traka sa snimcima “istine o opsadi Dubrovnika” koju sam ja dala neprijateljima, stranim agentima ili ko zna kome još. Ukratko, bila sam optužena da saradujem s neprijateljem i stavljena “na led”. Poslije nekoliko mjeseci u kojima nisam dobila nikakav zadatak, napustila sam posao. Ostali su jednostavno otpušteni ili stavljeni na “liste čekanja”, uglavnom zato što su bili “pogrešne nacionalnosti”.²⁰

Patriotizacija hrvatskih medija provedena je po Miloševićevom scenariju. Kako je *Vjesnik* već uveliko bio pod kontrolom, HDZ je sada bacio oko na najugledniji hrvatski nedjeljnik *Danas*. Magazin čija su dvojica glavnih urednika, Mirko Galić i Dražen Vukov-Colić, unijeli u hrvatsko novinarstvo svoja iskustva dugogodišnjih dopisnika u zapadnim demokratskim zemljama – uključujući Sjedinjene Države, Francusku i Njemačku – optužen je od HDZ-a kao “antihrvatski”, “jugonostalgičan”, “utočište komunjara”, “prodanih

duša” i “petokolonaša”. Kad je magazin odbio da se pridruži Tuđmanovoj propagandističkoj mašineriji, HDZ je krenuo na njegovo ekonomsko uništavanje. Prvo, hrvatska štamparska kompanija – dio nekadašnje Vjesnikove poslovne imperije – odbila je da štampa *Danas* “zbog akumuliranih dugova” iako je list bio tek sedmi na dugoj listi dužnika. Tako je *Danas* prisiljen da se štampa u susjednoj Sloveniji. Zatim, državna agencija za privatizaciju imenovala je novi upravni odbor čija je misija bila da zatvori list. Uređivački tim našao je novog, privatnog izdavača i u julu 1992. krenuo s magazinom pod imenom *Novi danas*. Ali vrlo brzo režim je postavio novu prepreku: Vjesnikova distributivna mreža – koja je kontrolisala 80 posto hrvatskog tržišta štampe – otkazala je ugovor za distribuciju *Novog danasa*. Nakon samo osam brojeva, morali su prestati da izlaze. Po logici nasilja vlasti, bivše prostorije *Danasa* okupirao je zvanični *Glasnik* HDZ-a. Uskoro, *Glasnik* je prestao da izlazi a zamijenjen je – u operaciji koju ugledna hrvatska kolumnistkinja Jelena Lovrić naziva “prvoklasnom medijskom perverzijom” – magazinom kojem je dato ime *Danas*. “Ljudi koji su dvije godine vodili kampanju protiv *Danasa* počeli su da izdaju *Danas*!” – kaže Lovrićeva.²¹ Živko Gruden, u svom neobjavljenom eseju pod naslovom “Koliko je slobodno hrvatsko novinarstvo” (1993), ovako sumira taj HDZ-ov izdavački eksperiment:

Danas koji je nastao transformacijom *Glasnika*, preuzimajući ime od prvoga i sadržaj drugoga, nije uspio na tržištu: prodavao se u samo 5.000 primjeraka, što je bilo dva puta više nego što je postizao *Glasnik*, ali katastrofalan tiraž za newsmagazine i deset puta manje nego što je bio tiraž *Novog danasa* (rekordan tiraž originalnog *Danasa* bio je blizu 200.000 primjeraka)”.

I u Srbiji i u Hrvatskoj nacionalističke su vlasti – nametnuvši striktnu partijsku kontrolu i zamjenjujući ugledne novinare profesionalce onima koji su bili spremni da bespogovorno služe – uspjele da srozaju profesionalni nivo i standard u svim vodećim medijima i da kompromituju nekad uvažene listove kakvi su bili *Politika* i *Vjesnik*, *NIN* i *Danas*. Dušan Simić, jedan od veterana *Politike* iz njenih boljih vremena, dugogodišnji dopisnik u Njujorku i Londonu i nekadašnji glavni urednik *NIN*-a, gledao je izbliza to uspostavljanje kontrole Miloševićeve partije nad *Politikom*. Prema

Simiću, Milošević je koristio istorijski provjerenu prepredenost srpskog kneza Miloša koji je navodno govorio: “Kad vidiš da je narod suviše nezadovoljan, malo popusti”.

To je i Milošević radio sa svojim protivnicima: pojedincima, strankama i medijima. Ako je smatrao da ne predstavljaju neposrednu prijetnju, ili ako je očekivao snažno suprotstavljanje, on bi im ponudio neki privid “slobode djelovanja”, stvarajući iluziju da bi se nešto možda moglo promijeniti. To je bio i slučaj s *Politikom* – rekao mi je Simić. – Mi smo 1991. organizovali Nezavisnu uniju novinara koja je otvoreno tražila preispitivanje Minovićeve uređivačke politike. Pisali smo peticije i objavljivali ih u tada još liberalnoj *Borbi*, organizovali protestne sastanke, ali ostajali smo u listu. Vjerovali smo da postizemo nešto, i jesmo nešto i postigli – uključujući smjenu urednika *NIN*-a i *Politike*, Teodora Anđelića i Žike Minovića, i izborili smo se za pravo da sami novinari biraju svoje urednike. Ali, očekivanja da možemo proizvesti značajne i dugoročne promjene iznutra, koja su nas sve održavala u listu, na kraju su se pokazala samo iluzijom.²²

Minovića je na funkciji glavnog urednika, glasovima većine redakcijskog osoblja, zamijenio bivši dopisnik *Politike* iz inostranstva Aleksandar Prlja koji je u to vrijeme bio u vrhovima srpske politike kao ministar vanjskih poslova. Pitao sam Simića kako je bilo moguće da sami novinari, koji su tako teško osvajali nezavisnost u odlučivanju o tome, na kraju glasaju za čovjeka koji je bio u samom vrhu Miloševićevog režima? Simić, koji je i sam bio kandidat Nezavisne unije novinara za tu poziciju, vidi dva moguća objašnjenja za takav ishod:

Jedno je tipično miloševićevsko. Neposredno nakon Minovićeve iznuđene ostavke, Prlja je poslan u *Politiku* kao v.d. glavnog urednika, što mu je dalo dovoljno vremena da okupi oko sebe one koji će ga podržati, obećavajući im promocije, uredničke položaje, perspektive dopisnikovanja u inostranstvu i druge beneficije. Važnije je bilo to što je Prlja, sa svojom pozicijom i podrškom iz vrhova vlasti, mogao da ponudi redakcijskoj tihoj većini, i posebno dopisnicima iz provincije i tehničkom osoblju, osjećaj sigurnosti i partijsko-državnu podršku dok sam im ja mogao ponuditi jedino dostojanstvo u nesigurnosti; on im je ponudio kontinuitet velike nacionalne iluzije a ja sam se – u svom “predizbornom govoru” – zalagao za promjene i podizanje profesionalnih standarda i vrijednosti. To je bila situacija u kojoj su naši mikro-izbori bili samo odraz širih realnosti Srbije tog vremena i izbornih ishoda u opštim izborima.

Trećeg januara 1992. godine u 18 sati stupio je na snagu sporazum o “bezuslovnom prekidu vatre” u Hrvatskoj koji su u sarajevskoj rezidenciji Konak potpisali hrvatski ministar odbrane Gojko Šušak i general Jugoslovenske armije Andrija Rašeta ostavljajući područja okupirana od Srba pod kontrolom Armije. Ali rat je ostavio i srpsko i hrvatsko novinarstvo, s časnim izuzetkom nekoliko medijskih kuća i desetina hrabrih pojedinaca, u dubokim rovovima ekstremnog nacionalizma, zaslijepljene mržnjom i spremne da nastave “rat drugim sredstvima”. Sudbinu onih još lojalnih profesionalnoj etici i standardima najbolje ilustruje otvoreno pismo što ga je dopisnica Radio Beograda u Zagrebu, Vesna Knežević, poslala svojim šefovima u Beogradu 31. januara 1992. To njeno pismo bilo je odgovor na pismo koje primila nedjelju dana ranije u kojem joj se nudi da nakon tromjesečne suspenzije nastavi rad pod uslovom da prihvati “kriterije uređivačke politike”. Ona je tražila da joj objasne šta su ti njihovi sadašnji kriteriji:

Kako, na primjer, da tretiram Sjedinjene Države kad za mjesec ili više dana priznaju nezavisnost Hrvatske? Kao “izvjesnu zemlju” koja se pridružila “izvjesnim drugim zemljama” koje su priznale Hrvatsku ili na neki drugi način? Ne jednom sam opominjana zbog svoje kritike lidera kninskih Srba Milana Martića a sad njegove ljude nemilosrdno izbacuju iz zgrade TV Beograd. Pošto ste dobronamjerni, svakako ćete razumjeti da takve stvari zbunjuju sirotog novinara koji je bio samo posmatrač jugoslovenske političke scene a nikad učesnik. I, konačno, približavamo se velikom, krvavom finalu raspada Jugoslavije koji ćete vi u Srbiji iskusiti kao novi, ovog puta potpuno autentičan talas srpskih izbjeglica iz Hrvatske. Koji uzrok tačno da navedem? Ko je bio taj ko je prvi otvorio Pandorinu kutiju srpske i hrvatske socijalne patologije? Političko i državno vodstvo Srbije ili Hrvatske? Ko je bio taj ko je neodgovorno eksperimentisao s inter-etničkom politikom, izvan granica prihvatljivog, dajući Hrvatskoj alibi za “konačno rješenje” srpskog pitanja? Ko je bio taj ko je energično podržao pobunu hrvatskih Srba, uvjeravajući ih da jedino mogu voditi rat s hrvatskim vlastima (koje su, naravno, zasebna priča), a sada ih tretira samo kao nepogodu i teret? Ko je fundamentalno odgovoran za činjenicu da je Srbija danas sama i usamljena u svijetu, ostavljena od Boga i ljudi, i da srpsko ime izaziva samo prezir u Evropi, ili nešto još gore – strah od terorista i neobuzdanih ljudi u evropskim zemljama? (*Vreme*, 17. februara 1992.)

“Patriotsko novinarstvo” i u Srbiji pod Miloševićem i u Hrvatskoj pod Tuđmanom funkcionisalo je po istoj prostoformuli:

jugoslovenski patriotizam zamijenjen je srpskim i hrvatskim; komunistička ideologija nacionalističkom ideologijom; diktat stare vladajuće partije diktatom novih vladajućih partija. Novi lideri koristili su potpuno iste metode kontrole medija: postavljanje najlojalnijih partijskih ideologa na vodeće položaje u državnim medijskim kućama, posebno na radiju i televiziji i vodećim nacionalnim dnevnicima, ostavljajući njima da postavljaju i kontrolišu vlastite lojalne urednike u pratećim ešalonima. I u Srbiji i u Hrvatskoj, desetine najboljih novinara ostali su bez posla odbijajući patriotski nalog da šire mržnju i netoleranciju. Oni su smjesta zamjenjivani drugima, spremnim da služe, nacionalnim entuzijastima koje možda najbolje predstavlja novinarka Hrvatske TV koja je ponosno izjavila pred kamerom: “Ja sam spremna da lažem za svoju domovinu!”

Dok Izetbegović predlaže muslimansko-hrvatsku republiku u BiH, nastavljaju se zločini njegovih bojovnika

U Zenici obješeno 35 Hrvata!

MOSTAR (Od stalnog dopisnika Vjesnika) – Po svjedočenju izbjeglih Hrvata iz Zenice, na trgu ispred katoličke crkve u tom gradu obješeno je 35 Hrvata koji su odbili obući uniformu muslimanske vojske. Taj zločin samo je jedan u nizu svakodnevnih koje doživljavaju Hrvati u »bosanskoj Teheranu«, gdje su izloženi zlostavljanju i mučenju. Tako ih se tjera da prijed u islamsku vjerospovijest i dodjeljuju im se silom osobne iskaznice ispisane muslimanskim imenima, a za eventualni izlazak iz grada i izbjavljenje iz tog pakla za sve nemuslimane, muslimanska vlast traži 900 njemačkih maraka po osobi.

Žene su prisiljene nositi feredže na licu i odijevati se sukladno muslimanskim običajima, a u Kaknju muslimanska vojna policija palicama je tukla žene i djecu koje su se okupili prosvjedujući zbog nemogućih uvjeta života.

Istodobno, na svim bojištima nastavljeni su napadi muslimanskog agresora – istina, nešto slabijim intenzitetom, osim na području Žepča i Uskoplja. Muslimanska vojska, nakon topničkog udara, pokušala je još jedan pješaki prodor u rajonu Dubravice, no hrvatski branitelji iz 111. žepačke brigade s uspjehom su odbili i taj pokušaj pomjeranja crta razgraničenja. U području Blagojevića brda i Varde muslimanske snage ubacile su još jednu diver-

Postrojbe HVO-a odlijevaju napadima muslimanskih snaga, ali je stanje u opkoljenim enklavama, poput Vareša, takvo da će Hrvate koji su izbjegli u taj grad trebati prije jeseni evakuirati na slobodni teritorij

zantsku skupinu sastavljenu od pripadnika Sedme muslimanske brigade, mudžahedina i specijalaca iz Zenice, no branitelji su osujetili i ovaj pokušaj. I na crte obrane Viteza Muslimani su pokušali pješaki prodor, nakon što su ispali nekoliko desetaka minobacačkih projektila na položaje branitelja. Jedan vojnik HVO-a ranjen je u ovim okršajima, dok su Muslimani bili prisiljeni na povlačenje uz velike gubitke. Iz minobacača Muslimani su povremeno tukli i po središtu Busovača, a iz protuzračnih strojnica iz smjera Radara po Kazagićima, općina Kiseljak.

Po dijelu Novoga Travnika kojega nadziru snage HVO-a Muslimani su tukli tromblonским minama i iz snajpera. Uz to povremene izazove, Muslimani dovlače i nove snage u području Ravnoza Rostova, pripremajući se za nastavak napajonu u Novi Travnik.

Tijekom subote navečer jaki pješaki okršaji vođeni su na prilazima Uskoplju i u središtu grada. Postrojbe HVO-a učinkovito su odgovorile na sve muslimanske napade, tako da je noc

na nedjelju i sve do ranim prijepodnevnih sati istoga dana na tom području vladalo zatišje, prekidano tek rijetkim detonacijama minobacačkih i topničkih projektila.

U rajonu Oglavaka primijećeno je intenzivno pregrupiranje i ukopavanje muslimanske vojske, a po Pločarima i Jaskovcima, u općini Fojnica, povremeno su pucali iz tromblona i teških strojnica, a u dva navrata pokušani su i pješaki prodor crta obrane, koji je s uspjehom odbijen.

U vodovodu Krušćica, koji se nalazi pod nadzorom muslimanskih snaga, ponovno je zatvoren dotok vode za oko 20.000 Hrvata u Vitezu i Novoj Biljoj. Također, bez pitke vode ostala je i ratna franjevačka bolnica u kojoj se na liječenju, u gotovo nemogućim uvjetima, trenutčno nalaze 84 ranjenika.

Vojno obavještajni izvori HVO-a priopćili su da su primijećeni međusobni obračuni Muslimana na području Visokoga, Kaknja, Zenice, Tarcina i Igmana. Naime, domaći Muslimani odbijaju i dalje sudjelovati u agresiji na hrvatske prostore u

Sjevernoj Hercegovini i Srednjoj Bosni, a na tome inzistiraju »uvezeli« Muslimani iz Sandžaka. Prema zasad dostupnim vijestima, već su pale i prve žrtve u tim međusobnim obračunima.

Iz Zapovjedništva Zbornog područja Središnja Bosna izvijestilo je još jednom o veoma teškom stanju kakvo vladaju među domaćim i prognanim Hrvatima u okruženju Vareša. Oni na dan dobivaju samo po jedan obrok, sve više nedostaje lijekova i sanitacijskog materijala, a također svi smještajni kapaciteti odavno su popunjeni. Trenutačno se još nekako izlazi na kraj s tim problemima, ali čim nastupe hladnoće neće biti moguće živjeti u takvom okruženju, pa je zato još jednom predloženo da se civilno pučanstvo iz Vareša evakuiraju na slobodni teritorij.

Tijekom noći na nedjelju nije bilo jačih pješakačkih borbi u Mostaru, ali se povremeno pucalo iz minobacača i teških strojnica. Od krhotina jednog minobacačkog projektila, kojega je muslimanska vojska ispali na naselje Cim, jedna je žena poginula. U krugu vojarnje HVO »Timohir Mišić«, koja se trenutčno nalazi u rukama muslimanskog agresora, zapaljena je i izgorjela još jedna zgrada.

Do ranih popodnevnih sati nedjelje u gradu na Neretvi bilo je uglavnom mirno. Čula se tek povremeno pucnjava s odstojanja iz pješakačkog oružja.

MARIO MARUŠIĆ

‘ZLOČIN’ KOJI SE NIKAD NIJE DESIO: Vjesnik izvještava o ‘35 Hrvata obješenih u Zenici’ u vrhu sedme stranice 9. avgusta 1993. u tekstu koji je školski primjer ratne propagande i poticanja na mžnju.

Ubijanje Bosne (1990-95)

MNOGI KOJI SU PROVELI DEVEDESETE nastojeći da razumiju i objasne balkansko krvoproliće te decenije i sami su postali žrtve jednog stereotipa o medijima u bivšoj Jugoslaviji: dok su Beograd, i mnogo kasnije Zagreb, uživali liberalnu, slobodoumnu, otvorenu štampu, Sarajevo je uvijek bilo zaostalo, u skladu sa svojom anegdotskom reputacijom “tamnog vilajeta”. Ta ocjena mogla je da bude djelimično osnovana u različitim periodima do polovine osamdesetih. Najtemeljnije obećanje komunističke vlasti, ono o bratstvu i jedinstvu, bilo je, uostalom, najozbiljnije testirano upravo u Bosni. Mješavina tri etničke grupe – 43.7 posto Muslimana, 31.3 posto Srba, 17.3 posto Hrvata i 7.7 posto “Jugoslovena” i “drugih”¹ – republika je neprestano bila pod budnim okom partijskih ideologa. Oni su se trudili da obezbijede da se Bosna drži propisanog scenarija, što dalje od debate o osjetljivom “nacionalnom pitanju”, u šta su spadale povremene srpsko-hrvatske ili srpsko-albanske napetosti i prepirke. Od Partije postavljeni generalni direktori i glavni urednici vodećih bosanskih medija – Radija i TV Sarajevo i dnevnika *Oslobođenje* – bili su zaduženi da održavaju strogo poštovanje partijske

linije. Tokom “hrvatskog proljeća” ranih sedamdesetih, bosanski mediji imali su po pravilu zadužene komentatore Hrvate čiji je zadatak bio da oni osuđuju buđenje hrvatskog nacionalizma i djelovanje “unutrašnjeg neprijatelja”. Svako u Bosni ko bi izrazio razumijevanje ili podršku za hrvatsko vodstvo tog vremena – najčešće u tzv. neformalnim grupama prijatelja koji se zanesu u debati o nacionalnom pitanju u lokalnom restoranu ne primjećujući policijskog doušnika ili, što je bio najčešće inkriminirani grijeh, zapjevaju kakvu nacionalističku pjesmu – rizikovao je stroge zakonske konsekvence. Već i takvi prekršaji bili bi dovoljni za mjesec-dva u zatvoru i za medijsku paljbu po “neprijateljima svih boja”. Po pravilu, morala se održavati etnička simetrija u kažnjavanju i kritici navodnih prekršaja sračunatih na narušavanje bratstva i jedinstva. Ako je, na primjer, katolički svećenik optužen za “širenje nacionalne i vjerske mržnje”, vlasti i lojalni lokalni mediji bi gotovo smjesta proizveli sličan slučaj i protiv pravoslavnog sveštenika i muslimanskog imama. Za gotovo četiri decenije komunističke vladavine, od polovine četrdesetih do polovine osamdesetih, bosanski mediji bili su pod najstrožom partijskom kontrolom. To je posebno bio slučaj u pisanju o političkim temama. Instrumenti kontrole bili su relativno jednostavni. Direktori i urednici postavljeni od Partije bili su odgovorni “višim autoritetima” i njihov opstanak na tim pozicijama zavisio je od toga koliko su oni efikasni, najprije, u onemogućavanju svakog suprotstavljenog glasa i, zatim, u podršci partijskoj liniji. Samo poneki od njih bili su u stanju i spremni, u te četiri decenije, da testiraju granice dozvoljenog povremeno zapošljavajući mlađe novinare iz studentske štampe i dajući im ograničenu autonomiju u izvještavanju o međunarodnim odnosima, kulturi, sportu i gradskom životu. Izvještavanje o unutrašnjopolitičkim temama bilo je zasnovano na principu “ne talasaj”. Novinarima jeste bio ostavljen izvjestan privid slobode utoliko što im je bilo dozvoljeno da o dnevnom političkom životu izvještavaju gotovo “tačno onako kako jeste”: partijski skupovi, republičke i lokalne skupštine, posjete partijskih funkcionera bosanskim preduzećima i gradovima koji simbolizuju “uspjeh u socijalističkoj izgradnji” odvijali su se po unaprijed utvrđenom scenariju i za Partiju je bilo bezbolno da dopusti opširno izvještavanje o njima. Svi poslanici u skupštinama bili su

unaprijed provjereni po kriterijima “moralno-političke podobnosti” i njihova izlaganja razlikovala su se samo po nivou retorike a nipošto po suštini ili idejama koje su zagovarali. Izlaganja vodećih funkcionera najčešće su emitovana i štampana u cjelini a ostali bi bili citirani zavisno od njihovog mjesta u partijskoj i državnoj hijerarhiji. Urednici vijesti imali su zvanične liste hijerarhije republičkih funkcionera: prvi je bio bosanski član Predsjedništva Jugoslavije, zatim predsjednik i članovi Predsjedništva Republike, pa predsjednik i članovi republičkog partijskog predsjedništva, pa predsjednici republičke skupštine, vlade, Socijalističkog saveza i tako redom – sve do funkcionera Saveza omladine. Revnosniji glavni urednici lično su se brinuli da taj poredak bude poštovan ne samo u plasmanu i dužini citata uvaženih drugova nego i u izboru fotografija i potpisa pod slike kako bi se moćnici održavali u dobrom raspoloženju. Najteži teret nosili su urednici Deska: redakcije vijesti. Sjećam se kako je jedan od njih, Mišo Ilić, polovinom sedamdesetih strogo isljeđivan od generalnog direktora *Oslobodenja* Ivica Lovrića u vezi s navodnim “uređivačkim promašajem” u pokrivanju posjete predsjednika Tita Bosni i Hercegovini. Ilićev “griješ” bio je što, u izvještaju na prvoj strani o Titovom dolasku u Bosnu, nije promijenio dopisnikove prve rečenice: “Predsjednik Tito doputovao je u Bosnu i Hercegovinu. Na hrvatskoj strani granice, toplo ga je ispratila predsjednica Predsjedništva Hrvatske Milka Planinc. Na bosanskoj strani pozdravio ga je predsjednik Predsjedništva BiH Branko Mikulić...” Lovrić ga je ljutito pitao: “Kako si mogao spomenuti Planinčevu prije druga Mikulića?” – praveći veliko političko pitanje od jedne od uobičajenih Titovih posjeta posljednjih godina života njegovom omiljenom lovištu u okolini Bugojna. “Ali, on je morao prvo napustiti Hrvatsku prije nego što je ušao u Bosni i Hercegovinu”, odgovorio je Ilić prizivajući u pomoć očitu činjenicu. To je bio jedan od onih incidenata koji su obično završavali tako što bi urednik izgubio povjerenje i vrlo brzo i mogućnost da radi na bilo kakvom osjetljivijem mjestu u redakciji. Nije, međutim, bilo potrebe za otvorenom cenzurom. Politička debata – pa time i svi mediji – bili su cenzurirani već i samom prirodom sistema. U javnom životu, nije bilo foruma u kojem bi se mogla preispitivati partijska linija. Ljudi promovisani na bilo koji nivo vlasti ili u bilo

kojoj političkoj organizaciji unutar “fronta organizovanih socijalističkih snaga” – to jest Savezu komunista, Socijalističkom savezu, Sindikatu ili čak i boračkoj ili omladinskoj organizaciji – bili su temeljito testirani u vezi s vjernošću “našoj stvari”. Svaka javna debata bila je ograničena na traženje odgovora i rješenja “u okviru sistema socijalističkog samoupravljanja”, dakle – sam sistem je bio neupitan. A ako bi, u vrlo rijetkim prilikama, neko od učesnika i izrazio nestandardne, kritičke poglede, tu bi uvijek bio taj budni glavni urednik ili ljudi od njegovog povjerenja koji bi izbacili iz izvještaja nepodobni sadržaj. U medijima jednostavno i nije bilo novinskih strana slobodnog mišljenja niti takvih emisija na radiju ili televiziji u kojima bi se kritički propitivala zvanična linija. Ono što je nazivano komentarom bila je zapravo samo medijska podrška odlukama koje su donosile Partija ili vlada – bez prostora za preispitivanje mudrosti takvih odluka.

Kratkotrajno ‘bosansko proljeće’

Sve to dramatično se promijenilo u kasnim osamdesetim. Gotovo baš u isto vrijeme kad su ranije liberalniji srpski mediji počeli da bespogovorno slijede Miloševićev put “obnove srpskog dostojanstva” – koji je vodio ukklanjanju umjerenih rukovodstava u Vojvodini, Crnoj Gori i na Kosovu; jednostranoj promjeni ustava; i, neizbježno, ratovima u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu – bosanski mediji doživjeli su godine velike nade. U ljeto 1987, zanimljivo – isto ljeto kad je Milošević krenuo na rušenje umjerenog rukovodstva Srbije, Bosnu su počeli da potresaju izgleda politički motivisani skandali u samom vrhu partijske hijerarhije. Prvo, *Borba* je objavila izvještaj iz neobičnog izvora – od svog provincijskog dopisnika iz Srbije – po kojem je bosansko “ekonomsko čudo”, veliki poljoprivredno-trgovinski kombinat “Agrokomerc” u Velikoj Kladuši, izgrađeno izdavanjem mjenica bez pokrića u vrijednosti od nekih 865 miliona dolara. Skandal je potresao same temelje partijske vlasti u Bosni. To teško ekonomsko krivično djelo, za koje je optužen generalni direktor “Agrokomerca” Fikret Abdić – jedan od partijskih miljenika koji su suvereno drмали svojim regionima u Bosni – otkrio je čitavu mrežu ljudi u najvišim institucijama vlasti i Partije koji su

podržavali Abdića i njegovu imperiju bez pokrića. Jedan od mnogih visokorangiranih funkcionera koji su morali podnijeti ostavke bio je i najviše rangirani bosanski političar tog vremena u Jugoslaviji: potpredsjednik Predsjedništva države Hamdija Pozderac. Mnogo je onih koji vjeruju da je njegovo uklanjanje bilo i glavni motiv otvaranja cijele afere s "Agrokomercom". Kao potpredsjednik i, po unaprijed utvrđenom redoslijedu rotacije, od polovine maja iduće godine i predsjednik države, Pozderac je trebalo da predsjedava komisijom koja će pripremati promjene Ustava Jugoslavije. Po teorijama zavjere, on je bio suviše tvrd orah da popusti rastućem nacionalističkom pritisku iz Srbije za preuređenje federacije i ukiđanje pokrajina. Zato je navodno cijela afera s mjenicama bez pokrića "procurila" preko *Borbinog* dopisnika iz malog mjesta u Srbiji kako bi se slomio Pozderac jer je "Agrokomerc" bio lociran u njegovoj zavičajnoj Cazinskoj krajini a on se smatrao političkim pokroviteljem Abdićevog uspona. Afera je istovremeno otkrila široke razmjere korupcije u vrhovima partijske vlasti u Bosni. Nekad harmonična zasjedanja Centralnog komiteta, republičke skupštine i Socijalističkog saveza odjednom su postala političko bojno polje na kojem su nekad nedodirljivi funkcioneri optuživali jedni druge za svakovrsne nemoralne i nelegalne aktivnosti. Bosanski mediji dočekali su svojih pet minuta. Čak i ako su samo izvještavali o onom što su najviši funkcioneri rekli jedni o drugima na tim zasjedanjima, Radio i Televizija Sarajevo, *Oslobođenje* i drugi mediji u republici raskrikovali su pred javnošću nepodopštine ljudi na vlasti, uključujući njihovu zloupotrebu javnog zemljišta i fondova i jeftine kredite iz zavičajnih banaka da grade luksuzne vile u Neumu, jedinom bosanskom gradiću na jadranskoj obali; nepotizam; nezakonite zavičajne uticaje i veze; raširenu zloupotrebu tajnih službi za kontrolu nad političkim protivnicima; i rivalstva i sukobe u samom vrhu partijske hijerarhije. Autoritet Partije u Bosni već tada je nepopravljivo narušen. Novo, mlade rukovodstvo prionulo je na pospremanje u kući i postalo je mnogo osjetljivije na javni imidž Partije i državnih institucija. Mediji su, nasuprot tome, doprinoseći kompromitaciji i slabljenju Partije, u isto vrijeme sticali slobodu kakva je do tada bila nezamisliva bilo u Srbiji ili u Hrvatskoj. Bio je to početak "bosanskog proljeća". Ritam promjena nametali su, kako

i priliči, mladalački mediji. Radio Sarajevo upravo je pokrenulo poseban Omladinski program, s grupom mladih novinara – uključujući Boru Kontića kao urednika, Senada Hadžifeževića, Nevena Anđelića, Senada Pećanina, Mladena Sančanina, Aleksandra Hemona, Peđu Kojevića ... – koji su testirali i pomicali granice dozvoljenog. Pećanin, osnivač i urednik najuglednijeg bosanskog magazina *Dani*, ispričao mi je o svojim iskustvima iz tog vremena osvajanja slobode u bosanskim medijima:

Otvorili smo (Omladinski) program za slobodne razgovore na otvorenoj liniji radija o gotovo svim tekućim političkim pitanjima dana, uključujući Titovo nasljeđe ili politička suđenja iz nedavne prošlosti. U početku je bilo nekog uznemiravanja, najčešće u formi pozivanja nekih od nas na policijske “informativne razgovore” i upozorenja na moguće posljedice, ali to su bili posljednji trzaji odumirućeg partijskog monopola na javnu riječ. Uskoro smo bili u stanju da emitujemo otvorene debate o najosjetljivijim temama uključujući i izjave i komentare nekih od najpoznatijih jugoslovenskih disidenata.²

Pećanin je imao vlastite probleme s policijom zbog rada na Omladinskom radiju. Kad je, uprkos pečata “državne tajne” udarenog na dokumenta u vezi s povlačenjem kandidature vodećeg kandidata za bosanskog člana u Predsjedništvu Jugoslavije (Nenada Kecmanovića), Pećanin izvijestio da je on optužen za špijunžu, policija je i njega pozvala na “informativni razgovor”. “Rekli su mi da sam nanio štetu interesima države” – kaže Pećanin. Dvije omladinske publikacije, *Naši dani* i *Valter*, objavljivali su serije članaka o političkim i ekonomskim aferama u bosanskoj vladajućoj eliti. “Za nas je bilo vrlo važno da se u to vrijeme i glavni dnevnik u Bosni, *Oslobođenje*, konačno oslobađao partijske kontrole i postajao – u kasnim osamdesetim – ugledan list”, rekao mi je Pećanin. Sva tri najuticajnija bosanska medija – Radio i TV Sarajevo i *Oslobođenje* – u to su vrijeme odbacila najefikasniji instrument partijske kontrole nad medijima, imenovanje direktora i glavnih urednika od Partije, i uvjerali su novo, reformističko bosansko vodstvo, da im dozvoli da sami novinari biraju svoje urednike na osnovu njihove profesionalne i javne reputacije.

U takvom procesu, i ja sam, krajem decembra 1988, postao glavni urednik *Oslobođenja*. Umjesto da čekamo da nas Socijalistički

savez, formalni osnivač i svih drugih vodećih dnevnika u Jugoslaviji, po tradiciji tek putem službenog saopštenja za javnost obavijesti koga će nam poslati kao novog urednika, ovog puta smo sami proveli neku vrstu “izborne kampanje” u svim rubrikama u listu koje su predlagale kandidate za tu funkciju. Još svjež poslije četverogodišnjeg dopisnikovanja u Njujorku, 1981-85, ja sam učestvovao u toj kampanji s ambicijom da promijenim *Oslobodenje* i napravim otvoren, pluralistički, pouzdan dnevnik – idealno, na neki naš mali način, bosansku verziju lista s kojim sam se četiri godine budio u Americi: *The New York Timesa*. Na kraju višemjesečne debate, u kojoj su svi kandidati izložili svoje vizije lista, novinari *Oslobodenja* nominovali su Zorana Kurtovića i mene kao kandidate i ja sam postao urednik. Prvo što sam uradio bilo je uvođenje stranice otvorenih komentara i mišljenja. Imali smo stalne vlastite i gostujuće kolumniste; dnevnu karikaturu iz tradicionalno možda najjače ekipe karikaturista koju je imao ijedan list u Jugoslaviji (u *Oslobodenju* je to nekad bio Adi Mulabegović a u moje vrijeme Božo Stefanović, Hasan Fazlić, Đoko Ninković, Midhat Ajanović); razmišljanja o temama dana koja su pisali neki od najuglednijih autora iz javnog života – univerzitetski profesori, pisci, političari, ekonomisti, umjetnici i druge javne ličnosti. Otvorio sam takođe i rubriku “U žiži” na prvoj strani lista u kojoj su pisali najbolji autori iz redakcije ali i istaknute bosanske, jugoslovenske i svjetske javne ličnosti osvrćući se na temu proteklog dana. Među onima koji su pisali u toj rubrici su i pisci poput Abdulaha Sidrana, Čamila Sijarića i Izeta Sarajlića; filmski reditelj Emir Kusturica; neki od vodećih bosanskih i jugoslovenskih političara; selektor nacionalne fudbalske reprezentacije Ivica Osim; i čak i generalni sekretar Ujedinjenih nacija Javier Peres de Kueljar. Nasuprot prevladajućem trendu u jugoslovenskoj štampi tog vremena, da se promovišu samo vlastiti politički lideri i ideologije, donosili smo cijelu stranu naslovljenu YU-Preš s pregledom najzanimljivijih i najkontroverznijih članaka iz drugih listova iz cijele zemlje. Ponedjeljkom, objavljivao sam stranu naslovljenu YU-Dnevnik, u kojoj su urednici večernjeg televizijskog dnevnika iz svih osam republičkih i pokrajinskih centara pisali za *Oslobodenje* o dominantnoj temi protekle nedjelje. Neki čitaoci i posebno partijski funkcioneri kritikovali su

nas da “promovišemo međurepubličke svade”, ali ja sam vjerovao da su te dvije strane odražavale realnosti zemlje koja je išla prema raspadu i da smo nudili čitaocima neophodnu informaciju o tome šta drugi u zemlji misle i kažu. Dodatno, svakoga dana donosili smo poseban dodatak, “list u listu”: ponedjeljkom i utorkom – to je bio sport, srijedom – Globus (strane posvećene međunarodnim temama); četvrtkom – vikend; petkom – RTV dodatak kao najtiražniji u listu; subotom – prilog posvećen kulturi, umjetnosti i nauci (KUN); nedjeljom – prilog Nedjelja koji je kasnije postao zaseban nedjeljni magazin a u listu je zamijenjen prilogom “7 dana”, u kojem su pisali i brojni ugledni autori iz cijele Jugoslavije. Jedna od mojih omiljenih inovacija bila je proširenje “pisama uredniku”, koja su tradicionalno izbjegavala kontroverzne teme, u cijelu stranicu Tribine, potpuno otvorene i za najžešću kritiku javnih ličnosti i institucija. Kako su čitaoci počeli da pišu o korupciji i zloupotrebi javnih funkcija, strana je postala otvoreni forum za dijalog, i na njoj su – odgovarajući na pisma čitalaca *Oslobođenja* – pisala i dva šefa jugoslovenske države, Raif Dizdarević i Janez Drnovšek, savezni premijer Branko Mikulić i svi vodeći bosanski političari. “*Oslobođenje* je list koji osvaja svoje ime” – izjavio je u to vrijeme Abdulah Sidran, nekad vrlo kritičan prema *Oslobođenju*. Do kraja moje prve godine kao glavnog urednika, *Oslobođenje* je izabrano za List godine u Jugoslaviji za 1989. godinu u godišnjoj anketi *Slobodne Dalmacije* među novinarima-profesionalcima iz cijele zemlje. Ali, ostalo je još nešto što sam morao promijeniti. Sa svim zadovoljstvima predsjedavanja “promjeni samog karaktera lista”, kako je *Slobodna Dalmacija* obrazložila svoju nagradu, bilo je nešto zbog čega sam se osjećao kao da uređujem moskovsku *Pravdu* iz najgorih dana. U lijevom vrhu prve strane *Oslobođenja* stajala je parola “Druže Tito mi Ti se kunemo (da sa Tvoga puta ne skrenemo)”, koja je štampana od Titove smrti 4. maja 1980. godine. Iako sam i sam rastao u Titovo vrijeme, poštujući mnogo dobroga što je učinio za zemlju i kao i svako u mojoj generaciji sistematski uvjeravan da živimo u najboljem od svih mogućih svjetova, smatrao sam tu parolu suviše opterećujućom u nastojanjima da se *Oslobođenje* otrgne od dugogodišnje reputacije partijskog biltena. Tako sam odlučio da je uklonim s prvim brojem u novoj, 1990. godini, a da bih naglasio novu, tržišnu orijentaciju

lista, tražio sam da se umjesto parole na tom mjestu štampa oglas neke od vodećih jugoslovenskih firmi i taj prostor je prodat Gorenju iz Velenja – firmi poznatoj po proizvodnji frižidera, televizora i ostale tzv. bijele tehnike. “Druže Gorenje, mi ti se Velenje” – glasio je naslov duhovitog komentara te promjene što ga je u sarajevskim *Večernjim novinama* napisao Ozren Kebo. Bilo je i kritike iz još vladajuće Partije, posebno iz njenih opštinskih komiteta i iz nekih lokalnih organizacija sindikata i boraca, ali odgovor javnosti bio je vrlo pozitivan. U tih nekoliko godina, *Oslobođenje* je zaustavilo uporan pad tiraža i steklo hiljade novih čitalaca; značajno su porasli prihodi od oglasa; i firma je bila jedna od ekonomski najzdravijih u Republici. Podržavajući politički pluralizam i projekt demokratskih i ekonomskih reformi saveznog premijera Ante Markovića, *Oslobođenje* je – kao i Radio i TV Sarajevo – postajalo forum slobodnog izražavanja različitih ideja i pogleda o budućnosti zemlje.

To je bila ta dramatična promjena, na jednoj strani – dogmatizacija nekad liberalnijih srpskih medija, na drugoj – liberalizacija nekad dogmatskih bosanskih, koju su propustili da zapaze analitičari balkanskih medija. Bosanski mediji osvajali su zavidan nivo profesionalne nezavisnosti dok je Savez komunista još bio na vlasti i oni su sami – ne čekajući neizvjesni rezultat izbora – profilirali svoju ulogu u rađajućem pluralističkom okruženju. Zlatko Dizdarević, jedan od ključnih urednika *Oslobođenja* u kasnim osamdesetim i ranim devedestim, rekao mi je:

Bio sam vrlo sretan da sam pripadao generaciji novinara, u to vrijeme okupljenih uglavnom u *Oslobođenju*, koji su uspjeli da temeljno promijene pristup novinarstvu u Bosni. Uspjeli smo i da promijenimo dugogodišnju percepciju u javnosti o bosanskim medijima kao rigidnim, kontrolisanim i ideologiziranim u decenijama jednopartijske vlasti.³

Dizdarević je rekao da je promjena karaktera lista – a sa njim i bosanskog novinarstva – uključivala i gutanje poneke gorke pilule u objavljivanju poneke izjave, mišljenja ili pogleda ljudi koji su bili suprotstavljeni ili čak neprijateljski prema tradiciji i kulturi etničke i religijske tolerancije. “Ali to je bila cijena koju morate platiti ako promovirate profesionalne standarde, uključujući i onaj da uvijek treba čuti i ‘drugu stranu priče’, i ako hoćete da budete otvoren, pluralistički,

liberalan list”, rekao je on. Njegov spisak “gorkih pilula” uključivao bi štampanje u *Oslobodenju* tokom rata u Hrvatskoj dugog intervjua, u dva nastavka, s načelnikom Generalštaba jugoslovenske vojske Blagojem Adžićem a da mu nisu postavljena sva prava pitanja; objavljivanje nekih krajnje nacionalističkih pogleda srpskog pisca koji je postao političar Vuka Draškovića u okviru njegovog prava na odgovor na neku prethodnu kritiku u *Oslobodenju*; ili objavljivanje u njegovom magazinu *Nedjelja* političke platforme tek nastajuće Srpske demokratske stranke u članku koji je napisao Radovan Karadžić, sada optužen za genocidne ratne zločine. Dizdarević mi je o tome rekao:

Jednoga dana Karadžić je došao u redakciju i ponudio nam članak za objavljivanje. “Pisali smo ga kao platformu za novu političku stranku”, rekao mi je Karadžić. Pitao sam ga ko su to “mi” koji su pisali članak. “Grupa mojih kolega, sarajevskih prijatelja, koji razmišljaju o formiranju stranke”, odgovorio je. Stranka je trebalo da se zove SDS, tada još ne Srpska već Socijalistička demokratska stranka. To je bilo njegovo prvo pojavljivanje u javnosti kao budućeg predsjednika srpske partije u Bosni. Objavio sam to ne iz nekih oportunističkih razloga, kao – da me ne optuže da neću da objavim nekakav srpski pogled, i ne samo zato što u članku naravno nije bilo ni traga od genocida ili bilo čega što će ta partija kasnije predstavljati, već zato što je tako moralo biti u jednom pluralističkom listu.

Angažovanjem u javnosti i ubjeđivanjem s novim, reformski orijentisanim političkim vodstvom u Bosni i Hercegovini, bosanski novinari izborili su se da novi zakon o medijima definiše sve tri vodeća medija u Republici kao vanstranačka; da urednike i direktore biraju novinari i drugi zaposleni u medijskim kućama na osnovu njihovih profesionalnih rezultata i ugleda u javnosti; da novinari neće biti aktivni članovi bilo koje političke stranke i da će oni koji prihvate nominaciju za bilo kakvu javnu poziciju “zamrznuti” svoj status novinara ili neće pisati o političkom životu. Dok su srpski mediji pod Miloševićevom čvrstom rukom uveliko bili na putu konfrontacije sa svima drugima u Jugoslaviji, a hrvatski jedan po jedan prinuđivani da prihvate poziv na “patriotsku službu” po nalogu nacionalističko-totalitarnog Tuđmanovog režima, Sarajevo – koje su nekad s dozom pretjerivanja nazivali novinarskim “tamnim vilajetom” – postajalo je slobodna zona javne riječi. Jutel, novoosnovana

svejugoslovenska televizija, bio je protjeran iz Beograda i našao je utočište u Sarajevu. Istaknuti beogradski novinari Dragan Babić, Aleksandar Tijanić i Mirjana Bobić-Mojsilović, pravili su svoj televizijski politički šou uživo “Umijeće življenja” u saradnji sa Sarajkom Suadom Kapić i emitovali ga iz Sarajeva: sa svojim gostima, političkim i građanskim liderima iz cijele Jugoslavije, oni su otvoreno debatovali o temama već “zabranjenim” u Beogradu. Sarajevski radio – a kasnije i televizija – emitovali su vrlo popularan humorističko-satirični šou, Top lista nadrealista, izvrgavajući podsmijehu nacionalističku histeriju. Taj period oslobođanja javnog dijaloga u Bosni proizveo je i pozitivne nove domete u kulturnom stvaralaštvu, od nekih od najzapaženijih jugoslovenskih filmskih ostvarenja do uspona u književnosti, pozorištu i rok muzici. Kako se dogodilo da analitičari balkanskih medija previde taj dramatičan obrat? Većina stranih dopisnika i medijskih eksperata bili su locirani u Beogradu, kao glavnom gradu Jugoslavije i središtu nastupajuće krize, i oni su bili začuđeni pretvaranjem nekad uglednih beogradskih medija u instrumente manipulacije i ratne propagande. Neki od onih koji su pisali o jugoslovenskim medijima a da nisu proveli dovoljno vremena u Zagrebu ili Sarajevu jednostavno su nasjeli na stereotip po kojem su beogradski mediji bili “tradicionalno liberalni” a bosanski “uvijek kontrolisani” i nisu se potrudili da zapaze ili analiziraju promjene u Bosni. Neki su opet prihvatili zdravo za gotovo teoriju o tome kako su “svi oni jednako loši i nacionalistički”, ponudenu u beogradskim intelektualnim krugovima kao dobar izgovor – za intelektualce – da se ne suprotstavljaju rastućoj nacionalističkoj propagandi u srpskim medijima. Samo oni strani dopisnici koji su izvještavali iz Jugoslavije duže vrijeme zapazili su promjenu. Roy Gutman, koji je dobio Pulicerovu nagradu za izvještavanje o srpskim logorima smrti u Bosni 1992. godine, izvijestio je u njujorškom dnevniku *Newsday* 1. maja 1991, da je “u većini republika, posebno dvjema najvećim, Srbiji i Hrvatskoj, štampa prihvatila nacionalizam vodećih političara, potičući etničke napetosti koje guraju zemlju niz put raspada, ako ne i samouništenja. Ali, Bosna i Hercegovina je drugačiji svijet. ‘Vazduh je u Sarajevu slobodniji nego bilo gdje drugdje u Jugoslaviji’...” – izvijestio je Gutman, citirajući jednog od urednika *Vremena* Harija Štajnera. Ohrabrena

relativnim prosperitetom “Markovićevih godina”, sa stabilnim dinarom, procvatom privatnog biznisa i rađajućim civilnim društvom, Bosna je neko vrijeme izgledala imuna na nacionalističke napetosti koje su narastale između dva susjeda, Srbije i Hrvatske. Vodeći bosanski mediji podržavali su reformističku politiku federalne vlade, uključujući politički pluralizam i tržišnu ekonomiju, i bili su kritični i prema Miloševićevom pohodu za srpsku dominaciju i prema Tuđmanovim unilateralnim potezima prema hrvatskoj nezavisnosti.

Međutim, pozivi iz Beograda za okupljanje “svih Srba u jednoj državi” i promocija u Zagrebu Tuđmanovog HDZ-a kao “planetarne stranke svih Hrvata” sve agresivnije su ciljali i bosanske Srbe i Hrvate. Stiješnjena između Srbije i Hrvatske, sada već na putu neizbježne konfrontacije, Bosna – sa svojim višenacionalnim stanovništvom – nije mogla ostati pošteđena napetosti u regionu. Dok su bosanski mediji i dalje odbijali da budu uvučeni u nacionalističku propagandu, ostajući vjerni tradiciji etničke tolerancije, oni nisu mogli zaštititi Bosance od poziva na oružje koji su dolazili najprije iz Miloševićeve Srbije a zatim i iz Tuđmanove Hrvatske. Bosansko medijsko tržište bilo je otvoreno za sve. Sarajevska TV, osim vlastitog glavnog večernjeg dnevnika, redovno je prikazivala i TV dnevnik iz Beograda i Zagreba na drugom kanalu. Na bosanskim kioscima, ravnopravno s *Oslobođenjem*, mogli su se kupiti i svi vodeći dnevnik i nedjeljnici iz Beograda i Zagreba – već uveliko angažovani u nečem što se nazivalo medijskim ratom. Kako su bosanski Srbi sve više prisiljavani da izražavaju podršku “ugroženim Srbima” na Kosovu, a bosanski Hrvati da se stave “u obranu ugrožene domovine (Hrvatske)”, bosanski Muslimani, koji nisu imali drugu republiku koju bi smatrali “matičnom domovinom”, suočeni su s istorijskim izazovom da traže put opstanka Bosne. Poslije svih stoljeća koegzistencije, tradicije i kulture zajedničkog života u poštovanju za razlike, Bosanci su bili pod pritiskom da se pridruže nacionalističkim pokretima sa suprotstavljenim i uskoro će se pokazati nepomirljivim ciljevima. Sa srpsko-hrvatskim ratnim sukobom na horizontu, bosanski prvi višepartijski izbori u novembru 1990. postali su neka vrsta etničkog popisa, u kojem je većina Muslimana glasala za muslimansku Stranku demokratske akcije (SDA), najveći broj Srba za Srpsku demokratsku stranku (SDS) a gotovo svi Hrvati

za Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ). Iako na politički nepomirljivim pozicijama, tri nacionalističke stranke su u borbi za vlast po svaku cijenu otišle i tako daleko da su neposredno uoči izbora pozvale svoje sljedbenike da glasaju za “tri narodne partije” čime je političko vodstvo bosanskih Muslimana – u nastojanju da porazi socijaldemokrate i reformiste – praktično pozvalo muslimansko stanovništvo da glasa za dvije stranke koje će se uskoro staviti u službu ubijanja Bosne za račun “velike Srbije” i “velike Hrvatske”. Neposredno nakon što su preuzele vlast, te tri stranke su se upustile u beskrajne prepirke u kojima su predstavnici čas jedne-čas druge stranke napuštali zasjedanja skupštine ili vlade u znak protesta zbog odluka većine. Ali, bilo je jedno pitanje u kojem su sve tri partije postigle savršenu saglasnost: da preuzmu kontrolu nad bosanskim medijima. U martu 1991, nacionalističke stranke izglasale su zakon po kojem će one postaviti vlastite urednike i direktore svih vodećih medija u skladu s dogovorenim “nacionalnim ključem”. Jedna bi partija postavila glavnog urednika, druga generalnog direktora, treća šefa Deska, i tako redom – sve do urednika fotografije. Bosanski novinari shvatili su da bi provođenje takvog zakona značilo nacionalističko ovladavanje medijima i gubitak slobode koju su izborili čak i u jednopartijskom vremenu. Zajedno s urednicima radija i TV Sarajevo, ja sam se – uz podršku kolega u *Oslobodenju* – suprotstavio takvom zakonu. Povelili smo javnu kampanju u kojoj smo dobili i objavili stotine pisama podrške nezavisnosti od medija iz cijele Jugoslavije. Pozivali smo predstavnike nacionalističkih vlasti na otvorenu debatu, upozoravajući javnost da će mediji pod njihovom kontrolom funkcionisati isto kao i vlast koju predstavljaju, i da će urednici odgovorni tim partijama u znak protesta napuštati posao jer se neće moći složiti o tome šta da štampaju. Organizovali smo masovni protest protiv novog zakona pred zgradom Skupštine BiH i – što se pokazalo najvažnijim – osporili smo ustavnost tog zakona pred ustavnim sudovima i Jugoslavije i Bosne i Hercegovine. Ustavni sud Jugoslavije naložio je odgodu provođenja zakona dok se ne okonča spor pred Ustavnim sudom BiH. U toj raspravi pred republičkim Ustavnim sudom ja sam govorio u ime *Oslobodenja*. Kad me jedan od sudija, Hasan Bakalović, pitao zašto bi imenovanje urednika i direktora od strane demokratski izabrane vlasti povrijedilo

slobodu štampe, rekao sam: “Ono ne bi tek povrijedilo tu slobodu, ono bi je uništilo, jer onaj ko odlučuje o imenovanju i smjenjivanju urednika – kao u komunistička vremena – ima i moć ucjene nad uređivačkom politikom. Imenujući urednike po svom izboru, stranke na vlasti imale bi medije odgovorne njima a ne građanima ove Republike”. Najzad, 3. oktobra. 1991, Ustavni sud je dao za pravo novinarima i zaključio da predloženi zakon nije u skladu s Ustavom Bosne i Hercegovine. Bio je to jedinstven primjer u balkanskoj tranziciji da su mediji uspješno odbacili uspostavu kontrole “demokratski izabrane vlasti” nad novinama i radio-televizijom. Tako su vodeći bosanski mediji – Radio i TV Sarajevo i *Oslobođenje* – dočekivali događaje koji će voditi raspadu Jugoslavije u potpuno drugačijoj situaciji u odnosu na medije u Srbiji i Hrvatskoj. Bosanski novinari vodili su, i dobili, dvije bitke za nezavisnost i dostojanstvo profesije: jednu u godinama zalazećeg monopola jedne partije i drugu u godini dolaska na vlast triju nacionalističkih partija i oni u tom vremenu nisu bili pod kontrolom bilo vlade ili partija na vlasti. Redovno smo napadani od SDS-a za “antisrpstvo”, od HDZ-a za “antihrvatstvo”, a od SDA da smo “antimuslimanski”. “Da nismo tako loši ne bismo bili tako dobri” – odgovarao sam na tu kritiku pozajmljujući slogan jedne kontroverzne njujorške radio-stanice, koju svi kritikuju a svi ipak slušaju, nalazeći u napadima nacionalističkih partija najbolju investiciju u naš kredibilitet.

Pokriavanje rata u Hrvatskoj 1991. bilo je ozbiljan test i našeg profesionalizma i naše objektivnosti. Ratne zone koje su uglavnom kontrolisale srpske snage bile su van domašaja za novinare drugačijeg etničkog porijekla. *Oslobođenje* je bilo sretno da je u tom periodu imalo reportera formata jednog Vlade Mrkića. On je već ranije stekao reputaciju kao pisac duboko humanih, elokventnih, ljudskih svjedočanstava o napetostima između Srba i Albanaca na Kosovu osamdesetih godina. Mrkić je potvrdio tu reputaciju izvještavajući o opsadi Vukovara i Dubrovnika i napadu JNA na hrvatsko selo Ravno u Bosni i Hercegovini u jesen 1991. Mrkićeve reportaže iz ratnih zona bile su drastično drugačije od svega što se moglo čitati u srpskoj ili hrvatskoj štampi: one nisu bile zapisi o “krvoždnim četnicima” ili “genocidnim ustašama” već o običnim ljudima najteže pogođenim ratom, o njihovim gubicima i patnji. Pošto

nismo mogli biti sve vrijeme u svim ratnim zonama u Hrvatskoj, i mi smo često bili zavisni od propagandističkih agencija, Tanjuga i Hine. Njihove suprotstavljene izvještaje i kontraizvještaje štampali smo jedan pored drugog umjesto da koristimo samo jedan – kako su činili mediji u dvije zaraćene republike. *Oslobođenje* je o opsadi Dubrovnika i Vukovara pisalo s dubokim razumijevanjem barbarske prirode bombardovanja ovih starih gradova i saosjećanjem s civilnim žrtvama te opsade. Ako je postojala neka konstantna linija u bosanskim medijima u mjesecima pred rat, to je bila njihova dosljedno antiratna pozicija. S rastućom polarizacijom u zemlji i unutar same Bosne i Hercegovine u vezi s budućnošću Jugoslavije, Bosna se našla pred izborom između dvije opcije u kojima u obje gubi: ili da se pridruži slovenačkom i hrvatskom pokretu za nezavisnost, što je u bosanskom slučaju bilo mnogo teže s obzirom na sastav stanovništva i prijetnju oružjem Jugoslovenske armije, ili da “ostane u Jugoslaviji” pod srpskom dominacijom, što – pored ostalog i iz iskustva s Kosovom – za većinu nije bila prihvatljiva opcija. SDS je agresivno prionuo na nametanje svoje ideologije o “svim Srbima u jednoj državi”. HDZ je takođe isticao svoje “pravo na povijesne hrvatske zemlje” u Bosni. Ironija je bila u tome što su te dvije strane, čak i dok je bjesnio brutalan rat među njima oko “srpskih teritorija u Hrvatskoj”, bile u savršenoj saglasnosti u vezi s otimačinom “srpskih” i “hrvatskih” teritorija u Bosni po linijama tajnog dogovaranja Miloševića i Tuđmana u Karadžićevu i drugdje u proljeće 1991. godine.⁴ Svu dramu istorijskog izbora pred kojim se Bosna našla najbolje je odslikala prijetnja Radovana Karadžića, izrečena na dvodnevnom zasjedanju Skupštine Bosne i Hercegovine 14. i 15. oktobra 1991. pred kamerama u direktnom televizijskom prenosu protiv bilo kakve odluke o nezavisnosti: “(Takvom odlukom) možete odvesti Bosnu u pakao a cijeli jedan narod u nestajanje” – rekao je u neprikrivenoj prijetnji bosanskim Muslimanima.⁵

Kako su dvije od tri vladajuće nacionalističke partije pripremale teren za pripajanje dijelova Bosne “velikoj Srbiji” ili “velikoj Hrvatskoj”, bosanski multietnički, tolerantni, antiratni mediji postajali su ozbiljna prepreka. Sve češće, naši vozači – koji su godinama razvozili *Oslobođenje* po Bosni i Hercegovini – zaustavljani su u područjima pod kontrolom SDS-a i list je nerijetko oduziman tako da nije

mogao stići do čitalaca. Iako je TV Sarajevo omogućavala svojim gledaocima da na drugom kanalu gledaju i beogradski TV Dnevnik, to nije bilo dovoljno za partiju na ratnoj stazi. SDS je zahtijevao isključivo srpski program, bez suprotstavljenog pogleda, i tako je krenuo u nasilnu otimačinu predajnika sarajevske televizije. Osam mjeseci prije početka rata, 1. avgusta 1991. godine, srpske paravojne snage – uz pomoć Jugoslovenske armije – otele su predajnik na Kozari između Prijedora i Banjaluke.⁶ Tako su velika područja, uključujući i etnički mješovite gradove, bila odsječena od TV Sarajevo i prisiljena da primaju isključivo program TV Beograd koji je emitovao Miloševićevu ratnu propagandu. Srbi i Muslimani koji su u miru živjeli zajedno u Banjaluci, Prijedoru, Sanskom Mostu, Bosanskom Novom i desetini drugih gradova odjednom su bili podijeljeni porukama mržnje s televizijskog ekrana. Retorika TV Beograd o “ugroženom narodu”, “buđenju ustaštva”, “nacionalnom opstanku”, “hrvatsko-muslimanskoj zavjeri”, “islamskoj prijatnji” ... zamijenila je tradicionalno uravnoteženo izvještavanje TV Sarajevo, postepeno prokopavajući jaz sumnje između dugogodišnjih dobrih komšija i čak prijatelja. Uskoro nakon Kozare, i drugi predajnici – Plješevica, Doboj, Trovrih, Velež, Vlašić – nasilno su otimani i preusmjeravani na signal TV Beograd, smanjujući domašaj TV Sarajevo na manje od polovine bosanske teritorije. U proljeće 1992, tokom oružanog otimanja predajnika na Vlašiću, ubijen je tehničar TV Sarajevo Bajram Zenuni a zarobljena posada predajnika.

Glas bosanskih medija, u prilog demokratskog odlučivanja o budućnosti Republike putem referendumu 28. februara i 1. marta 1992, tako se nije mogao čuti na teritorijama pod kontrolom SDS-a. Nakon što je 64 posto stanovništva Bosne i Hercegovine glasalo za nezavisnost, SDS, uz podršku Jugoslovenske armije, povlači završne poteze koji će voditi sukobima širokih razmjera: postavlja barikade i praktično parališe glavni grad Sarajevo, blokira saobraćajnice i postavlja srpske straže onemogućujući saobraćaj na putevima po Bosni, demonstrira bojnu gotovost paradirajući s artiljerijom i oklopnim vozilima na prilazima bosanskih gradova. Nad Bosnom se nadvila neposredna ratna prijatnja.

Zajedno s mojim kolegama, glavnim urednicima vodećih medija u tadašnjem Sarajevu – Goranom Milićem (Jutel), Nenadom Pejićem

(TV Sarajevo), Milenkom Vočkićem (Radio Sarajevo) – pridružio sam se posljednjem očajničkom apelu za mir. Sve četvorica smo izišli s kratkim ličnim obraćanjem javnosti pozivajući građane Bosne i Hercegovine da odbiju poziv bilo koje partije da napadaju svoje susjede. Taj naš apel emitovan je u glavnim večernjim emisijama Jutela i RTV Sarajevo i objavljen u *Oslobođenju* neposredno prije izbijanja rata. Evo šta smo tada rekli:

- Nenad Pejić: Želim da vam ispričam jednu priču. Ako neko u vašem mjestu želi da izazove mržnju i nemir, oni će jednostavno unajmiti kriminalce da podmetnu bombu u kafić, bombu pod auto ili da izvrše ubistvo. Čim to urade, kriminalci odlaze pod zaštitom naručioca a vama u vašem mjestu ostavljaju sumnju da je to uradio Srbin, Hrvat ili Musliman. Vi ćete prestati vjerovati jedni drugima, sumnjaćete u svaki potez svog komšije, postavite barikade, kupovaćete oružje i selićete sa svojom porodicom. A to naručioci upravo i žele. Zločinci odlaze, naručioci ostaju u sjeni a vama ostaje sumnja, žrtve, porušene kuće, razrušene porodice, barikade, sudbina izbjeglica. Tako ćete biti natjerani da tražite zaštitu jer ste tobože ugroženi od Srba, Hrvata ili Muslimana. Ne zaboravite pri tom, niste vi ugroženi od Srba, Hrvata ili Muslimana, vi ste ugroženi od nacionalista i šovinista, od trgovaca vašim nacionalnim osjećajima, vašim kućama, vašim porodicama i vašim životima. Zato, poštovani gledaci, ne nasjedajte. Jedini način da se svemu tome suprostavite jeste da ne pristanete na rat, nego da branite mir. Branite ga sa komšijom, samo mirno i zajedno ova naša Republika i svi mi u njoj možemo opstati.
- Goran Milić: Ja ne bih mnogo vjerovao ljudima koji vam obećavaju da ćete umjesto u jednoj zajedničkoj kuci živjeti u tri, svako u svojoj. Ne vjerujem jer treba najprije izgraditi te dvije nove a ljudi koji vam to obećavaju trenutno ruše jedinu postojeću. I kada svi budemo bez krova nad glavom u dugim beznadežnim kolonama izbjeglica, kada nam djeca budu prosila mlijeko u prahu i žvake od evropskih posmatrača, a kćerke i sestre vodile ljubav za dva-tri dolara sa vojnicima iz dalekih zemalja, nemojmo poslije reći nismo znali, nismo mogli. Svako mora smoci dovoljno građanske hrabrosti da kaže vođama upravo svog naroda sve što im ne valja. Evo ja cu prvi. Ne slažem se sa politikom sadasnjeg vodstva HDZ oko podjele BiH. Ne slažem se ni sa deset, ni sa trideset, ni sa pedeset posto hrvatske teritorije. A vama poštovani gledaoci ako ste još u dilemi preporučujem: nazovite večeras svog prijatelja, komšiju druge nacionalnosti sa kojim dugo niste razgovarali, jer su oni tako htjeli, jer su vas njihovi postupci ubjeđivali da su vam Muslimani, Srbi, Hrvati i svi ostali samo neprijatelji.

– Milenko Voćkić: Ovih dana, kao na žalost već duže vremena, naši programi prepuni su jezivih informacija koje oslikavaju našu stvarnost. Da li ta stvarnost zaista mora biti takva i zar ovi nesretni narodi ne zaslužuju život dostojan ljudi. Spasavanje golog života ili preživljavanje u neimaštini jedina su nam tema, na našu nesreću, u emisijama, u porodicama, među prijateljima. S druge strane, sva ta zabrinutost kao da ne postoji za one koji opijeni nacionalizmom i avanturizmom vide samo neke apstraktne nacionalne interese i sebe u ulozi nacionalnih spasitelja. Tu su zatim u glavnim ulogama ratni profiteri, pljačkaši i kriminalci u ulozi djelatelja pravde. Sve nam to promiče pred očima, uz dodatno zaludivanje dezinformacijama. Ako se više u ista uzdati, jer je demokratija daleko od nas, uzdati se onda u mudrost ljudi koja će možda biti jača od trenutne političke ludosti i da svi pojedinačno ohrabrujemo i podstičemo svako čovjeku normalno razmišljanje i ljudskošću a ne mržnjom protkano djelovanje. Što god da činili dobro ćemo uraditi u miru a ne u međusobnom istrebljivanju.

- Kemal Kurspahić: Ovih dana je moj mlađi desetogodišnji sin u igri pred zgradom čuo brižne komšije kako se dogovaraju da otvore jedan zaboravljeni šaht, i očiste podzemnu prostoriju, da se u slučaju, zna se čega, sklone žene i djeca. Zahvalan sam svim dobrim susjedima koji brinu gdje da sklone nejač, ali zar nije beskrajno tužno da se s proljeća, kad smo oduvijek brinuli kako da djeci ofarbamo klupe i očistimo travnjake u parku sada brinemo kako da ih sklonimo na sigurno, daleko od trave, cvijeća i proljeća. Ne gurajte ni svoju ni našu djecu pod zemlju. I neka mi niko ne kaže kako su mu preči ciji god hocete velikodržavni projekti od igre i radosti vlastite djece. Ako ima i takvih neka se jave psihijatru, ali ne onom psihijatru koji će im kao lijek prepisati oružje, jer tada će sve ovo oko nas postati jedan žalosni, golemi, bosanski brod ludaka, sa kojim ćemo svi zajedno potonuti u nesreću. Ostavite se oružja i prihvate se oruđa. Ovo je doba za cvjetanje, baštu i maštu.

Naš apel izazvao je predvidljivu osudu vodećih nacionalističkih partija ali i manje predvidljivu kritiku među nekim analitičarima medija koji su nas optužili da smo apelujući protiv rata “pacifizirali Bosance suočene s agresijom”. Moj odgovor bio bi da je apel bio upućen upravo onima koji su imali oružje, pozivajući ih da ne pucaju u susjede, jer oni bez oružja ionako nisu mogli pucati. Voćkić, koji je kasnije postao sarajevski dopisnik RFE/RL, vjeruje da su nacionalisti iskrivljavali smisao našeg apela jer oni i nemaju nikakvog razumijevanja za univerzalne ljudske vrijednosti. Voćkić mi je rekao:

Ideja da nijedan politički projekt nije vrijedan samo jednog ljudskog života, dječje suze ili ljudske patnje njima je strana. Sa vođama zahvaćenim

nacionalističkim strastima, gurajući nas sve na ratni put, to podsjećanje na zajedničku ljudskost bilo je ne samo logično nego i potrebno. Sve što sam doživio u ratnom Sarajevu, svi ti zločini i patnja prije nego što smo na kraju morali prihvatiti mir, samo su učvrstili sve ono što sam tada – u tom apelu – rekao. U to proljeće 1992, nisam mogao ni zamisliti, ni u najgorim snovima, proporcije te tragedije i nehumanosti koje će uslijediti. Iz te perspektive, apel za mir mogao bi izgledati i naivan – ili, na žalost, bezvrijedan – ali ja bih ponovo učinio isto.⁷

Satanske šale paljanske TV

Apel za mir bio je, uostalom, u mislima većine Bosanaca koji su – 5. aprila 1992, nekom ironijom baš uoči godišnjice oslobođenja grada od nacističke okupacije 1945. godine – izišli na ulice Sarajeva da proslave međunarodno priznanje nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Oni su uzvikivali, pjevali i plesali – pozivajući na mir – na trgu pred zgradom Skupštine BiH. Desetine hiljada ljudi iz svih sarajevskih naselja, svih nacionalnosti, uzvikivalo je: “Bosna, Bosna”. Rudari iz Tuzle i Zenice došli su u povorkama noseći Titove slike i parole u prilog miru. Gomila – bosanski Muslimani, Srbi, Hrvati, Jevreji – pjevala je jednim glasom: “Neka čuju Srbija i cijela Hrvatska da je naša Bosna zajednica bratska”. Ta impresivna demonstracija za mir iznenada je presječena snajperskim hicima iz Holiday Inna u kojem su bile kancelarije vodstva SDS-a. Dok su šokirani demonstranti bježali tražeći zaklon, dvije mlade žene – studentkinja medicine iz Dubrovnika Suada Dilberović i službenica u republičkoj skupštini Olga Sučić – ubijene su na Vrbanja mostu snajperskim hicem sa srpske barikade kod Unioninvesta. One su bile prve od više od 10.000 žrtava predstojeće troipogodišnje opsade Sarajeva. Od tog trenutka, počelo je ubijanje Bosne. Bosanski mediji još su ne samo izražavali, već su i svojim sastavom predstavljali, bosansku tradiciju i kulturu etničke i vjerske tolerancije. Neki od najboljih novinara *Oslobođenja* bili su Srbi: moja zamjenica u listu, Gordana Knežević; pomoćnik glavnog urednika Branko Tomić; reporteri s prvih linija odbrane grada Vlado Mrkić i Rajko Živković; vodeći komentator Gojko Berić; karikaturista Božo Stefanović i fotoreporter Danilo Krstanović – da spomenem samo neke. Kneževićeva, koja se vratila u Sarajevo u avgustu 1991. nakon četverogodišnjeg

mandata dopisnika u Kairu, priznaje da se dugo osjećala kao “strani dopisnik” u vlastitoj redakciji. O svojim ranim iskustvima s ratom u Bosni rekla mi je:

U to vrijeme više sam znala o političkom životu na Bliskom Istoku nego o novim političkim partijama u Bosni. Nisam ponosna zbog tog svog neznanja, ali s mojim prijateljima i komšijama ja sam dijelila iluziju da se niko neće usuditi da granatira Sarajevo jer on ne bi mogao znati koga ubija, pošto smo živjeli pomiješani, jedni s drugima. Nisam mogla znati da je, u Miloševićevoj kuhinji zla, bilo proglašeno ne samo dozvoljenim nego i poželjnim ubijati ne samo nesrbe nego i Srbe pomiješane s nesrbima. Vjerujem da je korijen tog koncepta bila ideja da se počine zločini takvih razmjera koji neće biti zaboravljeni, da se ubije čak i sama mogućnost zajedničkog života, tako da granice povučene u krvi između etničkih grupa ne mogu biti izbrisane nikada više. Karadžić je bio predstavnik aparthejda zasnovanog ne na rasi već na nacionalnosti.⁸

Njen trenutak istine, o tome koliko su očajne stvari, došao je 2. maja 1992. godine. Dok je snajperska i artiljerijska vatra već pogadala sarajevska naselja, i dok je – izvještavajući sa sarajevskog aerodroma – gledala paniku sličnu onoj iz vremena bjekstva iz Sajgona: očajne ljude koji pokušavaju da se ukrcaju u posljednje vojne avione i da pobjegnu iz terorisanog grada, Gordana je morala podijeliti vlastitu porodicu. Njena prijateljica i kolegica, Valerija Stegić iz AFP-a, napuštala je Sarajevo i nabavila je tri karte za neki od posljednjih redovnih autobusa koji su još odlazili iz grada. Ponudila je da sa sobom povede dvoje od troje Gordanine djece.

“Ivo (Gordanin muž) i ja odlučili smo da Olga, 5, i Igor, 14, kao njen ‘veliki brat’ treba da idu, dok će Boris, 13, ostati sa nama. Oni su otišli tog dana i za mene je taj 2. maj dan koji obilježava sve ‘prije’ i sve ‘poslije’. Neposredno nakon što je taj autobus otišao, Sarajevo se našlo pod najžešćom artiljerijskom vatrom, gorjela je i izgorjela zgrada pošte na Obali, a mi i većina grada ostali smo i bez telefonskih linija” – sjeća se Kneževićeva.

Tog dana jedan drugi sarajevski novinar, Senad Hadžifejzović s bosanske TV, doživio je svoj najdramatičniji trenutak opsade. Vodio je večernji glavni dnevnik kad je, već pred kraj emisije – oko 20:20 sati – zazvonio telefon na njegovom stolu u studiju.

Za trenutak sam bio iznenađen: Šta bi to moglo biti da producent dozvoljava da mi telefon zvoní na stolu uživo dok program traje? Podigao sam

slušalicu a glas s druge strane je rekao: “Ovo je Alija Izetbegović, zovem iz Lukavice”. Bio je to glas bosanskog predsjednika, koji se tog dana vraćao s mirovnih razgovora u Lisabonu, i sada me zove iz kasarne Jugoslovenske armije u Lukavici. Šta bi on mogao raditi tamo? – pomislio sam ali sam, nastojeći da djelujem hladno i profesionalno, pitao: U kakvom ste tamo stanju? Izetbegović je izgledao zbunjen, pa sam ponovo pitao: Kakav je Vaš status tamo? “Ja mislim da smo kidnapovani!” – odgovorio je predsjednik. Bio je to kompletan šok: otmica predsjednika objavljena u direktnom obraćanju televiziji, poslije čega su slijedili sati pregovora direktno u TV programu između armijskih generala i članova Predsjedništva BiH.⁹

Te večeri, Hadžifejzović je ne samo održavao liniju i dijalog između tri strane – generala, Izetbegovića i Predsjedništva – nego je imao u studiju i jednog od članova Predsjedništva, Fikreta Abdića, koji je sjedio s njim čitav sat i po a da ništa nije rekao. Neki su kasnije tvrdili da je Abdić došao sa pripremljenim govorom u kojem bi se proglasio novim predsjednikom. Hadžifejzović, koji ni godinama kasnije nije znao da li je to bilo istina, nekoliko puta je rekao Izetbegoviću da je Abdić s njim u studiju, ali je Izetbegović tražio samo da ga poveže s drugim članom Predsjedništva – Ejupom Ganićem.

Samo jednom je pitao Abdića kakva je situacija u gradu, a ovaj je rekao “Svuda se puca” i to je nekako zvučalo kao srpska propagandistička linija tokom opsade kako, eto, svi pucaju na sve. U jednom trenutku, tokom kratkog muzičkog predaha, pitao sam Abdića: Zašto Vi ne kažete nešto? Odgovorio je: “Šta ja ima da govorim kad je ovo sve dogovoreno”. Insistirao sam: Kako to mislite dogovoreno? “Pa ovo je sve neki dogovor između Alije i Armije” – rekao je Abdić. Insistirao sam da to ponovi u programu, ali je on odbio. Rekao sam mu da ću ja ponoviti to što mi je on upravo rekao, ali on je odgovorio: “Onda ću ja reći da Vi lažete”. U tom trenutku, dok je predsjednik još bio talac u gradu pod vatrom, nisam imao kuda već da čovjeku koji je navodno htio da postane predsjednik kažem: “Onda, molim Vas, izvolite napustiti studio ako nemate šta reći”. Nikad nikome nisam pričao o tom razgovoru s Abdićem u studiju dok nisam pročitao prepis tog dijaloga, od riječi do riječi, u magazinu *Slobodna Bosna* godinu dana kasnije. Dakle, razgovor je sniman iako ja to nisam znao.

Iako su u tim ranim danima terora sarajevski Radio i TV, zajedno s *Oslobodjenjem*, održavali predratnu uređivačku praksu poštovanja za bosanske različitosti, među njima je bila jedna suštinska razlika: gotovo svi vodeći ljudi Televizije Sarajevo napustili su grad

dok su vodeći urednici i menadžeri *Oslobodjenja* i radija ostali u Sarajevu. Odlasci generalnog direktora RTV (Nede Miljanovića), direktora TV (Besima Cerića) i glavnog urednika TV (Nenada Pejića) ostavili su Predsjedništvu BiH – sada već pod dominacijom SDA – odriježene ruke da postavlja ljude po svom izboru na vodeće funkcije. Sarajevska TV, koja je preimenovana u TV Bosne i Hercegovine, ni u tim okolnostima nije se upuštala u širenje etničke mržnje i stereotipa i još je slijedila zvaničnu Platformu Predsjedništva koja je pozivala na očuvanje multietničke države ravnopravnih građana i naroda. Ali, postala je suviše bliska vladajućoj partiji dajući vladi pod dominacijom SDA nekritičku podršku. U ranim fazama rata, nakon što su vodeći menadžeri i urednici otišli a nove postavljao SDA, televizija se polako počela dijeliti po nacionalnim šavovima. Do ljeta 1992, brojni novinari i urednici srpske nacionalnosti napustili su grad, pridružujući se novouspostavljenoj Srpskoj RTV na Palama, planinskom naselju dvadesetak kilometara iznad Sarajeva. Pale su postajale “glavni grad” tada još samozvane “Republike Srpske”, udomljujući štab Radovana Karadžića i SDS-a iz kojeg je komandovano opsadom i granatiranjem Sarajeva. Paljanski TV Dnevnik, koji su vodili neki od bivših novinara RTV Sarajevo poput Riste Đoge, Ilije Guzine, Dragana Božanića i drugih, bio je ispunjen hvalospjevima za srpske “oslobodilačke snage” koje su okupirale široka područja Bosne, od gradova duž Drine do Bosanske krajine i Istočne Bosne, u kampanji terora i masovnih zločina neviđenih u Evropi od Drugog svjetskog rata. Ono što će se uskoro u zapadnim medijima nazivati “etničkim čišćenjem” – s koncentracionim logorima, masovnim pogubljenjima, silovanjima, pljačkom imovine i progonom stotina hiljada ljudi iz njihovih kuća – na paljanskoj TV je proslavljano kao “oslobađanje” i “odbrana srpskih ognjišta”. Posebno je urednik paljanske TV Risto Đogo ostao zapamćen po primitivnoj mržnji prema bosanskim Muslimanima. Oni koji su redovno gledali njegov dnevnik sjećaju ga se kako u glavnoj večernjoj informativnoj emisiji pokazuje nož i kaže: “A ovo je ono što imamo za naše bivše komšije balije (uvredljiv izraz za muslimane)”. On bi, takođe u emisiji, prao noge u lavoru izrugujući se ritualnom pranju nogu pred muslimansku molitvu. Jednom je izvještaj s nekog sastanka u

Ženevi kojem je prisustvovala članica bosanskog Predsjedništva Tatjana Ljuić-Mijatović popratio isječkom iz pornografskog filma sugerišući nemoralnost njene lojalnosti – kao Srпкиnje – prema bosanskoj državi. Nakon masakra nad civilima na sarajevskoj tržnici Markale u februaru 1994, završio je svoj izvještaj podižući tri prsta u znak “srpske pobjede”.

Đogo je definitivno bio po zlu vodeća medijska figura tog rata. On je bio jedini ko je nastojao da uvjeri Srbe kako prosipanje krvi drugih naroda može biti predmet šale, nešto čemu se čak treba radovati. Niko drugi to nije radio. On je prezirao smrt, predstavljajući je kao nešto pozitivno – rekao mi je sjećajući se paljanske TV Miljenko Jergović, bosanski pisac koji je tokom rata radio za *Nedjeljnu Dalmaciju* i *Feral tribune*.¹⁰

I godinama poslije rata, vodeći kolumnista *Oslobođenja* Gojko Berić pitao se zašto su Sarajlije – dok je još bilo struje u gradu – redovno gledale paljanski TV Dnevnik koji je emitovan neposredno nakon dnevnika bosanske TV u 20 sati.

Ljudi su čekali Đogin večernji dnevnik, kao u kakvom mazohističkom ritualu, očekujući da vide koliko nisko on još može ići. U početku, bilo je još neke nevjerice da bi rat – s ubijanjem ljudi u njihovim kućama, na ulicama i parkovima, sa Đogom i svim tim zlom – mogao trajati dugo. Ali kasnije je to postalo gotovo neka potreba da bi se vidjelo kakva to vrsta ljudi stoji iza tog terora. Ja mislim da je Đogina primitivna mržnja proizvodila jednu neplaniranu reakciju među Sarajlijama, prkos i superiornost nad zlom, i vjerujem da je na kraju na taj mračan način čak i doprinijela preživljavanju grada – rekao mi je Berić.¹¹

Kad je Đogo ubijen – njegovo tijelo je nađeno u vodi na brani hidroelektrane u Zvorniku 13. septembra 1994. nakon što je tajanstveno “nestao” vjerovatno kao žrtva nekih od heroja svog TV Dnevnika – Jergović je napisao esej u kojem je naveo neke od njegovih nezaboravnih “satanskih šala”.¹² U jednoj od njih, u zimu 1992-93, kad su se Sarajlije bukvalno smrzavale i gladovale, rekao je kako su oni među najsretnijim ljudima na svijetu: dok svako igra Loto i ništa ne dobija, svi oni imaju po sedam pogodaka (artiljerijskih – u njihove kuće). Nije se uzdržavao čak ni od rasističkih komentara. Ismijavajući užasavajuće vijesti o masovnim silovanjima Bošnjakinja u srpskim logorima, rekao je: “Te preobraćene Turkinje

tvrdi da ih mi silujemo a jedna od njih je baš rodila crnče u izbjegličkom centru". Kazujući tu "šalu", Đogo se pojavio namazan crnom bojom po licu. "On je bio prvi ko je otvoreno rekao Hrvatima i Muslimanima, s osmijehom na licu, da četnici ne žele da ih pokore već da ih istrijebe" – napisao je Jergović. Za većinu sarajevskih novinara i nije bilo naročito iznenađenje da su karakteri poput Đoge ili Guzine prešli na paljansku TV: oni su obojica pripadali ljudima koji se – kao, uostalom, ni srpski ratni vođa Radovan Karadžić – nikad nisu oslobodili nelagode od grada: oni su davno sišli u grad, školovali se i započeli profesionalne karijere u Sarajevu, ali nikad nisu prihvatili njegov kosmopolitski multikulturni duh. Guzina je odlazeći na Pale uživao u svojoj iznenadnoj superiornosti nad bivšim kolegama koji su ostali u gradu. Kad god bi nove granate potresle zgradu RTV BiH on bi ih nazvao i trijumfalno likovao: "Kako ste balije, tresu li vam se gaće?" Za mnoge je, međutim, bilo iznenađujuće i razočaravajuće da vide i ljude poput Dragana Božanića – momka odraslog u gradu, nekadašnjeg istaknutog atletičara, urednika spoljopolitičkih vijesti, koji govori i engleski – kako se javljaju kao urednici paljanske TV. Božanić je viđen kako prati trupe generala Ratka Mladića na njihovom "oslobodilačkom pohodu" po opljačkanim i zapaljenim bosanskim naseljima i kako mu arogantni general, onako pred kamerom, otvoreno priprječuje: "Ako ne izvještavate dobro, mogli bi završiti na frontu". Paljanska TV i nije trebala Mladićevu opomenu o "dobrom izvještavanju". U tome su oni uvijek išli i dalje nego što se očekivalo i dalje nego što se stvarno desilo. Posebno su se bili specijalizovali u izmišljanju naročito šokantnih priča o "teroru nad Srbima" u "muslimanskom Sarajevu". Jednom su izvijestili kako srpsku djecu bacaju lavovima u sarajevskom Zoološkom vrhu. Drugi put, javili su da je prethodne večeri "u teroru nad poznatim Srbima u Sarajevu" ubijen bivši fudbalski as, direktor Fudbalskog kluba Sarajevo Svetozar Vujović. Sljedećeg dana sarajevski mediji donijeli su fotografiju grupe uvaženih građana u posjeti Vujoviću među kojima je bio i zamjenik komandanta Armije BiH Stjepan Šiber. Kad je Vujović zaista umro od neizlječive bolesti nekoliko mjeseci kasnije, stotine Sarajlija svih nacionalnosti okupilo se – uprkos snajperskoj i artiljerijskoj vatri – u sali Holiday Inn hotela da odaju posljednju poštu svom uvaženom

sugrađaninu. Paljanska TV bila je uvijek brža i od samog Karađžićevog štaba u automatskom negiranju bilo kakve odgovornosti srpskih snaga za zločine počinjene u Sarajevu. Od prvog teškog masakra nad civilima, onog u redu za hljeb u Ulici Vase Miskina u kojem je ubijeno više od 20 i teško ranjeno i osakaćeno još desetine Sarajlija, Đogo i njegovi saradnici automatski bi tvrdili da to “Muslimani ubijaju vlastite sunarodnjake kako bi izazvali međunarodnu intervenciju”. Kao “dokaz” da se radi o režiranom zločinu naveli su činjenicu da se u trenutku eksplozije na licu mjesta odmah stvorila – navodno unaprijed pripremljena – ekipa TV BiH. Čovjek koji je u toj prilici uzeo mikrofon i za bosansku TV komentarisao scenu masovnog zločina, reditelj Benjamin Filipović, svjedočio je u dokumentarnom djelu “Opsada” Suade Kapić o tome kako je sam to doživio: trebalo je da se nađe s majkom u Miskinovoj, nekako baš u vrijeme i nedaleko od mjesta eksplozije, i čekajući je vidio je TV ekipu koja je išla prema zgradi “Svjetlosti” na neko unaprijed zakazano snimanje. Onda je došla ta strašna eksplozija i on je, pridružujući se toj ekipi, slijedeći s mikrofonom u ruci kameru između raskomadanih tijela, ljudi koji okrvavljeni i teško ranjeni dozivaju u pomoć, u svakom od njih sa najdubljom ljudskom strepnjom tražio i oči svoje majke koja je samo čudnom srećom zakasnila na sastanak sa njim. Jedna od čuvenih izmišljotina paljanske TV, koja je izazvala i međunarodno reagovanje, zabilježena je u aprilu 1995. godine kad je geler granate ispaljene sa srpskih položaja ubio 17-godišnju Sarajku Maju Đokić u samom centru grada. Dva dana nakon njene smrti, 11. aprila, paljanska TV prikazala je njeno tijelo u gradskoj mrtvačnici tvrdeći da ona “nije žrtva srpskog granatiranja, kako tvrde muslimanski mediji, već žrtva Izetbegovićevih sljedbenika: u petak uveče oni su je silovali, ubili je i bacili njeno tijelo na trg pred stadionom. Muslimani su uhvatili nesretnu djevojčicu dok je pokušavala da pobjegne u srpski dio Sarajeva” – izvijestila je paljanska TV. Ali, ovog puta manipulacija sa smrću još jednog sarajevskog djeteta smjesta je raskrinkana. Bio je jedan svjedok tog zločina, sasvim slučajno Srbin – Aleksandar Lučić – koji je prodavao cvijeće na Titovoj ulici nedaleko zgrade bosanskog Predsjedništva kad je čuo Sarajlijama već dobro poznati zvuk granate koja samo što nije eksplodirala i vidio njen bljesak. Vidio je

djevojku kako pada. Potrčao je da joj pomogne, odvezao je svojim kolima do koševske bolnice, ali ona je već bila mrtva. Maja Đokić ubijena je na povratku kući s treninga odbojkašica. Dopisnik *The New York Timesa*, izvještavajući o tragediji citirao je njenog oca, Branka Đokića, kako kaže: “Bilo je možda 10.000 ubijenih u Sarajevu, od kojih su možda 1.700 djeca. Tako ne možemo misliti da je Majina smrt nešto posebno. Ali naravno ona je bila naša Maja i mi mislimo da je to posebno”. Đokić je izjavio kako je bio ljut gledajući kako sljedećeg jutra deset vojnika Ujedinjenih nacija ispituje krater na mjestu gdje je njegova kći ubijena. “Suština je”, rekao je on reporteru, “da Ujedinjene nacije nisu ništa učinile da ovo spriječe”.¹³

Mladen Vuksanović, nagrađivani autor dokumentarnih emisija bosanske TV prije rata, obezbijedio je rijedak dokumentarni pogled izbliza na funkcionisanje srpskog propagandističkog štaba na Palama. Rođen u tom naselju i živeći tamo od 1984, on je proveo prvih 110 dana rata izolovan na Palama, odbijajući da se pridruži nacionalističkoj srpskoj TV. On je kasnije uspio da izbjegne s porodicom s Pala u Hrvatsku odnoseći sa sobom svoje dnevničke zabilješke koje su poslije objavljene kao knjiga. Vuksanović je bilježio, dan za danom, pritisak svojih bivših kolega koji su napustili TV Sarajevo i kojima je SDS obezbijedio smještaj i ishranu u paljanskim planinskim hotelima kako bi formirali “srpski informativni televizijski centar”. Žena novinarka, “V.T.”, sada bliska s doktorom-političarem, koji je najprije bio vatreni komunista, pa vatreni reformista, a sada vatreni srpski nacionalista, nazvala ga je iz hotela Bistrica na Jahorini, ne pitajući ga “hoće li” nego “kad će” im se pridružiti. Nakon što je pokušao da nađe neke izgovore, na kraju joj je rekao: “Ja nisam nacionalni već profesionalni novinar”. On zatim opisuje kasne noćne posjete bivšeg sarajevskog TV reditelja, “M.T.”, koji je u gradu uživao svu slobodu ali sada je tvrdio kako je bio “ugrožen i onemogućen” u svom radu. M.T. je uživao izdašnu naknadu za svoje propagandističke usluge. “Ja ne pijem ništa, on pije konjak. Sa svakom novom čašom sve je ljući na mene i na ‘Turke’ koje treba istrijebiti. Vadi pištolj iza opasača i prijeti mi što nisam prihvatio da radim s njima”, piše Vuksanović o jednom od susreta u kojim ga M.T. optužuje da je “izdajnik”. U utorak, 14.

aprila 1992, Vuksanović bilježi: “Slušam svoje bivše kolege kako pozivaju ‘svoj narod’ preko srpskog radija na konačni obračun s ‘islamskim fundamentalistima’. Još samo prošle godine pozivali su ‘svoje komuniste’ na konačan obračun s nacionalistima”. Drugog maja 1992. zapisao je: “Srpski radio upravo objavljuje kako ‘nijedna granata nije ispaljena s Lapišnice (kod Pala) na Sarajevo’. Dok to slušam, čujem grmljavinu topova s Lapišnice. Ti ljudi su sama suština laži, njihova suština je laž”. Na dan masakra u redu za hljeb u Miskinovoj, 27. maja 1992, Vuksanović zapisuje: “Na srpskoj TV na Palama, moja bivša kolegica Rada Đokić kaže da su to učinili Muslimani, ‘zelene beretke’, da šokiraju svijet. Oni nisu novinari, oni su profesionalne ubice”.¹⁴ Vuksanović je napustio Pale 12. jula 1992. Nastanio se kao izbjeglica na otoku Cresu u Hrvatskoj, radeći i kao noćni čuvar, samo da ne služi nacionalističkoj propagandi. Umro je od srčanog udara u izbjeglištvu u Hrvatskoj 24. oktobra 1999. u 57. godini.

Izvjestavanje o ratu u njihovom vlastitom gradu i zemlji suočilo je bosanske novinare s najdramatičnijim ličnim i profesionalnim izazovom. Na ličnom planu – bilo da ste sarajevski Musliman, Srbin, Hrvat ili Jevrej, bili ste izloženi istom teroru: zgrada u kojoj živite i cijelo susjedstvo na meti su srpske artiljerije oko grada; vašim najbližima uskraćene su najosnovnije dnevne potrebe, hljeb i mlijeko, čak i voda i struja, a ipak vi ne možete za sve to okrivljavati jednostavno “Srbe” jer su i vaši prijatelji i komšije srpske nacionalnosti izloženi istoj prijetnji i strahovima (pogotovu ako ste – kao i svi u gradu – čuli snimljenu radio-poruku generala Mladića njegovim artiljercima: “Tuci Velušiće, jer tamo nema srpskog življa mnogo” – dakle, ubijaj i njih, samo ne previše). Na profesionalnom planu – hoćete da svjedočite o najtežim vremenima svog grada, da vaš list i dalje izlazi, iako je zgrada redakcije pod neprestanom snajperskom i artiljerijskom vatrom, ruši se i gori, i iako nema ni novinskog papira, ni vode ili struje, čak ni telefonskih/fax linija da komunicirate ni kioska za prodaju lista. Na redakcijskom sastanku, sazvanom na brzinu nakon što su u aprilu 1992. ispaljeni prvi hici na tada još elegantnu, plavičasto-bijelu, stakleno-aluminijsku zgradu *Oslobodjenja*, rekao sam kolegama da smo u krugu mojih najužih saradnika odlučili da će list nastaviti da izlazi “sve dok Sarajevo postoji” (To je

NOVINE IZ ATOMSKOG SKLONIŠTA: Nakon što je vatrom iz susjednih Nedžarića potpuno uništena poslovna zgrada *Oslobođenja*, redakcija je nastavila da svakodnevno proizvodi list iz atomskog skloništa na prvoj liniji odbrane Sarajeva ne propuštajući nijedan broj tokom tri i po godine opsade. Na slici je dežurni tim *Oslobođenja* na djelu u ljeto 1992: Slavko Šantić, Branko Tomić, Boro Simić i tehnički urednik Amira Šehić. (Foto: Oslobođenje)

moj američki izdavač izabrao i za naslov moje meoarske knjige objavljenje u februaru 1997.)¹⁵ Naveo sam najmanje tri dobra razloga što mi jednostavno i ne možemo drugačije nego da nastavimo štampati list. Jedan je bio naša odgovornost prema tradiciji *Oslobođenja*: nismo mogli zaustaviti list koji je nastao u antifašističkoj borbi u Drugom svjetskom ratu sad kad smo suočeni s novom sličnom ideologijom “etničke čistote”. Bila je tu, zatim, odgovornost prema našoj profesiji: ako su stotine stranih novinara mogle dolaziti u opkoljeno Sarajevo da izvještavaju o onom što su oni zvali rat, iako su za pravi rat obično potrebne bar dvije vojske koje ratuju jedna protiv druge a mi smo tada bili izloženi samo teroru, kako bismo mi – čiji su grad, zemlja, najdraži ... pod prijetnjom – mogli odbaciti bar tu ulogu svjedoka o svome vremenu. I, najzad, bila je tu odgovornost prema našim čitaocima: *Oslobođenje* je upravo u

predratnim godinama steklo novo uvažavanje u javnosti za svoj doprinos afirmaciji pluralizma i borbi protiv nacionalizma i nismo mogli ostaviti čitaoce u najgorim danima njihovih života. To je – ta veza s čitaocem – i bila izvor energije da se istrajava uprkos svemu. To se naročito pokazalo 20. juna 1992: te večeri zgrada *Oslobođenja* je dugo gađana zapaljivom municijom sa srpskih položaja u Nedžarićima, udaljenih jedva 200 metara, i najzad je buknuła u plamenu. Kako je Sarajevo tada još imalo struje, ljudi su mogli gledati dugo u noć kako gori šest spratova na jednoj i četiri sprata na drugoj strani našeg desetospratnog poslovnog tornja. Niko nije očekivao da bi se iz te vatre idućeg jutra ponovo mogle pojaviti novine. Ali, dok su vatrogasci uz pomoć novinara razvlačili crijeva s vodom i pokušavali da ugase vatru – i dok su srpski snajperisti i dalje pucali u njihove siluete u požaru ubivši jednoga od njih (Avdiju Akšamiju) – dežurni tim *Oslobođenja* sa urednikom Fetom Ramovićem je u atomskom skloništu pripremao novi broj lista. Vatra je zaustavljena u 6 sati ujutru a samo pet minuta kasnije krenula je rotacija s novinama na čijoj je prvoj strani bila vijest sa fotografijom o požaru i porukom: *Oslobođenje* ide dalje. Pojava lista na ulicama tog jutra bila je izvor radosti i čak nade za Sarajlije. A mi smo svaki dan savladivali nove prepreke: kako nije bilo moguće dovesti novinski papir u opkoljeni grad, smanjili smo tiraž, broj strana i veličinu lista, štampajući u najgorim danima samo 3.500 primjeraka. Bez telefonskih linija, instalirali smo radio-prijemnik i primali izvještaje posredstvom mreže predanih radio-amatera. Bez struje, morali smo pronaći 100 litara nafte dnevno kako bi uključivali generator samo četiri sata – dovoljno da se otkuca i odštampa list smanjenog formata – a sve ostalo vrijeme radilo se u atomskom skloništu u polutami pod svijećama. Bez vozača da razvezu i kioska da prodaju novine, sami novinari su preuzeli rizik da razvoze list po gradu do kolega koji su ga onda prodavali na ulici u svojim susjedstvima bivajući nekoliko sati kolporteri a ostatak dana reporteri. U toj borbi za održavanje lista u životu na bukvalno prvoj liniji fronta, u okolnostima pod kojima nikad u istoriji – pune tri i po godine – nije izlazio nijedan list, neki od mojih kolega su i ubijeni. Kjašif Smajlović, dopisnik *Oslobođenja* u Zvorniku, bio je prvi novinar ubijen u bosanskom ratu. Kad su srpske paravojne snage ušle u grad 8. aprila 1992, našli

UBIJENI NA ZADATKU: Dopisnik *Oslobođenja* u Zvorniku Kjašif Smajlović bio je prvi novinar ubijen u ratu u Bosni i Hercegovini prilikom ulaska paravojskih snaga iz Srbije u njegov grad u aprilu 1992. Tog ljeta, snimajući Sarajlije u redu za vodu, ubijen i fotoreporter *Oslobođenja* Salko Hondo.

su ga u dopisništvu *Oslobodjenja* u prizemlju višespratnice pored puta Beograd-Sarajevo, kako na staroj “biser” mašini piše izvještaj o padu svoga grada, i ubili su ga. Jedna žena, koja je o tome obavijestila Smajlovićevu suprugu i sina koji su izbjegli iz grada dan prije njegovog pada, rekla je: “Izvukli su njegovo tijelo iz kancelarije vukući ga za noge”. U julu te godine, veteran-fotoreporter *Oslobodjenja* Salko Hondo pošao je da snimi Sarajlije u redu za vodu u naselju Ciglane. Kao i sa mnogim takvim redovima – za vodu, hljeb, humanitarnu pomoć – gomila ljudi aktivirala je ubilački nagon nekog srpskog artiljerca. Među žrtvama je ovog puta bio i fotoreporter a list je sljedećeg dana uz vijest o njegovoj smrti donio i njegovu posljednju fotografiju: Sarajlija u redu za vodu. Računovođa *Oslobodjenja*, Zuhra Bešić, ubijena je u martu 1993. snajperskim hicem u autobusu kojim su radnici *Oslobodjenja* prevoženi s posla u grad. Brojni drugi novinari i saradnici *Oslobodjenja* su ranjeni na zadatku a neki su i ubijeni u svojim stanovima ili na ulici. U proljeće 1992, jedan od urednika u *Oslobodjenju* Mehmed Husić – koji je danima izvještavao i svoj list i bosanski radio o stanju u potpuno izolovanom sarajevskom naselju Dobrinja – doživio je svoj bliski susret sa smrtnom opasnošću. Njegov tadašnji stan u Ulici Milentija Popovića 8 čak i u poratnoj Bosni ostao je na samoj entitetskoj liniji razdvajanja: ulaz u stan u Republici Srpskoj a balkon u federaciji. Tog samrtnog proljeća, prvo je nekoliko dana s prozora mogao gledati cijev srpskog tenka usmjerenu na naselje, zatim su srpske snage njemu i susjedima snajperskom vatrom davale do znanja kako su na njihovom domašaju, a onda su 18. juna ušli u naselje, počeli lupati na ulazna vrata te male zgrade sa šest stanova i bacili bombu u stubište prije nego što su došli i na Husićeva vrata i zajedno sa njegovom ženom Hanom, 13-godišnjom kćerkom Melikom i 7-godišnjim sinom Omarom odveli ga u zarobljeništvo u zatvoru na obližnjoj Kuli. Tada su “kolege” s paljanske TV došle i da ga intervjuišu dok su njegova žena i djeca još bili u rukama njihovih junaka. Husić je zajedno s porodicom kasnije tog ljeta oslobođen u razmjeni za zarobljene srpske vojnike.

Bolujući svaku tragediju svojih kolega, i znajući da svako od nas ima strašnu priliku da se i sam nađe u sarajevskim statistikama smrti, nastavili smo da štampamo list ne propuštajući nijedan dan u

troipogodišnjoj opsadi. Što je još značajnije, *Oslobodenje* je istrajavalo i u svojoj tradiciji poštovanja za građane bez obzira na njihovu nacionalnost ili vjeru. Iako neke od sarajevskih ratnih priča, kao što su zločini počinjeni od strane odmetnutih jedinica i komandanata bosanske armije na brdskim položajima izvan grada nisu pravovremeno osvijetljene u novinama – o njima se više saznavalo tek kad se Armija sama obračunala s nekim od najodgovornijih za te zločine potkraj 1993. godine – trudili smo se da izvijestimo o pojedinačnim zločinima koliko god smo mogli saznati o njima. Prvoga ljeta opsade, opširno smo zabilježili ubistvo petočlane porodice Ristović i “nestanak” istaknutog člana SDS-a, dra Milutina Najdanovića, koji je odveden od kuće i ubijen. Tog ljeta i Gojko Berić i ja pisali smo uvodnike protiv rutinskih pretresa stanova čija su meta najčešće bili sarajevski Srbi neopravdano osumnjičeni za petokolonaštvo, “davanje signala neprijatelju” ili nezakonito posjedovanje oružja. “Moj komentar na prvoj strani bio je jedna od prvih reakcija protiv nekih od navodnih ‘heroja odbrane grada’ koji su uzeli zakon u ruke, pustošeći sve što je još ostalo u pokradenim sarajevskim prodavnicama i usput terorisujući pa i ubijajući nedužne ljude. Tek dan kasnije osjetio sam strah od tog vlastitog komentara. Svaki od tih ‘heroja’ mogao je poslati nekoga da me jednostavno odvede ili ubije. Ja to nisam pisao iz neke hrabrosti, već kao izraz svog građanskog protesta, ili možda naivnosti” – ispričao mi je Berić. Gordana Knežević, koja me je zamjenjivala kao urednik dok sam se liječio od teške ratne povrede, višestrukog preloma noge u automobilskom sudaru u jednoj od svakodnevnih vožnji sa 160 km na sat kroz sarajevske raskrsnice pokrivene snajperskom vatrom, kaže kako u tom našem poslu jeste postojala i doza samocenzure. Osvrćući se na kritiku nekog od analitičara ratnih medija, “koji je u Sarajevu proveo samo nekoliko dana”, o tome kako nismo dovoljno pisali o prisilnom odvođenju ljudi sa sarajevskih ulica na kopanje rovova na linijama odbrane grada, ona kaže: “Taj analitičar navodi neobjavlivanje teksta o tome kako je jedan od samovoljnih komandanata, Mušan Topalović-Caco, odvodio ljude na kopanje rovova kao dokaz da *Oslobodenje* ‘nije bilo sasvim nezavisno’. To je tačno i ja sam odlučila da ne objavim taj tekst jer su se naše iznajmljene prostorije, za rad izvještača iz grada, nalazile u Starom Gradu, pod Cacinom

direktnom kontrolom, i njegovi vojnici – koji su tada vodili otvoreni obračun s policijom – mogli su tog dana s oružjem upasti u redakciju i sve nas odvesti na kopanje rovova ako ne i učiniti nešto mnogo gore. Naravno da nismo bili sasvim nezavisni od okolnosti terora i opsade”. Drugi problem u izvještavanju o bezakonju u gradu bio je to što je bilo krajnje teško naći nekoga ko bi vam govorio za novine o vlastitim iskustvima u rukama naoružanih i ne uvijek kontrolisanih “branilaca grada”. U jednoj prilici, dobro poznati sarajevski glumac rekao je reporteru *Oslobođenje* kako su ga Cacini ljudi odveli da kopa rovove, ali kad je to objavljeno došao je u redakciju i tražio da objavimo kako nam nikad tako nešto nije rekao. Na kraju smo štampali “objašnjenje” u kojem smo rekli da je on zahtijevao da napišemo da nam to nije rekao. (Caco je ubijen a brojni drugi pripadnici njegove jedinice uhapšeni u koordiniranoj akciji bosanske armije i policije 26. oktobra 1993. sračunatoj na obustavljanje “kampanje ubistava, pljačke i silovanja”. Tek tada se saznalo da su desetine ljudi – većinom Srba – odvođeni u ilegalne zatvore dviju brdskih brigada i neki od njih i likvidirani od pripadnika tih brigada na periferiji Sarajeva.) *Oslobođenje* nije bilo jedini list koji je izlazio u ratnom Sarajevu, ali bilo je jedini koji je štampan svakog dana opsade. Drugi sarajevski dnevnik – *Večernje novine* – nastojao je da se održi, suočen sa svim preprekama s kojima i *Oslobođenje*. Kad su ostali bez papira, *Oslobođenje* je, iako je i samo bilo prisiljeno da drastično smanji broj strana, priskočilo u pomoć dajući jednu od svojih osam stranica “večernjaku”: oni su na njoj pod zaglavljem svog lista štampali ono što su smatrali najvažnijim.

Magazin *Dani* prvi put je štampan u jesen 1992, pod naslovom *BH Dani*. Taj list je takođe izlazio pod nazivom *BH Ratni dani* i konačno samo kao *Dani*. Ovaj magazin – koji je tokom rata izlazio povremeno, zavisno od dostupnosti novinskog papira – izdvojio se po kritičkom, temeljitom pokrivanju najosjetljivijih tema zemlje u ratu i grada pod opsadom, uključujući kritiku bosanskih vlasti i komandanata Armije. Predvođeni izdavačem i urednikom Senadom Pećaninom, *Dani* su okupili neke od najboljih bosanskih autora – uključujući Ivana Lovrenovića, Miljenka Jergovića, Aleksandra Hemona, Semezdina Mehmedinovića, Ozrena Kebu i kasnije Milu Stojića – kao i neke od talentovanih mlađih saradnika: Vildanu

Selimbegović, Karima Zimovića i Mladena Sančanina. Zaimović, koji je imao samo 24 godine i bio jedan od najtalentovanijih crtača stripa u bivšoj Jugoslaviji – objavljujući od svoje 14. godine – ubijen je u granatiranju grada u avgustu 1995. *Dani* su, sa izvanrednim autorskim tekstovima i bez bojazni da uđu i u teme koje su ponekad bile suviše kontroverzne ili vruće za tradicionalno vodeće medije, stekli reputaciju “najnezavisnijeg medija u cijeloj Bosni”.¹⁶ Sljedeća najuticajnija publikacija tokom rata bio je magazin *Slobodna Bosna* koji je, neko vrijeme tokom opsade Sarajeva, izlazio na slobodnoj teritoriji u širem području Zenice i uspijevaio da pronese dio tiraža u Sarajevo. Njegov urednik, Senad Avdić, stekao je reputaciju po neustrašivoj kritici bošnjačkih vlasti a njegov često neimenovani “istraživački tim” takmičio se s *Danima* u nastojanju da osvijetli najkontroverznije bosanske teme. Sarajevska medijska scena, čak i u najgorim danima opsade, bila je obogaćena i brojnim nezavisnim elektronskim medijima. TV Studio 99 zapažen je po dugim otvorenim večernjim intervjuima svog urednika Adila Kulenovića s istaknutim bosanskim i gostujućim ličnostima uključujući i one koji kritikuju vlast. Radio Zid, koji je osnovao univerzitetski profesor Zdravko Grebo, nudio je kombinaciju najbolje muzike, međunarodnih vijesti i vlastitog programa – direktnih kontakata sa slušaocima – koji su slobodno izražavali svoju ljutnju i frustracije i zbog opsade i zbog nesposobnosti gradskih vlasti. U drugim krajevima Bosne i Hercegovine izlazili su brojni regionalni listovi i oglašavale se lokalne i regionalne radio i TV stanice.

Na samom početku opsade Sarajeva, u proljeće 1992, jedna televizijska priča dirnula je gledateljstvo svojom ljudskošću. Visok, snažan i naizgled nezgrapnan čovjek stajao je u redu za hljeb a tu pored njega bila je njegova nježna dvogodišnja-trogodišnja djevojčica. Iznenada, svima već poznat zvižduk snajperskog hica, i jauk uplakanog djeteta: “Babo, ranjena sam”. Trenutak kasnije, dok su ljekari previjali – srećom ne najtežu – ranu male Sanide, reporter TV Sarajevo pitao je uzbuđenog oca Rifeta Bajrovića: Šta biste uradili onome ko je pucao na Vaše dijete? “Da mi je popiti kafu sa njim, da ga pitam zašto mi to uradi” – izgovorio je čovjek rečenicu koja će se dugo pamtititi kao simbol grada koji pati u dostojanstvu. Ta priča simbolična je i na drugi način. Godinu dana kasnije, televizija je

pozvala čovjeka u studio, i on je još bio ista ona osoba spremna na praštanje. TV reporter je insistirao: Ko je bio taj ko je pucao na dijete? “Ne znam” – rekao je čovjek. Vaše komšije? – sugerisao je reporter. “Možda komšije” – najzad je prihvatio čovjek. Srpski novinar u Sarajevu, koji je podržavao borbu svoga grada i svoje zemlje za opstanak, naglašava upravo tu epizodu – to insistiranje da se komšije proglase odgovornim za pucanje, ubijanje i silovanje – kao početak suptilne razgradnje onoga što je još preostalo od etničke tolerancije u gradu pod opsadom. Iako niko od mnogih s kojima sam razgovarao nije mogao naći primjere sistematskog poticanja na mržnju na sarajevskoj TV na način kako je to redovno činila paljanska TV tokom rata, brojni su oni koji smatraju da su bliske veze sarajevske TV s bošnjačkom vladajućom partijom tog vremena (SDA) učinile da ona postepeno postaje manje osjetljiva za osjećanja nemuslimana. Što se više Izetbegovićeva partija udaljavala od zvanične ratne Platforme bosanskog Predsjedništva, usvojene u ljeto 1992, o jedinstvenoj, multietničkoj i sveuključujućoj Bosni, i televizija se sve manje osjećala obaveznom da pokazuje različitost pogleda, postajući zagovornik vladajuće bošnjačke politike. Kombinovano s nacionalističkim pritiskom na novinare da se pridruže medijima “svog naroda”, koji su odveli dvadesetak novinara-Srba u srpske i desetak novinara-Hrvata u hrvatske propagandističke medije, tradicionalno uravnoteženi sastav redakcija radija i televizije BiH počeo se narušavati. U početku, još poštujuću platformu o multietničkoj državi, bosansko Predsjedništvo imenovalo je etnički mješovit upravni odbor kojim je predsjedavao Mehmed Agović a među članovima su bili i novinari Ivica Puljić, Kosta Jovanović, Vlado Bilić, Boro Kontić i drugi. Taj odbor je za glavnog urednika imenovao Nedima Lončarevića. Krajem decembra, Agović i Lončarević su zamijenjeni dvojicom koji su bili bliskiji vladajućim partijama: Mufid Memija, nekadašnji urednik vijesti iz svijeta i kasnije savjetnik predsjednika Izetbegovića, imenovan je za direktora a Zdenko Vranješ, bivši novinar Radio Sarajeva, za glavnog urednika (Vranješ se kasnije pridružio nacionalističkim medijima hrvatske samozvane Herceg-Bosne). Tih dana, na novogodišnjem koktelu u sarajevskom Holiday Innu, pitali su me zašto nisam poveo kampanju u *Oslobođenju* protiv odluke Predsjedništva o smjeni jedne vodeće garniture

RTV BiH drugom. “Zato što je i prva grupa prihvatajući svoje imenovanje dala Predsjedništvu legitimitet u odlučivanju ko će biti urednici i direktori RTV. Jednom kad im date tu moć, ne možete prigovarati kad vas smijene” – rekao sam. (To me podsjetilo na epizodu iz borbe protiv nastojanja nacionalističkih stranaka da imenuju svoje urednike i direktore u bosanskim medijima 1991. godine. Tada mi je glavni predstavnik SDA u tom pokušaju pokoravanja medija, Muhamed Čengiđ, rekao: Pa što se Vi, gospodine Kurspahiću, bunite protiv toga – koga bismo drugog mi postavili za glavnog urednika nego Vas? “E, mi se uopšte ne razumijemo – vi ne samo da me ne možete smijeniti, nego me ne možete ni postaviti, ja neću Vaš mandat”, rekao sam.) Sa svakom novom rundom personalnih promjena na vrhu, nivo kompetentnosti bosanske TV je opadao. Vladajuća partija sve više se miješala u vođenje programa. U jednom intervjuu, Ivica Puljić – član prvog upravnog odbora koji je kasnije otišao u Sjedinjene Države i zaposlio se u Washingtonu najprije u bosanskoj a zatim u hrvatskoj redakciji Glasa Amerike – ukazao je na jedan oblik miješanja. Ispričao je kako su urednici TV ponekad saznavali da je neko od njihovih novinara otputovao da izvještava o nekoj od mnogih rundi mirovnih pregovora – u Ženevi, Lisabonu ili Londonu – tek gledajući snimak o odlasku delegacije sa sarajevskog aerodroma. Tamo bi vidjeli i svog novinara kojeg su političari izabrali da putuje s njima kako se ukrcava u avion. “Mi nismo mogli znati kako se on našao tamo i niko u redakciji nije znao da on putuje. Što je još gore, tako izabrani novinar nije imao pojma kako da pošalje dobar izvještaj” – rekao je Puljić (“Milion ljudi gleda televiziju u podrumima”, *Slobodna Dalmacija*, 15. marta 1993.) Preostalim profesionalcima ipak valja odati priznanje što je TV BiH uspjela da održava dnevni program svih dana opsade. Iako je, s gubitkom devet od ukupno 11 predajnika, njihov signal jedva dosezao izvan opkoljenog glavnog grada, a bilo je nemoguće i dobiti bilo kakve snimke iz područja pod srpskom ili hrvatskom kontrolom a to je značilo i do 70 posto bosanske teritorije, već i pokrivanje prvih linija odbrane Sarajeva i života u opsjednutom gradu tražilo je nadljudski napor i žrtve. Obavljajući taj zadatak, 52 radnika TV BiH su ubijeni – neki od njih na zadatku, neki nakon što su regrutovani u vojsku, a neki kao civili u gradu – a mnogo više ih

je ranjeno. Program je obično bio skraćen na ne više od dva sata dnevne proizvodnje, sa još 10 sati pokrivenih arhivskim materijalom. Masovni egzodus osoblja – otišlo je oko 1.800 od oko 2.300 zaposlenih prije rata – morao se odraziti na kvalitet programa. Senad Hadžifejzović, koji je bio i posljednji glavni urednik TV BiH, rekao mi je:

Pretraživao sam vlastitu dokumentaciju i utvrdio da se od 1990. godine, kad sam prvi put vodio večernji TV Dnevnik, čak 90 ljudi izmijenilo u toj glavnoj ulozi u jednoj TV redakciji. Možete li zamisliti: 90 ljudi u samo jednoj deceniji u ulozi voditelja glavnih vijesti na nacionalnoj TV? Nezavisno od teških okolnosti, to je bila naša velika greška. Neki od mladih ljudi su sa iskustvom izrastali u dobre novinare, ali vi ne možete promovisati nekoga bez osnovnog iskustva u novinarstvu na najzahtjevniju funkciju na televiziji. Ponekad je bilo žalosno gledati vlastitog reportera koji je fasciniran već i samom činjenicom da se našao na nekom uzbudljivom zadatku. Oni vam govore: “Dobro večer, evo nas u Hagu” (u Međunarodnom tribunalu za ratne zločine) ili “Javljamo vam se iz Peći (na Kosovu)”, i oni su sretni već i da pokažu da su oni tamo i ponekad propuste da vam kažu – šta se tamo događa.¹⁷

Jesu li se vlasti, odnosno SDA, miješale u vaš rad? “Miješali su se sve vrijeme – prije, tokom i nakon rata. I igrali su na našu ključnu slabost: ličnosti, nedorasle novinare, koji jednostavno vole da budu blizu vlastima. Miješali su se preko takvih ličnosti koje su dobrovoljno pristajale da budu ‘krtice’ koje špijuniraju vlastitu organizaciju” – kaže Hadžifejzović. U početku opsade, izvještavanje TV Sarajevo o ratu bilo je dopunjeno izvještavanjem Jutela, koji je bio smješten u istoj zgradi. Goran Milić, glavni urednik Jutela, sjeća se tih prvih dana opsade kao najčistijeg primjera “borbe dobra i zla”.

U to vrijeme, to je još bila borba da se spasi kosmopolitski grad od barske opsade. Ali Jutel je bio sve više marginaliziran. Bilo je nekog smisla da proizvodimo svoj vlastiti večernji dnevnik sve dok je TV Sarajevo koristila prvi a mi drugi kanal. Ali sada, s opsadom, trebalo je da koristimo praktično iste snimke na istom kanalu iste večeri. Sve se svelo na izvještavanje za Sarajlije o tome što se događa u njihovom susjedstvu a oni su to znali bolje od nas. U jednoj prilici, naša žurba da nekritički prenese-mo vijest kako smo je primili iz sarajevskog Centra službi bezbjednosti o tome kako je bosanska armija oslobodila Ilidžu – koju su držale Karadžićeve snage – imala je čak i tragične posljedice. Ljudi su požurili na

lidžu da proslave objavljenu pobjedu, ali izvještaj nije bio istinit i srpske snage su pucale na njih i ubile dvije osobe. Tada shvatite da je jedna stvar izvještavati iz dalekih ratnih zona, na primjer – o ratu u Vijetnamu iz komfornog vašingtonskog studija, a sasvim druga izvještavati o ratu koji se odvija u vašoj vlastitoj ulici ili čak pod vašim prozorom.¹⁸

Milić je odlučio da ponudi sve Jutelove izvještaje TV Sarajevo i, uskoro zatim, televizija koja je počela s velikim nadama kao sjevugoslovenska mreža ugašena je kao što je i sama Jugoslavija nestajala u smrtnom raspadu. Dok su bosanske srpske i hrvatske nacionalističke partije otcjepljivale svoje “etnički očišćene” teritorije, inspirisane-naoružavane-podržavane iz Srbije i Hrvatske, bosanski Muslimani – koji su tokom rata prihvatili istorijsko ime Bošnjaci kako bi naglasili razliku između svog etničkog i religijskog identiteta – postepeno su razvijali vlastitu verziju ultranacionalizma. Taj trend je bio snažno potaknut i samim mirovnim inicijativama raznih evropskih posrednika. Od početka, Evropljani su nastojali da riješe bosansku krizu po tradicionalnom kolonijalnom pravilu: podijeli i vladaj. Svi njihovi predlozi bili su zasnovani na podjeli zemlje koja je kako god da gledate bila nedjeljiva: Muslimani, Srbi i Hrvati živjeli su zajedno ne samo u istim gradovima, već i u istim ulicama i stambenim zgradama, pohađali iste škole i radili u istim firmama. Kad je prvi posrednik iz Evropske zajednice, portugalski diplomata Jose Cutileiro, napravio svoj predlog za Bosnu podijeljenu u tri etnička kantona u martu 1992. godine, nije bilo nijednog većeg grada u zemlji koji bi se mogao smatrati isključivo muslimanskim, srpskim ili hrvatskim. Predlog je ipak dao srpskim ultranacionalistima izgovor za “etničko čišćenje” teritorija za koje su odlučili da će pripadati Srbima. Sljedeća kolekcija etničkih mapa, koju su u januaru 1993. iznijeli kao svoj mirovni predlog britanski lord David Owen i bivši američki državni sekretar Cyrus Vance, dijelila je Bosnu u deset etničkih kantona i potakla je hrvatske nacionaliste da u proljeće te godine počnu sa “čišćenjem” područja za hrvatsku paradržavu u Hercegovini i centralnoj Bosni. Do ljeta 1993, kad su Owen i Norvežani Thorwald Stoltenberg već predlagali Bosnu kao konfederaciju tri etničke države, bošnjačko političko vodstvo već se uveliko odreklo – na djelu ako ne i riječju – bilo kakve pomisli na očuvanje multietničke Bosne. Stiješnjeni na jedva četvrtini bosanske

teritorije, na koridoru Sarajevo-Zenica-Tuzla i u opkoljenim “zaštićenim zonama” između velikih dijelova zemlje okupirane srpskim i hrvatskim snagama, bošnjački nacionalisti u tvrđem jezgru SDA počeli su da kreiraju nekakvu vlastitu muslimansku mini-državicu čije su perspektive najbolje odražavali grafiti ispisivani tog ljeta po izranjavanim fasadama opkoljenog Sarajeva: “Potpiši Alija, makar bila avlija”. To je bio politički kontekst u kojem su i svi oni koji su još podržavali tradiciju i kulturu tolerancije u multietničkoj Bosni – u državnim institucijama, u bosanskoj Armiji, u medijima i širem civilnom društvu – počeli gubiti bilo kakvo realno uporište i čak i nadu u svoju viziju. Sjećam se raspoloženja, u to ljeto 1993, među mojim kolegama Srbima i Hrvatima u *Oslobođenju*. Bili su zabrinuti za budućnost svog multietničkog lista u nacionalno podijeljenoj zemlji. Tada smo održali seriju redakcijskih sastanaka, raspravljajući tu dilemu i zaključujući na kraju – što smo i objavili u listu kao obećanje svojim čitaocima – da, bez obzira na realnosti podjele koje nam se nameću, postoje neke vrijednosti i principi za koje se vrijedi boriti do kraja.

Od tada, međutim, glas tolerancije nije bio potreban ni uvažavan ni u kakvim mirovnim pregovorima ni predlozima koji su vodili de facto podjeli zemlje. Srbi i Hrvati, koji su branili Bosnu i njeno pravo na postojanje, sve više su potiskivani u stranu u svim oblastima života na područjima pod kontrolom bosanskih SDA vlasti. Bosanska Armija i policija, koja se u početku rata dičila svojim multietničkim sastavom, postajala je sve više samo bošnjačka a u ekstremnim manifestacijama i vjersko-muslimanska. Pripadnici isključivo muslimanskih jedinica u centralnoj Bosni u kojima su dominirali islamski dobrovoljci-mudžahedini iz dalekih zemalja, kasnije optuženi i za zločine protiv civilnog hrvatskog stanovništva, polazili su na položaje s povicima: “Za koga? Za Allaha! Protiv koga? Protiv Vlaha!” – postepeno degradirajući časnu odbranu Bosne u vjerski i građanski rat svi protiv svih. Bilo je to vrijeme pogodno za širenje muslimanskog ekstremizma. Nakon što su desetine hiljada Muslimana ubijeni, mučeni, silovani i ponižavani u rukama srpskih i hrvatskih paravojskih snaga – a stotine hiljada prognane sa svoje imovine, iz svojih kuća i naselja – njihova bol, bespomoćnost, ogorčenje i patnja postajali su plodno tlo za izdašno finansiranu

kampanju radikalizacije. Ona je medijski počela s pojavom magazina *Ljiljan*, nastalog među bošnjačkim izbjeglim novinarima oko zagrebačke džamije, postepeno se infiltrirajući – kroz ekstremnije krugove islamske zajednice – u šire slojeve stanovništva. Upitan zašto njegov list naziva Hrvate ustašama, jedan od urednika *Ljiljana* Nedžad Latić rekao je: “Pa, morao sam učiniti nešto da navedem svoj narod da vodi rat i misli vlastitom glavom”.¹⁹ Bile su tu i razne druge ekstremne publikacije, poput *Zmaja od Bosne* u Tuzli i nedjeljnika *Bošnjak*, koji su pozivali na revanš protiv Srba i u manjoj mjeri protiv Hrvata, bez razlikovanja na krive i nedužne. “Svaki Musliman treba da ima svog Srbina da ga pogubi”, pisao je Zilhad Ključanin.²⁰ Zenički odbor Islamske vjerske zajednice štampao je vlastita “Uputstva islamskom borcu”, čiji su potpisnici Halil Mehić i Hasan Makić, zaključujući da je do vojne komande da odluči “da li je korisnije i više u interesu naše stvari da se oslobode, razmijene ili likvidiraju neprijateljski zarobljenici”.²¹ Emir Imamović, pišući o najgorim primjerima poticanja na mržnju u bosanskim medijima na sve tri strane navodi brojne slične primjere iz pisanja Ključanina i drugih autora u muslimanskoj štampi.²² U uvodniku u *Ljiljanu*, 23. februara 1994, Ključanin kaže: “U Ugljeviku ima 500 srpske siročadi. Mašallah! Armija BiH do sada je poslala u džehenem 50-tak hiljada četnika. Eyvallah! Srpske majke će ubuduće, što bi rekao Ibrišim, rađati grumenje leda umjesto djece. Inšallah! (...) Srbin se približava čovjeku samo onda kad je mrtav. Ili zatvoren ...” Adnan Jahić, koji će kasnije postati zvanični predstavnik za štampu SDA, dao je i lični doprinos povećanom osjećaju nesigurnosti među Srbima preostalim na područjima pod kontrolom Armije BiH kad je u *Zmaju od Bosne* napisao: “Srbi koji su ostali da žive na slobodnoj teritoriji pod kontrolom Armije BiH, njih ogromna većina, učinili su to ili što do dana današnjeg nisu imali mogućnost da odu na ‘svoju teritoriju’, ili zato što ovdje za svoje pretpostavljene odrađuju izvjesne zadatke. Treće nema” – napisao je, praktično sugerišući petokolonašku ulogu preostalog srpskog stanovništva na tim teritorijama. Jahić je takođe autor jednog teksta kojim se određuju temelji striktno islamske države “nakon rata kad mi, bosanski muslimani, ostanemo sami sa sobom u našoj vlastitoj državi”.²³ On se zalagao za državu zasnovanu na “autentičnim islamskim vrijednostima”.

U takvoj državi, pisao je Jahić, “muslimanska ideologija dominiraće cijelim državno-političkim sistemom, od državnih i nacionalnih simbola, preko nacionalne politike u obrazovanju, društvenim i ekonomskim institucijama i, naravno, u porodici kao jezgru cijele države”. Činjenica da ga je bošnjačka vladajuća partija izabrala za svog zvaničnog portparola čini smiješnom njenu tvrdnju kako je ona predstavljala ideale tolerantne multietničke Bosne. Apriorna sumnja protiv srpskih susjeda postala je redovna crta ekstremnih muslimanskih medija. Ona je dalje korištena za pretrese stanova i sve druge oblike uznemiravanja, uključujući preuzimanje “napuštenih” srpskih stanova i poslovnih prostora od strane obično dobro povezanih “na visokim mjestima” ekstremnih pripadnika bosanskih oružanih snaga. Upuštajući se u stereotipe o svim Srbima kao “četnicima” i svim Hrvatima kao “ustašama” ekstremna bošnjačka štampa samo se pridružila najgorim medijskim uzorima iz druga dva nacionalistička kampa koji su naročito uporno radili baš na diskreditaciji Srba i Hrvata koji su još ostali u Sarajevu.

U jednoj prilici, u ljeto 1993, srpska TV na Palama emitovala je komentar Dragiše Čosovića – koji je i sam nekad radio u Sarajevu za tabloid *AS* – u kojem je naveo imena srpskih “novinara-izdajica” iz *Oslobođenja* koji “rade za Aliju dok im Srbija hrani porodicu”. Za neke od njih, čije su žene i djeca bili kod rodbine u područjima pod srpskom kontrolom, to je imalo težinu ozbiljne prijetnje sigurnosti njihovih najdražih.²⁴ Čak i simbolično najintimniji izraz višestoljetne kulture tolerancije, takozvani “mješoviti brakovi” koji su bili tako uobičajeni u svim bosanskim gradovima, našli su se na meti napada ultranacionalista. U seriji članaka, koje je pisao jedan od najbližih Izetbegovićevih saradnika Džemaludin Latić a pridružio mu se i tadašnji bosanski ministar kulture Enes Karić, *Ljiljan* je osudio takve brakove kao posljedicu “ideološkog nasilja” komunističkog doba i – sa otvoreno rasističkim konotacijama – proglasio djecu iz takvih brakova “dezorijentisanom”. Karić je u toj seriji prigovorio *Oslobođenju* da služi Zapadu, postavljajući pitanje koje je trebalo da kompromituje poziciju lista među Bošnjacima: Kako to – pitao je Karić – *Oslobođenje* ima novinskog papira u vrijeme kad sarajevska djeca nemaju mlijeka u prahu? Ja sam odgovorio, prvo, da su svuda u svijetu vlade odgovorne za podmirivanje osnovnih potreba

stanovništva, uključujući i mlijeko u prahu, dok novine jedino rade svoj posao; i, drugo, da, ako će se slijediti njegova jeftina populistička logika o vezi novinskog papira i mlijeka u prahu, onda se i Kariću može postaviti pitanje koliko se mlijeka u prahu moglo nabaviti za pare za koje je u opsjednutom Sarajevu štampano luksuzno izdanje Kur'ana u njegovom prevodu? *Ljiljanova* sistematska kampanja protiv svega još multietničkog u Sarajevu kulminirala je u njihovom napadu na nemuslimanske intelektualce koji su još podržavali multietničku Bosnu, uključujući pjesnika Marka Vešovića i novinara Gojka Berića, i na sve sekularne Bošnjake koji su prigovarali zbog rastuće islamizacije javnog života u Bosni. Bilo je sve teže nemuslimanima u Sarajevu. Ali, kako mi je ukazala moja kolegica Gordana Knežević, bilo je gotovo nepodnošljivo živjeti u Sarajevu uopšte, nezavisno od vašeg etničkog porijekla.

Kao Srkinja u Sarajevu, ja sam strahovala od istih granata od kojih i moji muslimanski, hrvatski ili jevrejski susjedi ili svi oni koji i nisu razmišljali o svom etničkom porijeklu. Preživljavala sam od iste humanitarne pomoći kao i moje komšije na Koševskom brdu. Pošto sam provodila najveći dio dana u *Oslobodenju* a moj muž Ivo je radio za bosansku vladu – tada kao ministar informacija – naš sin Boris ostajao je kod kuće ali nije bio gladan jer je naša komšinica, Muslimanka Kana Kadić, brinula o njemu kao o svom djetetu. On nije mogao ići u školu za tri godine opsade ali je s Kanom i njenom porodicom naučio više nego što se nauči na univerzitetu. Moj život u Sarajevu bio je život u dva nadrealistična ambijenta, mom komšiluku i *Oslobodenju*, gdje niko nije bio obilježen svojom nacionalnošću. Niste morali biti određene nacionalnosti da biste znali da su Muslimani bili glavne mete tog rata i da su bili izdvojeni za eliminaciju, tim miloševićevsko-tuđmanovskim projektom, kako bi se uništila multietnička Bosna. Do rata, ja čak nisam bila ni svjesna značenja multietničnosti za Bosnu, ali onda kad je ona bila ugrožena terorom, kad je sve ono što je bilo najbolje u našim životima postalo kletva, shvatila sam da je to moj identitet i željela sam da ga sačuvam. Tako sam postala taj “izdajnik” srpske stvari.²⁵

Drugi sarajevski novinar i pisac, Miljenko Jergović, izrazio je slična osjećanja kad sam ga pitao za poređenja medijske situacije u Sarajevu i one koju je našao u Hrvatskoj kad je stigao u Zagreb poslije gotovo 16 mjeseci života pod opsadom.

To je vrlo čudno osjećanje. Sarajevo je bilo bombardirano i bio je tu taj svakodnevni teror granatiranja a ipak, na tom nivou medijske slike rata,

osjećao sam se potpuno zaštićenim, u svom vlastitom svijetu. Ili bar, do tog trenutka u ratu – u ljeto 1993. – u sarajevskim medijima nije bilo ništa zbog čega bi se bilo ko osjećao ugrožen zbog svog etničkog ili religijskog osjećanja. Onda sam došao u Zagreb i doživio šok druge vrste. Osjećao sam se lično ugroženim od gotovo svih medija, zbog njihovog doživljaja rata. Vladala je potpuna indiferentnost prema patnji Sarajeva – u medijima, a ne među običnim ljudima – i ja sam osjećao to stvaranje raspoloženja koje će voditi direktnoj (hrvatskoj) agresiji protiv Bosne. Bilo je to osjećanje koje sam doživljavao kao agresiju protiv mene lično.²⁶

Velikodržavne laži iz susjedstva

Mediji u Srbiji bili su već veterani ratne propagande do vremena kad je Bosna međunarodno priznata, 6. aprila 1992. godine, i istog tog dana našla se pod udarom srpskih paravojskih snaga podržanih artiljerijom Jugoslovenske armije. To se moglo jasno vidjeti i iz načina kako je beogradski dnevnik *Politika* izvještavao o događajima u Bosni u mjesecima koji su prethodili oružanoj agresiji. Tokom decembra 1991, list je objavljivao brojne tekstove sračunate na podizanje borbenog duha nacije. “Srbi ne zastrašuju nikoga, ali se nikoga i ne plaše” – bio je naslov izvještaja u *Politici* 1. decembra povodom nacionalizmom nabijene svečanosti otkrivanja biste srpskog kralja Petra Prvog Karadorđevića u bosanskom Mrkonjić-Gradu. U toj prilici, vođa SDS-a Radovan Karadžić uporedio je srpski narod s “dobrim divom koji se upravo budi”, a njegov blizak saradnik Nikola Koljević opomenuo je Srbe da razmisle “s kim hoće da žive u istoj državi”. Sljedećeg dana, list je u naslovu poziv bosanskog Predsjedništva za dolazak mirovnih snaga nazvao Izetbegovićevim “paklenim planom s plavim šljemovima”, prijeteći – u saopštenju samoprogllašene Srpske autonomne oblasti Bosanska krajina – da su Srbi spremni da se odupru dolasku mirovnih snaga svim sredstvima “uključujući oružanu borbu”. Šestog decembra, pod naslovom “O budućnosti Bosne neće se odlučivati u Hagu”, *Politika* citira Karadžićevo insistiranje da pregovori između bosanske “tri etničke zajednice” počnu sljedeće nedjelje, inače “ne prihvatamo odgovornost za ono što bi se moglo desiti”. Izvještaj o zahtjevu bosanskog Predsjedništva za priznavanje nezavisnosti objavljen je pod naslovom “Bosna na ivici ambisa”. U reagovanju na zahtjev

Predsjedništva, poslan Evropskoj zajednici u okviru njenih kriterija za razlaz jugoslovenske federacije, srpsko rukovodstvo objavilo je svoju odluku o jednostranom proglašenju “srpske republike” u Bosni. Do kraja tog mjeseca, list je okrivljivao i muslimanske i makedonske političare – koji su se takođe izjasnili za nezavisnost Makedonije – da čine “fatalnu grešku”. U intervjuu s potpredsjednikom Miloševićeve partije, Mihailom Markovićem, objavljenom 25. decembra, *Politika* je objavila “početak stvaranja nove Jugoslavije” najavljujući da će, pored Srbije i Crne Gore, ona obuhvatati “srpske republike” u Bosni i Hrvatskoj. Kako se približavao bosanski referendum o nezavisnosti, *Politika* je dalje raspaljivala antimuslimanska osjećanja tvrdeći kako će “Muslimanija” – njeno ime za nezavisnu Bosnu – biti stvorena upravo na vrijeme za muslimanski praznik Bajram. Postavljena je scena za skoru oružanu konfrontaciju. Posljednji američki ambasador u Jugoslaviji, Warren Zimmerman – prikazujući knjigu Marka Thompsona *Forging War: the Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Herzegovina* – analizira metode te ratne propagande:

Milošević je vješto koristio štampu da opravda najneopisivije zločine. U ratu i u Hrvatskoj i u Bosni strategija je uključivala proces u pet faza. Prvo srpske vođe optuže neprijatelja za užasne etničke zločine, neke istinite, a većinom lažne. Onda, pozajmljujući iz iskustva Vietkonga, izazovu nasilne incidente u etnički pomiješanim selima, uzrokujući eskalaciju nasilja i brojna ubistva, koja se mogu publikovati s odgovarajuće užasavajućim slikama. Sljedeća faza dovodi Jugoslovensku armiju, pod srpskom kontrolom, da navodno “uspostavi red” a zapravo da učvrsti srpska teritorijalna osvajanja. Četvrti korak je uspostavljanje “srpskih država” na teritoriji Hrvatske – kao u Krajini – ili Bosne; ovaj korak je praćen snažnom podrškom srpskih medija za “princip nacionalnog samoopredjeljenja”. Konačno, Milošević obezbjeđuje direktnu pomoć Srbije Srbima u Hrvatskoj i Bosni preko međunarodnih granica, tvrdeći u štampi da svi Srbi imaju pravo da žive u jednoj državi.²⁷

Sa vodećim medijima u Srbiji u njegovim rukama, za Miloševića je bilo lako da nametne svoju verziju priče o ratu u Bosni. Još dugo nakon što su prve srpske granate eksplodirale u Sarajevu, ubijajući i ranjavajući najčešće nezaštićene civile na gradskim ulicama, beogradski mediji izvještavali su o nekakvim “borbama u Sarajevu” i

“uspješnom otporu srpskih snaga napadima muslimanskih fanatika-zelenih beretki-fundamentalista-mudžahedina-ratnika džihada”. Masakr nad ljudima u redu za hljeb u sarajevskoj Ulici Vase Miskina u centru grada, u kojem je 20 civila ubijeno a stotinu teško ranjeno, nije zabilježen na srpskoj TV puna četiri dana sve dok srpska vlada iznenada nije izdala saopštenje osuđujući granatiranje Sarajeva od strane “snaga bosanskih Srba”. To saopštenje, navrat-nanos pročitano u 6 uveče, bilo je upućeno više međunarodnoj javnosti nego domaćoj publici: to je bio pokušaj Miloševićevog režima da u posljednji čas omekša međunarodno užasavanje i, što je za njih bilo mnogo važnije, da pokuša izbjeći prijeteće sankcije Ujedinjenih nacija.²⁸ I mnogo kasnije, beogradski mediji slijedili su verziju paljanske TV o onom što se desilo, optužujući Muslimane da su inscenirali masakr kako bi izazvali međunarodno saosjećanje i intervenciju. Ta propagandistička linija – o muslimanskim snagama koje bombarduju vlastite civile – uporno je korištena sve vrijeme opsade Sarajeva i od srpskih političara i od medija. Svi brojni masakri nad Sarajlijama – granatiranje škole u Alipašinom Polju u kojoj je u jesen 1993. ubijena učiteljica Fatima Gunić sa troje đaka; masakr na Markalama u kojem je 5. februara 1994. ubijeno 68 civila i drugi u kojem je 28. avgusta 1995. ubijena još 41 osoba; masovna ubistva u redovima za vodu, na improvizovanoj fudbalskoj utakmici u Dobrinji, ubistvo djece na sanjkanju na Alipašonom Polju – smjesta su praćeni tvrdnjom u srpskim medijima kako “Muslimani opet ubijaju sami sebe”. Najoriginalniji opis opsade Sarajeva dala je bivša novinarka TV Sarajevo, Rada Đokić, kad je na srpskoj TV objavila: “Muslimanske vlasti drže Sarajevo pod opsadom iznutra. Srbi nastavljaju da brane svoja višestoljetna brda oko Sarajeva.”²⁹ Bilo je to vrijeme kad više nije bilo mjesta za profesionalno novinarstvo u srpskim medijima pod državnom kontrolom. Bilo ko kome je još bilo do zagovaranja minimalnih profesionalnih standarda ili etike rizikovao je uklanjanje i iz programa i sa platnih lista. U januaru 1993, neki od najcjenjenijih srpskih TV novinara – uključujući Čedomira Mirkovića, Mihaila Kovača, Danku Novović, Ivana Brzeva, Dragana Nikitovića, Jarmilu Čelović i druge – poslani su na “prinudni odmor” i praktično uklonjeni s posla. Stotine ljudi i na radiju i na TV su “privremeno otpušteni” bez prethodne obavijesti ili prava

žalbe. Neki od njih saznali su da više nisu dobrodošli tek kad su došli na posao u zgradu televizije: u portirnici je bio instaliran kompjuter s listom ljudi čije su propusnice za ulazak u zgradu još važeće. Oni koji nisu na listi morali su vratiti svoje propusnice i onda su mogli ući samo kao posjetioci. Oko 50 novinara radija, neki od njih sa više od 20 godina iskustva, također su bili na listi “nepoželjnih”, među kojima i Rade Radovanović, Slobodan Stupar, Olivija Rusovac i Branislav Čanak. Jedna od otpuštenih, Milica Pešić, izjavila je reporteru *Borbe* da je počašćena što je na takvoj listi: “Nikad nisam bila u boljem društvu” – rekla je.

Miloševićev “patriotski front” bio je sve jedinstveniji. Povodom 50. godišnjice novinske agencije Tanjug, srpska TV emitovala je izuzetno dug intervju koji je predsjednik Srbije dao urednicima beogradskih medija po svom izboru. U tom susretu pred kamerama učestvovali su: Slobodan Jovanović, tada direktor Tanjuga; Dušan Zupan, Tanjugov glavni urednik; Živorad Minović i Hadži Dragan Antić iz *Politike*; Mile Kordić iz *Ekspres politike*; Rade Brajović iz *Večernjih novosti*; Slavko Ćuruvija iz *Borbe*; Dragoljub Milanović sa TV Beograd; Momir Brkić sa Radio Beograda; Dragan Kojadinović sa NTV Studio B; i Aleksandar Tijanić s TV Politika. Jedan od biser-a intervjua bilo je Kordićevo pitanje: “Zašto se Evropa toliko plaši Velike Srbije kad postoje Velika Britanija i Velika Njemačka i sve druge velike zemlje? Kakva je, po Vašem mišljenju, uloga Vatikana u svemu tome?” Milošević je odgovorio:

...Evropa se sastoji od Grčke i Velike Britanije, ali također i od Njemačke i, na neki način, Turske. Tako je to pitanje strateških interesa ne Evrope već svih tih sila koje hoće da kontrolišu ovaj region i koriste ga po svojoj volji, sila koje su izišle s Karingtonovim planom za podjelu Jugoslavije na paramparčad, i razbijanje Srbije u sljedećoj fazi da bi se uspostavila, putem raznih sluganskih režima, situacija u kojoj neće biti ozbiljne, nezavisne, slobodne i vojno značajne države u ovom regionu. To je razlog, a ne to što se oni plaše da ćemo ih mi napasti. Oni znaju da je ovo narod koji nikad nije vodio osvajački rat. On je uvijek vodio samo odbrambene ratove.³⁰

Među svim odabranim novinarima nije bilo nijednog koji bi upitao predsjednika – ako ne u poštenom neslaganju, onda bar zbog zanimljivije rasprave ili golih činjenica – a kako se to mogu voditi odbrambeni ratovi na teritorijama susjednih zemalja?

Magazin *Vreme* bio je među rijetkim izuzecima u beogradskim medijima po tome što je objavljavao i drugačiju, često suprotnu zvaničnoj, sliku rata. Stanko Cerović, šef srpsko-hrvatskog servisa Radio France International u Parizu, napisao je tekst koji se suprotstavlja prevladajućim objašnjenjima rata u Bosni. Cerović je napisao:

Ne znam tačno kada sam tokom rata postao svjestan da su politička objašnjenja drastično neadekvatna u odnosu na nivo nasilja. Nabrajao sam moguće uzroke: mentalitet, komunističko nasljeđe, tajnu policiju, dobro plaćenu vojsku, srpski nacionalizam, korumpiranu inteligenciju, perfidnu birokratiju, srpskog predsjednika Slobodana Miloševića, televiziju, folklor, moralnu i intelektualnu krizu, projekt Velike Srbije, sticaj nevjerovatnih okolnosti, i kad se sve to sabere i kad se eksplozivna moć takvog mehanizma ugradi u glavu slabe ličnosti, još je teško razumjeti ili naći objašnjenje za hladnokravno klanje, šutiranje ljudi, komadanje djece i djevojaka!³¹

Vreme je takođe ukazalo na jedan od najgorih primjera krivotvorenja "vijesti" iz ratnih zona sračunato na poticanje mržnje u srpskim medijima. Magazin je pronašao da je list koji se godinama ponosio time što je bio najtiražniji u Jugoslaviji upotrijebio 115 godina staru umjetničku sliku, izloženu u beogradskom Narodnom muzeju, predstavljajući je kao fotografiju srpskog siročeta čiji su roditelji ubijeni u ofanzivi muslimanskih snaga u Bosni. "Dječaka je usvojila porodica iz Zvornika i sada je upisan u 9. razred u vojnoj školi", tvrdile su *Večernje novosti* u članku o djeci kao najvećim žrtvama rata. List nije naveo ime dječaka ili imena njegovih navodno ubijenih roditelja, ali je *Vreme* utvrdilo da je stvarni "otac" srpski slikar Uroš Predić, koji je svoje platno naslovljeno "Siroče na majčinom grobu" naslikao još 1879. godine. "To je baš kao i priče o 30 beba ubijenih u Vukovaru i o orglicama napravljenim od kostiju srpske djece" – prokomentarisao je Stefanović.³²

Ali nezavisni i antiratni mediji, kao *Vreme* i Radio B92, bili su ograničenog dometa i nisu mogli ozbiljno poremetiti prevladajuću propagandističku sliku rata. Dugogodišnji dopisnik *Politike* iz inostranstva, Dušan Simić, opisao mi je zanimljivu epizodu o tome kako je vlast zatvorila i posljednju preostalu liniju kojom je do stanovništva mogla doći objektivnija predstava o tome šta se zaista događa u ratu u Bosni. Simić je bio dopisnik u Londonu i, u prvom

ratnoj godini, još je ponekad mogao – citirajući britanske medije – da plasira na stranice *Politike* poneku od činjenica o ratu. Početkom 1993, tokom prve srpske blokade Srebrenice, poslao je članak u kojem je citirao izjavu predstavnika UNHCR-a Larryja Hollingwortha: “Oni koji granatiraju grad, ranjavaju žene i djecu, treba da gore u najvrucem dijelu pakla”. “Bio je to prilično emocionalno pisan izvještaj i ja sam bio zadovoljan, i čak iznenađen, da je u cjelini objavljen u prvom izdanju *Politike* koje sam ja sa zakašnjenjem dobijao kao dopisnik” – kaže Simić. Tek kasnije je čuo ostatak te priče. Novinari *Borbe*, koji su redovno provjeravali prva izdanja rivalskog lista – da vide ima li u njima nešto što treba citirati – prenijeli su Simićev izvještaj u svom jutarnjem izdanju. Ali u *Politikinom* jutarnjem izdanju taj izvještaj iz Londona je nestao. Simić mi je rekao: “To je bio kraj svake mogućnosti da se objektivno izvještava o bosanskom ratu. Uskoro su nama dopisnicima poslali uputstvo iz redakcije da ‘ne treba da se bavimo pregledom pisanja strane štampe’, jer to će ubuduće pokrivati (državna agencija) Tanjug, dok mi treba da pokrivamo samo događaje u zemljama u kojima smo dopisnici”.³³ *Borba*, koja je pod uredničkim vodstvom Staše Marinkovića i Manje Vukotića krajem osamdesetih i ranih devedesetih postala ugledan dnevnik, predstavljala je izazov koji Miloševićev režim nije želio predugo tolerisati. Iako list nije imao direktan pristup ratnim zonama i oslanjao se u znatnoj mjeri i na srpsku propagandističku mašineriju, u vidu novinskih agencija Tanjug i SRNA, u njemu je bilo i prostora za drugačiji pogled bilo u tekstovima gostujućih kolumnista ili u vlastitim intervjuima i uravnoteženijem korištenju međunarodnih izvora. Vlada je odlučila da preuzme kontrolu nad listom osporavajući njegovu privatizaciju u “Markovićevim godinama”. Tvrdeći da je taj postupak bio nezakonit, vlasti su odlučile da *Borba* još pripada federalnoj – sada već sasvim krnjoj: jugoslovensko-crnogorskoj – vladi. Vrijeme preuzimanja kontrole nad listom pažljivo je planirano, baš kao i sve ostalo u Miloševićevom gušenju svakog opozicionog glasa. Bio je 24. decembar 1994. – predbožićno veče, kad su *Borbini* poštovaoci među stranim diplomatima i u međunarodnim medijima na tradicionalnom božićnom odmoru – kad je zazvonio telefon na stolu tadašnjeg glavnog urednika Gordane Logar. Zvao je federalni mini-

star informacija, Dragutin Brčín, pitajući je hoće li biti u redakciji te večeri. Logarova se sjeća dana tog vladinog zauzimanja *Borbe*:

Brčín je došao oko 19 sati sa još dva čovjeka koja nisam poznavala. Kasnije mi je rečeno da je jedan od njih bio bivši urednik *NIN*-a Teodor Anđelić a drugi urednik Radio Jugoslavije i jedna od ključnih figura u JUL-u, partiji Miloševićeve supruge Mire Marković. Brčín mi je rekao: “Gospođo Logar, došao sam da vas obavijestim da više niste glavni urednik. Od sada, to ću biti ja, tako je odlučio Privredni sud danas u 15 sati”. Odgovorila sam: “Dobrodošli, gospodine Brčín, izvolite ući. Želite li kafu?” Onda sam čovjeka iza njega pitala: “A ko ste vi?” Reкао je: “Ja sam Ivan Marković, novi direktor”. Rekla sam da njemu ne mogu pomoći, jer ne znam mnogo o menadžmentu, tako da mogu razgovarati samo s gospodinom Brčínom. “Vi možete ići”, rekla sam mu i on je otišao.³⁴

Brčín je zatražio da koristi njen telefon a ona je izišla iz kancelarije rekavši ljudima u redakcijskom Desku da više nije njihov urednik. “Novi urednik” koristio je telefon da javi Tanjugu da mogu emitovati unaprijed pripremljenu vijest o njegovom preuzimanju *Borbe* i – dok je on još uz kafu razgovarao s Logarovom – desetine stranih dopisnika, kao i drugih novinara *Borbe* i ostalih beogradskih medija, okupilo se u redakcijskim prostorijama. Brčín je bio iznenađen: “Kako ste uspjeli da sazovete sve ove ljude?” Logarova je odgovorila: “Nisam ih sazvala ja, već vi, objavljivanjem Tanjugove vijesti. Oni svi prate agencijske vijesti...” Vijest o vladinom preuzimanju kontrole nad beogradskim nezavisnim dnevnikom postala je odmah međunarodni skandal izazivajući i različite oblike podrške *Borbi*. Prisustvo i podrška vodećih srpskih opozicionara, poput Nebojše Popova i Mileta Isakova, kao i desetina univerzitetskih profesora i drugih intelektualaca, ohrabrilo je Logarovu da se sa većinom ostalog redakcijskog osoblja suprotstavi vladinoj odluci. Idućih pet dana u Beogradu su se pojavljivala dva lista pod istim imenom: *Borba*. Vladina *Borba* prodavala se na kioscima dok je *Borba* koju je uređivala Gordana Logar štampana u omanjoj štampariji “Glasa” u samo 5.000 primjeraka i prodavali su je dobrovoljci na ulicama Beograda. Među kolporterima su bili i neki od najistaknutijih beogradskih intelektualaca. “Je li to ona naša *Borba*?” – pitali su građani, kupujući novine od poznatih sugrađana, i tako je i odlučeno da se krene s novim listom koji će se i zvati *Nasa Borba*.

“Vladao je takav entuzijazam za taj naš protest i nastojanje da očuvamo nezavisan glas da su u novogodišnjoj noći desetine građana donosili sve vrste hrane i pića da zajedno s nama proslave novu godinu u tim našim posljednjim danima u staroj *Borbinoj zgradi*” – rekla mi je Logarova. Ona je, kao i većina drugih nezavisnih novinara u Beogradu tih godina, iskusila sve vrste uznemiravanja, uključujući i prijeteće telefonske pozive. Jednom, nepoznati glas je pitao kako se usuđuje da radi sve što radi kad ima kćerku koja svakoga dana istim putem ide na fakultet. Sljedeći put, neki mlad čovjek prišao joj je na ulici i upozorio da je ona sedma na listi za likvidacije njegove partije. “Razočarali ste me: mislila sam da sam među prvih pet” – odgovorila je. Bilo je i drugih, ozbiljnijih oblika uznemiravanja i prije vladinog preuzimanja *Borbe*. Među njih su spadale konferencije za štampu lidera Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja koji je preko nacionalnih medija objavljivao svoje “liste izdajnika” među beogradskim novinarima. Novosadski list *Dnevnik* objavljivao je feljton u 17 nastavaka koji je pisao bivši novinar *Borbe*, ljekar po zanimanju, Bogdan Šekler, o “petoj koloni” u *Borbi* s imenima novinara koje je optuživao za “prodaju srpskih interesa”. Jedna od njegovih optužbi bila je da je američki ambasador Warren Zimmerman de facto uređivao *Borbu*. Šekler je tvrdio da su Vukotić i Logar tražili Zimmermanovo odobrenje za članke koje su objavljivali. “Činjenica je da je Vukotić sreo Zimmermana samo jednom, i to nakon tog feljtona, a ja se ne sjećam da je ambasador ikad dolazio u *Borbu* u to vrijeme” – rekla je Logarova. *Naša Borba* štampana je u Novom Sadu, na papiru koji je poklanjala Evropska Unija ali je, do kraja 1995, list prestao izlaziti nakon javnog neslaganja većinskog vlasnika i izdavača, Dušana Mijića, i redakcije lista povodom njegove odluke da postavi novog urednika bez konsultovanja uređivačkog odbora.

Posljednja godina rata u Bosni obilježena je Miloševićevim nastojanjem da se predstavi kao mirotvortac. Pod pritiskom višegodišnjeg iscrpljivanja Srbije ekonomskim sankcijama i cijenom rata u kojima zvanično “nije učestvovala”, odlučio je da Srbe u Hrvatskoj i u Bosni, koje je nekad sam pobunjivao protiv svojih država, prepusti njihovoj sudbini, dozvoljavajući prvima da kapituliraju i masovno bježe pred ofanzivom Hrvatske vojske, i ubjeđujući druge

pod prijetnjom izolacije i drugih sankcija da prihvate međunarodne mirovne planove za Bosnu. Posljednje i najstrašnije barbarstvo rata u Bosni, srpsko zauzimanje navodno “zaštićene zone” Srebrenice – sa masovnim pokoljem više od 7.000 muškaraca i dječaka za samo nekoliko dana – nije privuklo gotovo nikakvu pažnju u srbijanskim medijima. Čak ni televizijska izjava srpskog generala Ratka Mladića kako je “najzad došao trenutak osvete Turcima” nije izazvala interes u Beogradu za sudbinu hiljada ljudi iz Srebrenice.³⁵ *Politika* je objavila izjavu predsjednika Demokratske stranke Srbije Vojislava Koštunice pod naslovom: “Srebrenica – odbrambena akcija”. Posuđujući omiljenu srpsku propagandističku teoriju tokom balkanskih ratova devedesetih, Koštunica je branio zauzimanje Srebrenice – koje je međunarodno postalo zloglasno kao “najgori masakr u Evropi od Drugog svjetskog rata”³⁶ – nazivajući ga “kontraofanzivnom i odbrambenom akcijom protiv aktivnosti muslimanskih snaga iz nečega što je trebalo da bude zaštićena zona”. Međunarodni tribunal za ratne zločine u Hagu, objavljujući optužnice za genocid protiv srpskog političkog i vojnog vođe, Radovana Karadžića i Ratka Mladića, na sljedeći način opisuje šta se događalo u Srebrenici:

Dokazi koje je prikupio tužilac opisuju scene nezamislive okrutnosti: hiljade ljudi pobijeno i pokopano u masovne grobnice, stotine ljudi živi zakopani, muškarci i žene iskasapljeni i poklani, djeca ubijena pred očima majki, djed prisiljen da proguta jetru vlastitog unuka. To su zaista scene iz pakla, pisane na najtamnijim stranama ljudske istorije.³⁷

Najsveobuhvatniji međunarodni izvještaj o Srebrenici odbacuje sve glavne tačke Koštuničine odbrane tog zločina: prvo, Ujedinjene nacije su više puta tokom rata službeno izražavale zadovoljstvo demilitarizacijom Srebrenice prije srpskog zauzimanja te “zaštićene zone” što znači da su njeni branioci bili uglavnom razoružani; drugo, one su i zvanično zaključile da bosanska Armija u Srebrenici nije predstavljala “značajniju vojnu prijetnju” srpskim snagama; i treće, mjesec dana uoči zauzimanja Srebrenice najprije je bio jedan prepad srpskih snaga koje su “ušle u enklavu, postavile zasjedu i ubile veći broj bošnjačkih civila” a onda i napad Bošnjaka na srpsko selo Višnjica 26. juna u kojem je “nekoliko kuća spaljeno i ubijeno ili dvoje ljudi, po bošnjačkim izvorima, ili četvero, prema srpskim”.³⁸

Do tog vremena, srpski mediji pod državnom kontrolom već su imali instrukcije da malo popuste u podršci “braći” u Hrvatskoj i Srbiji, što je rezultiralo ignorancijom za egzodus Srba iz Hrvatske i za gubitke bosanskih Srba u završnim mjesecima rata. Dok je Milošević uživao u svojoj novoj ulozi u pregovorima o okončanju bosanskog rata, u kojima je od palikuće postao vatrogasac na Balkanu, njegovi saradnici bili su zauzeti uklanjanjem čovjeka koji je suviše podsjećao na vrijeme ratne propagande da bi se mogao upotrebljavati i u fazi mirotvorstva: direktora *Politike* Živorada Žike Minovića. “U nedjelju, 5. oktobra, u neobično vrijeme – 5 sati ujutru – dva inspektora beogradske policije uhapsili su Minovića u njegovoj kancelariji, ugurali ga u ‘fiću’, i odveli ga na ‘kratak razgovor’. Nekih 15 sati kasnije, kad je najzad oslobođen, Živorad Minović više nije imao nikakav položaj”, izvijestilo je *Vreme*.³⁹ Provođeci nalog za uklanjanje Minovića, uređivački odbor *Politike* – pod vodstvom Hadži Dragana Antića – pripremio je javno saopštenje optužujući Minovića da “želi nastavljanje rata, nestabilan dinar, hiperinflaciju, Srbiju izolovanu od međunarodne zajednice, grmljavinu tenkova u Sremu, dim zapaljenih kuća u Šumadiji...” Prema Radovanovićevom izvještaju, Minovićeви protivnici, “ljudi oko Dragana Hadži Antića, koji je na kraju postao Minovićev egzekutor, čak su se hvalili kako su potpuno ‘opkolili Minovića’. Kome god je pokušao da telefonira tih posljednjih dana pokazalo se da je zakasnio, neko drugi ih je već zvao”. Minović je bio upotrijebljen i odbačen. Jedno poglavlje u istoriji Miloševićeve manipulacije srpskim medijima bilo je završeno a nova su tek dolazila.

Medijsko vješanje zeničkih Hrvata

Do vremena kad su srpske snage napale Bosnu u proljeće 1992, vodeći mediji u Hrvatskoj – sada kad je rat na njihovoj teritoriji već bio prošlost – bili su pod čvrstom rukom Tuđmanove partije i vlade. Dobro obučeni za “patriotsko izvještavanje”, čak i “laganje za domovinu”, u početku su o ratu u Bosni izvještavali pod opterećenjem zbunjujućih signala iz samoga centra. Na jednoj strani, Srbi su bili neprijatelj koji još zauzima značajne dijelove Hrvatske u Knjinskoj krajini i Slavoniji. S druge, bili su i saveznici, pošto je Tuđman i

prije rata kovao planove s Miloševićem za podjelu Bosne u korist i “velike Srbije” i “velike Hrvatske”. To je bilo očito iz pokrivanja mirovnih pregovora pod međunarodnim sponzorstvom u *Vjesniku* kao vodećem dnevniku režima. List je gotovo trijumfalno izvještavao o svakom međunarodnom predlogu za podjelu susjedne zemlje.⁴⁰ Simptomatična su dva naslova, “Milošević zadovoljan: Plan pokopan, Bosna u tri dijela”, 18. juna 1993. i “Kozirjev ne isključuje čak ni promjenu granica”, 28. juna 1993. Ta dvojica – Milošević i Kozirjev (ruski ministar spoljnih poslova) – smatrani su vrhunskim neprijateljima kad se govorilo o rješenju za Hrvatsku i očitim saveznicima kad se radilo o njihovom dizajnu za podjelu Bosne. Tako je i izvještavanje o srpskim zločinima u Bosni bilo nekako suzdržano u prvoj ratnoj godini. “Četnički zločini” u susjednoj zemlji korišteni su uglavnom da potvrde bestijalnu prirodu neprijatelja u još neriješenom sukobu u Hrvatskoj, ali bilo je i izvjesnog osporavanja bosanske državnosti koje će kasnije biti korišteno za opravdavanje hrvatskih pretenzija na bosanske teritorije. Predaja i povlačenje pretežno hrvatskih snaga koje su neko vrijeme branile Bosanski Brod i Jajce, za koje se sumnja da je unaprijed aranžirano u skladu s teritorijalnim pogodbama Miloševića i Tuđmana, nije imalo naročit odjek u hrvatskim medijima. Izvještavanje o srpskoj i hrvatskoj nacionalističkoj politici unutar Bosne takođe je bilo podložno očitim duplim etičkim i profesionalnim standardima: dok su “srpska republika” i “srpska vojska” redovno označavane kao samozvane i takozvane, njihovi ideološki blizanci – “Hrvatska Republika Herceg-Bosna” i njeno vojno krilo HVO – tretirani su s punim uvažavanjem i poštovanjem. To je pripremlilo teren za sveobuhvatni napad na Bosnu u hrvatskim medijima početkom 1993. godine.

Nakon što su srpske snage okupirale 70 posto Bosne, a međunarodni pregovarači izišli sa još jednim dizajnom etničke podjele te zemlje, ovog puta s Vance-Owenovim planom za deset etničkih provincija od kojih bi tri imale hrvatsku većinu, Tuđman je krenuo u zauzimanje “svoje teritorije”. Vlasti samozvane “Herceg-Bosne” izdale su ultimatum bosanskoj Armiji i policiji da se “pretpočine” hrvatskoj komandi u nešto proširenim “hrvatskim teritorijama”. Bošnjaci, “etnički očišćeni” sa teritorija pod srpskom okupacijom, odbijali su da prihvate naređenje i do proljeća je buknuo sukob

širokih razmjera s direktnim učestvovanjem snaga iz susjedne Hrvatske. Neke od najužasnijih scena srpske kampanje “etničkog čišćenja” ponovljene su tog proljeća u Bosni, posebno u masakru u kojem je ubijeno više od stotinu žitelja bošnjačkog sela Ahmići u centralnoj Bosni 16. aprila 1993, mnogi među njima žene i djeca, i u progonu Bošnjaka iz Mostara, Čapljine i Stoca u Dretelj, Heliodrom i druge koncentracione logore u Hercegovini u maju. Jedna od žrtava hrvatskog “etničkog čišćenja” Mostara bio je i dugogodišnji urednik regionalnog dopisništva *Oslobođenja*, tada 63-godišnji Mugdim Karabeg. U svojim memoarima on opisuje trenutak kad su hrvatski bojovnici provalili u njegov stan i kad se jedan od njih proderao pijanim glasom: “Ti si, novinaru, ciloga života pisa’ protiv ustaša i one su sada došle po tebe. Ustaj, mater ti balijsku! Marš u dvorište!”⁴¹ Karabeg je odveden, zajedno sa stotinama drugih, u koncentracioni logor Dretelj i proživio više nedjelja mučenja i poniženja dok mu nije dozvoljeno da ode u izbjeglički centar u Hrvatskoj i zatim se za stalno naseli u Čikagu. Do vremena hrvatskog udara, Bosna je razvila nešto odbrambenih snaga, tako da su one – u sukobima koji su uslijedili – uspjele da odbrane neka područja i čak da nanesu teške gubitke novom neprijatelju. U nekim slučajevima, kao u Grabovici (nedaleko Mostara), u Uzdolu (nedaleko Prozora) i vjerovatno u Bugojnu i nekim drugim dijelovima centralne Bosne, bosanske snage su i same počinile ratne zločine protiv hrvatskih civila. Izvještavanje o tim sukobima u Bosni u vodećim hrvatskim medijima bilo je jednako jednostrano kao i izvještavanje u srpskim medijima u njihovom najgorem izdanju.

Potpuno zanemarujući ključni uzrok i krivicu za taj sukob – na log Tuđmanovog režima za preuzimanje kontrole nad teritorijama susjedne države, “etničko čišćenje” provedeno u to ime i počinjene zločine – *Vjesnikovi* naslovi kiptili su od antimuslimanske histerije: “Rat i zločini – muslimansko ime za prekid vatre” (izvještaj o “napadima muslimanskih agresora” na neka područja prethodno okupirana od hrvatskih snaga 8. maja 1993); “Džihad i holokaust ruku pod ruku” (optužujući bosansku armiju za zločine koji poprimaju “proporcije holokausta” u području oko Travnika – 11. juna 1993.); “Nečuveni zločini muslimanskih snaga” (izvještaji o napadima, ubijanju i pljački u centralnoj Bosni – 15. juna 1993.); “Muhamedan-

ski genocid protiv Hrvata” (optužujući muslimane da pokušavaju stvoriti islamsku državu progoneći Hrvate – 24. juna 1993.); “Muslimanski krvavi trag” (tvrdnja da se, nakon neuspješne ofanzive, muslimani osvećuju nevinim civilima – 1. avgusta 1993.). Aprilski zločin u Ahmićima nad bošnjačkim civilima spominje se samo u člancima u kojima se za to optužuju strani plaćenici,⁴² ili kad se za pokolj optužuje “muslimanski džihad” koji je izazvao hrvatski “odbrambeni odgovor” (u spomenutom članku “Muhamedanski genocid protiv Hrvata”). Hrvatsko “etničko čišćenje” Mostara, o kojem su međunarodni posmatrači izvještavali kao o masovnom progonu muslimanskih civila i njihovom odvođenju u koncentracione logore oko grada, u *Vjesnikovoj* propagandističkoj obradi – od 10. do 12. maja 1993. – praćeno je naslovima koji su upućivali na herojsku hrvatsku odbranu grada: “Muslimanske snage napale Mostar”; “HVO spriječio okupaciju Mostara” i “Ulične borbe se nastavljaju”.

Ipak, vrhunac *Vjesnikove* kampanje poticanja mržnje dostignut je u izvještaju objavljenom u vrhu 7. strane lista 9. avgusta 1993. pod naslovom “35 Hrvata obješeno u Zenici!”. U prva dva pasusa tog “izvještaja” kaže se:

Prema svjedočenju Hrvata izbjeglih iz Zenice, 35 Hrvata je obješeno pred katoličkom crkvom u tom gradu jer su odbili da obuku uniforme muslimanske vojske. Taj zločin je samo jedan u nizu onih koje svakoga dana doživljavaju Hrvati u “bosanskom Teheranu”, gdje su izloženi maltretiranju i mučenju. Oni se prisiljavaju da pređu na islam i da nose osobne iskaznice s muslimanskim imenima dok muslimanske vlasti zahtijevaju od svih nemuslimana plaćanje 900 njemačkih maraka po osobi za dozvolu da napuste grad i spase se iz tog pakla.

Žene su prisiljene da pokriju lica i oblače se u skladu s muslimanskom tradicijom dok je u Kaknju muslimanska vojna policija pretukla žene i djecu koji su protestirali protiv nepodnošljivih životnih uvjeta.⁴³

Izvještaj, koji je potpisao *Vjesnikov* dopisnik iz Mostara Mario Marušić, predstavlja najdrastičniji slučaj izmišljanja vijesti, najcrnje ratne propagande i poticanja na mržnju. On je sračunat na to da izazove maksimum užasavanja: tvrdnja o navodnom vješanju 35 Hrvata – i to baš pred katoličkom crkvom – smišljena je da proizvede utisak kako se istovremeno radi i o etničkom i vjerskom progonu

Hrvata-katolika. Ono što je najvažnije je svakako činjenica da se takav zločin uopšte nije desio ni u Zenici ni drugdje u Bosni na teritorijama pod kontrolom Armije BiH i da naravno nijedan Hrvat nije obješen pred katoličkom crkvom u tom gradu. Ali, čitajući taj izvještaj, čak i po najminimalnijim profesionalnim standardima, s razumijevanjem za teškoće izvještavanja iz neprijateljskih ratnih zona, svakom čak i priučenom uredniku moralo bi biti očito da on ne ispunjava ni najniže kriterije kredibilnosti. Prvo, jedini izvor koji se navodi su “svjedočenja (neimenovanih) hrvatskih izbjeglica iz Zenice”. Ne navodi se čak ni jedno jedino ime – ili makar profesija – navodnih žrtava ili počinitelaca zločina. Najzad, nema nikakvog traga da je list pokušao da provjeri autentičnost tog izvještaja iz bilo kog alternativnog izvora, uključujući Ujedinjene nacije ili nevladine organizacije koje su bile angažovane u centralnoj Bosni, ili makar komandu susjednih hrvatskih jedinica. Nije, naravno, bilo ni želje niti i najmanje potrebe za tim elementarnim profesionalnim nastojanjem. *Vjesnikov* dopisnik – niti urednici lista – nisu ni mislili da je važno da li je u Zenici obješen neki Anto ili Vlado, neki ljudi s imenom i zvanjem: važno je bilo, makar i “lažuci za domovinu”, pokazati čitaocima kako krvoločni “muslimani” vješaju “Hrvate i katolike”. Poticanje na mržnju bilo je jednostavno nalog dana. Sarajevski pisac Miljenko Jergović, kritikujući antimuslimansku histeriju u hrvatskim medijima napisao je:

Svako ko čita sve te novine s jutarnjom kafom i ko nikad nije vidio Bosnu, niti se (kao većina novinara koji pišu o njoj) potrudio da išta nauči o njenim nacionalnostima, i ko čita te novine s povjerenjem, ustaće i ići da nađe dva-tri Muslimana, dobro ih isprebijati, i onda poslati pozdravni telegram bosanskim Srbima da im zahvali na svemu što oni učine za Hrvate. U isto vrijeme, vjerovatno će biti malo zbunjen kako su to bosanski Srbi tako dobri a hrvatski Srbi tako zli.⁴⁴

Ali, bilo je vrlo malo publikacija u kojima su ljudi poput Jergovića mogli da iskažu antiratna osjećanja. Bila su dva regionalna dnevnika, *Slobodna Dalmacija* u Splitu i *Novi list* na Rijeci, koji su još tražili i moguću “drugu stranu” priče. Splitski dnevnik bio je veća smetnja zadatoj patriotskoj harmoniji i jednoglasju hrvatske štampe, jer se više čitao i uvažavao nego *Vjesnik* čak i u Zagrebu,

tako da je Tuđmanov režim krenuo u njegovo osvajanje. Hrvatska novoformirana agencija za privatizaciju jednostavno je proglasila raniju privatizaciju lista nelegalnom i omogućila je jednom od istaknutih članova Tuđmanove partije, novoproduženom hrvatskom tajkunu Miroslavu Kutli, da kupi *Slobodnu Dalmaciju* i instalira partijske propagandiste na vodeće uredničke funkcije. Nekad jedan od najuglednijih dnevnika u Jugoslaviji, *Slobodna Dalmacija* postala je još jedna puškarnica ratne propagande.

Samo je grupa mladih novinara, osnivača i vodećih pisaca nedjeljnog satiričnog podlistka *Feral tribune* – Viktor Ivančić, Boris Dežulović i Predrag Lucić – uspjela izbjeći to disciplinovanje lista. Oni su zatim pokrenuli istoimeni nedjeljnik. *Feral tribune*, kojem se kao glavni urednik pridružila i uvažena bivša novinarka TV Heni Erceg, ostao je najuporniji glas protiv ratne propagande, totalitarne prirode režima i zloupotrebe vlasti. Tuđmanova partija pokušala je da uništi *Feral* namećući mu drakonski porez, zabranjujući njegovo štampanje i prodaju u državnim štamparijama i kioscima i čak sudskim gonjenjem njegovih reportera i urednika. Ivančića je hrvatsko Ministarstvo kulture optužilo za “grube i osobne napade” na Tuđmana i, početkom 1994. godine – iako je već prošao obavezni vojnu obuku kao rezervist – priveden je na nekoliko nedjelja u kasarnu zbog “neodazivanja vojnom pozivu”.⁴⁵ Ivančiću je kao otežavajuća okolnost uzimana i činjenica da je rođen u Sarajevu.

Novi list, *Feral*, kasnije *Erasmus* i *Nacional*, i povremeno *Nedjeljna Dalmacija*, nisu bili dovoljni da se suprotstave propagandnoj liniji Tuđmanove partije, projektovanoj prije svega putem Hrvatskog radija i naročito TV, kao i preko novina pod državnom kontrolom poput *Večernjeg lista*, *Vjesnika* i sada otete *Slobodne Dalmacije*. Dugo vremena postojao je častan izuzetak i na samoj TV: kasni večernji program, Slikom na sliku, koji je uređivao Dubravko Merlić. Program je predstavljao objektivan prikaz međunarodnih dnevnih emisija i održavao je otvorene debate u studiju o pitanjima dana. Merlić navodi sljedećih pet principa svoje uređivačke politike:

- (1) Ne zanimarivati stvarne događaje dana iz bilo kakvih neprofesionalnih razloga jer gledaoci znaju šta se događa i morate ispuniti njihova očekivanja;
- (2) Gledati događaje iz različite perspektive, koristeći i vlastiti i međunarodni materijal;
- (3) Ne pokušavati nametnuti vlastite poglede

gledalištu, dozvoliti mu da samo prosuđuje; (4) Osigurati da su gosti u studiju kompetentni, bilo po svom položaju ili ekspertizi, i postavljati im pitanja od javnog interesa; (5) Ponuditi gledateljstvu i materijal za kakav ono “nije spremno” ako je to relevantno.

Merlić dodaje: “Program je prošao kroz najveća iskušenja tokom tragičnog sukoba Muslimana i Hrvata. Nikad nismo izgubili vjeru u potrebu da se taj sukob riješi i insistirali smo uporno na svojim principima njegovog pokrivanja korištenjem svih dostupnih izvora.”⁴⁶ Ali, same večernje vijesti HTV-a nisu u to vrijeme bile bolje nego vijesti Miloševićeve TV Srbije. Funkcionirajući na istoj, slijedi-partijsku-liniju, talasnoj dužini na kojoj i *Vjesnik*, Hrvatska TV prihvatila je i istu stereotipnu prezentaciju neprijatelja u Bosni: bosanski predsjednik Alija Izetbegović predstavljan je isključivo kao “muslimanski vođa”, bosanska armija kao “muslimanske snage, mudžahedini, ratnici džihada” i “agresor” dok su hrvatske snage bile isključivo “herojski branitelji”. Damir Matković, koji je radio s Merličem kao jedan od urednika emisije “Slikom na sliku”, sjeća se dva primjera fabrikacije vijesti u glavnom večernjem dnevniku iz tog vremena.

Tuđman je otišao u Sarajevo u junu 1994, među prvim šefovima država koji su posjetili grad jer je Sarajevo još bilo pod opsadom, i u našim vijestima u 18 sati mogli smo vidjeti originalni snimak iz Sarajeva i kako neki ljudi uzvikuju “ubice” i zvižde mu. Neki su i pljeskali ali to je bila očita manjina. Istog dana on je posjetio i hrvatsku zajednicu u Sarajevu i pozdravljen je aplauzom i povicama dobrodošlice. Do večernjeg dnevnika, u 19:30 sati, taj ton – oduševljene dobrodošlice – montiran je na sliku sa ulice, sugerirajući toplu dobrodošlicu u Sarajevu. Ja sam to kritizirao na nekom okruglom stolu o medijima u Dubrovniku i urednik me pozvao i zahtijevao: “Napiši demanti!” (onog što sam rekao u Dubrovniku). Odbio sam, prijetio mi je otkazom ali nije ispunio tu prijetnju. Slično je falsificirana i vijest o sudjelovanju tadašnjeg premijera Nikice Valentića na nekom skupu u Crans Montani u Svicarskoj; on je govorio pred oko 20 ljudi ali je HTV pokazala prepunu dvoranu sa ceremonije otvaranja prethodnog dana”.⁴⁷

Matković mi je rekao da se vlada miješala i u emisiju “Slikom na sliku”, zabranjujući promociju pogleda uglednih bosanskih Hrvata koji su se protivili ratu, poput franjevačkog provincijala Petra Anđelovića i socijaldemokrate Ive Komšića. “Uspijevali smo da predstavi-

mo njihova gledanja samo koristeći snimke iz nekih međunarodnih programa” – rekao mi je Matković. U svom patriotskom ponosu da “služe narodnoj stvari”, urednici Hrvatske TV i javno su priznali cenzuru, u svom odgovoru – u večernjim vijestima u februaru 1993. – na optužbe bosanskog predsjednika o “kampanji bez presedana protiv Bosne i Hercegovine” u hrvatskim medijima.

“Alija Izetbegović dao je tri duga intervjua našem studiju i mi smo ga cenzurirali samo jednom kad je izjavio da je za konfederaciju s Hrvatskom i drugima, uključujući čak i Srbiju” – rečeno je u zvaničnom saopštenju HTV.⁴⁸

Urednici Hrvatske TV vjerovali su, kao što su službeno ustvrdili u svom programu, da je sasvim legitimno cenzurirati “neprihvatljiva” gledišta šefa susjedne države. Analitičari izvještavanja hrvatskih medija o bosanskom ratu slažu se da je jedan reporter, Smiljko Šagolj – koji je u vrijeme jednopartijske vlasti bio jedan od vodećih urednika sarajevske TV – bio posebno zapažen po svom antimuslimanskom stavu. Tokom višemjesečnih hrvatsko-bosanskih sukoba, taj novinar – zapamćen iz “bivšeg vremena” po entuzijastičnoj odbrani bratstva i jedinstva i žurbi da uvijek reaguje na hrvatski nacionalizam, iznenada je postao vodeći glasnik mržnje. “Njegovi izvještaji bili su direktan poziv na nasilje, poput njegove izjave – u glavnom večernjem dnevniku – da, dok muslimani ubijaju našu djecu, njihove su izbjeglice u Makarskoj” – kaže Heni Erceg.⁴⁹ Sličnu prijetnju bezbjednosti bošnjačkih izbjeglica izazvala je *Slobodna Dalmacija*, u članku pod naslovom “Pobuna dimija”, u kojem autor podsjeća svoje čitaoce da dok muslimani ubijaju Hrvate u Bosni njihove majke, žene i sestre uživaju hrvatsko gostoprimstvo na Braču. “To je bio direktan poticaj na linčovanje bošnjačkih izbjeglica na Braču” – rekao mi je Jergović.⁵⁰ Inspiracija za sve to dolazila je iz vrhova ultrancionalističke HDZ. Njen lider u Bosni, Mate Boban, u izjavi za javnost je rekao kako umjesto zahvalnosti (za gostoprimstvo što ga bošnjačke izbjeglice uživaju u Hrvatskoj) “Hrvati dobijaju nož namočen hrvatskom krvlju, nož u rukama pobješnjelih muževa i očeva, čije žene i djeca su našli sigurno utočište u hrvatskim gradovima i hotelima na hrvatskoj obali ...”⁵¹ Dva događaja u jesen 1993. ponudila su najbolje primjere za

uvid u funkcioniranje hrvatske ratne propagande: razaranje čuvenog četiristogodišnjeg Starog mosta u Mostaru i masakr nad muslimanskim civilima u selu Stupni Do kod Vareša. Dovoljno je samo uporediti izvještaje objavljene istog dana – 9. novembra 1993. – u vodećem američkom i vodećem hrvatskom dnevnom listu.

Prvo, *The New York Times* (Chuck Sudetić, Mostarski Stari most mučen do smrti): “Hrvatski artiljerci danas su uništili čuveni Stari most u bosanskom gradu Mostaru, poslavši jedan od najgracioznijih primjeraka Otomanske arhitekture skrhan u rijeku Neretvu”. Zatim, *Vjesnik* (“Srušio se Stari most!”): “Čuveni mostarski Stari most pao je u Neretvu u utorak oko 9 sati. U artiljerijskim borbama u ponedjeljak uveče i utorak ujutru između muslimanskih snaga i HVO most je više puta pogoden a pogađan je i ranije iako je bio zaštićen skelama, starim gumama i vrećama pijeska”. Ta priča, kako je most “pao u Neretvu”, karakterizirala je većinu izvještaja u hrvatskim medijima. *Vjesnik* je dan kasnije, 10. novembra, lamentirao kako je most srušio “svijet koji nije učinio ništa da zaustavi rat”.

Jergović se sjeća agonije na Hrvatskom radiju i TV u prezentaciji te vijesti:

Hrvatski radio prvo je javio da su muslimani postavili dinamit kako bi mogli okriviti Hrvate. Zatim, te iste večeri – zahvaljujući francuskom kameramanu koji je snimio trenutke rušenja mosta – međunarodna televizija javlja da su to učinile hrvatske snage. Kasno te noći Hrvatska TV u programu Slikom na sliku pokazala je taj snimak koji je prisilio propagandiste da traže nove izgovore. “Objašnjenje” generala Slobodana Praljka bilo je da je most morao biti srušen jer su ga muslimani koristili za transport municije kojom ubijaju Hrvate. Javnosti je bilo više nego očito da u svemu tome ima puno laži”.⁵²

U slučaju masakra u Stupnom Dolu, *The New York Times* je ponovo ponudio detaljan izvještaj s lica mjesta opisujući neke od najužasnijih scena brutalnosti:

“Obasjavajući baterijskom lampom prostor iza vreća i buradi napunjenih krompirom, repom i tikvama, reporteri su našli drveni podrumski ulaz u plitak prostor u kojem se može samo puzati. Sjedeći prema tom otvoru, ruku isprepletenih kao da štite jedna drugu od terora, bile su tri žene u kasnim tridesetim ili ranim četrdesetim, čija su tijela počela da poprimaju tamnu boju. Jednoj je prerezan vrat. Sve tri su upucane više puta, u lice, vrat i grudi. Drugdje u selu reporteri su vidjeli 13 tijela. Oficiri Ujedinjenih nacija kažu da su izbrojali 19, a svakog sata pronalaze nova tijela...”⁵³

Nasuprot tome, *Vjesnik* je insistirao na “herceg-bosanskoj” verziji priče, najprije poričući da je HVO počinio masakr a zatim tvrdeći da u selu nije bilo muslimanskih civila i da su muslimanske snage pokušale probiti hrvatske linije napadajući Stupni Do. Sve to demantovali su strani posmatrači. Nakon snažne međunarodne osude masakra, *Vjesnik* je objavio komentar izražavajući – više od bilo čega drugog – zabrinutost zbog nanošenja štete “hrvatskoj poziciji u svijetu”.⁵⁴

S pojačanim pritiskom za okončanje bošnjačko-hrvatskog rata, i stvaranjem bošnjačko-hrvatske federacije u martu 1994. u Vašingtonu, antimuslimanska kampanja u hrvatskim medijima je popustila, ostavljajući duboke ožiljke u javnosti na obje strane. Goran Milić, najpopularniji voditelj dnevnika TV Beograd u kasnim osamdesetim i osnivač Jutela 1990, napustio je Sarajevo u ljeto 1992. kao predstavnik za štampu bosanskog nacionalnog tima za Olimpijske igre u Barceloni i nakon toga doselio je u Zagreb – grad svoga rođenja. Na taj način zatvorio je balkanski “savršeni krug” kao istaknuti novinar koji je živio u glavnim gradovima sve tri zemlje koje su ratovala jedna s drugom devedesetih: Beograd-Sarajevo-Zagreb. U Hrvatskoj, čija je javnost još bila pod uticajem sistematski proizvođenog neprijateljstva prema obje susjedne zemlje, uvjerena da njihova država ne treba da ima ništa ni sa “srpskim četnicima” ni s “muslimanskim mudžahedinima”, Milić je u početku dočekan s puno odbojnosti. Jedni su ga identifikovali kao glavnog urednika Jutela koji je podržavao propala nastojanja da se “spasi Jugoslavija” (na štetu hrvatskog tisućgodišnjeg sna o nezavisnosti). Drugi mu nisu mogli oprostiti što se nije pridružio antimuslimanskoj horskoj kampanji i što je održavao svoje bosanske veze i prijateljstva. Dobro poznat u Zagrebu, upadljiv u svakoj gomili – i kao poznato TV lice i kao upadljivo visoka figura – Milić se osjećao čudno: grad njegovog rođenja dočeka ga je hladno. Pokušavajući da izbjegne neugodne susrete, nipošto nije želio da se sretne s Marinkom Božićem, u to vrijeme vlasnikom i izdavačem “najžućeg” od svih žutih listova, *ST*, poznatog po serijskim kampanjama usmjerenim na kompromitaciju svih poznatih Hrvata koji su smatrani “nepatriotskim” po standardima ultranacionalizma. Božićev *ST* napao je Milića kao “agenta jugoslovenske tajne službe” i “Hrvata koji radi za Miloševića

i Jugoslovensku armiju”. Milić je zato bio šokiran kad mu je Božić prišao na zagrebačkoj ulici.

Zagrlio me, poljubio i rekao: “Hoću nešto da ti objasnim. Sve što sam pisao protiv tebe bilo je zasnovano na jakim osjećanjima u Hrvatskoj protiv svakoga koga su povezivali s ‘neprijateljem’, i vi koji ste mogli prelaziti s jedne na drugu stranu – poput Rade Šerbedžije, Tereze Kesovije, Mire Furlan, tebe i drugih koji se smatraju ‘Jugoslavenima’ – bili ste ‘izdajice’ a to znači gori od samih neprijatelja”. Božić, kojeg nisam želio sresti, ponudio je da pišem kolumnu za njegov list. Pošto nisam imao posla ni prihoda, i sa garancijom da mogu pisati onako kako mislim i osjećam, prihvatio sam taj poziv – rekao mi je Milić.⁵⁵

Milić kaže kako nije mogao raditi za neke od međunarodnih organizacija uključenih u izgradnju građanskog društva i podršku nezavisnim medijima jer, kako je on to osjećao, njihova misija bila je da jednostavno pokopaju nedavnu prošlost i da pokažu kako su “svi oni” (na Balkanu) jednako krivi. Milić, koji je profesionalno proživljavao srpsko razaranje Vukovara, bombardovanje Dubrovnika i opsadu Sarajeva, i koji je iz prve ruke osjetio svu gorčinu hrvatsko-bošnjačkog sukoba, nije želio učestvovati u jednakoj raspodjeli krivice. “Kao neko ko dobro govori engleski, španski i francuski pozvan sam na nekoliko međunarodno-sponzoriranih konferencija i uskoro sam shvatio da oni ne žele da ih ja podsjećam kako, ipak, postoje oni koji su krivi i oni koji su nevini za rat, počinioci i žrtve ratnih zločina. Jednostavno nisam mogao učestvovati u tim svi-su-oni-krivi ritualima i više me i nisu zvali” – kaže Milić.

Da se vratimo naslovu ovog poglavlja: Ubijanje Bosne. Godine terora i koncentrisanih propagandnih nastojanja za Miloševićevu “veliku Srbiju” i Tuđmanovu “veliku Hrvatsku” konačno su dale istorijski izgovor za buđenje muslimanske vrste ultranacionalizma. Jedina ali suštinska razlika bila je to što su srpski i hrvatski nacionalizam imali jasan cilj – otimanje i pripajanje bosanskih teritorija susjednim državama – dok je pristajanje ekstremnih bošnjačkih vođa da otvore vlastitu antisrpsku i antihrvatsku kampanju bilo zapravo najbolji način da se pomogne udruženom neprijatelju da legitimizira svoje zahtjeve za bosanskim teritorijama a da Bošnjacima ostavi ono malo što preostane između dvije proširene države. Sa širenjem predstave u bošnjačkoj javnosti o Srbima i Hrvatima kao

neprijateljima, svi oni u Bosni koji su još poštovali i čuvali tradiciju i kulturu tolerancije bili su sve više izolovani. Njihova odbrana, u preostalim nezavisnim medijima, prava na multietničku, multireligijsku i multikulturalnu Bosnu i Hercegovinu otvoreno je ismijavana u ekstremnim bošnjačkim medijima pod sponzorstvom vladajuće partije kao multi-zbunjena. Na žalost, njihovi glasovi tolerancije nisu mogli da dosegnu ne samo većinu Bosanaca, nego se nisu mogli čuti ni u završnim rundama međunarodno-sponzoriranih mirovnih pregovora o budućnosti Bosne u Dejtonu u Ohaju.

Feral Tribune

U broju I i broju 432
Godina deseta
Split, 28. prosinca 1993.
Tjednik izlazi gledač & umotič
svakog prvog utorka u tjednu

Tjednik hrvatskih anarhista, protestanata i heretika
(Bogu-mili a ni Vragu nisu mrzaki)
Uredništvo: Studio "VIVA LUDEŽ"
(Viktor IVANČIĆ, predrag; Ljilic, boris DEŽALOVIĆ)
Odgovara: SRBOJE SARINIĆ

Cijena 5000 HRD

Ukazom uredništva "Feral Tribune"

sije oslobođena plaćanja

Temeljnog i posebnog nameta na panetu

180 SIT; 4 DEM; 32 ATS; 4 CHF; 40 DEN; 16 FRF; 3,80 USD; 3,80 CAD; 4,50 AUD; 5,75 NLG; 315 FT; 92 FLUX; 19,50 SHF; 95 BEF; 85 KCS; 24 DKR

JESMO LI SE ZA TO BORILI?

detaljnije na stranicama 4-5

JESMO LI SE ZA TO BORILI: *Feral Tribune* bio je najuporniji u otporu nacionalistima na vlasti rugajući se bliskosti Miloševića i Tuđmana u njihovom 'velikodržavnom pohodu'.

Postdejtonske propuštene prilike (1995-2000)

DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM, zaključen pod američkim sponzorstvom 21. novembra 1995. u Dejtonu u Ohaju i potpisan 14. decembra u Parizu, okončao je troipogodišnji rat u Bosni i Hercegovini, u kojem je ubijeno više od 200.000 i prognano ili izbjeglo iz svojih kuća više od milion i po ljudi. Sam sporazum bio je neiskazano priznanje međunarodne prirode sukoba, nasuprot teorijama o “građanskom ratu” među samim Bosancima koji “ubijaju jedni druge stoljećima”. Sporazum, naime, nisu potpisale tzv. bosanske “zaraćene strane” nego predsjednici tri susjedne države. Pored Alije Izetbegovića, predsjednika Predsjedništva Bosne i Hercegovine, potpisnici i izvršioци sporazuma bili su i jugoslovenski predsjednik Slobodan Milošević (u ime bosanskih Srba) i predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman (u ime bosanskih Hrvata). Rat se i mogao okončati samo onda kad su ta dvojica – koji su i podsticali, komandovali, naoružavali i kontrolisali snage angažovane u uništavanju Bosne – najzad bili izloženi pritisku da zaustave nasilje. Ali, mir prihvatljiv za Miloševića i Tuđmana nije mogao biti savršen pošto je to bio sporazum po mjeri “momaka s oružjem”. Iako je formalno

sačuvao Bosnu kao “cjelovitu državu s dva multietnička entiteta”, bošnjačko-hrvatskom federacijom na 51 i Republikom Srpskom na 49 posto bosanske teritorije – Dejton je predstavljao jedva prikrivenu podjelu zemlje. Dva entiteta dobila su mnogo veća ovlaštenja nego sama država, uključujući vlastite vojske i policiju, a “konstitutivni narodi”, predstavljeni uglavnom u tri ultranacionalističke stranke, zadržali su moć veta nad bilo kakvim odlukama od zajedničkog interesa u slabim zajedničkim institucijama. Što je bilo još tragičnije za poratni razvoj u Bosni: i Milošević i Tuđman ostali su učvršćeni na vlasti u Beogradu i Zagrebu a njihova apsolutna vladavina ojačana je njihovom ulogom međunarodno uvaženih partnera u mirovnom procesu. Njihovi sljedbenici u Bosni, SDS i HDZ, stekli su državotvorni legitimitet a da nisu morali da se odreknu svojih glavnih ratnih ciljeva, stvaranja etnički ekskluzivnih paradržava u Bosni kako bi ih kasnije pripojili “velikoj Srbiji” i “velikoj Hrvatskoj”.

Neki korektivni elementi Dejtonskog sporazuma, kao što su hapšenje i izručenje Međunarodnom tribunalu za ratne zločine u Hagu optuženih za ratne zločine i pravo povratka prognanih i izbjeglih svojim kućama, nisu provedeni, doprinoseći ironičnom ishodu bosanskog rata. U istom desetljeću u kojem je cijeli svijet proslavljao okončanje aparthejda u Južnoj Africi i rušenje Berlinskog zida u Njemačkoj, novi aparthejd i novi zidovi podignuti su u Bosni uz učešće predstavnika tog istog svijeta.

Zaokupljeni glavnim zadatkom u Dejtonu, “okončati rat” – kako je naslovljena i knjiga glavnog dejtonskog pregovarača Ričarda Holbruka¹ – međunarodni posrednici su gotovo sasvim zanemarili ulogu medija u mirovnom procesu. Ona je spomenuta samo usputno, u Aneksu 3 sporazuma, u kojem se daje Organizaciji za bezbjednost i saradnju u Evropi (OSCE) mandat u pitanjima medija u vezi s njenom ulogom u organizovanju i nadzoru izbora. Potpisnici su, po tom aneksu, obavezni da “osiguraju uslove za organizaciju slobodnih i fer izbora, posebno politički neutralnu atmosferu ... i da osiguraju slobodu izražavanja i slobodu štampe”.²

Tako je Dejton ostavio balkanske medije u rukama onih koji su ih upravo i koristili da potiču etničku netoleranciju. Jugoslovenski mediji ostali su u Miloševićevim rukama; hrvatski u Tuđmanovim;

a bosanski u rukama tri nacionalističke partije. Postdejtonski medijski pejzaž na Balkanu nije mogao biti nepovoljniji za razvoj slobodnih i pluralističkih medija. Na jednoj strani, sve međunarodne institucije savršeno su znale da su mediji igrali odlučujuću ulogu u stvaranju i održavanju ratnih raspoloženja i to je očito iz svih izvještaja, memoara i rasprava o balkanskim ratovima devedestih. Na drugoj, one su ostavile “loše momke” na vlasti ne samo nad teritorijama svojih sada već “etnički čistih” teritorija već i nad medijima u sve tri države, u oba bosanska entiteta i svih deset kantona. Postojala je neka vrsta ugrađene prepreke postavljenim ciljevima međunarodne intervencije u postdejtonskim godinama: dok je sporazum sam po sebi sa svim svojim nesavršenostima možda bio cijena koja se morala platiti za okončanje rata, ostavljanje tog područja u rukama onih koji su bili najodgovorniji za taj rat predstavljalo je gotovo nesavladivu prepreku izgradnji institucija funkcionirajućeg civilnog društva – uključujući i slobodne medije. Slijedeći dejtonski scenario, i međunarodna poratna nastojanja u medijskoj sferi na Balkanu u najvećem dijelu su doprinosila održavanju podjela koje podsjećaju na aparthejd. U takvom okruženju, malobrojni nezavisni mediji koji su podržavali multietničke ideale u Bosni ostali su prepušteni ne samo napadima nacionalističkih partija čiji je vrhovni ideal etnička podjela, već su i marginalizirani od strane međunarodnih donatora koji su izabrali da rade s etničkim separatistima kako bi dosljedno proveli dejtonske nedosljednosti.

Učvršćivanje medijskog aparthejda

Početni rezultati bili su, kako se moglo i predvidjeti, tragični. Na primjer, predsjednik savjeta zaduženog za nadzor nad najuticajnijim medijem u Republici Srpskoj – Srpskom Radio-televizijom (SRT) – bio je Momčilo Krajišnik, najbliži saradnik ratnog vođe bosanskih Srba Radovana Karadžića. Krajišnik je i sam kasnije optužen i uhapšen za ratne zločine. Pod njegovim direktnim nadzorom, SRT je sistematski tretirala Republiku Srpsku kao zasebnu državu, uporno potkopavajući sva nastojanja za uspostavljanje zajedničkih institucija. Oni su izvještavali o događajima u Federaciji samo u rubrici “iz svijeta”. Neposredno nakon postizanja sporazuma, SRT

je nazvala Dejton – u komentaru Miloša Pribića, 30. novembra 1995. – “porazom srpskog nacionalnog tijela”. Pribić je lamentirao:

Srbi nisu ustali da stvore manju ili veću Srbiju ranih devedesetih. Željeli su da stvore vlastitu nacionalnu državu, kao i drugi narodi, jednostavno radi vlastitog opstanka. Dio tog istog naroda, koji je bio izvan matične zemlje, htio je da se konačno ujedini s matičnom zemljom i ništa više.

Na taj način on je dao upravo ono opravdanje za rat koje je u prvoj rečenici htio da porekne: stvaranje “velike Srbije” ujedinjavanjem “svih Srba u jednoj državi”. Sve što je SRT činila nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma bilo je sračunato na dokazivanje da nema mogućnosti koegzistencije između tri bosanske etničke grupe. Prvi Visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni, Švedanin Carl Bildt, rekao je: “Oni emituju propagandu kakve se ni Staljin ne bi postidio”.³

Bosanski poratni medijski pejzaž odražavao je sliku ratom uništene zemlje. Na teritorijama pod srpskom i hrvatskom kontrolom, svi mediji – štampa, radio i televizija – propovijedali su etnički aparthejd. Oba područja bila su pokrivena monopolom beogradske i zagrebačke, odnosno Miloševićeve i Tuđmanove, državno-partijske televizije i u oba su bile široko dostupne nacionalističke publikacije iz Srbije i Hrvatske. Opoziciona štampa ili štampa iz Sarajeva bili su striktno zabranjeni. U područjima pod bošnjačkom kontrolom, predratni vodeći multietnički mediji poput *Oslobodenja* i Radio i TV Bosne i Hercegovine, nastavili su da postoje pod dvostrukim teretom. Oni su pretrpjeli teške materijalne gubitke u nastojanjima da se održe pod opsadom – u kojoj su njihove zgrade bombardovane a imovina opljačkana; desetine najiskusnijih novinara otišli; a ratni dugovi dosezali milione njemačkih maraka – i sve to bilo bi teško nadoknadivo i pod najpovoljnijim uslovima. Ali, bio je i jedan dodatni teret: prihvatanje u međunarodnoj zajednici “novih realnosti” podijeljene Bosne. Iako su međunarodnjaci bili puni hvale i lijepih riječi za medije koji su održavali duh međuetničke tolerancije pod najstrašnijim uslovima, oni nisu vidjeli ulogu za njih u zemlji organizovanoj striktno duž bošnjačko-srpsko-hrvatskih linija diobe.

Do početka 1996, za petama mirovnih snaga od 60.000 pripadnika NATO-a, stigle su i desetine međunarodnih nevladinih organizacija i stotine najčešće krajnje dobronamjernih entuzijasta – novinara,

medijskih praktičara i “trenera” – s misijom, a u nekim slučajevima i respektabilnim iznosima novca, da pomognu uspostavljanje slobodnih medija u zemlji. Na žalost, oni su napravili neke pogrešne strateške računice i neke nepotrebne greške. Strateški, njihova instrukcija bila je da funkcionišu u dejtonskim okvirima, što je automatski guralo bosanske medije u poziciju da slijede sve dejtonske kompromise s ultranacionalistima na vlasti, umjesto da ih se ohrabruje da se oslobađaju i postaju nezavisni posmatrači i kritičari nacionalističkih manipulacija prošlošću i budućnošću. Prihvatajući da posluju isključivo s “lošim momcima” koji su vladali poratnim Balkanom, međunarodne organizacije su dale legitimitet i nacionalističkoj kontroli nad medijima. Novouspostavljena Komisija eksperata za medije OSCE-a, na primjer, sastojala se – osim od međunarodnih učesnika – i od delegiranih predstavnika tri bosanske vlade (zajedničke, federalne i srpske) kao i od “kvalifikovanih medijskih specijalista delegiranih od strana”. Naravno, tim “stranama” – istim onim koje su predsjedavale nad ratom – nije bilo ni na kraj pameti da delegiraju slobodoumne, tolerantne, antinacionalističke ličnosti u to tijelo zaduženo za kontrolu nad štampom. Bosanski novinari našli su se i pod dodatnim pritiskom očekivanja da jednostavno zaborave neposrednu prošlost, da nude samo sanitiziranu verziju onog što se događalo tokom rata. Istraživanje ratnih zločina, “etničkog čišćenja” i odgovornosti za nasilje nosilo je rizike vrijeđanja ljudi koji su proizvedeni u ključne partnere u mirovnom procesu.

Tako su, sa završetkom rata, neki od onih koji su propovijedali “etničko čišćenje” i netoleranciju – poput ministra informacija Republike Srpske Dragana Božanića, ratnog urednika paljanske TV i kasnije zamjenika ministra spoljnih poslova i čak bosanskog ambasadora – dovedeni u poziciju da nadziru bosanske poratne medije. Konsultujući ih, udovoljavajući im i oslanjajući se na logiku “tri strane u sporazumu” (nacionalističke SDA, SDS i HDZ), većina međunarodnih učesnika poratnog razvoja medija u Bosni prihvatila je i njihove kriterije i standarde. Svaki novinar i svaki medij morao je da se svrsta u neku od tri postojeće kategorije – da bude bošnjački, hrvatski ili srpski – pri čemu nije bilo mjesta za bilo šta svebosansko, multietničko ili nenacionalno. Sjećam se jednog poziva da učestvujem u nekoj američkoj debati o ratu u Bosni. Međunarodna

voditeljica tog razgovora insistirala je: “Da bi Vaša pozicija bila jasna, mi ćemo Vas identifikovati kao bosanskog Muslimana”. Odgovorio sam: “Možete to učiniti ako mislite da bi bilo isto tako prikladno da Vas identifikujemo kao američkog katolika ili protestanta ili po bilo kom drugom religijskom određenju. Da li bi Vas to učinilo manje kvalifikovanom, ili manje prihvatljivom, u raspravi o međunarodnim temama? Treba da razumijete da postoje Bosanci – kao što postoje i Amerikanci i Evropljani – čija ‘pozicija’ nije određena njihovom nacionalnošću ili religijom i koji slobodno kritikuju i pozicije svojih vlastitih vlada i sunarodnika kao što kritikuju i bilo čije druge”.

Ta potreba međunarodnih posrednika da uvijek imaju savršenu reprezentaciju tri doskora zaraćena plemena, ljude imenovane od “strana” ili “prihvatljive za sve tri strane”, favorizovala je ili čvrste nacionaliste ili mediokritete među novinarima, bez imena i reputacije. To je bio kriterij koji je potisnuo u stranu, u nastojanjima za obnovu medija, sve one koji su pripadali “četvrtoj strani”: jednostavno profesionalnih novinara. Radeći na ovom rukopisu, pitao sam prvog Visokog predstavnika međunarodne zajednice u Bosni, Šveđanina Carla Bildta: Zašto je uopšte bilo potrebno da se i bosanski mediji “dejtoniziraju” – i da preslikavaju političke nedosljednosti i podjele – kad bar to nije bilo propisano mirovnim sporazumom? Odgovorio je kako su na završetku rata mediji bili podijeljeni koliko i cijela zemlja: “Bila je to zemlja tri nacionalističke partije i tri vojske s odgovarajućim strukturama vlasti i propagande među kojima je TV bila najvažnija”. Bildt kaže: “Prvi izazov u provođenju sporazuma bila je reintegracija Sarajeva sa prelaskom područja koja su kontrolisali Srbi pod kontrolu Federacije. Radili smo danonoćno da pokušamo uspostaviti makar minimum povjerenja između prvenstveno srpskih i muslimanskih zajednica i da spriječimo dalje uništavanje imovine i nove masovne seobe. Na kraju nismo uspjeli. A to se u ne maloj mjeri dogodilo zbog uloge koju su igrali mediji, odražavajući namjere svojih političkih vodstava. Paljanska i sarajevska TV djelovale su praktično udruženo da zastraše Srbe u Sarajevu i kao rezultat smo imali gotovo 100.000 novih izbjeglica, što je značajno iskomplikovalo cijelu stvar s povratkom izbjeglih idućih godina”.⁴ Bildt, takođe, naglašava kako nikad nije donesena bilo

kakva odluka o “dejtonizaciji medija”: “Bilo je velikog uzdržavanja da se učini bilo šta što bi ličilo na miješanje u medijima. SDA je imala snažnu podršku u Vašingtonu i sjećam se da je zbog toga i najmanji potez koji se mogao tumačiti kao slabljenje bosanske TV povlačen krajnje pažljivo. S paljanskom TV imali smo drugačiji problem. Zalagao sam se da upotrijebimo vojna sredstva da je prisilimo da se ponaša manje zloćudno ali to je izazivalo bojazni od ugrožavanja NATO-misije i trebalo je da za komandanta dođe general Wesley Clark pa da se najzad preduzme akcija. Iako sam se ja uporno zalagao za takvu akciju, to se desilo tek nakon što sam ja otišao”.

Kakvi god bili motivi i procjene sponzora mirovnog procesa – rezultat međunarodne medijske intervencije punih pet godina bio je dalje učvršćivanje medijskog aparthejda.

Jedan zapažen izuzetak u tim ranim nastojanjima za podršku slobodnim medijima u Bosni bio je Sorošev Fond otvoreno društvo. Oni su, uostalom, imali dvije značajne prednosti nad svim drugim donatorima medija: prvo, pružili su ruku pomoći bosanskim medijima još tokom opsade Sarajeva, s jasnom predstavom o tome šta su ti mediji bili i prije i tokom rata; i drugo, oslanjali su se na bosanske medijske profesionalce s dubokim razumijevanjem lokalnih vrijednosti i prioriteta. Sorošev fond je ne samo podržavao medije koji su to zasluživali, usmjeravajući ih prema postepenoj samoodrživosti, nego je u saradnji s BBC pokrenuo i novinarsku školu u Sarajevu kako bi se postepeno nadoknađivao manjak obrazovanih i iskusnih profesionalaca. Ono što je predstavljalo najveću razliku između Fonda otvoreno društvo i većine drugih, zvaničnijih nastojanja u vezi s medijima, je prije svega činjenica da su se – nasuprot zavistnosti ovih drugih od partnera koje imenuju “tri strane” – oni od početka oslanjali na iskustvo i ekspertizu bosanskih profesionalaca poput Zdravka Grebe, Bore Kontića, Hrvoja Batinića – i kasnije Mehmeda Halilovića, Jakoba Fincija i drugih – koji su bili i Bošnjaci, i Srbi, i Hrvati, i Jevrej, ali niko od njih nije bio delegiran ili podržavan od nacionalističkih partija na vlasti.

Značaj lokalnih inicijativa u medijskom polju potcrtava i iskustvo još jedne sarajevske institucije, Medija plan instituta, uspostavljenog 1995. godine. Njegov osnivač, Zoran Udovičić, definisao je misiju instituta idejom koja izražava najveću potrebu poratnih

bosanskih medija: “Mislimo o budućnosti da nas mir ne bi iznenadio”.⁵ Media Plan usmjerio je svoje aktivnosti na obnovu i razvoj bosanskih medija, obrazovanje novinara i medijski monitoring, postajući pouzdan partner brojnih međunarodnih institucija u poratnoj Bosni. Njegova Novinarska škola, ustanovljena u saradnji sa Školom novinarstva u Lilu, Francuska, dovodi novinare iz cijelog regiona na desetomjesečni studij, pomažući im u nalaženju stipendija za pokrivanje troškova tokom školovanja u Sarajevu. Predavači u školi su neki od najboljih bosanskih novinara i gostujući profesori i novinari iz svijeta.

Medijska scena u Bosni suočila je i bosansko novinarstvo i međunarodne “medijske intervencioniste” s raznolikim izazovima. Na primjer, bosanski radio i TV, iako su pomutili predratni imidž nezavisnosti padajući tokom rata pod uticaj vlade pod kontrolom SDA, još su bili najbolje opremljeni, najprofesionalniji i unekoliko multietnički i po tome su imali najbolje izgleda da se obnove kao svebosanski javni radio i TV. Ali, umjesto da se oslobode kontrole SDA i da se obnovi domašaj njihovog programa na cijeloj teritoriji zemlje – kombinovano s razvojem regionalnih elektronskih medija – međunarodna zajednica je praktično legalizovala ratnu otimačinu njihove imovine, releja i opreme, ostavljajući sve to u rukama “srpske TV” i “hrvatske TV”, i prihvatajući odbojnost tvrdolinijaša među srpskim i hrvatskim političarima prema svemu što dolazi iz Sarajeva kao “neprihvatljivom”. Zato ne treba da čudi što su u mjesecima pred prve poratne izbore, u septembru 1996, nacionalistička srpska i hrvatska TV nastavile da insistiraju na ratnim podjelama, tretirajući teritorije pod kontrolom srpskih i hrvatskih snaga i stranaka kao države potpuno zasebne od Bosne i Hercegovine.

U svom izvještaju, *Monitoring the Media, The Bosnian Elections 1996* (“Praćenje medija, Bosanski izbori 1996”), koji je objavio londonski Institute of War & Peace Reporting u saradnji s Media Planom u Sarajevu, Mark Wheeler citira dva primjera otvoreno antibosanskih, dakle i antidejtonskih, komentara emitovanih na srpskim i hrvatskim elektronskim medijima uoči izbora.

- 29. juna 1996. direktor SRT Ilija Guzina komentarisao je u “Novostima u 8” svoje televizije:

Osam, da, osam političkih partija iz muslimansko-hrvatske federacije prijavilo se za izbore u Republici Srpskoj! Istorija evropske i svjetske demokratije, sve od Perikleovog vremena, vjerovatno nikad nije zabilježila da partije iz jedne države učestvuju na izborima u drugoj... Srbima se nude dvije mogućnosti u izborima. Prva je da glasaju za partije koje predstavljaju jedinstvenu i cjelovitu Republiku Srpsku i za ujedinjenje sa Srbijom jednog dana. Druga mogućnost je da glasaju za sve one nikogoviće koji su se sada ili nešto ranije izjasnili kao borci za ova ili ona prava i koji su spremni da izruče praktično cijelu državu u ruke Alije Izetbegovića.

- Mjesec dana kasnije, 29. jula, Veseljko Čerkez, urednik Hrvatskog radija Mostar, pročitao je komentar o “sve češćim zločinima” Muslimana “protiv svega hrvatskog” i “prljavim rabotama” međunarodne zajednice. “Nijedan Hrvat na ovom teritoriju ili izvan njega, svjestan kazne, nema prava da šuti i da mirno gleda dok strane i domaće hijene na ovom prostoru kidaju, komad po komad, našu slobodu, zemlju i budućnost” – rekao je Čerkez. “Čerkezov komentar od kojeg se prevrće stomak bio je gori od Guzininog, predstavljajući, u stvari, ne samo poticaj na rasnu mržnju (prema Muslimanima i zapadnoevropljanima) već i poticaj na nasilje protiv Hrvata koji nisu lojalni HDZ-u”, zapaža Wheeler.⁶

U oba slučaja, međunarodna reakcija bila je i zakasnjela i preslabila da utiče na očito neprihvatljivo predizborno ponašanje nacionalističkih medija. SRT je i javno obznanila da sebe smatra “televizijom na patriotskom zadatku”. U večernjem dnevniku 31. jula oni su emitovali saopštenje uređivačkog kolegija, objavljujući lojalnost stranci na vlasti: “Kao i Republika Srpska, Srpska televizija je proizvod naroda. Činjenica je da je SRT preuzela odgovornost da predstavlja političke stranke i izvještava s konferencija za štampu u (izbornoj) kampanji. Ali isto tako je činjenica i da su opštenarodni interesi stariji od uskih interesa bilo koje političke partije”.

Sa Srpskom RTV čvrsto pod kontrolom najbližih saradnika optuženog ratnog zločinca Radovana Karadžića – Momčila Krajišnika kao predsjednika Savjeta SRT i Velibora Ostojića kao predsjednika Upravnog odbora – ultranacionalisti su imali potpunu vlast nad javnošću Republike Srpske. “(Paljanska TV) održava političku atmosferu napetom. Ona sprečava prodor svjetlosti i kiseonika.

Posljednjih nedjelja postala je još gora, staljinistička koliko i bilo koja u starim komunističkim režimima” – izjavio je Bildtov predstavnik za štampu Michael Maclay u razgovoru s Chrisom Hedgesom iz *The New York Timesa*. U tom članku, Hedges je također izvijestio da se “nekoliko tema čekića svake noći, ali najvažnija je dužnost Srba da brane Radovana Karadžića, političkog vođu bosanskih Srba, i generala Ratka Mladića, vojnog komandanta, koji su obojica optuženi za ratne zločine od Tribunala Ujedinjenih nacija u Hagu”.⁷ Karadžićeva kći, Sonja Karadžić, imala je čak i zvaničnu ulogu u oblasti medija: postala je direktor Međunarodnog Press Centra na Palama i osnovala vlastitu radio stanicu Sveti Jovan. U pismu predsjedavajućem OSCE, Flaviu Cottiju, 5. septembra 1995, izvršni direktor Komiteta za zaštitu novinara (CPJ), William A. Orme, Jr., prigovorio je na opasnosti s kojima se suočavaju novinari koji pokušavaju preći iz jednog u drugi bosanski entitet. Zapisao je da Karadžićeva kći zahtijeva “nevjerovatne sume novca” za novinarske akreditacije i prisiljava novinare da putuju s neželjenim “tjelesnim stražarima”.⁸

I SRT na Palama i hrvatska “TV Herceg-Bosne” u Mostaru nastavile su da ometaju mirovni proces i dugo nakon Dejtona. Dva incidenta u 1997. potcrtavaju taj zaključak.

- 10. februara, povodom muslimanskog Bajrama, kolona Bošnjaka prognanih iz dijelova grada pod hrvatskom kontrolom u Mostaru pošla je u obilazak groblja “na drugoj strani”. Kolonu su predvodili muslimanske vjerske i političke vođe. Dok su se približavali groblju, napali su ih hrvatski ekstremisti. U napadu – u kojem se i pucalo iz vatrenog oružja – jedan Bošnjak je ubijen a 20 ih je ranjeno. Hrvatska TV izvijestila je da je “marš muslimanskih terorista” na Zapadni Mostar zaustavljen. Kad je međunarodna istraga dokazala da su napad na civile u posjeti groblju organizovali i predvodili pripadnici hrvatske policije, taj izvještaj je popraćen na Hrvatskoj TV komentarom kojim se optužuje međunarodna zajednica da “za sve okrivljuje Hrvate radi dobrih odnosa s muslimanskim zemljama-proizvođačima nafte”. Ta TV je konstantno insistirala na “hrvatskom karakteru” područja

okupiranog u ratu. U dokumentarcu pod naslovom “Hercegovina zemlja”, Smiljko Šagolj tvrdio je kako historijski bosanski stećci iz predislamskog perioda dokazuju prisustvo hrvatskog naroda u Hercegovini od prastarog vremena i da naselja Počitelj, Čapljina i Stolac “pripadaju Hrvatima”. Hrvati koji su prebjegli u to područje iz centralne Bosne rekli su Šagolju: “Najvažnije je da je ovo hrvatska zemlja, s hrvatskim vlastima i hrvatskim predsjednikom”. Kao i obično, Hrvatska TV nije imala šta da kaže o Bošnjacima protjeranim iz tih krajeva u kampanji “etničkog čišćenja” u proljeće i ljeto 1993.⁹

- Polovinom jula 1997, kad su britanski komandosi ubili šefa prijedorske policije Simu Drljaču i uhapsili jednog od ratnih šefova u tom gradu Miću Kovačevića, u operaciji čiji je cilj bio hapšenje optuženih ratnih zločinaca, SRT je eksplodirala od histerične antinativske retorike. Njihov komentator iz Brčkog, Nedo Đurević, nazvao je vojnike SFOR-a “mafijom Al Caponea” i “psima rata”, dok je reporter koji je izvještavao o lokalnim protestima pitao: “Zašto i iz kog razloga ubijaju samo nas, bez suđenja, bez ikakve mogućnosti odbrane?”¹⁰ Kao i prilikom svake optužbe ili hapšenja za ratne zločine, SRT se uopšte nije potrudila da obavijesti svoje gledaoce za šta su ti “srpski heroji” bili optuženi. U slučaju Drljača-Kovačević, to je bilo sistematsko “etničko čišćenje” svih nersrba iz prijedorskog područja i ubijanje i mučenje stotina od njih u koncentracionim logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje 1992.

Tokom ljeta 1997. *Monitoring Report* zabilježio je brojne primjere nacionalističke manipulacije medijima na sve tri strane postdejtonske Bosne.

- U Republici Srpskoj, odluka predsjednice tog entiteta Biljane Plavšić da raskine sa svojim doskorašnjim tvrdolinijaškim kolegama u SDS-u, optužujući ih za korupciju, izazvala je lavinu napada u “patriotskim medijima” protiv žene koja je do tada glorifikovana kao srpski heroj. Napadali su je kao “oruđe

međunarodne zajednice” a njena pojavljivanja na balkonu njene kancelarije u banjalučkim Banskim dvorima poređena su s obraćanjima narodu italijanskog fašističkog vođe Benita Musolinija sa rimskih balkona. Plavšićeva je nazivana “odmetnikom” koji je “premašio sve srpske kvislinge do sada”. U isto vrijeme, Karadžić i Mladić nazivani su “vođama i herojima srpskog naroda” koji su postali “najprogonjenije ličnosti u novijoj evropskoj istoriji”.¹¹

- Poricanje ratnih zločina bilo je stalna crta u programima SRT. Jedan od voditelja TV dnevnika, Marinko Učur, rekao je 11. avgusta 1997: “Potraga za srpskim zločinima je takođe poticana takozvanim masovnim grobnicama, u kojima je zakopano ko zna koliko Muslimana ... A kad je prekopavana zemlja oko Srebrenice, u neuspješnoj potrazi za muslimanskim tijelima, nije nađen čak ni kostur psa”.¹² Istina je da je više od 7.000 muškaraca iz Srebrenice “nestalo” nakon što su trupe generala Mladića “oslobodile” grad i da su kasnije nađeni kosturi više hiljada ubijenih, mnogi s rukama vezanim žicom iza leđa, što pobija tvrdnje srpske propagande da su oni “poginuli u borbama oko Srebrenice”.

Obračun između srpskih vođa na Palama, na jednoj, i u Banjaluci, na drugoj strani, rezultirao je i jednom promjenom u srpskim medijima: oni su, takođe, podijeljeni, na žalost ne tako da bi neki od njih postali profesionalni i nezavisni, nego u dva suprotstavljena bloka – jedni su ostali lojalni tvrdolinijašima na Palama a drugi su se priklonili novom centru moći u Banjaluci. *Monitoring Report* (Broj 6, 21. septembra 1997.) ponudio je zapanjujuću statističku analizu: “Nezavisna TV u Banjaluci spomenula je Momčila Krajišnika 9 puta, uvijek u negativnom kontekstu, a Biljanu Plavšić 27 puta, uvijek u pozitivnom. SDS se pojavio 14 puta u negativnom, a socijalisti Republike Srpske 14 puta u pozitivnom svjetlu ... Banjalučki dnevnik *Nezavisne novine* imao je 15 pozitivnih izvještaja o Plavšićki i 15 negativnih o Krajišniku. *Glas srpski*, list pod kontrolom SDS-a, spomenuo je Plavšićku i Krajišnika 21 put: nju uvijek u negativnom a njega uvijek u pozitivnom kontekstu”.

Nezavisna TV otišla je i korak dalje kad je njena voditeljica vijesti uzviknula: “Neka Bog blagoslovi našu predsjednicu. Mi smo svi sa njom”. (5. jula 1997.)

Do septembra 1997, antidejtonska retorika u paljanskim mediji-ma eskalirala je do tačke kad je SFOR, pod vodstvom NATO-a, morao posegnuti za silom da preuzme njihove prenosne uređaje kako bi ih spriječio da “sipaju ulje na vatru”, kako je predstavnik za štampu Stejt departmenta James Rubin okarakterisao njihov “zapaljivi i prijeteći jezik” (*AP*, 21. avgusta 1997.) Uvodnik u *The New York Timesu* (“Bosanski zagađeni vazdušni talasi”, 6. septembra 1997.) zaključuje kako su televizija i radio pod Karadžićevom kontrolom “otrovni”. “Ono što u Republici Srpskoj prolazi kao vijesti je propaganda puna mržnje usmjerena na poticanje etničkih sukoba i nasilje gomile protiv snaga NATO-a” – kaže se u tom uvodniku. Ali list je postavio i pitanje mudrosti izručivanja srpskih medija iz ruku jedne zavađene frakcije u ruke druge koje će se okončati “samo promjenom propagandne poruke a ne njenom zamjenom stvarnim vijestima”. Prema izvještaju Ašociated Preša, međunarodni supervizori su takođe optužili i hrvatske medije pod kontrolom HDZ-a da “šire nacionalnu mržnju”. Livanjski Radio Levnia, na primjer, nazivao je međunarodne mirovne snage “stranim plaćenicima koji su došli da se miješaju u našu unutarnju politiku i ... koji zarađuju novac ovisno od toga koliko Hrvata ubiju i koliko Bošnjaka i Srba spase”. OSCE je zahtijevao da Hrvatska TV u Mostaru i livanjski radio pet dana za redom čitaju javno izvinjenje, s izričitim priznanjem: “Svjesno smo radili na podjeli naroda Bosne i širenju nacionalne mržnje”. *AP* je izvijestio da je upravnik mostarske TV Milan Šutalo “odbio da čita takvu izjavu rekavši zagrebačkoj radio stanici da se boji da bi to izvinjenje moglo biti primljeno kao priznanje krivice i da bi moglo voditi njegovom gonjenju za ratne zločine”.¹³

Bosanska TV – ostavljena bez podrške i izvan svih planova za obnovu kako bi služila potrebama svih građana Bosne i Hercegovine, i na taj način praktično prepuštena daljoj kontroli SDA – samo je doprinosila toj slici o tri plemena koja nemaju ništa zajedničko. Njen glavni program, kako je zapazio Wheeler, “naginjao je tome da potvrđuje tezu SDA kako su ta partija, Armija i bošnjački

narod jedno”.¹⁴ *Monitoring Report* (Broj 1 i 6, 1997.) takođe bilježi “slugansku odanost” s kojom TVBiH u Sarajevu prati bošnjačkog člana državnog Predsjedništva Aliju Izetbegovića. Izvještavajući o tradicionalnom muslimanskom vjerskom pohodu na Ajvatovicu, 26. i 27. juna 1997, ta televizija je tri večeri uzastopno držala u prvom planu Izetbegovićevo učešće na toj manifestaciji i zastave njegove partije. U predvečerje izborne šutnje, TVBiH je emitovala jednoiposatni intervju s Izetbegovićem. Na kraju, tadašnji glavni urednik Senad Kamenica pitao ga je ima li poruku za birače. Izetbegović je odgovorio: “Glasajte za Koaliciju za ujedinjenu i demokratsku Bosnu, jer tu je SDA. Naći ćete koaliciju na dnu vašeg glasačkog listića” (12. septembra 1997.)

Tražeci alternative, međunarodna zajednica se opredijelila za vlastiti TV i radio program. Nekako pred same izbore startovali su TV-IN, kasnije preimenovan u OBN (Open Broadcast Network) i Radio FERN. OBN je počeo s emitovanjem 7. septembra 1996, s ugrađenim problemom kredibiliteta. Nazivan je “Bildtovom televizijom”, što je sugerisalo da je pod kontrolom međunarodnog Visokog predstavnika (OHR), i odbacivan je od sve tri nacionalističke partije na vlasti. SDS i HDZ nastojali su da kompromituju OBN kao isključivo bošnjačku televiziju, osnovanu u Sarajevu i dostupnu pretežno samo Bošnjacima. SDA ga je optuživala da je “nepatriotski” i doživljavala ga kao “konkurenciju našoj TV” prisvajajući za sebe TVBIH.

OBN se u startu suočio i s tehnološkim i s profesionalnim ograničenjima. Tehnološki – zavisio je od mreže lokalnih televizijskih stanica koje će prenositi njegov signal bosanskoj publici. U početku, bilo je pet takvih stanica: NTV 99 i Hayat u Sarajevu, TV Mostar, Zetel u Zenici i TV Tuzla, ali se NTV 99 povukao iz projekta čim su dobili svoj dio međunarodno-obezbijeđene opreme. OBN je stalno patio od manjka osoblja u centralnom studiju dok njegove članice, lokalne televizije, nisu uvijek mogle obezbjeđivati doprinos programu na nivou očekivanja od televizije koja je trebalo da pokriva cijelu zemlju. Povezanost s lokalnim partnerima, od kojih su neki bili isključivo muslimanski, takođe je uticala na teškoće u opšteprihvaćenosti OBN-a. Na primjer, tokom mjeseca ramazana, TV Hayat je emitovao duge sate vjerskog programa proizvedenog u

Iranu dajući i srpskim i hrvatskim nacionalistima argument u potkopavanju željenog svebosanskog imidža OBN-a.

Međunarodna zajednica dokazala je i na ovom primjeru kako ona ima mogućnost da prikupi novac za svoj bosanski eksperiment s demokratijom – investirajući nekih 20 miliona dolara (tokom pet godina) u novu mrežu – ali ne i jasnu predstavu o najboljim putevima ostvarenja svojih ciljeva. I manji dio novca uložen u taj projekt bio bi dovoljan da se okupe najugledniji bosanski novinari i da im se omogući proizvodnja visokokvalitetnog večernjeg TV-dnevnika i nedjeljnog političkog magazina posvećenog ključnim temama postdejtonske Bosne umjesto teške zavisnosti od uvoznog stranog programa. Umjesto da okupe cijeli tim profesionalaca, međunarodni sponzori nastojali su da riješe taj problem angažovanjem samo jednog vrhunskog TV-novinara. U početku, doveli su iz Zagreba bivšeg glavnog urednika Jutela Gorana Milića ali – sa svim novcem potrošenim u projekt – nisu mu obezbijedili tim koji će moći da ispuni misiju. Milić mi je o svom kratkotrajnom povratku u Sarajevo rekao:

Oni su (međunarodni učesnici projekta) bili opsjednuti time kako da dosegnu do publike u Banjaluci, u Republici Srpskoj, a nisu imali interesa i da prođu u područja pod hrvatskom kontrolom. Kad sam ja našao načina da se uđe u ta područja, sa dvoje-troje mladih ljudi koji su željeli da rade s nama, međunarodni sponzori insistirali su na Banjaluci, sve do toga da su oni sami – britanski pripadnici SFOR-a – obezbjeđivali “vijesti” iz Republike Srpske, donoseći nam vlastite video-snimke. U odsustvu redovnog pokrivanja cijele zemlje, predlagao sam pokretni TV studio koji bi krstario Bosnom, šaljući nam izvještaje i slike iz “etnički očišćenih” gradova poput Višegrada ili Čapljine i mnogih drugih, koje prognani ljudi nisu vidjeli četiri-pet godina. Ta mobilna TV tehnika, koja uopšte nije korištena dok ja nisam izišao s tom idejom, iznenada je poslana u London. Postojala su jednostavno ograničenja onog što smo mogli uraditi.¹⁵

Nakon što je Milić napustio projekt, drugi istaknuti TV novinar, Konstantin Jovanović – jedan od onih koji nikad nisu podlegli pritiscima da se pridruže “patriotskim medijima” – preuzeo je ulogu prvog čovjeka OBN-a. Ali, on je uskoro prisiljen da ode, pored ostalog i zato što nije prihvatao naloge da prikazuje razvodnjenu verziju odgovornosti za rat. Kritikovan od međunarodnih supervizora da je

koristio “zapaljiv jezik” nazivajući srpske ultranacionalističke snage četnicima, Jovanović je rekao: “Kako drugačije da ih zovem kad se neke od njihovih političkih i vojnih vođa javno predstavljaju kao četnici? A, osim toga, za mnoge Srbe bilo bi uvredljivo da četnike nazivam ‘Srbima’ jer oni ne žele da imaju išta s njima”. Jovanović je izgubio posao s grupom istomišljenika.

Sa svim svojim nedostacima, OBN jeste doprinio postepenoj pluralizaciji bosanske medijske scene. U okolnostima kad je većina ostalih TV stanica bila pod kontrolom nacionalističkih partija, propovijedajući danonoćno kako je “naša strana” u pravu a sve druge u krivu, OBN je osigurao glas umjerenosti. Na žalost, bio je ograničen ne samo u domašaju, jer zadugo nije mogao dublje dosegnuti u područja pod srpskom i hrvatskom kontrolom, nego i u sadržaju. Iako je Jadranko Katana, koji je preuzeo funkciju direktora vijesti u maju 1998, imao oko sebe više iskusnih bivših novinara TV Sarajevo – uključujući Harisa Kulenovića, Aleksandra Mlača, Jasminku Šipku, Muju Delibegovića i grupu talentovanih mlađih novinara: Dušku Jurišić, Bakira Hadžiomerovića i Mladena Marića – njegov tim naslijedio je sve početne teškoće s kojima se mreža suočavala. Katana mi je rekao:

Kvalitet i novinarski standardi nekih od pridruženih lokalnih stanica bili su niski. Neki od njihovih vlasnika imali su druge poslove i proizvodnja vijesti nije bila njihov prioritet, a bili su ili suviše bliski s lokalnim vlastima ili u strahu od njih. Nisam ih mogao privoliti da učestvuju, na primjer, u dubljem ulasku u temu korupcije u Bosni – to je za većinu njih bio prevruć krompir – tako da smo se time mogli baviti samo ako pošaljemo tim iz Sarajeva. Od nekih 70 novinara zaposlenih u članicama mreže jedva dvoje-troje ispunjavalo je više profesionalne kriterije.¹⁶

Sa svim izdašnim investicijama, OBN nikad nije dobio najdragocjenije u bilo kom novinarskom projektu: A-tim urednika koji bi mogli oblikovati program fokusiran na prioritete u mirovnom procesu. Uostalom, taj fokus nedostajao je i u međunarodnoj politici prema Bosni u cjelini.

Drugi podvig u elektronskim medijima – lansiranje Radija FERN (Free Elections Radio Network) 15. jula 1996. – pozdravljeno je kao rijetka “uspješna medijska priča u Bosni i Hercegovini”.¹⁷ S investicijom od 2 miliona njemačkih maraka iz Švicarske,

i početnim osobljem od 20 saradnika – uključujući i spoljnu saradnju – FERN je, prema citiranom izvještaju Međunarodne krizne grupe “postao uticajan medij proizvođači stalno visokokvalitetan program”. Izvještaj, međutim, bilježi da je i FERN bio “koncentrisan na područja Federacije pod bošnjačkom kontrolom u kojima su ionako mediji bili najotvoreniji”.

U poratnoj Bosni dogodila se svojevrсна medijska eksplozija. Prema studiji Zorana Udovičića, predsjednika Media Plan Instituta, polovinom 1991. postojalo je 377 listova, 54 lokalne radio stanice, četiri TV stanice, jedna novinska agencija i državna radio-televizija na tri kanala. Kad je rat završen – postojala su 272 aktivna medija (203 u federaciji i 69 u Republici Srpskoj).¹⁸ Problem je to što je – nakon ratnog egzodusa stotina novinara, odsustva mladih obrazovanih profesionalaca i u redakcijama i u menadžmentu i nepostojanja funkcionirajuće ekonomije – većina novoformiranih medija zavisila ili od međunarodnih donatora ili od lokalnih ratnih profitera sa sumnjivim političkim namjerama. U odsustvu strategije, koja bi uključivala stvaranje visokokvalitetnog radio-televizijskog sistema za cijelu zemlju i podršku uspostavljanju uglednog dnevnog lista, većina donatorskog novca otišla je na medijske projekte bez pravog domašaja ili značaja. “Analiza troškova i koristi investicija u medijima 1996. godine ukazuje na slabe efekte. Problem je pomanjkanje ukupne strategije i odsustvo ekspertize” – kaže se u izvještaju ICG od 18. marta 1997. Izvještaj navodi – kao jedan od primjera – ulaganje USAID-a od 18.400 njemačkih maraka u bijeljinski magazin *Ekstra* čiji je vlasnik, Jovica Petković, “bio šef pres centra srpske vojske i jedan od najšovinističnijih propagandista u Republici Srpskoj (tokom rata)”.¹⁹

U zemlji duboko podijeljenoj na tri teritorije pod kontrolom nacionalista ostalo je sasvim malo prostora za medije koji su ostali vjerni ideji etničke tolerancije. Karakterističan je slučaj *Oslobođenja*. Međunarodno priznato kao “list koji je odbio da umre” i nagrađeno nekim od najprestižnijih priznanja u svjetskom novinarstvu – List godine 1992, Nagrada za savjesnost i integritet u novinarstvu sa Harvarda, Nagrada Andrej Saharov za slobodu mišljenja od Evropskog parlamenta, Nagrada slobode u Skandinaviji, Zlatno pero slobode svjetskih izdavača novina (da spomenem samo neke) –

Oslobođenje se suočilo s izazovom opstanka u miru. Njegova predratna imovina je opljačkana i uništena, nagomilao se veliki ratni dug a neki od najiskusnijih novinara su jedan po jedan odlazili nakon godina neplaćenog rada. Osim toga, list je bio na meti stalnih napada novonastalih bošnjačkih nacionalističkih medija. Njegovo uravnoteženo izvještavanje o ratu karakterisano je kao “izjednačavanje žrtve i agresora”; njegov multietnički redakcijski sastav ismijavan je kao “izgubljen u svemiru”; njegovo zalaganje za toleranciju kao “nostalgija za Jugoslavijom koja je nestala bez bošnjačke krivice”. Muslimanska SDA, nezadovoljna što nikad nije mogla kontrolisati *Oslobođenje*, opredijelila se da podrži novi list, *Dnevni avaz*, dajući mu izdašnu finansijsku pomoć, ekskluzivan pristup informacijama i čak policijsku i vojnu podršku u distribuciji. Istaknuti bivši kolumnista *Oslobođenja*, Vlastimir Mijović, u intervjuu za bošnjački nacionalistički nedjeljnik *Ljiljan*, rekao je:

Dnevni avaz pokrenut je nakon rata, kad je bilo moguće raditi u manjeviše normalnim uslovima. Od početka, on je favorizovan od vladajuće partije. *Avaz* se hvali kako je list koji distribuiraju policija i Armija. Naravno, takve usluge imaju svoju cijenu. *Dnevni avaz* je naglašeno prorežimski list, prigrljen od vladajuće partije i djelimično zavisao od njenog finansiranja ... Oni jednostavno imaju monopol kod vladajuće stranke na informacije koje privlače pažnju. Na primjer, prije nekoliko mjeseci, *Avaz* je objavio izvještaj sa zatvorenog zasjedanja SDA. Izvještaj je uključivao i govor predsjednika Izetbegovića. Ostali listovi dobili su samo šturo saopštenje za štampu ... Zbog te informativne segregacije, ja počinjem svako jutro s *Dnevnim avazom*, da vidim šta vlada radi i misli. Onda pogledam *Oslobođenje*, da vidim šta o tome misle nezavisni analitičari i koliko je moj list, zbog nejednakog pristupa izvorima informacija, iza onih favorizovanih. Naravno, javnost je shvatila da *Avaz* ima bolji pristup informacijama i posljedica je da *Avaz* osvaja naše čitaoce.²⁰

Avaz je pobjeđivao u toj trci iz brojnih razloga. Prvo, drastično je smanjena potencijalna publika *Oslobođenja* kao lista koji zagovara multietničnost u zemlji duboko podijeljenoj ratom duž etničkih linija. U gradovima u domašaju *Oslobođenja* – kao što su Sarajevo, Tuzla i Zenica – nekad tolerantna multikulturalna javnost doživjela je duboku promjenu s egzodusom intelektualaca svih nacionalnosti, nebošnjaka i generacije takozvanih “miješanih brakova” i dolaskom u gradove desetina hiljada Bošnjaka prognanih iz svojih kuća

drugdje u Bosni samo zato što su bili muslimani: oni su donijeli sa sobom svoje ožiljke i gorčine zbog genocida, postajući laka žrtva ekstremnih propovjednika radikalnog islama u teritorijama s bošnjačkom većinom. Drugo, bilo je mnogo lakše započeti novi izdavački projekt od nule nego funkcionisati pod teretom ratnog pustošenja i duga. I treće, u odsustvu funkcionirajuće ekonomije, usluge vodeće partije – kao što su policijska i armijska pomoć u distribuciji lista, privilegovan pristup delikatnim informacijama i ekskluzivno oglašavanje firmi u rukama vladinih miljenika i lojalista – pomogle su *Avazu* u tim početnim koracima u osvajanju pozicije najprosperitetnijeg izdavača novina u poratnoj Bosni. List je počeo sa spektakularnim prelaskom oko 40 iskusnih novinara iz predratnog najtiražnijeg bosanskog dnevnika, *Večernjih novina*. Razlog je bio jednostavan: dok su *Večernje novine*, kao i većina ostalih izdavača u poratnoj Bosni, jedva isplaćivale i neredovne i ponižavajuće male plate, *Avaz* je mogao da im ponudi redovne i veće naknade. Vlasnik *Avaza* Fahrudin Radončić, predratni dopisnik zagrebačkog nedjeljnika *Danas* iz Crne Gore, tvrdi da nije podrška SDA, već uređivačka vizija, učinila *Avaz* najuspješnijim medijskim poduhvatom u poratnoj Bosni, s više novih magazina, modernom novom zgradom i vlastitom štamparijom. “Dok je naša konkurencija proizvodila ratne novine, mi smo išli s političkim. Kad su oni počeli da se bave političkim novinarstvom, mi smo se okrenuli porodično–orijentisanom političkom konceptu *Dnevnog avaza*” – izjavio je Radončić.²¹

Oslobodenje je, ostajući vjerno antinacionalizmu i nezavisnosti od vladajućih partija, gubilo bitku za čitaoca. List je izgubio neke od najboljih novinara, dijelom zbog sve dubljeg neslaganja između uprave i uređivačkog tima oko toga kako preživjeti. U zaokupljenosti svakodnevnim golim preživljavanjem, list je propustio da razvije novu energiju i jasnu dugoročnu strategiju za ponovno zauzimanje vodećeg mjesta u bosanskom novinarstvu. *Oslobodenje* jeste uspjelo, čak i tokom opsade, da štampa najprije nedjeljno a zatim i dnevno posebno izdanje za Bosance u inostranstvu i da, krajem rata, pokrene vlastiti nedjeljnik *Svijet*. Pod vodstvom međunarodno uvaženog veterana *Oslobodenja* Zlatka Dizdarevića, *Svijet* je bio pokušaj da se bosanskoj javnosti ponudi poratna perspektiva, ne u negiranju ili poricanju ratne traume, ali s pogledom i na normalniji

život. Kako *Oslobođenje* nije moglo plaćati račune, *Svijet* je pokušao da preživi kao nezavistan nedjeljnik, ali je na kraju morao prestati da izlazi. Dizdarević je bio ogorčen što sa svim medijskim donatorima u Sarajevu nije bilo dovoljno interesa da se podrži opstanak magazina s jasnom antinacionalističkom perspektivom. “Za neke od donatora održavanje njihove vlastite birokratije u Sarajevu – sa skupim prostorijama, visokim platama, vozačima, prevodiocima i sekretaricama – bio je veći prioritet nego investiranje u magazin koji je predstavljao vrijednosti koje su oni došli da promovišu” – rekao mi je.²² Njegova gorčina može se razumjeti samo u kontekstu izdašne međunarodne podrške brojnim medijima manjeg značaja i integriteta.

“Razvoj medija je veliki biznis u Bosni. Evropska Unija, holandski Press Now, Helsinški komitet za ljudska prava i Sorošev Fond Otvoreno društvo svi imaju budžete za razvoj elektronskih i štampanih medija. Daleko najveći donator su Sjedinjene Države koje troše prosječno 9.5 miliona dolara godišnje za podizanje politički nezavisnog novinarstva” – napisao je čovjek koji je rukovodio IREX-ovim programom za razvoj medija u Bosni s budžetom od oko 2.5 miliona dolara godišnje.²³ U intervjuu s Mensurom Čamom sa RFE/RL u oktobru 1999, Senad Avdić, glavni urednik magazina *Slobodna Bosna*, rekao je kako međunarodni donatori nastoje da stvore u Bosni “vještačku medijsku scenu” na način kako je oni vide, zasnovanu na iskustvima drugih zemalja, bez izgleda da to uspije ovdje. “Imao sam jednu raspravu sa zamjenikom Visokog predstavnika (zaduženim za medije) Simonom Haselockom, u vezi TV serije koju je finansirao OHR tokom prošle izborne kampanje. Nekakav tim producenata, novinara, kamermana došao je iz inostranstva da snimi desetinu irelevantnih priloga. Taj projekt, po Haselockovom priznanju, koštao je više od milion maraka: više nego ukupna pomoć svim štampanim medijima u prošloj godini” – rekao je Avdić.

Ali bitka između “najčitanijeg” i “najuglednijeg” dnevnika, *Avaza* i *Oslobođenja*, isto kao i rivalstvo između dva nezavisna nedjeljnika, *Dana* i *Slobodne Bosne*, praćeni upornom kampanjom nacionalističkog nedjeljnika *Ljiljan* protiv svih nezavisno-mislećih novinara i medija, učinili su medijsku scenu na teritorijama s bošnjačkom većinom najpluralističnijom u Bosni. Bošnjački vođa Alija Izetbegović

pripisao je svojoj partiji zasluge što je “dozvolila najveću medijsku slobodu u regionu”. Činjenica je da nije riječ o “dozvoljavanju slobode” već o njenom višegodišnjem osvajanju i očuvanju uprkos vladajućim partijama i vladi. Sam Izetbegović, iritiran kritikom njegove partije u nezavisnim medijima, napao je bosanske magazine kao “medijske prostitutke” koje navodno prodaju svoje usluge za šaku dolara stranim donatorima. Tom izjavom on je samo posudio već izlisanu ploču koju su uporno puštali Milošević i Tuđman u nastojanjima da ušutkaju kritičke glasove u Srbiji i Hrvatskoj. Kao i njih dvojica, on je mislio da je savršeno u redu ako je donator njegova partija ali ne i ako su to međunarodne organizacije čija je misija zaštita i promocija nezavisne štampe.

Izetbegović je – zajedno s reisom Islamske zajednice Mustafom efendijom Cerićem – bio vodeća snaga u islamizaciji javnog života na teritorijama pod njegovom kontrolom. Povodom proslave prve poratne nove godine, 1996, on je javno kritikovao bosansku TV što je pokazujući raspoloženje naroda, s pjevanjem-opijanjem-i pojavljivanjem Djeda Mraza, afirmisala nešto što “nije naša tradicija”. Ponovo su njegova vjerska osjećanja bila suprotna činjenicama: Bosanci su ne samo tradicionalno proslavljali nove godine, upravo na način kako je to pokazala televizija vrijeđajući ukus vođe naroda, nego su takođe uzajamno proslavljali i vjerske praznike dijeleći sa svojim komšijama svečana raspoloženja muslimanskih, pravoslavnih, katoličkih i jevrejskih blagdana. Čak i sada “nepodobni” Djeda Mraz bio je dio te tradicije dijeleći poklone djeci u školama, radnim organizacijama i u lokalnim zajednicama stanovanja. Cerić je takođe napao televiziju što je izvještavajući o aktivnostima pape Ivana Pavla II koristila izraze poput “sveti otac” i “njegova svetost” optužujući je za “katolizaciju Bošnjaka”. “To je bio samo dio sistematske kampanje protiv sekularizma koju je provodio *Ljiljan Džemaludina Latića*” – rekao mi je Senad Pećanin. Latić je blizak Izetbegovićev saradnik koji je predvodio i *Ljiljanove* napade protiv “miješanih brakova”, protiv istaknutog sarajevskog pisca Marka Vešovića i brojnih sekularnih Bošnjaka.

Urednici dva najbolja politička nedjeljnika u Bosni, Senad Avdić iz *Slobodne Bosne* i Senad Pećanin iz *Dana*, bili su stalna meta napada radikalnih bosanskih islamista. Pećanin mi je rekao:

Ovdje se nezavisno novinarstvo moglo praktikovati samo po krajnje visokoj cijeni. I bilo je vrlo malo ljudi koji su bili spremni da je plate. Ta cijena uključivala je prijeteće telefonske pozive u 2 ili 3 sata ujutru u kojima mi hrabri anonimac kaže gdje su parkirana moja kola ili kuda tačno moje dijete ide u obdanište. Latićev *Ljiljan* je jednom donio foto-montažu predstavljajući me kao Salmana Ruždija, to jest “neprijatelja islama”. Sam predsjednik Izetbegović, nakon što smo objavili dosje o zločinima koje su odmetnuti komandanti bosanske Armije počinili protiv srpskih i hrvatskih civila, javno nas je optužio da smo nanijeli štetu od 200-300 miliona dolara pošto je navodno zbog toga Bosni uskraćena međunarodna pomoć. Zatim je Cerić ponovio te optužbe. A onda, kao posljedica, dođe odluka štamparije da nam poveća troškove štampe; odluka nekih distributera da ne prodaju *Dane*; odluka nekih oglašivača da raskinu ugovore o oglašavanju. Da ne govorim da je jedan od sarajevskih heroja ulice upao u moju uredničku sobu i uperio mi u lice pištolj koji je srećom bio samo igračka ili da je pred prostorijama *Dana* eksplodirala bomba.²⁴

Avdić je fizički napadnut i izudaran u hotelu u centru Sarajeva 24. decembra 1995. Nakon toga, objavio je otvoreno pismo Izetbegoviću, tvrdeći kako policija i vojna obavještajna služba “omogućuju državi da ima informaciju o svakom političaru, oficiru ili novinaru” i zaključujući da je napad bio pokušaj “svođenja računa” sa njim. “Ja ne znam koliko od toga Vi možete kontrolisati. Ako ne možete, to je užasno, i čovjek treba da bježi iz ove zemlje. Ako možete a to ne činite, to je ništa manje opasno i užasno” – napisao je Avdić Izetbegoviću.²⁵ Miljenko Jergović, analizirajući bosanske medije zaključuje: “Ako sudite po *Slobodnoj Bosni*, u Sarajevu vladaju zapadnoevropski standardi slobode štampe”.²⁶ Ali, cijena Avdićeve uređivačke nezavisnosti uključivala je desetine sudskih slučajeva, dvije uslovne kazne i čak hapšenje u njegovoj redakciji radi privođenja pred sud. Njegov slučaj potakao je Visokog predstavnika, Španca Karlosa Vestendorpa, da interveniše u bosanskom pravnom sistemu prebacujući navodnu klevetu iz kategorije krivičnih u kategoriju građanskih tužbi, oduzimajući tako mogućnost službenog gonjenja od strane nacionalističkih vlasti.

Stanje u medijima bilo je manje zadovoljavajuće u Republici Srpskoj a mnogo gore na teritorijama pod kontrolom HDZ-a. Međunarodno učešće u izbornom procesu primoralo je vladajući SDS da dozvoli postojanje nekih nezavisnih listova, uključujući

Nezavisne novine u Banjaluci, kao i *Alternativu* u Doboju i *Panoramu* u Bijeljini, koji su svi prije bili “opozicioni” nego “nezavisni” listovi. “Među njima, *Nezavisne novine* su bile daleko najuticajnije, narastajući – uz finansijsku pomoć američke Agencije za međunarodni razvoj (USAID) i Fonda Otvoreno društvo Džordža Soroša – najprije u nedjeljni list u junu a zatim u dnevni u avgustu 1996. Štaviše, njihovo dnevno izdanje dostizalo je tiraž od 4.000 a nedjeljno 9.000, što je, iako objektivno malo, bilo znatno iznad tiraža bilo koje druge publikacije u Republici Srpskoj”.²⁷

Nezavisne novine su, 25. avgusta 1999, objavile ekskluzivnu informaciju pod naslovom: “Grupa prijedorskih policajaca masakrirala 200 Bošnjaka; Vojska Republike Srpske spasila preživjele, a ubice izbjegle gonjenje”. Taj izvještaj, o zločinu koji se dogodio sedam godina ranije, 22. avgusta 1992, bio je prvi u medijima Republike Srpske o ratnim zločinima koje su počinile srpske snage. List je objavio detaljan istraživački izvještaj o tome kako je 200 Bošnjaka iz područja Prijedora, bivših zatočenika ozloglašenog logora Omarska, prevezeno autobusima do Koričanskih stijena na Vlašiću i kako su pogubljeni. Sedam od njih je preživjelo masakr i *Nezavisne novine* objavile su njihova svjedočenja. Izvještaj je izazvao lavinu prijetnji osoblju lista, sa optužbama za “izdaju naroda”, ali je list nastavio da štampa nova saznanja o zločinima počinjenim od srpske paravojne jedinice poznate kao “Miće” iz područja Teslića.

Reuters je 22. oktobra 1999. izvijestio: “Bosanski srpski urednik izgubio noge u eksploziji”. Željko Kopanja, 45 – osnivač, izdavač i urednik *Nezavisnih novina* – pošao je na posao u 7:15 sati ujutru tog petka. Kad je ušao u svoj plavi “golf”, treća kola koja je promijenio otkako su počele prijetnje, eksplodirala je naprava postavljena ispod automobila. Kopanjino tijelo bilo je samo gomila krvi: jedna noga bila je otrgnuta i donesen je u banjalučki Klinički centar u kritičnom stanju. Ljekari su amputirali što je ostalo od obje njegove noge. “Kopanjino srce bilo je prestalo da kuca nakratko ali je on oživljen i diše uz pomoć mašine” – rekli su doktori novinarima. Dvije nedjelje kasnije, savladajući i fizički i emocionalni bol, Kopanja je tražio od prijatelja i porodice da ga stave u kolica da “prošeta” glavnom banjalučkom pješačkom ulicom. “Gledajući ljude u (Gospodskoj) ulici, od kojih su neki prilazili da se rukuju, neki su i

jecali, znao sam da sam učinio ispravnu stvar. I znao sam da moram nastaviti (u otkrivanju ratnih zločina) sad kad sam toliko žrtvovao. Ja nikad nisam mislio da može da bude zločinački cijeli narod. To su pojedinci i određene politike, ne cijeli narod” – rekao mi je Kopanja o njegovim motivima da nastavi štampati list. “Nakon svega, kakav bi bio moj život kad bih se vezao samo za svoja kolica i svoj dom!” Pitaو sam ga da li dijeli moje osjećanje da je on bio žrtva ne samo srpskih ratnih zločinaca, koji su htjeli da ga ušutkaju, već takođe – na neki indirektan način – i žrtva šutnje u drugim srpskim medijima o ratnim zločinima.

Šutnja drugih ostavila nas je suviše usamljenima, izloženim optužbama i ranjivim na napad. Niko drugi (u medijima Republike Srpske) nije nam se pridružio. Ali ja ne mislim da je to bila politički ili ideološki motivisana šutnja. Bio je to strah – rekao mi je Kopanja.²⁸

Ostali mediji u Republici Srpskoj iskusili su druge forme uznemiravanja. Magazin *Reporter*, koji je štampao izdanja i za Bosnu i za Srbiju, doživio je zapljenu tiraža kad je objavljivao tekst o korupciji u vladi. Ovaj magazin (urednik: Perica Vučinić) inače se izdvojio među medijima u Republici Srpskoj po brojnim istraživačkim temama koje su nerijetko duboko uznemiravale poratne vlasti i u tom entitetu i u samoj Srbiji. U Zvorniku su teško oštećene prostorije nezavisne radio stanice; PIM televiziji u Bijeljini isključena je struja kad se upravniku susjedne elektrodistributivne kompanije nije dopao neki njen izvještaj: dopisnika nezavisnih medija iz Doboja, Milana Srđića, napao je i istukao prema izvještaju Helsinškog odbora BiH lokalni gradonačelnik. Automobil ministra informacija Republike Srpske Rajka Vasića je zapaljen nakon što ga je v.d. predsjednik Srpske radikalne stranke, Mirko Blagojević, optužio da je počinio “zločin protiv srpskog naroda” i objavio da će njegov slučaj ići pred “četnički sud”.

Četiri godine poslije Dejtona, na teritorijama pod hrvatskom kontrolom u Bosni bila je jedino dostupna informacija iz medija pod kontrolom Tuđmanovog HDZ-a, bez ikakvih alternativnih ili nezavisnih glasova. Nezavisne publikacije iz Hrvatske, poput *Feral tribuna* ili *Nacionala*, nisu imale ravnopravan pristup tržištu na tim područjima, a dva novinara *Novog lista* iz Rijeke – Robert Frank i

Ronald Brmalj – na silu su odvedeni iz svojih soba u hotelu *Ero* u Mostaru i teško isprebijani. Napadači su slomili Frankovu ruku (“tako da više ne možeš pisati!”)²⁹

Karikaturista *Oslobođenja* Božo Stefanović najbolje je izrazio očaj za promjenama u postdejtonskoj Bosni u karikaturi povodom nove 1999. godine. Brojka jedan, duž koje je pisalo opozicija, kaže trima sretnim devetkama koje su nosile tradicionalne nacionalne šešire i kape bosanskih nacionalističkih partija: “Samo se vi smijte, iduće godine svi ćete biti nula!” Reagujući na tu karikaturu, Izetbegovićev blizak saradnik i nasljednik u bosanskom Predsjedništvu, Halid Genjac, napao je *Oslobođenje* – “i vašeg Božu” (asocijacija na Stefanovićevo srpsko ime) – što izjednačavaju sve tri partije, SDA-HDZ-SDS, iako je “dobro poznato ko je branio a ko napadao Bosnu”. Glavni urednik lista, Mehmed Halilović, odgovorio je da karikatura nije zamišljena kao lekcija iz istorije već izraz bosanske potrebe za političkim umjesto nacionalnim pluralizmom.

Milošević steže obruč

Razvoj u medijima u Srbiji u postdejtonskom periodu, 1995-2000, obilježen je potpunom kontrolom Miloševićevog režima nad svim značajnijim medijima i njegovim sistematskim gušenjem svega što je još ostalo od nezavisnih medija. Ironično, u tradiciji balkanskih vođa da ne govore narodu ono što misle – posebno o stvarima koje narod najviše interesuju kao što su rat i mir – Miloševićeva odluka u ljeto 1995. da prepusti Srbe u Hrvatskoj i Bosni njihovoj sudbini mogla se najprije primijetiti u vremenskoj prognozi poslije glavnih večernjih televizijskih vijesti. Od ranog septembra, mapa koja ilustruje vremenske prilike, koja je tokom rata pokazivala cijelu “veliku Srbiju”, uključujući teritorije u Hrvatskoj i Bosni pod srpskom okupacijom, iznenada je spala na ono što je ostalo od nekadašnje Jugoslavije: Srbiju i Crnu Goru. U Moran od međunarodnih sankcija i izolacije, Milošević je odlučio da promijeni imidž – od balkanskog palikuće do vatrogasca – i da postane kooperativniji u mirovnim nastojanjima pod američkim vodstvom. Čovjek koji je prigrabio moć predstavljajući se kao zaštitnik svih Srba gotovo da nije imao šta da kaže kad su hrvatske snage izvele ofanzivu za “oslobađanje

okupiranih područja” pred kojom su desetine hiljada Srba krenule u masovni egzodus a mnogi od njih i ubijeni a njihova imovina opljačkana i spaljena. Miloševićeva televizija, nekad tako strasna u podršci samozvanoj “Republici Srpskoj Krajini”, odlučila je da zažmuri pred egzodusom Srba iz Hrvatske. Istovjetna tišina pratila je i gubitke bosanskih Srba u koordiniranoj ofanzivi bosanskih i hrvatskih snaga u završnim operacijama rata u Bosni. Umjesto toga, u fokusu srpskih medija sada je bio Milošević-mirotvorac: prikazivali su ga kako se sastaje, rukuje i razgovara s američkim posrednikom Richardom Holbrookeom i njegovim timom, praćen beskrajnom mirotvoračkom retorikom, uključujući i dugu litaniju “telegrama podrške” od rudara i radnika za mirovna nastojanja njihovog predsjednika. Nije bilo ni riječi ni saosjećanja za duge kolone srpskih izbjeglica koje su doticale u Srbiju iz Hrvatske i dijelova Bosne.

To je takođe bilo i vrijeme kad su neki od Miloševićevih najranijih podržavalaca i lojalista izgubili ranije pozicije. To se najprije desilo direktoru srpskog radija i TV Miloradu Vučeliću koji je bio suviše poistovijećen s godinama ratne propagande da bi mu se sad moglo povjeriti i propagiranje mira. Zatim je pao šef TV Politika, Slobodan Ignjatović, još jedan veteran propovijedanja srpskog ultranacionalizma. Do Miloševićevog odlaska u Dejton na završne mirovne pregovore u novembru 1995, čovjek koji je nekad hvaljen i slavljen što je “dao glas narodu” na stranicama *Politike* ispunjenim nacionalizmom, Živorad Minović, doživio je već opisano privođenje u policiju i odbačen je onda kad više nije imao upotrebnu vrijednost. Nešto kasnije, 27. marta 1996, na dnu 16. strane njegov će list donijeti vijest koja je podsjećala na političku osmrtnicu jednom od najuticajnijih podstrekača srpskog nacionalizma u kasnim osamdesetim i ranim devedesetim: “Bivši predsjednik kompanije *Politika* Živorad Minović nije više zaposlen u *Politici* zbog penzionisanja. Minović je ispunio sve uslove za penziju po sili zakona” – glasila je ta vijest.

Za Miloševića, nije bilo dovoljno da smijeni stražu u medijima dirigovanim iz njegove partije. Morao je isto tako da ušutka nezavisne medije, tako da ne bude podsjećanja javnosti na to ko je bio taj ko je poveo ratove. Scenario je, kako je ilustrovao raniji slučaj vladinog preuzimanja *Borbe*, bio jednostavan: poništavanje zakona o

nezavisnosti medija, usvojenih u godinama reformističke vlade Ante Markovića krajem osamdesetih, i proglašenje zakonski obavljene privatizacije neloyalnih medija nezakonitom. A kad se u takvoj operaciji obnovi “društvena svojina” nad medijskim kućama, onda stvar preuzima vladajuća partija. U *Borbinom* slučaju, egzekutor je bila federalna vlada; u slučaju TV stanice Studio B, to je bila gradska vlast Beograda. Isti recept korišten je u preuzimanju brojnih lokalnih i regionalnih medija – najčešće radio stanica – širom Srbije.

Miloševićeva supruga Mirjana Marković, u njenim čuvenim dnevnicima objavljivanim u magazinu *Duga*, postavila je osnove za državno uznemiravanje i nezavisnih medija i njihovih međunarodnih sponzora. Upućujući neprikrivenu prijetnju i opoziciji i nezavisnim medijima, ona je pisala:

Uskoro će se znati ko je učestvovao u finansiranju nekih medija u istočnoevropskim zemljama. To će pokazati i ko je bio finansiran, to jest – ko je bio plaćen da bude peta kolona u vlastitoj zemlji ... Uzimajući novac da rade protiv svoje vlastite zemlje a za drugu, ti ljudi treba da misle o svojim potomcima. Ti plaćenici i doušnici, koji organizuju “demokratske stranke” i “nezavisne medije” za stranu valutu, naivno misle da istina o njihovoj aktivnosti neće ugledati svjetlo dana. I naivno se nadaju da će ih, ako ih zadesi nevolja, njihovi finansijeri zaštititi.

A kad su ušutkani “unutrašnji neprijatelji”, Miloševićeva propaganda mašinerija usmjerila se na “vanjskog neprijatelja”, sve one koji su kritikovali njegovu kontrolu nad medijima i posebno sve one koji su – poput fondacije Džordža Soroša – nastojali da podrže usamljene nezavisne glasove u Srbiji. Sada je u optužbama protiv Soroša prednjačila pokorena *Borba* optužujući ga da nudi “otrov pod maskom humanitarizma” i da “podriva srpski identitet”. Stan Markotić piše kako “... naslovi u *Borbi* idu tako daleko da tvrde kako ‘Soroš pretvara naše mlade u janičare’ (prisilne regrute u doba Otomanske imperije) i da je vrijeme da se zabrani Soroševa fondacija”.³⁰ Do proljeća 1996, beogradske vlasti učinile su upravo to, brišući fondaciju sa spiska sudski registrovanih institucija.

Režimska hajka na vještice protiv svih “neprijatelja” i “petokolonaša”, “stranih plaćenika” i “izdajica” djelimično objašnjava zašto mediji u Srbiji nisu pokazali interes za istraživanje nekih od međunarodno čvrsto ustanovljenih fakata o ratnom nasilju. Vladala

je gotovo potpuna tišina o ratnim zločinima, s otvorenim poricanjem njihovog postojanja u najgorem ili nastojanjima da se izjednači krivica “svih strana u sukobu” u najboljem slučaju. Prve optužnice i postupci pred Međunarodnim krivičnim tribunalom u Hagu su ili potpuno ignorisani ili odbacivani kao “politički motivisane optužbe usmjerene na to da se Srbi optuže za sve”. Čak i tako ugledna publikacija kao što je *Vreme* objavila je tekst koji uveliko pojednostavljuje ono što je bilo međunarodno poznato kao “najgori zločin na evropskom tlu od Drugog svjetskog rata”: “Srpske snage ušle su u Srebrenicu u julu prošle godine nakon provokacija muslimanskih trupa unutar enklave i one su izbacile Muslimane”.³¹ I dok reporter s ironijom zapaža kako Srbi koji su se naselili u nekad pretežno muslimanskom gradu poriču bilo kakva saznanja o zločinu (“Nisam odavde!”), i on je napisao taj tekst kao da ni sam nije bio tamo. Odlučio je da zaobiđe inače dobro poznate činjenice o masovnom pokolju i “nestanku” više od 7.000 muškaraca iz Srebrenice.

Ušutkivanje nezavisnih medija bilo je dio Miloševićeve strategije da učvrsti vlast svoje partije na izborima zakazanim za novembar 1996. Njegovi socijalisti i njihov partner JUL (Jugoslovenska ujedinjena levica) pod vodstvom njegove supruge imali su potpunu moć nad medijima uoči izbora. A kad je opozicija uprkos tome pobijedila u 14 od 19 najvećih gradova u Srbiji, Miloševićeva vlada odlučila je da jednostavno poništi svoj izborni poraz. Ta izborna prevara izazvala je talase protesta na ulicama Beograda koji su, dan za danom: od kraja novembra 1996. do marta 1997, prerasli u uličnu pobunu protiv režima pod vodstvom koalicije Zajedno. Demonstranti su posebno protestovali protiv državnih medija, marširajući na zgrade RTV Srbije i *Politike* u centru Beograda, uzvikujući parole i bacajući jaja i farbu na štabove Miloševićeve propagande. Način izvještavanja o tim protestima samo je potcrtavao tragično stanje medijske slobode u Srbiji: desetine hiljada demonstranata na beogradskim trgovima i ulicama, i čak pod njihovim prozorima, jednostavno nisu postojali za medije pod Miloševićevom kontrolom. Dok su građani protestovali protiv manipulacije medijima, na TV ekranima i na stranicama *Politike* dominirale su tvrdnje o stranom i domaćem neprijatelju, špijunima i izdajicama, vandalizmu i terorizmu, praćene dobro uvježbanom tehnikom beskrajnih “telegrama podrške”

upućenih “legalnim vlastima” s pozivom da istraju u “očuvanju ustavnog poretka”.

Biserka Matić, dugogodišnji novinar *Politike* koja se zajedno s još nekim kolegama suprotstavljala nacionalističkoj propagandi tokom Miloševićevih godina i zato je primala platu na nivou čistačice, napisala je otvoreno pismo zahtijevajući ostavku generalnog direktora Hadži Dragana Antića: “Ne razumijem svoje kolege (koji se nisu pridružili njenom zahtjevu). Ja ću se uskoro penzionisati a oni će nastaviti da rade za list koji je uprljan i ponižen. *Politika* nikad nije bila kamenovana i oblijepljena jajima i njeni novinari nikad ranije nisu nazivani jajarama i lopovima” – napisala je objašnjavajući svoj protest.³² Dvoje dopisnika *Politike* iz inostranstva, Dušan Simić iz Londona i Verica Rupar iz Budimpešte, takođe su poslali pismo konstatujući da je ignorisanje protesta u listu i međunarodnih reagovanja na sve to suprotno ulozi štampe u demokratskom društvu i štetno za *Politikin* ugled. Nezavisni beogradski komentator zapazio je: “Primitivna danonoćna propaganda o ‘vandalizmu’ na ulicama Beograda, isfabrikovane ankete o ‘nezadovoljstvu građana’ zbog ‘fašista koji bacaju smeće na ulice Beograda, zaustavljaju saobraćaj i uništavaju ono što je građeno decenijama’ najočitiiji je znak da centralni studio SPS-a i JUL-a ne želi ništa da prepusti slučaju”.³³ Rade Veljanovski, veteran Radio Beograda i medijski analitičar, komentarisao je da su vodeći srpski mediji djelovali kao “sinhronizovana manipulativna mašinerija, koordinirana iz jednog centra”. Danas ćemo se opet oslanjati na Tanjug – bila je uniformisana instrukcija osoblju Deska u svim državnim medijima, kaže Veljanovski citirajući urednike koji izdaju standardizovane narudžbe dopisnicima iz malih mjesta u Srbiji: “Reci Paji (dopisniku iz Šapca) da nam pošalje izjave protivnika koalicije Zajedno!” – tražio bi urednik obezbjeđujući tako da “anketa na ulici” bude isključivo kritika opozicije.³⁴

Tokom druge nedjelje protesta, 3. decembra 1996, Radio B92, jedan od usamljenih izvora izvještavanja o događajima u Beogradu, iznenada je izgubio signal. “Program je prekinut u trenutku kad je voditelj čitao izjavu nekoga ko je poredio Hitlerov dolazak na vlast i to što se dogodilo s izborima u Srbiji” – rekao je *Vremenu* Slobodan Stupar s Radija B92.³⁵ Nepokorni radio pribjegao je novoj tehnologiji, koristeći Real Audio software da nastavi izvještavati

putem Interneta, omogućujući slušaocima i u Srbiji i u svijetu da ipak dobiju izvještaje iz prve ruke o protestima u Beogradu. B92 takođe se vratio na talase na frekvencijama međunarodnih radio stanica, uključujući Glas Amerike, BBC i Radio Slobodna Evropa, koji svi imaju emisije na srpskom jeziku. Zahvaljujući njihovoj solidarnosti, lokalni radio – koji nije mogao pokrivati ni cijeli Beograd – iznenada je dospio u gotovo sva domaćinstva u Srbiji. S međunarodnom podrškom, B92 je takođe dobio pristup satelitu i povezoao 32 radio i 16 televizijskih stanica u Asocijaciju nezavisnih elektronskih medija (ANEM), koja je pokrivala 70 posto jugoslovenskog teritorija.

Ali, višemjesečni protesti, nazvani “beogradsko proljeće” u zapadnim medijima, omanuli su u jednoj ključnoj tački: fokusirana isključivo na izbornu prevaru, dakle na borbu za vlast, opozicija se uopšte nije bavila Miloševićevom odgovornošću za ratove devedesetih. Kad je vlada najzad priznala izbornu pobjedu opozicije u najvećim srpskim gradovima, Milošević je krenuo u učvršćivanje svoje vlasti. Uveo je jednog od vođa opozicije – “kralja ulica” Vuka Draškovića – u vladu kao zamjenika premijera.

Ministar informacija Srbije, Aleksandar Tijanić, koji je u junu 1996. iznenadio svakog ko ga je znao kad je napustio karijeru jednog od najpoznatijih srpskih novinara da bi ušao u vladu, podnio je ostavku na ministarski položaj u martu 1997. rekavši: “Novinar u meni je pobijedio ministra”. On je rekao da je ušao u vladu samo zato da pokuša poboljšati situaciju u medijima. U osamdesetim, on je u početku kritikovao Miloševića i bio praktično na crnoj listi u beogradskoj štampi nastavljajući da piše samo u Hrvatskoj (*Danas* i *Nedjeljna Dalmacija*) i Sarajevu (*Oslobodenje*). Vratio se u srpsko novinarstvo kao urednik TV Politika i kasnije kao osnivač TV BK (Braća Karić) prije nego što je prihvatio ministarski posao. Mnogi u Beogradu vjerovali su da je ta njegova promocija u ministra bila posljedica javno ispoljavane bliskosti s Miloševićevom uticajnom suprugom. U jednom intervjuu nakon ostavke, Tijanić je objasnio svoje brojne razloge za napuštanje vlade.

Prvo, želio sam da se pridržavam zakona i da stavim frekvencije na javnu aukciju svake godine, tako da svako zainteresovan može imati radio ili TV stanicu. Drugo, želio sam da omogućim licenciranje svih srbijanskih medija koji ispunjavaju kriterije – od Radija B92 do lokalnih stanica.

Treće, bio sam apsolutno protiv prakse drugih ministarstava (u partijskoj uniformi ili bez nje) da zabranjuju medije širom Srbije ostavljajući odgovornost na ministarstvu informacija. Četvrto, bio sam žestoko protiv ograničavanja ulaska stranih novinara u zemlju i pravljena lista nepodobnih novinara. Mislim da srpska vlada nema prava da bira štampu koja joj odgovara. Peto, i najvažnije, mislio sam da srpski mediji imaju pravo da izvještavaju o događajima u Srbiji ... Pošto sam bio onemogućen da reagujem kako sam htio, podnio sam ostavku.³⁶

Nakon Miloševićevog priznanja pobjede opozicije u većim gradovima u Srbiji u proljeće 1997, osnovani su brojni novi mediji – ne uvijek nezavisni ali u opoziciji prema vlasti. Pokrenuti su novi dnevni listovi, nove radio i TV stanice. Milošević je, međutim, ponovo posegnuo za provjerenim metodom u učvršćivanju vlasti: izazvao je novu krizu i ponudio se kao zaštitnik “ugroženog naroda”. Ovog puta na meti je bilo Kosovo, gdje je i počeo njegov uspon na vlast 1987. Još otkako je njihovoj pokrajini oduzeta autonomija u februaru 1989, kosovski Albanci – više od 90 posto stanovništva u pokrajini – slijedili su pravila “gandijevskog (nenasilnog) otpora” represiji Miloševićevog režima. Nametnuta je totalna segregacija, pri čemu su Srbi imali sve instrumente moći – uključujući vojsku, policiju, lokalne vlasti, medije, obrazovne i zdravstvene institucije – a Albanci su razvijali i održavali vlastite paralelne “ilegalne institucije”. Mirni otpor imao je, za Albance, jednu neželjenu posljedicu: Kosovo je potpuno zanemareno u međunarodnim nastojanjima za stabilizaciju na Balkanu, što je na kraju vodilo porastu nestrpljenja, očaja i radikalizacije među albanskim stanovništvom. Početkom 1998, pojavile su se prve naoružane albanske grupe, nazivajući se Oslobodilačkom vojskom Kosova (KLA) i izvodeći prve oružane akcije protiv srpskih policijskih snaga. To je, naravno, bio savršen izgovor za Miloševićevu demonstraciju sile. On je poslao u pokrajinu teško naoružane specijalne snage koje su, objavljujući “obračun s albanskim teroristima”, upadale u kosovska sela i ubijale cijele porodice navodnih “terorista”. Prema godišnjem izvještaju Stejt departmenta o stanju ljudskih prava 1998, početkom marta srpska policija ušla je na porodično imanje porodice Ahmeti u Likošanima, opkolila i likvidirala 12 muških članova porodice. Nekoliko dana kasnije, opkolili su porodično imanje Adema Jašarija, uništavajući

imanje i ubivši 80 osoba, uključujući žene i djecu. Tokom te godine, policija je takođe likvidirala najmanje pet muških članova porodice Hamzaj u Ljubeniću i navodno 18 članova albanske porodice u Gornjem Obrinju. Albanski ustanici su takođe počinili zločine protiv srpskih civila, protiv Albanaca optuženih za “kolaboraciju” i protiv više pripadnika romske manjine. Njihovi napadi na srpske policijske snage redovno su bili praćeni odmazdom protiv albanskih civila, što je vodilo eskalaciji sukoba i “etničkom čišćenju” malih razmjera, sračunatom na to da se ne isprovocira intervencija NATO-a.

Vodeće srpske opozicione stranke, koje nikad nisu dovodile u pitanje Miloševićeva opravdanja za ratove – neke zato što su se slagale s njim, a druge jer su vjerovala da im “patriotski imidž” daje veće šanse da pobijede na izborima – i sada su ili podržavale akcije vlasti na Kosovu ili su šutjele. Državna televizija veličala je “herojske žrtve” ubijenih srpskih policajaca a da nikad nije pokazala slike pobijenih albanskih civila. Pet nezavisnih listova našlo se pred sudovima zato što su, pored ostalog, o ubijenim Albancima pisali kao o “žrtvama” umjesto da koriste propisani termin “teroristi”. Dnevnik *Danas* napadnut je zato što je kritikovao odluku srpske skupštine da oda počast samo ubijenim policajcima a ne i mrtvim Albancima. Državna TV ponovo je bila Miloševićev odabrani saveznik. Ona je bila glavni izvor vijesti: “Do 53 posto stanovništva prima informacije isključivo sa TV ... Samo 12 posto, ili oko 1.3 miliona, ljudi u Srbiji čita dnevne novine redovno ili približno redovno. Manje od 5 posto, ili 500.000 ljudi, čita nedjeljne političke magazine.”³⁷

Veran Matić, osnivač Radija B92, zabilježio je eskalaciju antibanske retorike u medijima pod kontrolom režima. Počeli su govoriti o Kosovu isključivo kao Metohiji, koristeći istorijsko srpsko ime za sjeverne dijelove Kosova u kojima se nalaze drevni pravoslavni manastiri a Albance su nazivali isključivo Šiptarima. S napredovanjem srpskih represivnih operacija, Miloševići mediji vratili su se svojoj crno-bijeloj tehnici, u kojoj su Albanci isključivo “šiptarski teroristi”, “šiptarske bande” ili “šiptarski separatisti” dok su srpska policija i vojska “snage reda i zakona”. Izvještavajući o tome da je “uništeno još jedno terorističko gnijezdo” državni mediji su – po Matiću – “potiskivali ustranu bilo kakve informacije o civilnim

žrtvama, razmjere operacija, posljedice po civilne objekte ili brojnost angažovanih snaga”.³⁸

Takvo jednostrano izvještavanje, dobro uvježbavano tokom rata u Hrvatskoj i Bosni, bilo je opet u modi. Miloševićev režim učvrstio je kontrolu nad medijima i donošenjem dekreta u oktobru 1998. kojim se praktično uvodi cenzura a zatim – tog istog mjeseca – i usvajanjem novog zakona o informisanju kojim su ozakonjeni instrumenti gušenja preostalih nezavisnih medija. Po tom zakonu, svako je mogao tužiti medijsku kuću za “nepatriotske članke” ili materijale “protiv teritorijalnog integriteta, suvereniteta i nezavisnosti zemlje”. Brojne nezavisne publikacije – poput dnevnih *listova Dnevni telegraf, Danas, Blic* i *Glas javnosti* kao i nedjeljnici *Evropljanin* i *Vreme* – bili su osuđeni na plaćanje takvih kazni koje su ugrožavale i sam njihov opstanak.

A kad je 24. marta 1999. počela 78-dnevna vazдушna intervencija NATO-a protiv Jugoslavije, čiji je cilj bio da se zaustavi srpsko “etničko čišćenje” Kosova i da se omogući prognanim Albancima povratak kući, ono što je ostalo od nezavisnih medija u Srbiji suočilo se s teškim izborom: da nastave raditi pod cenzurom ili da obustave operacije do sretnijih dana. Protiviti se propagandističkoj liniji režima nije bio realističan izbor. Jedan od onih koji su otvoreno kritikovali Miloševića, 50-godišnji Slavko Ćuruvija, osnivač i izdavač *Dnevnog telegrafa* i *Evropljanina*, iskusio je sve oblike uznemiravanja od strane vlasti. Njegovi listovi zabranjeni su u Srbiji ali on je odlučio da ih registruje u Crnoj Gori, štampa u Zagrebu i krijumčari u Srbiju. U njima je, polovinom oktobra 1998, objavio otvoreno pismo predsjedniku Jugoslavije koje je potpisao zajedno sa svojim prijateljem Aleksandrom Tijanićem naslovljeno: “Šta je sljedeće, Miloševiću?” U tom otvorenom pismu dvojica autora optužili su Miloševića za deceniju ratova i patnji u bivšoj Jugoslaviji. Neposredno nakon objavljivanja pisma, 24. oktobra, *Evropljanin* je kažnjen da plati drakonski iznos od 150.000 dolara zbog čega je zaplijenjena imovina lista i njegovog direktora Ivana Tadića uključujući i ličnu imovinu iz njegovog stana.³⁹ Ćuruvija je osuđen na pet mjeseci zatvora zbog uvrede “časti i dostojanstva” potpredsjednika vlade Srbije i očekivao je rješenje povodom svoje žalbe. Odbijajući da prihvati cenzuru tokom bombardovanja, obustavio je

izdavanje svojih listova. Državna televizija optužila ga je da “podržava bombardovanje NATO-a”.⁴⁰ Dan kasnije, *Ekspres politika* objavljuje tekst pod naslovom: “Ćuruvija je najzad dobio svoje bombe”. Pet dana kasnije – u nedjelju, 11. aprila 1999. – dva maskirana revolveraša obučena u crno ubili su ga na ulazu u njegovu zgradu u centru Beograda dok se sa suprugom, Brankom Prpom, vraćao s uskršnjeg ručka.

Veran Matić, koji je javno apelovao u zapadnim medijima protiv bombardovanja, uključujući i objavljivanje teksta u *The New York Timesu*,⁴¹ uhapšen je neposredno prije prvog bombardovanja Beograda tokom policijskog zauzimanja Radija B92. On mi je ispričao:

Naš program bio je kritičan prema vladi jer Milošević nije pripremio zemlju za bombardovanje. Iznenada, kasno te večeri – 24. marta 1999. – prekinuto je emitovanje programa. Nazvao sam redakciju ali niko nije podigao slušalicu tako da sam otišao do radija znajući da me prate. Kad sam došao i pozvonio sa ulaza, rekli su mi: “Sve je gotovo, ne moraš se penjati gore”. Ali tamo su još bili moji prijatelji i kolege i ja sam se popeo. Policija je tražila moju legitimaciju i rekli su mi da pođem s njima. U kolima, na putu za beogradski Centralni zatvor, rekli su mi: “Ne brini, sve će se to srediti”. Želio sam da nazovem ženu, da joj kažem da ne brine, ali mi to nisu dozvolili. Ponudili su mi izbor između “jednokrevetne ili dvokrevetne sobe” i smjestili me s nekim ko je nosio Armanijevo odijelo i spavao kao beba dok sam ja gledao u nebo i očekivao avione s bombama. Čuvari su bili pijani, iz sobe do mene čuli su se neki rumunski šverceri, a kad se moj “cimer” probudio mislio sam da je policijski doušnik. Bio je optužen za ubistvo. Sljedećeg dana sam oslobođen a B92 je uskoro okupirala nova redakcija postavljena od režima.⁴²

Osoblje B92 odbilo je da radi s režimskim izabranicima i kasnije je nastavilo emitovanje preko Interneta.

Narod u Beogradu i drugdje u Srbiji, sada izložen teroru iz vazduha, dobijao je samo propagandističku verziju onog što se događa. Srpski narod bio je kažnjavan – po toj propagandi – zbog legitimne odbrane svojih vjekovnih teritorija protiv “šiptarskih terorista” i “NATO-fašista”. Dok je neželjena pogibija srpskih civila u bombardovanju NATO-a predstavljana kao “nacistički zločin” protiv srpskog naroda, stotine hiljada Albanaca – prisiljenih da bježe od svojih kuća u sitematskoj kampanji “etničkog čišćenja” – nisu ni spominjani.

U ranim satima 23. aprila 1999, bomba je pogodila sjedište TV Srbije u centru Beograda: poginulo je 16 zaposlenih, većinom tehničkog osoblja, i niko od njih nije bio novinar ili rukovodilac Televizije. Te noći zvala me kolegica – Beograđanka zaposlena na međunarodnom radiju – tražeći da za njen program prokomentarišem “bombardovanje jedne medijske institucije”. Rekao sam joj da su moja osjećanja pomiješana: Srce me boli zbog tih nevinih ljudi na dužnosti, koji su bili tamo kao taoci propagandističkog rata svoje institucije protiv NATO-a – jer zašto bi inače među njima bila i šminkerka na dužnosti u 3 ujutru? – ali iskreno imam i problema da o beogradskoj TV mislim kao o “medijskoj instituciji”. Misija medija je da šire vijesti, dok je njihova misija bila da spriječe širenje vijesti; misija medija je da informišu, njihova je bila da dezinformišu; a, iznad svega, nasilje – i čak ubistva – korišteni su i da bi se propaganda upravo te televizije nametnula u Bosni 1992. godine (ubistvo tehničara RTV Sarajevo Bajrama Zenunija prilikom oružanog zauzimanja predajnika na Vlašiću, na primjer).

Razmišljajući o toj instituciji, s najdubljim saosjećanjem za nevine radnike TV Srbije koje su njihovi šefovi žrtvovali znajući savršeno dobro da je ta zgrada potencijalna strateška meta, nisam se mogao sjetiti da je TV Srbije ikad pokazala i najmanji znak solidarnosti tokom srpskog terora protiv bosanskih medija od aprila 1992. do novembra 1995. Sve međunarodne TV mreže – BBC, CNN, ABC, CBS, austrijska, francuska, njemačka televizija – emitovale su i po više izvještaja o srpskom granatiranju i razaranju *Oslobođenja* i njihove ekipe dolazile su da nas posjete u atomskom skloništu u Nedžarićima u kojem smo pripremali list. Srpska TV nudila je samo slike iz perspektive srpske artiljerije koja je opkoljavala i bombardovala Sarajevo. I dok su međunarodne organizacije koje bdiju nad medijskim slobodama, sasvim očekivano, osuđivale bombardovanje TV Srbije, neke od njihovih moralnih preporuka – poput one da se propagandi treba suprotstaviti istinom a ne bombama – u svoj svojoj dobronamjernosti su izgledale i naivno u balkanskim realnostima devedesetih. U Miloševićевой zemlji, nije bilo načina da se javnosti kaže istina. Svi mediji bili su njegovim rukama: cenzurirani i ugušeni.

Šest mjeseci nakon bombardovanja televizije, roditelji i rodbina šesnaestoro ubijenih na dužnosti otkrili su komemorativnu ploču

pred pogodеноm zgradom: *Za 16 žrtvovanih, u vječnom miru*. Tog dana je zabilježeno: “Mirjana Stoimenovski, majka jedne od žrtava, rekla je da su njihovi najdraži umrli kao ‘žrtve okrutne politike RTS, koja je položila njihove živote, potpuno nepotrebno i svjesno, na oltar NATO-a’. I javnost je uvjerena da su porodice onih koji su ubijeni u pravu: režim je žrtvovao radnike RTS da bi pojačao anti-NATO raspoloženja tokom bombardovanja”.⁴³ Po tom izvještaju, porodice 16 poginulih optužile su rukovodstvo RTS da su bombe NATO-a vođene prkosnim riječima s njihovih ekrana. Tatjana Lenard, urednik spoljnopoličke rubrike, rekla je u jednom večernjem dnevniku: “Neka (vrhovni komandant NATO-a, general Wesley) Clark puca, mi ga čekamo na broju 10 u Takovskoj ulici”. Ali, ona je kasnije tvrdila da je to bila samo “govorna figura”.⁴⁴ U toj večeri bombardovanja zapaženo je, sa sumnjom, da su neki od vodećih ljudi televizije napustili zgradu neposredno prije udara.

U vrijeme tog bombardovanja, moj vašingtonski prijatelj, lično duboko uključen u podršku srpskim nezavisnim medijima tokom decenije Miloševićeve vladavine, sa zabrinutošću me pitao: “Možeš li mi objasniti šta se događa s *Vremenom*?” Bio je šokiran antizapadnom retorikom magazina poznatog po svom uravnoteženom pisanju tokom prethodnih ratova na Balkanu. *Vreme* je – kao i ostali srpski mediji – imalo vrlo skučen izbor: ili da prihvati cenzuru ili da prestane izlaziti. “To je bio težak izbor”, rekao mi je najugledniji autor tog magazina Stojan Cerović. “Moje kolege vjerovali su da ako jednom prestanu izlaziti, više nikad neće moći da se vrate”. Gordana Logar, u to vrijeme urednik u listu *Danas*, kaže da je taj dnevnik imao isti problem i donio istu odluku kao i *Vreme*: da su prestali izlaziti, to je moglo biti zauvijek. Vlada je, naime, prijetila da će zatvoriti bilo koje izdanje koje prestane izlaziti tokom bombardovanja.

Danas se, kao i većina ostalih, morao pomiriti s cenzurom. Urednik bi odnio sve tekstove u ministarstvo informacija koje je imalo stroga pravila o tome šta je dozvoljeno i šta nije. Bilo je lakše imati posla s ministrom informacija Aleksandrom Vučićem lično. On je imao nešto samopouzdanja koje dođe s funkcijom dok se njegova zamjenica plašila svega. Ona nikad nije bila novinar. Jednom je odlučila da ne možemo štampati cijelih šest strana *Danasa*. Kad je urednik pitao šta da stavi na tih šest praznih strana bila je iznenađena da taj prostor mora nečim biti popunjen – rekla mi je Logarova.⁴⁵

Suočeni sa tom situacijom u kojoj se samo gubi, oni u nezavisnim medijima koji su odlučili da nastave izlaziti pod cenzurom razočarali su i međunarodne donatore i neke od istaknutih srpskih boraca za ljudska prava. Nataša Kandić, direktor beogradskog Centra za humanitarno pravo, zaključila je da “nije bilo značajne uređivačke razlike između vladinih, provladinih i protivladinih medija tokom intervencije NATO-a”. Drugi, međutim, poput analitičarke medija Jovanke Matić iz beogradskog Instituta društvenih nauka, jesu uočili razliku između državnih i privatnih medija: “Državni mediji nastojali su prikazati da je ta homogenizacija (protiv bombardovanja) isto što i podrška Miloševićevom režimu, ili neodvojiva od toga; drugi mediji održavali su liniju razlikovanja između režima, vođa i nacionalnog interesa. A voljeli to ili ne, u ratnoj Jugoslaviji vjerovalo se da se nacionalni interes podudara s otporom bombardovanju i prkosom protiv bombardera”.⁴⁶

Drugi u Beogradu gledali su na to kao na pitanje kredibiliteta. “Za nekoga ko je javno protestovao kad su oni, zna-se-ko, bombardovali Dubrovnik, Vukovar, Osijek, Zadar, Sarajevo, Mostar, nije bilo teško da se suprotstavi i bombardovanju ciljeva u Jugoslaviji (od strane NATO-a)” – napisala je Svetlana Slapšak u *ProFemini*, proljeće-zima 1999. Slapšakova bilježi da su dvije grupe – oko magazina *Republika* i Radija B92 – postale čak i kritičnije prema režimu, ukazujući na njegovu odgovornost za rat i bombardovanje i pokazujući ljudski interes za Albance i njihovu tragediju. Lepa Mladenović, iz Autonomnog centra žena u Beogradu, navodi vlastito iskustvo s cenzurom u beogradskoj štampi: “Kad sam dala intervju nezavisnom dnevniku *Glas*, rekla sam u jednoj rečenici da je naš centar dnevno komunicirao s ‘našim albanskim prijateljima u Prištini’ tokom rata. Urednik je zamijenio riječ Albanac riječju Šiptar, koja je uvredljiva za Albance u našem jeziku, i zamijenio je riječ ‘prijatelji’ riječju ‘kolege’. Pitam se: Kako ta fašistička politika koja zabranjuje mogućnost da imamo prijatelje među kosovskim Albancima pogađa svakoga od nas? Zar se ne bojimo toga?”⁴⁷

Jedan strani posmatrač Miloševićeve propagande nakon poraza na Kosovu je izvijestio:

Kosovske epizode ovosezonske Velike Laži, kao i ranije emisije “vijesti” tokom bosanskog rata o tome kako prepredeni Muslimani u Sarajevu sami provode opsadu svog grada da bi stekli simpatije svijeta dio su sistema

masovne prevare koja je karakterisala deceniju Miloševićevih nacionalističkih ratova. To je strategija koja prodaje poraz kao pobjedu, ignoriše periodične poplave srpskih izbjeglica koje dotiču iz izgubljenih ratnih zona i ostavljaju milione Srba u neznanju ili konfuznom poricanju nasilja nad ljudskim pravima počinjenog u njihovo ime od strane Miloševićevih snaga bezbjednosti.⁴⁸

Prema jednom istraživanju provedenom u ljeto 1999, “šest od deset Srba gledalo je srpsku državnu televiziju ‘često’ ili ‘ponekad’ i pola ih je slušalo državni radio makar ponekad tokom vazдушnih udara NATO-a protiv Jugoslavije. Ostali izvori informacija bili su široko korišteni tokom udara, uključujući nezavisni radio (46 posto), stranu televiziju (31 posto) i strani radio (28 posto) ... Četiri od deset Srba slušalo je RFE, Glas Amerike, BBC, RFI ili Deutsche Welle tokom udara”.⁴⁹ Eric D. Gordy, u svojoj knjizi, ilustruje moć Miloševićeve državne televizije kao “konačnog autoriteta”. On citira stariju Beograđanku koja snažno podržava režim i koja mu kaže: “Ja razumijem zašto vi mislite tako kako mislite, jer vi živite u Americi i gledate američku televiziju. Ali ja živim ovdje i ja gledam jugoslovensku televiziju, i zato ja mislim drugačije”.⁵⁰

Srpski, hrvatski i bošnjački vođe devedesetih – Milošević, Tuđman i Izetbegović – nastojali su najbolje što su znali da svako o sebi projektuju različitu, čak i sasvim suprotnu sliku, u poređenju s drugom dvojicom. Za Miloševića, “zaštitnika i ujedinitelja” svih Srba, Tuđman je bio “ustaški fašista” a Izetbegović “muslimanski fundamentalista”. Za Tuđmana, “oca europske Hrvatske”, Milošević je predstavljao vizantijsko-barbarsku primitivnu balkansku kulturu sa kojom on nije želio išta da ima a Izetbegović prijetnju islamske ekspanzije od koje je on, Tuđman, branio i Hrvatsku i Evropu. Za Izetbegovića, “žrtvu agresije”, Milošević i Tuđman bili su neprijatelji udruženi u misiji ekspanzije i podjele Bosne čak i po cijenu genocidnih zločina. Ipak, sva trojica su u jednome bili vrlo slični: prezirali su nezavisne, kritičke medije. Milošević je nastojao da ih ušutka brutalnom silom, Tuđman korumpiranim procesom privatizacije u kojem su neki od najuticajnijih listova završili u rukama njegovih sljedbenika a Izetbegović moralnom diskvalifikacijom svih koji su ga kritikovali kao onih koji “izjednačuju agresora i žrtvu”. Sve trojica su koristili gotovo identičnu retoriku u osudi svake medijske kritike.

Ona je uvijek odbacivana kao izdaja nacionalne stvari, služenje stranim agencijama i prodaja duše za šaku dolara. U sve tri zemlje, mediji koji su primali neku stranu pomoć napadani su kao izdajnici dok su oni koji su zavisili od vladinih privilegija “izvršavali patriotsku dužnost”. I u sve tri zemlje, Soroševa fondacija napadana je u nekom periodu za svoju podršku medijima: u Beogradu je proglašena nelegalnom; u Zagrebu, napadana je od samog Tuđmana za “antihrvatsku zavjeru”; u Bosni, njena podrška za OBN je bila osumnjičena i opstruirana.

Tuđmanovi ‘neprijatelji države’

U postdejtonskoj Hrvatskoj, dva lista u gradovima na jadranskoj obali, nedjeljnik *Feral tribune* u Splitu i dnevnik *Novi list* na Rijeci, podnosili su najveći dio uznemiravanja od strane Tuđmanovih vlasti. *Feral tribune*, satirični nedjeljnik čije ime asocira na svjetski čuveni *Herald Tribune*, počeo je kao satirični dodatak *Nedjeljne Dalmacije* a zatim se preselio u Kulušićevu *Slobodnu Dalmaciju*. Njegov prvi urednik bio je Viktor Ivančić kojem su se na tom poslu pridružila dvojica prijatelja, Predrag Lucić i Boris Dežulović. Njih trojica bili su takođe poznati po zajedničkom imenitelju, Viva Ludež, izvedenom iz prvih slova njihovih imena. Kad je Tuđmanova partija 1993. okupirala *Slobodnu Dalmaciju* i kad je njen legendarni urednik Joško Kulušić prisiljen da ode, pokupili su se i “feralovci” i – zajedno s uvaženom TV novinarkom, Heni Erceg, koja je kasnije postala urednik *Ferala* – počeli su da izdaju list kao nezavisni nedjeljnik. Uporno kritikujući hrvatskog predsjednika, objavljujući foto-montaže na naslovnim stranama u kojima se on pojavljuje u kadi s Miloševićem ili kao nasljednik ustaškog vođe Ante Pavelića; naglašavajući njegovu opsesiju da postane “novi Tito”, očitu iz njegove sklonosti za imperijalne uniforme s ordenjem, za predsjedničke palate i nakićenu ceremonijalnu gardu; i ukazujući na dubok jaz između raskoši u kojoj živi HDZ elita i ekonomskih nevolja u kojima živi Hrvatska i njen narod, *Feral* je postao Tuđmanov omiljeni “državni neprijatelj”. Ivančić se nije izvinjavao zbog te kletve. “Ja zaista jesam neprijatelj takve države. Zašto ne bih bio? Zašto bi sav hrvatski narod služio takvoj državi?”

Zašto bih ja služio tu državu onako kako to vlast od mene traži? Po meni, država je ta koja treba da služi narodu, i posebno da služi pojedincu. Ja hoću državu koja će služiti meni”.⁵¹

Vlada je koristila sva raspoloživa sredstva da ušutka *Feral*. Štamparija *Slobodne Dalmacije* pod kontrolom HDZ-a odbila je da ga štampa; distributerska kuća pod kontrolom HDZ-a Tisak prvo je odbijala da ga prodaje a zatim da isplati *Feralu* novac za prodati tiraž; lokalni vlasnici kioska i ulični kolporter i bili su zastrašivani da ne prodaju taj “antihrvatski list”. Opasnost je bila stvarna: ekstremisti HDZ-a u Splitu spaljivali su *Feral* na više lokacija u gradu tokom 1995. Tuđmanov rat protiv *Ferala* uključivao je nametanje prodajne takse od 50 odsto, obično rezervisane samo za pornografsku literaturu, koju je list jedva preživio 1994. godine i usvajanje zakona po kojem država može pravno goniti autore i urednike koji vrijeđaju nosioce najviših funkcija. Novi zakon bio je, očekivano, smjesta testiran upravo na “slučaju *Feral*”. Ivančić i drugi novinar tog lista, Marinko Čulić, 7. maja 1996. su optuženi za ismijavanje Tuđmanovog predloga o “pomirenju u smrti” između ustaških fašista i njihovih žrtava tako što će se njihove kosti pokopati u zajedničku grobnicu. List je uporedio tu ideju sa idejama bivšeg španskog diktatora Franca i štampao je još jednu foto-montažu koja pokazuje Tuđmana kako iz Pavelićevih ruku prima maketu jasenovačkog logora u kojem su pokopane desetine hiljada ustaških žrtava. Inkriminirani članci objavljeni su pod naslovima “Kosti u mikseru” i “Jasenovac – najveći hrvatski podzemni grad”. Ivančić i Čulić iskoristili su suđenje da javnim poređenjem njihovih izjava dokažu sličnost Tuđmanovih i Francovih ideja o pomirenju između fašista i njihovih žrtava. “Ovo suđenje je pokušaj da se kriminaliziraju mišljenja drugačija od Tuđmanovih, ali mi ćemo nastaviti da o njegovoj ideji mislimo kao bolesnoj. Ona relativizira ratne zločine” – rekao je Ivančić.⁵²

U septembru te iste godine, zakon o zaštiti najviših državnih funkcionera testiran je i na riječkom *Novom listu* i zagrebačkom nedjeljniku *Nacional*. Dva urednika, Veljko Vičević i Ivo Pukanić, optuženi su zbog “širenja laži” i “blaćenja vođa” vladajuće stranke i njenih članova. Nakon što je Tuđmanova HDZ preuzela kontrolu nad *Slobodnom Dalmacijom*, a prije toga i nad svim radio i televizijskim programima koji imaju domašaj u cijeloj Hrvatskoj, partija

je kontrolisala četiri od pet dnevnih listova u zemlji. Iako *Novi list* po domašaju nije bio nacionalni dnevnik (štampan je u Rijeci i nije dozeao cijelu Hrvatsku), stekao je međunarodnu reputaciju zbog slobodoumnog pristupa kontroverznim temama hrvatske demokratije i uloge Hrvatske u ratu u susjednoj Bosni. Sumirajući prethodnu godinu u januaru 1996, komentator *Novog lista* Roman Latković napisao je da će se ona pamtiti po “konačnom demaskiranju Franje Tuđmana kao čovjeka koji je odveo zemlju u ruine”. Komentar je bio zasnovan na činjenici da je Tuđman upotrijebio svoja imperijalna ustavna ovlaštenja da spriječi da opozicioni predstavnik postane gradonačelnik Zagreba prema rezultatima izbora. “Hrvatska predvođena Tuđmanom reducirana je na diktaturu, mafijašku banana republiku i svačiju najgoru noćnu moru” – rečeno je u komentaru. Hrvatska državna televizija (HTV) smjesta je uzvratila paljbu, konstatujući – u glavnom večernjem dnevniku – da su “određene snage personificirane u Romanu Latkoviću skinule maske” i pridružile se “neprijateljima Hrvatske”.

Nastojanja HDZ-a da “privatizira” riječki dnevnik na isti način na koji je privatizirana *Slobodna Dalmacija* propala su, najviše zato što Tuđman nikad nije dobio više od 20 posto glasova u tom tradicionalno kosmopolitskom lučkom gradu. Međutim, uskoro nakon Latkovićevog komentara, vlada je poslala u *Novi list* svoju finansijsku policiju. Ona je 28. marta 1996. izišla s nalazom: list mora da plati 3.7 miliona njemačkih maraka carinske takse za uvoz štamparije iz Italije. Uvoz je prethodno bio izuzet od takse zato što je štamparija došla na Rijeku kao donacija italijanskog izdavača italijanskoj manjini u tom gradu i korištena je da bi se besplatno štampao list na italijanskom jeziku *La Voce del Popolo* kao i *Novi list* i *Glas Istre*.

Uznemiravanje od strane Tuđmanove vlade nije ušutkalo *Novi list*. Vičević i njegova redakcija, kao i neki od najpoštovanijih hrvatskih komentatora koji su redovno pisali za taj list, nastavili su da se bave najosjetljivijim temama, uključujući i zločine hrvatskih snaga počinjene tokom oslobađanja područja pod srpskom okupacijom u Hrvatskoj i odgovornost zagrebačkih vlasti za pokušaj hrvatskih ekstremista da ubiju evropskog administratora u Mostaru Hansa Košnika u februaru 1996. *Novi list* je 27. maja 1977. objavio komentar Gordane Grbić kojim se optužuje državna televizija da

besplatno vodi Tuđmanovu izbornu kampanju dok njegovim protivnicima, Vladi Gotovcu i Zdravku Tomcu, uskraćuje bilo kakvo pokrivanje. “(HRT) je sponzorirala proslavu predsjednikovog rođendana i organizirala muzički karavan kroz Hrvatsku i čak vani za Vukovar, čiji je zaštitni znak Tuđmanova trijumfalna poza i o kojem HRT redovno izvješćuje u svojim nedjeljnim zabavnim i dnevnim političkim emisijama. Ima još toga. HRT je najavila vojnu paradu u Jarunu u posebnom oglasu, sa neizbježnom slikom predsjednika, i emitirana je i reklama za Tuđmanovu kasetu koju je snimio HRT-ov Orfej” – pisalo je u tom komentaru.⁵³ Tuđman je u govoru HDZ mladeži u novembru 1997. planuo protiv svih tih udruženih neprijatelja: “Različite budale, šaljivdžije, diletanti, ignorant i jednostavno svi oni koji su prodali duše žele da umanje veličanstvenu obnovu hrvatske slobode i nezavisnosti i slavne i grovovite hrvatske pobjede” – rekao je on.⁵⁴

Tuđman nikad nije pokazao takvu ljutnju zbog sramnog stanja u medijima pod kontrolom HDZ-a. Jedan od najgorih primjera bilo je izvještavanje Radio Zagreba i *Večernjeg lista* o posjeti Hrvatskoj delegacije koju je predvodio tadašnji američki ministar za trgovinu Ron Brown. Američka delegacija trebalo je da sleti na dubrovački aerodrom oko 3 sata popodne 3. aprila 1996. Hrvatski radio objavio je u popodnevnim vijestima ne samo da je delegacija stigla već i da je počeo sastanak između Browna i hrvatskog premijera Zlatka Mateše. U prvom izdanju idućeg jutra *Večernji list* “izvijestio” je da je Mateša “primio američku delegaciju” na aerodromu i donio čak Brownovu “izjavu”: “Ova misija signalizira sljedeću fazu američkih odnosa s Hrvatskom” (“Razgovor s duhom”, *Feral tribune*, 8. aprila 1996.) Tragedija je bila da se avion s američkom delegacijom srušio samo nekoliko minuta prije predviđenog slijetanja blizu dubrovačkog aerodroma i da su u toj nesreći poginuli i ministar Brown i delegacija biznismena koji su ga pratili i cijela posada.

Sa svim instrumentima državnog uznemiravanja Tuđman, ipak, nikad nije uspio da potpuno ušutka hrvatsku štampu. Pojedinačni hrvatski novinari, intelektualci i političari – kao i aktivisti civilnog društva poput grupe oko hrvatskog Helsinškog odbora predvođene Ivanom Zvonimirom Čičkom – neprestano su se protivili Tuđmanovoj autoritarnoj vlasti. Hrvatsko novinarsko društvo (HND)

odigralo je značajnu ulogu osiguravajući svojim članovima forum za odbranu profesionalnih standarda i vrijednosti u godinama vladavine HDZ. Dok je zvanično udruženje novinara Srbije slijedilo liniju režima a unija nezavisnih novinara Srbije bila nemoćna da probije ideološku medijsku blokadu i dok se bosansko udruženje raspalo duž etničkih linija diobe, HND je – kao društvo s dugom tradicijom (osnovano 1910. godine) – započelo vlastitu Novinarsku radionicu, koja je nudila tromjesečne kurseve novinarstva, i Međunarodni centar za obuku novinara u Opatiji, koji je organizovao kurseva, workshope, okrugle stolove i medijske skupove. Jedan od najozbiljnijih izazova kontroli Tuđmanove HDZ nad medijima došao je s osnivanjem Foruma 21: grupe istaknutih novinara HRT koji su ustali protiv partijskog monopola nad državnom televizijom. Među suosnivačima Foruma 21 bili su i Mirko Galić i Damir Matković koji su obojica željeli da se Hrvatska TV transformiše iz “katedrale hrvatskog duha” kako ju je opisao Tuđmanov namjesnik Anton Vrdoljak u profesionalnu organizaciju odgovornu javnosti a ne onima na vlasti.

Galić je imao samo ograničeno prethodno iskustvo s televizijom. Bio je u novinarstvu 32 godine i gotovo polovinu tog vremena – 15 godina – bio je dopisnik u Parizu. Došao je na HRT tek 1997, kao član upravnog odbora, sa željom da pomogne transformaciju te organizacije koja je postala otvoreni zagovornik Tuđmanove partije. “Pet od šest članova odbora TV bili su istovremeno članovi Predsjedništva HDZ” – rekao mi je Galić objašnjavajući zašto se pridružio Forumu 21.

Forum 21 je napadan kao “pokušaj podririvanja države”, ali mi smo samo željeli da nametnemo pitanje državne TV, da vidimo šta treba učiniti kako bi Hrvatska imala javnu televiziju. Hrvatska je bila iza svih drugih zemalja u tranziciji i mi smo tražili krupne promjene. Jedna je bila da se uspostavi nezavisni savjet, i da nadzire TV ali i da zaštiti njenu uređivačku nezavisnost i institucionalni integritet. Slijedilo bi osnivanje privatne televizije, kao konkurencije HRT-a; odvajanje prenosne mreže u zasebnu kompaniju koja bi služila svima koji trebaju pristup frekvencijama; i usvajanje profesionalnih standarda koji će odvojiti novinarstvo od politike i učiniti ga nepristrasnim i pluralističkim. Forum 21 htio je uvođenje profesionalnih standarda koji će štiti i novinare i javnost od manipulacija, i koji će uvesti pravilo da kad vlada kaže jedno opozicija ima pravo da kaže nešto drugo.⁵⁵

Ali Galić je podnio ostavku nakon samo godinu i po dana na HRT-u, u februaru 1999, “razočaran i poslovnom i uređivačkom politikom”. U javnoj izjavi povodom te ostavke Galić je kao razloge naveo i miješanje vlade u njegov rad i pomanjkanje demokratije.

Dok je on otišao na novi posao, glavnog urednika nedjeljnika *Globus*, Matković – osnivač i predsjednik Foruma 21 – nastavio je rad na transformaciji HRT. On je bio dobro opremljen za takvu borbu. Novinar od 1982, “od uličnog reportera do dopisnika iz svijeta koji je, pored ostalog, posjetio predsjednika Clintona i papu”, Matković je od najranijih dana u novinarstvu bio fasciniran televizijom kao “haotičnim sistemom u kojem na kraju uvijek ima nekog reda: koliko god dan bio haotičan, na kraju uvijek bude večernji dnevnik u 19:30”. Zaokupljen televizijom kao biznisom, proveo je nekoliko godina u Francuskoj, studirajući funkcioniranje evropske TV, koje je rezultiralo knjigom *TV kao igračka našeg stoljeća* 1995. godine. Kasnije, proveo je jednu akademsku godinu na Univerzitetu Južne Karoline, proučavajuću američko iskustvo s televizijom. Matković kaže:

S grupom slično mislećih kolega, nisam mogao prihvatiti status quo – potpunu državnu i partijsku kontrolu nad televizijom, bez namjere bilo vlade ili opozicije da se to promijeni punih osam godina (Tuđmanove vlasti). Zato smo 1997. izišli s projektom javne TV u 21 tački – otud i ime Forum 21 – i imali smo najprije 23 potpisnika, zatim 80 pa oko stotinu. Protivili smo se političkoj kontroli nad televizijom i tražili primjenu evropskog modela u Hrvatskoj. Odgovor javnosti bio je entuzijastičan. Neki ljudi su pogrešno mislili da je to poziv na neku vrstu revolucije ili čak nekakav njen početak. Ali mi smo se samo zalagali za profesiju, ne za socijalne nemire, i sve što smo htjeli je da se prikupe iskustva zapadnih i zemalja u tranziciji i da se primijene u Hrvatskoj.⁵⁶

Ideje Foruma 21 izazvale su javnu debatu o odnosima između države i televizije u demokratskom društvu. Kad je američki državni sekretar Madeleine Albright posjetila Zagreb 30. avgusta 1998, okupljeni predstavnici hrvatskih medija ponudili su joj cjelovit pregled pritisaka kojima su izloženi i nastojanja hrvatskih novinara da sačuvaju dostojanstvo profesije. Članovi Foruma 21 rekli su joj kako se bore protiv toga da Tuđman bude de facto glavni urednik HRT. “Mi vjerujemo da HRT treba da se pretvori od institucije koju kontrolira

ured predsjednika u javnu instituciju” – rekao je Dubravko Merlić. Zrinka Vrabec-Mojzes, glavna urednica zagrebačkog Radija 101 – koji se suočavao s opasnošću da mu vlada uskrati frekvencije i tako ga praktično zabrani – rekla je Albrightovoj kako su demonstracije oko 120.000 Zagrepčana spriječile vlast u pokušaju zatvaranja te stanice. Ona je također rekla da je, iako u Hrvatskoj ima 120 radio i 15 televizijskih stanica, 90 posto njih u rukama članova i lojalista vladajuće partije i da ljudi u manjim mjestima nemaju hrabrosti da demonstriraju za slobodu medija kako su to učinili Zagrepčani. Gordana Grbić i Željka Ogresta ispričale su kako su protjerane s državne TV. Drugi učesnici razgovora govorili su o vladinoj zloupotrebi procesa privatizacije za ovladavanje medijima, o vlasništvu vladinih izabranika nad štamparijama i distributerskom mrežom i njihovom korištenju za slamanje nezavisne štampe. Albright je uvjerala sagovornike da će u svojim razgovorima s Tuđmanom i vladinim predstavnicima postaviti pitanje slobode štampe kao jedan od najvažnijih kriterija koje će Hrvatska morati da ispuni ako želi prihvaćanje u evropske institucije.⁵⁷

Kraj 1998. godine obilježen je još jednom neprijatnom epizodom u Tuđmanovim odnosima s hrvatskom nezavisnom štampom. Zagrebački dnevnik *Jutarnji list* donio je, polovinom oktobra, vijest da je predsjednikova žena, Ankica Tuđman, uložila 137.200 dolara na njen tajni račun u Zagrebačkoj banci. To je bilo suprotno Tuđmanovoj službenoj izjavi obaveznoj prilikom prijavljivanja za izbore po kojoj njegova nezaposlena žena ima samo automobil. Damir Matković rekao mi je kako je bio “profesionalno postuđen” reagovanjem HRT: “Te večeri kad je *Jutarnji list* to objavio o tome nije bilo ni riječi u glavnom dnevniku. Sljedeće večeri bila je samo debata o tome zašto banka nije zaštitila tajnost uloga a ništa o obavezi nosilaca javnih funkcija da objave svoju imovinu.” Umjesto toga, državna TV ponudila je Tuđmanu mogućnost da ovako objasni ulog svoje žene u banci: “To je rezultat 50 godina rada i objavljivanja 30 knjiga”.⁵⁸

Tokom 1999. bilo je više od 900 tužbi protiv hrvatskih novinara i izdavača. Sedamdeset tužbi – 20 krivičnih i 50 privatnih – bilo je protiv *Feral tribuna*, s potencijalnom odštetom od više od 2 miliona dolara. Tisak, distributerska mreža u rukama HDZ-a, nastavila je diskriminaciju protiv nezavisnih izdavača dugujući nedjeljniku

Nacional 500.000 a *Feral tribunu* 200.000 dolara i dovodeći oba nedjeljnika na ivicu zatvaranja.

Nacional je, pored ostalog, provalio najbizarniju priču o kontroli Tuđmanove vlade nad svim oblastima života. Ovaj list je 2. juna 1999. objavio članak koji su potpisali Ivo Pukanić i Robert Bajruši i koji je sadržavao i neke “državne tajne”: tvrdio je da je moćna državna Služba za zaštitu ustavnog poretka bila angažovana u snimanju, praćenju i prijavljivanju sportskih novinara, fudbalskih zvaničnika i sudija kako bi direktno uticala na ishod hrvatskog prvenstva u fudbalu.⁵⁹

Tuđman je umro od raka 10. decembra 1999. Čak i vijest o njegovoj smrti bila je podsjetnik da diktatori, i ljudi oko njih, nemaju poštovanja za one koji ih bespogovorno služe. Hrvatska državna novinska agencija, Hina, službeno nije čak ni obaviještena o Tuđmanovoj smrti i donijela je vijest tek nakon stranih agencija. One su je pokupile sa Hrvatske TV koja je vijest o smrti emitovala u 2 sata ujutru te subote. Urednik Hine, Benjamin Tolić, protestovao je kod vlade zbog “izdaje” dok je direktor, Ljubomir Antić, podnio ostavku jer je “nanesena šteta ugledu Hine”.

Tuđmanova smrt smjesta je pokazala slabosti autokratske vlasti: kad jednom ode neosporni vođa, nema demokratskih mehanizama da osiguraju kontinuitet njegove politike. Decenija Tuđmanove vladavine u stalnom nesporazumu s ostatkom Evrope u vezi s demokracijom i ljudskim pravima i u stalnom ekonomskom opadanju ostavila je Hrvatsku očajnu za promjenama. Tuđmanovu ostavštinu najbolje je opisao bivši američki ambasador u Hrvatskoj Peter Galbraith kad je na vijest o njegovoj smrti rekao: “On je bio čovjek sa dva sna. Jedan je bio nezavisna Hrvatska, i on je to ostvario, a drugi je bio evropska Hrvatska, a to se može postići samo njegovim odlaskom”.⁶⁰ Znakovi dolazećih promjena mogli su se vidjeti čak i iz prigodnih članaka koje su pisali Tuđmanovi najentuzijastičniji propagandisti. Jedan od njih, urednik *Večernjeg lista* Branko Tuđen, iskoristio je posmrtni komentar da povuče do tada nepostojeću liniju između Tuđmana i sebe, konstatujući kako ga je “Predsjednik povremeno kritizirao zbog kritičnosti prema vladi”. To je bilo dovoljno za podsmijeh među nezavisnim novinarima, i dovoljno za svakog ko se sjećao Tuđenove servilnosti prema Tuđmanu da shvati kako je to definitivno kraj jedne ere.

2000: Početak promjena

ZA LJUDE I NARODE U TRI ZEMLJE zahvaćene balkanskim ratovima devedesetih – Bosni, Hrvatskoj i Srbiji – nova 2000. godina bila je mnogo više od tog iščekivanog simboličnog početka nove godine, novog stoljeća ili čak novog milenijuma. To je bio i trenutak nade za sam novi početak. Bilo je vrijeme da se iz decenije obilježene posvemašnjim uništavanjem – života, porodica, kuća, gradova i zemalja – korakne u nešto što bi zasluživalo da se zove budućnost. I ta simbolična 2000. godina je, smjenjivanjem dramatičnih događaja u sve tri zemlje, s odlaskom Tuđmana u Hrvatskoj; narastanjem antinacionalističke demokratske alternative u Bosni – posebno u dijelovima s bošnjačkom većinom; i posebno s padom Miloševićevog režima u Srbiji, obilježena stvaranjem uslova za tragično zakašnjele promjene. Narodi bivše Jugoslavije, sada odvojeni novouspostavljenim granicama i identitetima, svojim gubicima i ratnim razaranjem, svako za sebe i svako sa svojim nasljeđem i opterećenjima, okrenuli su se traženju puteva prema zajedničkoj evropskoj budućnosti. Zemlje koje su samo prije deset godina bile najmanje deceniju ispred svih istočnoevropskih zemlja po društvenom razvoju

i životnom standardu, našle su se na tom novom početku sa decenijama zaostajanja za drugima. Duboko podijeljeni u gotovo svemu drugom, ti narodi ujedinjeni su samo u zajedničkoj težnji da i oni najzad postanu dijelom Evrope koja postaje cijela i slobodna.

- U Hrvatskoj – Tuđmanova smrt u decembru 1999. otvorila je put preokretu. Koalicija proevropskih demokratskih stranaka pobijedila je na izborima, uklanjajući ultranacionalističku HDZ s vlasti, a na predsjedničkim izborima pobijedio je Stipe Mesić, koji se proteklih godina protivio Tuđmanovoj autokratskoj vladavini i njegovom učešću u planovima za podjelu Bosne. Mesić je bio i prvi vođa u regionu koji je javno osudio zločine počinjene od oružanih snaga vlastite zemlje, i protiv hrvatskih Srba u Hrvatskoj i u hrvatskoj intervenciji u Bosni, objavljujući da je u nacionalnom interesu Hrvatske da uhapsi i izruči Tribunalu u Hagu optužene za ratne zločine jer “mora biti lične odgovornosti ako nećemo da cijela zemlja nosi teret kolektivne krivice”. “Mi ne možemo biti taoci nekolicine koji su činili zločine” – rekao je Mesić.¹
- U Srbiji – 5. oktobra 2000, nakon što je Milošević pokušao još jednu izbornu prevaru, ulični protesti su najzad proizveli pad režima: profesor Ustavnog prava Vojislav Koštunica zamijenio je Miloševića kao predsjednik Jugoslavije. Promjena je bila najupadljivija upravo u medijima koji su tako ropski služili Miloševića od 1987. godine: sa istom lakoćom s kojom su već jednom propovijedanje bratstva i jedinstva zamijenili propovijedanjem nacionalizma i mržnje; s kojom su odbacili Tita i prigrlili Miloševića, sada su jednodušno veličali “pobjedu demokratije u Srbiji”.
- U Bosni i Hercegovini – nakon svih godina pritiska na diobe iz susjedstva, i s Miloševićevim i Tuđmanovim namjesnicima još na vlasti u područjima pod srpskom i hrvatskom kontrolom, proevropske demokratske snage počele su da preuzimaju vlast makar u područjima koja je do sada kontrolisala nacionalistička muslimanska SDA. One su pobijedile na lokalnim i parlamentarnim izborima u nekim od najvećih bosanskih gradova,

Sarajevu-Tuzli-Zenici, dajući nekog osnova očekivanju da će s odlaskom Tuđmana i Miloševića – i najavljenim uvažavanjem bosanskog suvereniteta od strane novoizabranih vlasti u Hrvatskoj i Srbiji – oslabiti i vlast srpskih i hrvatskih nacionalističkih stranaka u ostatku zemlje.

Hrvatska odbacuje Tuđmanovštinu

Posjećujući Hrvatsku u januaru 2000, samo koju nedjelju nakon što je demokratska opozicija pobijedila HDZ u parlamentarnim izborima, mogao sam osjetiti dah promjena već na prvom koraku: novine izložene na aerodromskom kiosku, makar na prvi pogled, odisale su Evropom i demokratijom i sa njihovih prvih strana iščezli su svi oni “domaći i strani neprijatelji” iz Tuđmanove decenije a taksiista koji me vozio u grad i bez pitanja je iskazivao radost zbog isteka Tuđmanove ere u Hrvatskoj. Upirući prstom u HDZ-ove izborne plakate koji su još grlili električne stubove duž puta prema centru grada, i ne znajući ko sam, zadovoljno je rekao: “Hvala Bogu, ti lopovi su izgubili”. Nova vlada, sa socijaldemokratima predvođenom koalicijom na čelu parlamenta i karizmatičnim Stipom Mesićem kao predsjednikom države, obećala je da će osloboditi medije od partijske kontrole i najavljivala je prve korake u tom smjeru. Mirko Galić, jedan od osnivača Foruma 21, grupe istaknutih radio-televizijskih novinara koji su tražili uvođenje evropskih standarda nezavisnosti i objektivnosti u medijima, imenovan je za šefa Hrvatske Televizije. Ustavni sud Hrvatske proglasio je preuzimanje *Slobodne Dalmacije*, nekad najboljeg dnevnika u toj republici, od strane Tuđmanove partije u 1993. godini neustavnim, otvarajući put postepenoj, iako frustrirajuće sporoj, obnovi zakonitosti u vlasništvu nad hrvatskim medijima. Novinari koje sam sretao uz kafu ili pivo u kafe-baru u zgradi Hrvatske Radio-Televizije s nadom su gledali u dolazeće promjene. “Izgubili smo deset godina, moramo puno toga uraditi da počnemo sustizati Evropu” – rekao mi je predsjednik Foruma 21 Damir Matković. Boreći se za “evropsku televiziju” u godinama vladavine autokratskog režima, Galić i Matković sada su dovedeni u poziciju da sami provode promjene za koje su se zalagali: Galić kao generalni direktor a Matković kao njegov najbliži

savjetnik. Dok je Tuđman još bio na vlasti, Forum 21 je sačinio Povelju o javnoj TV i ponudio je na potpisivanje svim strankama kao njihovo obećanje da će – ako dođu na vlast – podržati transformaciju HRT. Od 17 parlamentarnih partija, samo šest je potpisalo to javno obećanje, srećom za Forum svih šest koalicionih partnera koji su osvojili vlast plus Srpska narodna stranka. “Na taj način smo, nadam se, postavili presedan za nov način u bavljenju i drugim važnim društvenim pitanjima. Prihvatajući glavnu ulogu profesionalaca u oblikovanju javne televizije, nova vlada mogla bi isto tako uključiti prosvjetne radnike u oblikovanje obrazovnog sistema ili profesionalce u zdravstvu u oblikovanje sistema zdravstvene zaštite” – kaže Matković.² Misija “reformista” u transformaciji HRT-a smjesta se suočila s otporom urednika i menadžera postavljenih od HDZ-a. Oni su odmah počeli kampanju dokazivanja kako su “žrtve revanša” doskorašnje opozicije i “lova na vještice” u hrvatskim medijima. “Zašto bih ja podnosio ostavku što sam, u programima HRT-a, podržavao Tuđmanovu opciju jake, ponosne i stabilne hrvatske države?” – javno se pitao posljednji glavni urednik Tuđmanove ere Obrad Kosovac.³ On je stekao povjerenje HDZ-a proizvodeći dokumentarnu seriju o Tuđmanovom istorijskom nasljeđu u vidu nezavisne Hrvatske (Dr Tuđman: Imamo Hrvatsku; Od bespuća do hrvatske nezavisnosti; Stvaranje hrvatske države), ali je u javnosti bio više poznat po sposobnosti da prilagodi svoj dokumentarni rad novim političkim realnostima. Tokom komunističke vladavine, napravio je dokumentarac u kojem je predstavio kardinala Alojzija Stepinca kao nacističkog kolaboratora u Drugom svjetskom ratu ali je, nakon HDZ-ove rehabilitacije pronacističkog ustaškog pokreta u Hrvatskoj, u taj svoj rad unio promjene koje će biti u skladu sa Stepinčevom promocijom u sveca. “Radio sam profesionalno i korektno i moje smjenjivanje je politički motivirani obračun s ljudima koji su radili u vrijeme HDZ-a”, rekao je Kosovac *Večernjem listu* 31. marta 2001. Bile su potrebne dvije sjednice Savjeta HRT i Galićev ultimatum (“Ako on ostaje, ja odlazim!”) da bi se Kosovac uklonio s vrha te kuće. Strah od “revanša” među vodećim propagandistima Tuđmanovog režima tokom protekle decenije bio je dobro utemeljen u njihovom vlastitom iskustvu iz vremena kad je HDZ preuzeo vlast a njegovi namjesnici, Hrvoje Hitrec i Anton

Vrdoljak, sistematski očistili redakcije od svih koji su smatrani “nepodobnim” za novu vlast.

Galić se, kao novi direktor, suočio s dva suštinska izazova u provođenju ideja u čijem je artikulisanju učestvovao u okviru Foruma 21: obnoviti kredibilitet redakcije, potpuno poništen lojalnom službom vladajućoj partiji devedesetih, i napraviti od HRT-a funkcionirajuću javnu kompaniju. “Oni koji kukaju zbog mogućeg revanša su isti oni koji su od HRT-a napravili jednopartijsku instituciju. Njih je na te pozicije dovela njihova partija, svi ključni urednici bili su partijski lojalisti ili čak aktivisti, i oni nas sad optužuju za ‘obračun’ ako hoćemo da zamijenimo urednika kojeg je imenovala partija nekim ko je nezavistan i treba da osigura visok profesionalni standard. Mi moramo zamijeniti partijske aktiviste, depolitizirati novinarstvo i osloboditi profesiju bilo kakvih partijskih veza. Za to će biti potrebni i vrijeme i strpljenje” – rekao mi je Galić.⁴ “Kad jednom prihvatimo i primijenimo profesionalne standarde, odvajajući redakciju od bilo kakvog partijskog ili vladinog miješanja, onda ni novinari neće više živjeti u strahu od toga ko će pobijediti na sljedećim izborima. To je sve što hoćemo s ovim promjenama”. Njegova desna ruka u tim nastojanjima, Matković, gledao je u HRT “monstruma” koji je simbolizirao opsesiju bivšeg režima simbolizmom velikih državnih institucija. “Televizija s tri kanala svih 24 sata dnevno u zemlji sa samo 4.5 miliona ljudi je ravna ludilu. Mi ćemo tražiti privatizaciju trećeg kanala, jer dva kanala su više nego dosta za zemlju sa jedva milion pretplatnika. Postoji također i potreba za temeljitom revizijom naših financija. U 1956, Zagreb je bio prvi grad sa televizijom u bivšoj Jugoslaviji i od tada je uvijek bilo u nekakvom ‘političkom interesu’ da se plate njeni računi, bez obzira koliko to košta. Ako ćemo živjeti samo od novca naših pretplatnika, oni će očekivati od nas da proizvodimo najbolji program koji možemo, umjesto da trošimo bez ikakve odgovornosti. To što smo naslijedili je direktor HRT-a koji se vozi u luksuznom ‘audiju A8’ od 200.000 maraka; savjetnici postavljeni od HDZ-a, sve sami zaslužni partijski aktivisti, dobro plaćeni da ništa ne rade; nekih 85 menadžerskih ugovora s ljudima na tajnoj platnoj listi koji nas koštaju više od 2.5 miliona maraka godišnje; i nekih 130 zaposlenih koji 24 sata dnevno koriste kola koja su dobili od HRT-a. Mi nismo taksi kompanija i mi to sve moramo promijeniti” – govorio

je Matković.⁵ On vjeruje da, uporedo s privatiziranim kanalom 3 kao korisnom konkurencijom javnoj TV i racionalnijim trošenjem, HRT mora više investirati u visokokvalitetnu domaću proizvodnju. “Što god nam HDZ govorio o našoj ‘veličini’, mi smo mala zemlja, i mi imamo ulogu u očuvanju našeg jezika i kulture. Mi ne možemo očekivati da Time Warner pravi seriju o Augustu Šenoi ili Ruđeru Boškoviću: to je nešto što moramo uraditi sami. Naši programski prioriteti moraju biti poboljšanje informativnog programa i poboljšanje domaćeg dramskog i zabavnog programa”. Matković kaže da HRT treba da podrži i ohrabruje mlade talentovane pisce tako što će voditi javne konkurse za najbolje scenarije i slati novinare na ugledne evropske i američke javne televizije da uče, u redakcijskom okruženju, kako da prave profesionalniji, nepristrasan, pluralistički TV program. “Postoji čitav taj svijet profesionalne TV. Ja ne mogu kriviti mlade kolege što ne znaju kakva je TV u Parizu: neki od njih su možda bili tamo dva-tri dana a ja sam bio dvije godine. Moramo im omogućiti da odu na velike televizije i da uče. Naš najveći problem će biti s onima koji su dovedeni na TV, bez pravog obrazovanja ili iskustva, i proizvedeni u instant zvijezde. Oni će se opirati promjenama i nastojati da sačuvaju pozicije i privilegije” – kaže Matković. Forum 21 takođe se zalagao za regionalizaciju Hrvatske TV. “Hrvatska ima osobene regione s vlastitom tradicijom, kulturom i literaturom. HDZ je pokušao da izbriše te razlike, centralizirajući sve u Hrvatskoj. Sad imamo trećinu stanovništva koncentriranu oko Zagreba dok najveći dio Hrvatske doživljava opadanje stanovništva. To je monstruozno, kao velika glava bez tijela. Mi imamo drevne, 2.500 godina stare gradove u Dalmaciji; imamo regionalne centre poput Osijeka, Splita, Rijeke; ali sve što možete uraditi u tim gradovima kao novinar je da opslužujete večernji dnevnik HRT-a, slijedeći upute iz centra. Naša ideja je da od kanala 2 napravimo mrežu regionalnih stanica umjesto da služi centralnim vlastima” – rekao mi je predsjednik Foruma 21. Neki nezavisni hrvatski novinari su tokom 2000. kritikovali reformiste HRT-a da su suviše spori i suviše obzirni u zamjeni onih koji su izgubili profesionalni kredibilitet služeći Tuđmanu i HDZ-u. Neki od njih su još imali upadljive uloge u informativnom programu do kraja 2000. Galić je izjavio kako je to zato što neki od njih zaslužuju “drugú šansu” i zato što

“treba da razvijemo sistem u kojem novinari neće ostajati bez posla kad god se promijeni vlada”. U tome je dobio podršku bar jednog uvaženog hrvatskog novinara, Tomislava Jakića, koji je sam bio žrtva HDZ-ovih čistki. Jakić je bio među osnivačima udruženja nazvanog “Pravo na profesiju” i javno se založio protiv novih čistki.

Promjenu vlade u januaru 2000. pratile su i značajne promjene u hrvatskoj štampi. Preispitivanje procesa privatizacije, u kojem su Tuđmanovi lojalisti preuzeli kontrolu nad desetinama medijskih kuća, dovelo je do promjene vlasništva i novinarskog osoblja u brojnim regionalnim listovima i radio stanicama. Najspektakularniji događaj, međutim, bilo je hapšenje HDZ-ovog “medijskog tajkuna” Miroslava Kutle neposredno nakon što je nova vlada preuzela vlast. Nekad tek vlasnik restorana, on je do polovine devedesetih – zahvaljujući vezama s Tuđmanovom partijom – kontrolisao nekih 150 kompanija. U 1993, HDZ je preko Kutle kupio, uz partijski sponzorirani kredit od oko 4 miliona maraka, splitski dnevnik *Slobodna Dalmacija*. Taj list, nekad jedan od najuglednijih u cijeloj Jugoslaviji, uskoro je postao isturena puškarnica HDZ-a na prvoj liniji nacionalističke kampanje i u hrvatskom ratu protiv susjedne Bosne i protiv opozicije u Hrvatskoj. Trebalo je punih šest godina – i da ode Tuđman – da bi Ustavni sud proglasio HDZ-ovu otimačinu *Slobodne Dalmacije* nezakonitom. “Poslije šest godina najzad smo dobili satisfakciju za štrajk koji smo organizirali zbog zloupotreba u transformaciji” – izjavio je predsjednik udruženja zakonitih dioničara Slobodne Dalmacije Ilija Maršić, jedan od najbližih saradnika legendarnog urednika tog lista Joška Kulušića.⁶

Kutle je uhapšen za navodnu pronevjeru više miliona dolara iz hrvatske distributivne kuće Tisak. Ta kuća je korištena za ušutkivanje nezavisne štampe u Hrvatskoj: preko Kutle, HDZ je mogao odlučivati o tome koje će novine imati pristup kioscima i koje će dobijati novac od prodatih tiraža. Hapšenje hrvatskog “medijskog tajkuna”, zajedno s brojnim drugim milionerima HDZ-a, označilo je početak obećanog obračuna nove vlasti s organizovanim kriminalom. “Proces privatizacije (u Tuđmanovoj Hrvatskoj) je samo drugo ime za kriminal i korupciju” – izjavio je Hrvoje Vojković, novi šef državnog fonda za privatizaciju, agenciji *Ašociated Preš*. Kako je Kutle pritvoren, a privatizacija njihovog lista u režiji HDZ-a

proglašena ilegalnom, novinari *Slobodne Dalmacije* – njih 99 – objavili su javnu peticiju protiv još prevladajuće uređivačke politike. “Mi želimo da javnost, uvrijeđena takvom uređivačkom politikom, zna da je ne podržavamo svi mi već samo manja grupa oko glavnog urednika (Josipa Jovića)”, izjavio je jedan od potpisnika peticije, Ante Tomić, *Večernjem listu*. Jović je, kao i urednici HRT-a imenovani od HDZ-a, izjavio tom listu da je on žrtva “organizirane pobune”, “političke ucjene” i “manipulacije” orkestrirane od dijelova nove političke strukture. *Večernji list*, hrvatski dnevnik s najvećim tiražem, i sam je postao predmet privatizacijske kontroverze.

Kad je novi predsjednik, Stipe Mesić, ušao u Tuđmanov ured u februaru 2000, našao je 800 audio-traka i odgovarajuće prepise razgovora bivšeg predsjednika s njegovim posjetiocima. Te trake, od kojih su mnoge dospjele u javnost a nezavisna štampa ih je objavljivala kao kakav “krimić” u nastavcima, sadržavale su dokaze umiješanosti hrvatskih snaga u neke od zločina počinjenih u Bosni kao i kriminalne aktivnosti u procesu privatizacije. Razmjere zvanično odobrene pljačke nacionalnog blaga bile su takve da je sam Mesić, samo u polušali, izjavio: “Sve zemlje imaju svoju mafiju, ali samo u Hrvatskoj mafija ima cijelu zemlju”.

Jedan od prepisa, Tuđmanovog razgovora s njegovim bliskim savjetnikom iz tvrde linije Ivićem Pašalićem 13. novembra 1997, otkriva kako je njegova partija postala vlasnik *Večernjeg lista*. Pašalić je izvijestio Tuđmana da se on sam pobrinuo za tu operaciju. Dva hrvatska biznismena lojalna HDZ-u osiguravši pokriće, putem investionog fonda sa sjedištem u Londonu, i iako će oni formalno biti vlasnici 55 posto dionica stvarni vlasnik će biti HDZ. “Oni će finansirati pola onog što mi treba da platimo i sve je čisto” – rekao je Pašalić Tuđmanu, uvjeravajući ga da će na papiru izgledati kao da je strani investicioni fond došao u Hrvatsku, registrovao se po hrvatskim zakonima i okupio investitore zainteresovane za *Večernji list*.⁷ U proljeće 2000, *Večernji list* je užurbano mijenjao uređivačku liniju, od nekritičke podrške Tuđmanu i njegovoj partiji do novoizraženog interesa za njihove greške i propuste. Kad je, polovinom aprila taj list otvorio “Dosje Gospić”, seriju članaka o zločinima hrvatskih snaga protiv srpskih civila u tom kraju devet godina ranije, Viktor Ivančić je u *Feralu* uzvratio s prezirom: “Zločini u Gospiću

bili su mogući jer *Večernji list* nije izvještavao o njima”. On se pitao ne bi li situacija bila potpuno drugačija da je list s najvećim tiražom izvijestio o masovnim ubistvima srpskih civila, o streljačkom stroju koji provodi danonoćna smaknuća, o tijelima posutim benzinom da izgore ili bačenim u jarugu i pokopanim uz pomoć nekoliko ručnih granata. “Takav razvoj događaja bio je apsolutno nemoguć. Bilo je važno osigurati, unaprijed, šutnju *Večernjeg lista* – kao nezamjenjivog dijela ubilačke logistike – tako da se zločini mogu nesmetano nastaviti, da se počinioci ne nađu i ne sude, tako da zlo za nekoliko godina može dosegnuti grandiozno finale, s pogromom biblijskih razmjera” (progonom Srba iz Hrvatske) – napisao je Ivančić.⁸

Nova vlada, prema analitičarima medija, nije dovoljno brzo čistila nered koji je ostao iza Tuđmana. Od tri državna dnevnika, do kraja 2000. godine, *Vjesnik* je jedva preživljavao bez osjetnijeg tiraža i pod teretom narušenog kredibiliteta; *Slobodna Dalmacija* je uprkos ilegalnoj prirodi privatizacije još bila u rukama ekstremista HDZ-a vodeći upornu kampanju protiv nove demokratske vlasti; a *Večernji list* bio je u tranziciji između vlasnika odabranih od HDZ-a i mogućih stranih investitora. Dva ugledna analitičara medija u Hrvatskoj, Dr. Stjepan Malović i Gordana Vilović, ovako su sumirali iskustva iz prve godine nove vlasti:

Nova koaliciona vlada nije počela s revanšom (protiv Tuđmanovih lojalista u medijima) ali nije ni otvorila vrata najkvalifikovanim, nastojeći da udovolji članovima svojih partija. Politička scena se drastično izmijenila. Gdje je nekad bila snažna vlast predsjednika Tuđmana i slaba opozicija sada je bio vakuum u kojem ništa nije sigurno i niko nema konačnu riječ. To je nešto nepoznato u ovim područjima, tako da vlada kakofonija političkih glasova, od kojih su neki neprihvatljivi za neke članice pobjedničke koalicije. Ima nekih pokušaja da se formiraju centri moći oko predsjednika Republike (Mesića), koji je popularan ali nema moćnu partiju iza sebe, ili oko premijera (Ivice Račana), koji je predsjednik najjače partije (SDP), ali ne i dovoljno jak da sam vlada”.⁹

Bosanski “civilizovaniji aparthejd”

Godina 2000. zatekla je Bosnu u stanju “nešto civilizovanijeg aparthejda”. Stiješnjeni između Tuđmanove Hrvatske i Miloševićeve Srbije, od kojih je svaka podržavala ekstremističke separatističke

partije u Bosni i njihovu kontrolu nad teritorijama “etnički očišćenim” tokom rata, Bosanci su živjeli u tri geta. U Republici Srpskoj, zabilježeni su samo minimalni povraci Bošnjaka i Hrvata prognanih u ratu i oni su bili obilježeni nasiljem gomile, dinamitiranjem i spaljivanjem poneke obnovljene kuće, i “neobjašnjenim” ubistvima ponekog povratnika. Bošnjačko-hrvatska federacija, druga polovina zemlje, bila je daleko od toga da bude jedan entitet kako je predviđao Dejtonski sporazum. Područja pod kontrolom HDZ-a bila su jednako negostoljubiva za povratnike kao i Republika Srpska, a u područjima s bošnjačkom većinom vladajuća muslimanska SDA nastojala je da održi potpunu dominaciju na “svojim teritorijama”. Taj etnički aparthejd najbolje se odražavao u podijeljenim bosanskim medijima.

Posjećujući Bosnu u januaru i februaru 2000, zamolio sam trojicu uglednih bosanskih intelektualaca – dr Zdravka Grebu, profesora Pravnog fakulteta u Sarajevu, dr Zdravka Zlokapu, profesora Pravnog fakulteta u Banjaluci i dr Slavu Kukića, profesora Ekonomskog fakulteta u Mostaru – da zajedno pogledamo i prokomentarišemo program koji su emitovale televizije u njihovim gradovima u noći simboličnog dočeka nove 2000. godine i novog milenijuma. Kakva su raspoloženja, ideje, nade i strahovi koje lokalna televizija nudi Bosancima podijeljenim u tri zasebne etničke zone u doba kad se ujedinjena Evropa raduje novom vijeku? Decenija koja je za Evropu počela s velikim nadama potaknutim rušenjem Berlinskog zida a za Bosnu obećanjem tri nacionalističke partije, koje su sve imale riječ “demokratska” u imenu, da će od te zemlje napraviti “novu Švicarsku”, završavala se u toj noći za Bosance s osjećanjima “tuge i neizvjesnosti” – kako mi je rekao Grebo. Bosanska TV počela je svoj večernji dnevnik te novogodišnje večeri, 31. decembra 1999, s prijatnim novim licem u ulozi voditelja: bila je to Doris Dragović koja je poželjela Bosancima sretnu novu godinu. Ova popularna hrvatska pjevačica pojavila se i na kraju programa koji je zaključen, kako i priliči novogodišnjem dnevniku, slikama poznatih lica s bosanske TV uhvaćenim u trenucima opuštanja ispred kamere. Kao televizija koja je nastojala da održi imidž svebosanske TV svih godina bosanskog konflikta – nasuprot separatističkoj srpskoj TV na Palama i hrvatskoj u Širokom Brijegu – sarajevska TV trudila se da

prikaže novogodišnje raspoloženje u cijeloj zemlji započinjući s izvještajem iz “srpske Banjaluke”. Emitovani su, naravno, i prilozi o slavljju širom svijeta. Tražio sam od Grebe da prokomentariše tri vijesti iz novogodišnjeg dnevnika koje su mi se učinile nekako nepriličnim u tom inače dobro pripremljenom programu. Prvo, zapazio sam de je uobičajenu novogodišnju poruku – koja je nekad bila rezervisana za doživotnog predsjednika Tita a kasnije za vodeće domaće političare – u očekivanju simbolične 2000. uputio jedan Amerikanac: predstavnik Ujedinjenih nacija u Bosni u Hercegovini Jacques Klein. On je poželio Bosancima sretnu novu godinu, podsjećajući ih da je za njih multietnička Bosna i Hercegovina “jedini put za Evropu”. Drugo, bilo je tu i nešto što je najavljeno kao “dobra vijest za penzionere”: poštanska služba počela je isplatu avgustovskih penzija (na kraju decembra!). I treće, vijest o posjeti Susan Sontag Sarajevu, u kojoj je prikazan samo njen susret s tadašnjim federalnim premijerom Edhemom Bičakčićem ali ne i njeni susreti s pozorišnim i drugim kulturnim i javnim radnicima u Sarajevu gdje je pod opsadom režirala “Čekajući Godoa”. Povodom Kleinove novogodišnje poruke Grebo mi je rekao: “To odražava potpunu zavisnost naše zemlje od međunarodnog prisustva”. O “dobroj vijesti za penzionere”: “Na žalost, penzioneri su postali neka vrsta paradigme za sramotan socijalni položaj većine Bosanaca. Mi svi živimo ispod osnovnih standarda dostojanstva i nema boljeg načina da se to vidi nego kroz sudbinu penzionera. Zašto je ta priča tako simbolična? Zato što su ti ljudi – sa svojim karijerama, svojim životima i svojim sadašnjim socijalnim statusom – živo svjedočanstvo o izgubljenoj i iznevjerenoj nadi za istorijske promjene prije deset godina. Kad je padao Berlinski zid, s obećanjem pluralizma i demokratije, postojala je ta nada za bolji, prosperitetniji, sretniji život. To se nije desilo i penzioneri su paradigma toga živeći na ivici bijede. Umjesto evropske budućnosti, mi smo na Balkanu morali prvo iskusiti ratove, agresiju i genocid. Oni koji su ovdje uzeli vlast 1990. nisu znali kako da predvode političku ili ekonomsku tranziciju i njihova vrsta ‘demokratije’ – koja ne ide dalje od mogućnosti da se pišu pisma uredništvu bez straha od progona – nije mogla spasiti penzionere da ne postanu simbol izgubljene nade. To nije pomoglo ni mojim studentima koji, gotovo bez izuzetka, očajnički traže načina da izbjegnu

iz ove zemlje. I to bi trebalo da budu prava pitanja za novogodišnji TV dnevnik” – rekao mi je Grebo.¹⁰ O tome zašto je TV prikazala susret Sontagove s Bičakčićem umjesto sa njenim sarajevskim pozorišnim prijateljima i umjesto intervju a o njenim legitimnim brigama za sadašnju Bosnu, Grebo je rekao: “Mislim da je to najbolji primjer medijske manipulacije s kakvima ljudi u ovoj zemlji već dugo žive. Susan Sontag nije se bojala da dođe u Sarajevo kad je bilo najopasnije, čak opasno po život 1992-93, i ona ima svako pravo da bude zabrinuta za sudbinu herojskih ideala koje smo tada dijelili. Ona je ostala vjerna ideji Bosne kao multietničkog, multireligijskog, tolerantnog prostora, i ona jeste zabrinuta za neke stvari ovdje koje znače iznevjeravanje tog duha. Nadam se da se neće ljutiti na mene ako otkrijem jednu njenu tajnu: kad je njen sin, David Riff (i sam autor knjige o našem ratu, *Bosnia: The Slaughterhouse*/Bosna: Klaonica), nazvao da je pita gdje želi da dočeka 2000. godinu, ona je odgovorila: ‘Jedino mjesto gdje želim biti te večeri je Sarajevo’. I došla je – i u pravu ste – to jeste manipulacija ako se ta njena posjeta predstavlja samo u tom susretu s Bičakčićem. Svih ovih godina dok je dolazila u Sarajevo, on nikad nije pokušao da se sretne s njom, i sada – valjda u očekivanju izbora – odjednom ima potrebu da je pozdravi i urednik TV ima potrebu da pokaže samo taj njen susret. Ona je prihvatila taj sastanak iz kurtoazije ali njeni motivi bili su daleko od onog što TV slika sugerira. Ona nije došla u Sarajevo da podrži aktualnu vladu ili bilo šta slično. Ta manipulacija podsjeća me na moje kontakte s češkim predsjednikom Vaclavom Havelom u pripremama za njegovu posjetu Sarajevu prije nekoliko godina. On mi je rekao da želi da dođe samo kao gost sarajevskog kulturnog kruga, i da ne želi susrete s vladinim predstavnicima, i nije želio – iako, naravno, u opkoljenom gradu nije bilo takve opasnosti – da bude ikakve ceremonijalne garde ili crvenog tepiha na sarajevskom aerodromu. Oboje su, i Havel i Sontag, došli ovdje iz poštovanja za sarajevsku tradiciju tolerancije za čiji se opstanak s razlogom brinu. Dakle, jeste nekorrektno izvještavati o susretu Susan Sontag s premijerom a ne o njenoj posjeti Obali, pozorištu i tolikim prijateljima u Sarajevu. Poruka te posjete bila je čak suprotna onom što je sugerisala TV slika”.

U Banjaluci, gledao sam novogodišnji dnevnik TV Republike Srpske s dr Zdravkom Zlokapom. On je i sam radio na studiji o

ulozi medija protekle decenije, objavljenoj kao brošura banjalučkog Lex International, i – u nešto proširenoj verziji – u godišnjaku banjalučkog Pravnog fakulteta. U tom članku, Zlokapa nalazi korijene nacionalističke manipulacije medijima devedesetih u decenijama vlasti komunista. Već tada su se mediji oblikovali kao instrumenti moći:

Osnovna crta (komunističkog) modela jeste da on apsolutno negira osnovnu, informativnu funkciju medija, transformišući ih umjesto toga u ideološko-propagandistički aparat vladajuće partije. Misija novinara nije da – objektivno, istinito, pravovremeno, itd. – obavještavaju javnost o onom što se događa u društvu, nego da učestvuju, kao aktivni učesnici u političkom procesu, u oblikovanju društva po ideološkoj liniji partije. Tako mediji postaju dio partijskog agitpropa, dok novinari preuzimaju ulogu najagilnijih partijskih aktivista – napisao je Zlokapa.¹¹

On smatra da se, u decenijama striktno partijske kontrole nad medijima javnost u Jugoslaviji navikla da je sasvim normalno da mediji služe one na vlasti i da vlada ima sva prava da ih koristi prema svom nahodjenju i interesu. To objašnjava zašto je veći dio javnosti i medija prihvatio prenos kontrole nad medijima sa starih, komunističkih, na nove, nacionalističke vođe. “Novinari su”, kaže Zlokapa, “nastavili da igraju ulogu na koju su navikli, postajući najgorljiviji zagovornici nove, nacionalističke ideologija: većina njih se potpuno identifikovala s tom ideologijom, prihvatajući slijepo, bezrezervno i nekritički politiku i političke ciljeve novih vladajućih partija.” Pitao sam ga, uz kafu u Međunarodnom press centru u Banjaluci, da li – deceniju nakon te tranzicije od vjernosti komunizmu do vjernosti nacionalizmu – vidi ikakve promjene u medijima Republike Srpske.

“O, da. Desila se evolucija, posebno ovih posljednjih nekoliko godina. Evo uporedite sadržaj naših novina u 1992-93. sa njihovim sadržajem u 1995. i onda u 1999. i vidjećete veliku razliku. Nećete više naći zagovaranje mržnje i netolerancije. Novine su učtivije, civilizovanije ...” – rekao mi je Zlokapa.¹² To se isto moglo reći i za novogodišnji TV dnevnik. U poređenju sa dnevnikom TVBiH u Sarajevu, koji nije emitovao nikakve prigodne izjave lokalnih političara, TVRS donijela je opširne novogodišnje poruke četvorice srpskih političara s teškim naglaskom na vlastiti entitet i bez spominjanja

Bosne. O tome – da spomene Bosnu – pobrinuo se međunarodni Visoki predstavnik Wolfgang Petritsć označavajući 2000. kao “odlučujuću godinu za budućnost Bosne i Hercegovine”. Zlokapa je u toj emisiji našao nešto što je pokazivalo koliko su se stvari promijenile otkako je sjedište TVRS prebačeno s “tvrdomlinijaških” Pala u “umjereniju” Banjaluku. “Prije nekoliko godina bilo bi nemoguće da vidite, kao u ovom programu, smjenjivanje političara koji svi govore kako prošla godina nije bila tako loša i kako će nova biti ‘bolja i prosperitetnija’, a onda da vidite ljude anketirane na ulici koji svi kažu kako je ta prošla godina bila ‘užasna’, ‘teška’, ‘sumorna’. TV je konačno u stanju da pokaže da ljudi na ulici osjećaju i govore drugačije i da su njihovi pogledi u oštroj suprotnosti sa zvaničnom verzijom o tome kakav nam je život”. Pitao sam ga da objasni to što Bosna gotovo i nije spomenuta u programu u kojem je TVRS emitovala i novogodišnju poruku predsjednika susjedne države Slobodana Miloševića, uz to optuženog za ratne zločine, i crnogorskog predsjednika Mila Đukanovića. “Moj je utisak, gledajući medije Republike Srpske, da se cijela ideja o Bosni kao državi potiskuje u stranu, kao nešto što treba da bude zaboravljeno. Stvara se predstava o jednom duboko podijeljenom društvu. Nema ozbiljnih nastojanja da se to promijeni. Za neke ljude, zaseban entitet znači zaštitu monopola kojih se neće lako odreći. Oni računaju da, čak i u našoj ekonomskoj bijedi, grupa privilegovanih može prosperirati na račun većine i oni ne žele da se to promijeni. To je, naravno, štetno za oba entiteta. Uzmite, na primjer, tržište štampe: poslije samo dvadesetak brojeva ovdašnji magazin *Reporter* zaključio je da je Republika Srpska preusko tržište za takvu vrstu publikacije, sa suviše nepismenih, i počeli su da traže načina da stignu na tržišta i Srbije i drugog dijela Bosne. Novine u Republici Srpskoj i ne objavljuju više svoj tiraž: suviše je mali. Ja to mogu osjećati i iz vlastitog iskustva. Radim na akademskoj knjizi koja na tržištu ovog entiteta ne može računati na tiraž od više od 100 primjeraka. Mi jednostavno trebamo jedni druge, iz tih praktičnih razloga, ali sve je ovdje, čak i vremenska prognoza – samo za Republiku Srpsku – politizirano. Donedavno, vijesti iz Federacije su emitovane među vijestima iz svijeta: kao nešto iz neke druge zemlje ili čak sa drugog kontinenta”.

Taj utisak, zemlje duboko podijeljene u tri etničke teritorije bez ikakvih međusobnih veza, ojačan je gledanjem novogodišnjeg Žurnala Herceg-Bosne na Erotelu – televiziji bosanskih Hrvata u Zapadnoj Hercegovini. (Nakon dugog natezanja s tvrdom linijom HDZ-a, Međunarodna komisija za medije u Bosni, IMC, uspjela je da ukine program Erotela 17. februara 2000. u očekivanju formiranja federalne TV). Pitao sam dr Slavu Kukića, profesora Ekonomskog fakulteta u Mostaru, šta to ime Herceg-Bosna znači na kraju decenije devedesetih: je li to, kako se pravdaju u vodstvu HDZ-a, samo ime za hrvatsku kulturnu zajednicu ili demonstracija da hrvatska paradržava Herceg-Bosna iz ratnog vremena još postoji? “To znači mnogo toga. Ekstremni elementi HDZ-a u Bosni i Hercegovini bili su prisiljeni da s formiranjem federacije, zajedno sa svojim sponzorima u Tuđmanovoj vladi, napuste separatističku ‘Hrvatsku Republiku Herceg-Bosna’. Onda su instalirali ‘Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosna’, neku vrstu udruženja građana, ili nekakve nevladine organizacije, kao kulturnu zajednicu Hrvata u Bosni. Ali to je samo dimna zavjesa za zaseban hrvatski entitet u Bosni. Kad pogledate šta ona zaista jeste, ta ‘kulturna zajednica’ ima čak i vlastitu urbanističku politiku. Oni samo nastoje da produže život hrvatske republike u Bosni u toj novoj inkarnaciji kao udruženje građana” – rekao mi je Kukić.¹³ Novogodišnji program Erotela bio je slabiji od sarajevskog i od banjalučkog. Razlog je jednostavan: Erotel je nastao prvenstveno zato da promovira Tuđmanovu politiku tako da su prioriteti bili prenos programa HTV iz Zagreba u Bosnu i održavanje bosanskih Hrvata na liniji političkih ciljeva HDZ-a. Njihov vlastiti program vijesti, Žurnal Herceg-Bosne, i imenom i sadržajem trebalo je da podržava projekt tvrdolinijaša za uspostavljanje zasebnog hrvatskog entiteta u Bosni. To je bilo očito i iz novogodišnjeg programa. On je bio fokusiran na predstojeće izbore, 3. januara 2000. u susjednoj državi Hrvatskoj, s otvorenom agitacijom među bosanskim Hrvatima – kojima je dozvoljeno da glasaju u drugoj zemlji – da daju svoje glasove “onima koji će najbolje prepoznati i predstavljati interese hrvatskog naroda”. Zna se: HDZ. Kukić mi je rekao da je Erotel bio u rukama radikalne grupe u hercegovačkom HDZ-u. “Oni su usmjeravali podršku bosanskih Hrvata prema HDZ-u, govoreći im da od toga ovisi i sama njihova budućnost.

Prema statistici, u koju sumnjam jer možda su uračunali i mene iako ja nisam glasao, nekih 90.000 Hrvata iz Bosne glasalo je na hrvatskim izborima – od toga 89.000 za HDZ. Sada kad je HDZ izgubio i kad postoji novo, umjereno i proevropsko rukovodstvo u Hrvatskoj, situacija se postepeno mijenja. Ali, treba i vremena – i drugačiji TV program – da se krene prema umjerenijoj politici”, rekao mi je Kukić. Prokomentarisali smo i jednu vijest u tom novogodišnjem programu u kojoj mostarski gradonačelnik Ivan Prskalo reaguje na nekakvu “jednostranu” i “nevažecu” odluku mostarskog gradskog vijeća a da se ništa ne kaže o kakvoj se odluci radi i zašto je Prskalo tako ljut. “Tu nije bilo ničeg novinarskog, čak ni objašnjenje zbog čega to protestuje HDZ iako je – da ironija bude potpuna – bila riječ upravo o debati gradskog vijeća o samom Erotelu. Oni nikad nisu htjeli da prikažu bilo šta osim pogleda HDZ-a. I ne samo da nisu prikazivali šta kažu drugi, Bošnjaci ili Srbi, nego su ignorirali i Hrvate koji nisu dijelili ideje HDZ-a. Da biste došli na Erotel, morali ste biti ili zvaničnik HDZ-a ili njihov navijač. U protivnom, vrata su vam bila zatvorena. Jednom sam pozvan da sudjelujem u nekoj debati na TV Bijeljina (u Republici Srpskoj). Kad sam nekim ljudima sa Erotela to spomenuo kao pozitivno iskustvo otvorenosti srpske TV za mišljenja jednog Hrvata, oni su pokušavali da me uvjere da su i oni profesionalci. ‘Ako je tako, recite mi kad ste u svom programu imali ijednog opozicionog političara, ne obavezno Bošnjaka ili Srbina, već makar Hrvata koji ne podržava HDZ.’ Nikad – rekli su mi. Dakle, to odista nije profesionalna TV”.

Dugo odgađano zatvaranje Erotela ilustrativno je za sve teškoće u pacifikaciji bosanskih elektronskih medija nakon decenije medijskog rata. Otimanje releja bosanske radio-televizije bilo je jedan od prvih ratnih ciljeva i srpskih i hrvatskih separatista u Bosni. Na teritorijama pod kontrolom SDS, ta operacija izvedena je čak i osam mjeseci prije rata, počev s otmicom releja na Mrakovici između Prijedora i Banjaluke, koji je preusmjeren da prima TV program iz Beograda umjesto iz Sarajeva. Isto su zatim učinili i hrvatski ultranacionalisti, otimajući releje i emitujući program Tuđmanove TV iz Zagreba i nacionalističke “vijesti” iz Zapadne Hercegovine. Bosanska radio-televizija, nekad jedna od najotvorenijih u bivšoj Jugoslaviji sa redovnim prenošenjem i beogradskog i zagrebačkog

dnevnika i ugošćivanjem Jutela, izgubila je tokom decenije nacionalističkog terora svoj svebosanski domašaj a zatim i legitimitet. Domašaj je opadao s nacionalističkim otmicama relejne mreže. U najgorim danima rata, signal TVBiH jedva je dosezao dalje od šireg područja Sarajeva i ona ni pet godina poslije rata nije mogla obnoviti svoj predratni domet. Ali, i njena legitimnost kao svebosanske institucije polako je kopnila u tom procesu. Kako su srpski i hrvatski separatisti imali vlastite paradržave i sve druge paradržavne institucije – od vojski do televizije – ono što je u početku bilo “legitima bosanska vlada u Sarajevu” sve više je postajalo jednopartijska institucija pod kontrolom muslimanske SDA. Iako bosanski radio ili TV nikad nisu bili nikakva konkurencija paljanskoj ili grudanskoj RTV u poticanju na rat i propovijedanju mržnje, činjenica je da je od početka rata njihove urednike birala SDA i da su njoj odgovarali za svoj rad.

Tako je ono što je postojalo u bosanskoj radio-televizijskoj mreži u proljeće 2000. bilo tek nešto civilizovaniji medijski aparthejd nametnut decenijom uništavanja zemlje. Čak i to nešto malo civilnosti nametnuto je kombinacijom sile u zatvaranju paljanske TV u jesen 1997. i hrvatskog Erotela u februaru 2000; strpljivog ubjeđivanja uz praćenje i povremeno kažnjavanje incidenata u medijima; i presporog restruktuiranja i obnove – i na unapređenju TVRS u Banjaluci i uspostavljanju federalne TV i PBS-a.

Dva događaja početkom 2000. jasno su pokazala koliko je daleko do ostvarenja tih ciljeva. Kažnjavanje, na 45 godina zatvora, hrvatskog generala Tihomira Blaškića pred Tribunalom za ratne zločine i hapšenje i izručenje u Hag ratnog predsjednika Skupštine Republike Srpske Momčila Krajišnika izazvali su poplavu protesta u područjima i pod srpskom i pod hrvatskom kontrolom u Bosni. Već i samo registrovanje osude Tribunala od strane različitih stranaka kao “političkog instrumenta Zapada” usmjerenog samo protiv “naših momaka” i odbacivanja presude i hapšenja kao “napada na naš narod” i “kršenja Dejtonskog sporazuma” bilo je dovoljno da ponovo izazove napetosti među Bosancima. Ono što je nedostajalo, kao i u svim prethodnim sličnim prilikama, bio je samo potpun izvještaj – i u srpskim i u hrvatskim medijima – o tome za kakva su zlodjela optuženi hrvatski general i srpski političar. U Blaškićevom slučaju to

je, pored ostalog, razaranje sela Ahmići u zoni njegove odgovornosti u kojem je ubijeno više od stotinu bošnjačkih civila, uključujući i majke s djecom. U Krajišnikovom, komandna odgovornost za genocidne zločine protiv civila, od “etničkog čišćenja” u ranim fazama rata do troipogodišnje opsade Sarajeva. Čak ni pet godina poslije rata, javnosti u područjima pod kontrolom nacionalista još nije rečena sva istina o ratnim zločinima. Postoje zahtjevi građanskih udruženja širom Bosne za uspostavljanje Komisije istine i pomirenja čiji bi posao bio da utvrdi istorijske činjenice o ratu; da obznani žrtve i njihove patnje; da identifikuje odgovorne za rat i zločine; i da tako nevinima na svim stranama omogući život bez nametnog osjećaja kolektivne krivice između njih. Mediji imaju nezamjenjivu ulogu u tom procesu. U slučaju optužnica i suđenja pred Tribunalom u Hagu “patriotskoj” galami političara i partija koji nastavljaju eksploataciju tužbalice o “našim momcima u rukama neprijateljske međunarodne zajednice” morali bi se suprostaviti dokumenti i činjenice o zločinima za koje se u Hagu sudi. Ali, nisu samo domaći pritisci – taj poziv na “patriotsko novinarstvo” ili strah od kletve za “izdaju nacionalne stvari” pojačan prijetnjama, uznemiravanjem, fizičkim napadima, progonom i ucjenama gubljenjem oglasnih prihoda – razlog što mediji ne kazuju cijelu priču o ratnim zločinima. Čak i međunarodni sponzori mirovnog procesa, uključujući institucije za nadzor nad medijima, nameću atmosferu bojazni od izvještavanja o ratnom nasilju. Na taj način, popuštajući pred nacionalističkom tvrdnjom kako je izvještavanje o tome “anti-srpsko” ili “antihrvatsko”, oni ne samo da javnosti uskraćuju uvid u ono što se zaista dogodilo na Balkanu devedesetih, nego i jačaju pozicije nacionalističkih partija i otpor kažnjavanju ratnih zločina. Jedan takav primjer je reagovanje Međunarodne komisije za medije (IMC), zadužene za regulisanje bosanskih elektronskih medija, na emitovanje dokumentarne drame *Ratnici* (BBC) 19. i 27. februara na bosanskoj TV. Nakon devet prigovora “bosanskih Hrvata” da taj program “predstavlja Hrvate u lošem svjetlu” uoči lokalnih izbora, generalni direktor IMC-a Krister Thelin složio se da postoji legitimno pitanje “trenutka” emitovanja i “odsustva bilo kakvog komentara ili diskusije” koji bi osigurali “dodatne informacije”.¹⁴ Thelin je predložio “diskusiju u studiju” neposredno nakon prikazivanja

Ratnika ili “poseban program koji bi omogućio pravo na odgovor u okviru razumnog roka”.

“U tom smislu, bosanska TV nije prekršila pravila, ali nije ispunila očekivanja od odgovorne javne radio i TV institucije” – napisao je Thelin u pismu odgovornima na BHTV, 17. maja 2000. Sličan po prirodi, kao nastojanje da se sanitizira pisanje bosanskih medija o nacionalističkim vođama i političarima koji su izazvali tragediju devedesetih, jeste komentar u “Bijeloj knjizi” IMC-a o pisanju *Dnevnog avaza* o upornom zalaganju hrvatskog predsjednika Tuđmana za etničku podjelu Bosne. Navodeći naslove tekstova iz tog lista – “Hrvatski predsjednik ponovo hoće da dijeli Bosnu”, “Tuđmanov novi napad na Dejton” i “Tuđman traži treći entitet u Bosni” – IMC primjećuje da *Avaz* propušta da kaže koliko, ili koliko malo, ima podrške u Hrvatskoj za takve Tuđmanove zahtjeve. Ta vrsta pozivanja na “kontekst” i “balans” koji bi počiniocima ratnih zločina ili njihovim političkim podstrekačima i sponzorima dao istovremeno “pravo odgovora” čak i na dokumentarni program proizveden od međunarodno uvažene institucije, kako bi se poštedjeli podsjećanja na zločine počinjene pod njihovim nadzorom, samo je ojačalo legitimitet i održavanje na vlasti ultranacionalista u post-dejtonskoj Bosni. Moglo bi se dokazivati da nije izvještavanje o ratnim zločinima, već upravo suprotno: nedostatak odgovornog, na faktima zasnovanog i sveobuhvatnog izvještavanja, to što usporava mirovni proces.

“Medijska intervencija” u Bosni, i pored svih očitih nedostataka, jeste postigla neke početne rezultate. Situacija na kraju 2000. bila je znatno bolja nego na kraju 1995. Ratnohuškačke TV na Palama i u Grudama su ugašene; IMC, koja je ustanovljena u junu 1998, odigrala je značajnu ulogu u regulaciji bosanske džungle u elektronskim medijima – usvajanjem pravila za radio i TV programe, ustanovljenjem kriterija i izdavanjem i odobravanjem licenci i frekvencija za kvalifikovane radio i TV stanice – i takođe je doprinijela usvajanju kodeksa štampe i Savjeta za štampu što sve predstavlja pogodniji okvir za razvoj i javnih i nezavisnih medija u zemlji. Osim nacionalističke srpske i hrvatske TV, IMC je takođe ukinuo i Bošnjačku TV. Ta akcija, u oktobru 2000, bila je obrazložena kršenjem pravila o licencama: Bošnjačka TV registrovala se kao privatna TV dok su

njeni izvori finansiranja, sa značajnim investiranjem muslimanske političke partije (SDA) i drugih donatora iz islamskih zemalja, upućivali da se radi o nečem drugom. Dok je IMC objašnjavao svoju akciju striktno zakonskim razlozima, kao slučaj “lažnog predstavljanja”, bošnjački nacionalisti – slijedeći primjer srpskih i hrvatskih u prethodnim slučajevima – požurili su da osude tu odluku kao slučaj etničke diskriminacije. “To je protiv interesa bošnjačkog naroda i protiv slobode medija” – tvrdili su.

Brojne međunarodne institucije za razvoj medija, uključujući Sorošev Fond otvoreno društvo i IREX ProMedia, doprinijele su opstanku postojećih i pojavi brojnih novih listova i magazina doprinoseći postepenoj pluralizaciji bosanske medijske scene. U Sarajevu – u 2000. godini bila su tri dnevna lista: *Dnevni avaz*, koji se u toj godini oteo kontroli SDA i počeo da projektuje imidž nezavisne novine; *Oslobođenje*, umorno i izudarano, sa opadajućim uređivačkim standardima i bez dugoročne strategije, ali još vjerno svojoj reputaciji glasa tolerancije; i *Večernje novine*, transformisane u *Jutarnje novine*, još u potrazi za novim identitetom. *Avazov* raskid sa SDA izazvao je provalu otvorene ljutnje muslimanske stranke. Neposredno nakon aprilskih lokalnih izbora, u kojima je umjerena proevropska Socijaldemokratska partija potukla SDA čak i u Sarajevu – na njenom pretpostavljenom “domaćem terenu” – federalni premijer Edhem Bičakčić rekao je Glavnom odboru SDA kako je ta stranka izgubila izbore zbog *Avazove* izdaje. “Mi smo im pomogli finansijski u početku” – izjavio je Bičakčić.¹⁵ *Avazov* osnivač i vlasnik, Fahrudin Radončić, odgovorio je da njegov list zapravo nikad nije bio blizak SDA-u već samo “Izetbegovićevom shvatanju politike”.¹⁶ SDA se ponašala kao prevarena ljubavnica napadajući *Avaz* javno i šaljući mu federalnu finansijsku policiju u prepad prije zore kako bi ručno brojali tiraž lista pod optužbom za neplaćanje poreza. Takođe su na nekoliko dana zamrzli račune lista, ugrožavajući funkcionisanje kompanije i izazivajući snažnu međunarodnu osudu. Radončić je rekao da je frontalni napad na *Avaz* bio revanš za njegovo uporno pisanje o korupciji u procesu privatizacije koji je omogućio vladinim miljenicima i sljedbenicima da otkupljuju bosanske hotele i druge privlačne firme pod “moralno sumnjivim uslovima”.

U Republici Srpskoj – *Nezavisne novine* pretekle su privilegovani službeni *Glas srpski* među dnevnicima, dok se vikend izdanje *Nezavisnih* štampalo u 18.000 primjeraka, po podacima iz juna 2000, postajući prva publikacija iz Republike Srpske na federalnom tržištu. Nedjeljnik *Reporter* (osnivač Perica Vučinić), sa izdanjima i za BiH i za Srbiju, takođe je postajao respektabilan i – sa stanovišta vlasti – kontroverzan magazin nerijetko otvarajući u javnosti raspravu o doskora “zabranjenim temama”. Jedan značajan korak prema većim medijskim slobodama bilo je proglašenje, od strane ureda Visokog predstavnika (OHR) i OSCE-a u Bosni, zakona o slobodi informacija koji omogućuje javnosti pristup svim informacijama u posjedu vlasti ili javnih institucija. Zakon je usmjeren na ostvarenje veće otvorenosti i odgovornosti u radu bosanskih institucija prema međunarodno prihvaćenim standardima.

Ali, svi navedeni pomaci blijede u poređenju s dramatičnim kašnjenjem u uspostavljanju, punih pet godina poslije Dejtona, javnog radio i televizijskog sistema za cijelu zemlju. Ne može se reći da međunarodni nadzornici mirovnog procesa nisu pokušali. Problem je: to što oni nisu znali kako da to urade. Neki od ljudi kojima je povjerena ključna uloga u razvoju strategije međunarodne zajednice u Bosni nisu imali nikakvog relevantnog iskustva ili uspjeha u razvoju medija u vlastitoj zemlji. Većina međunarodnih institucija angažovanih u Bosni prihvatile su, umjesto da joj se suprotstavljaju, tripartitnu podjelu svega bosanskog – uključujući i medije – oslanjajući se na nacionalističke partije najodgovornije za vođenje medijskog rata u poslu koji je trebalo da vodi pacifikaciji medija. U jednoj epizodi, pravdajući još jedno odgađanje u restrukturiranju bosanske TV, međunarodni posrednici rekli su da je do njega došlo zbog očekivanja da muslimanska SDA delegira svog predstavnika u komisiju zaduženu za restrukturiranje. Time su praktično prihvatili ugrađeni paralizirajući uticaj nacionalističkih partija na taj proces koji je trebalo da vodi njihovom uklanjanju s vlasti. Nije bilo jasne predstave o prioritetnom cilju – stvaranju otvorene, pluralističke, visokokvalitetne, evropski orijentisane, javne, svebosanske TV – već je prevladavala birokratska opsesija pravilima, licencama, frekvencijama, sve samim važnim stvarima koje, međutim, proizvode samo nešto poput okvira bez slike. Predstavljajući svemoćne urede i

uživajući u ulozi ukrotitelja zlih momaka i misionara slobodnog govora, većina međunarodnih učesnika u tom nastojanju nije shvatala ili je potcjenjivala činjenicu da je postojala i bosanska istorija borbe za ideale koje su oni došli da predstavljaju. I da su postojali ljudi koji su se borili za te ideale u predratnoj, ratnoj i poratnoj Bosni. Zato oni nikad i nisu shvatili važnost okupljanja, mobilizacije, ohrabrivanja i materijalnog podupiranja prije svega najboljih bosanskih novinarskih profesionalaca kao temelja svake medijske strategije. U rijetkim slučajevima kad su pokušali da angažuju neke od bosanskih profesionalaca, kao u slučaju bivšeg novinara TV Sarajevo Ivice Puljića koji je u međuvremenu otišao u Glas Amerike u Vašingtonu, dozvolili su da predstavnici nacionalističkih partija u medijskim nastojanjima stavljaju veto na takve mogućnosti. “Puljić ne dolazi u obzir, on nije bio s nama tokom rata” – prigovorio je tadašnji Izetbegovićev savjetnik Mirza Hajrić. Da ironija bude potpuna, zapravo sam Hajrić “nije bio s nama” u prvim godinama rata koji ga je zatekao u Londonu, dok je Puljić prvih mjeseci opsade izvještavao sa prvih linija odbrane Sarajeva. Ilustrujući nešto što neki kritičari cijelog tog procesa nazivaju “kolonijalnim pristupom” razvoju medija u poratnoj Bosni, istraživački tim Media Plan Instituta u Sarajevu zapaža:

Međunarodni učesnici pretežno zanemaruju lokalne kapacitete i često bez razmatranja, i ponekad s potcjenjivanjem, nameću rješenja koja ne odgovaraju uvijek situaciji ... Jedan banalan primjer pokazuje s koliko je malo senzibiliteta vođen projekt OBN-a: samo ime OBN (Open Broadcast Network) ne znači ništa prosječnom bosanskom gledaocu, pošto vrlo mali broj ljudi u ovoj zemlji razumije engleski. Onda je neizbježno pitanje: kako očekivati da se javnost identifikuje s nečim čije ime joj ne znači ništa? Na žalost, ista greška se uporno ponavlja: Međunarodna komisija za medije naziva se u Bosni svojom engleskom kraticom (IMC) a javni RTV servis se naziva PBS (Public Broadcast System). Koliko god to moglo izgledati kao formalnost, upravo ta simbolička dimenzija je važna ako želite imati medije, regulatorne institucije i službe potpuno integrisane u bosanski medijski sistem i cijelo društvo ...¹⁷

Pet godina poslije Dejtona, međunarodna medijska intervencija bila je uspješnija u razgradnji nego u obnovi bosanske radio-televizije. Padajući u zamku automatske tripartitne klasifikacije, po kojoj

sve mora biti ili bošnjačko ili srpsko ili hrvatsko, međunarodni nadzornici televizijskog projekta odlučili su od ranih faza intervencije da obnova RTVBiH kao svebosanske institucije ne dolazi u obzir. Opredijelili su se za novu, OBN televiziju, uz trošak od dvadesetak miliona dolara i sva ograničenja takvog projekta u bosanskom poratnom pejzažu: ograničen domašaj-skup satelitski prenos-slabo izvještavanje iz pridruženih članica mreže-odsustvo funkcionirajuće ekonomije pa tako i odgovarajućih prihoda od oglašavanja-neizbježna sumnjičavost u javnosti prema međunarodno sponzoriranom programu (“Bildtova televizija”). Iako OBN jeste ponudio nenaacionalističku alternativu u vrijeme kad su bosanski talasi bili zatrovani godinama propagande rata i mržnje, i iako je pomogao ukloniti “informativne barikade” između dva entiteta, u ljeto 1999. međunarodna nastojanja preusmjerila su se na ustanovljenje PBS-a, javne televizijske mreže. Odlazeći Visoki predstavnik, Španac Carlos Westendorp, objavio je odluku o rekonstrukciji bosanskog TV sistema 30. juna 1999. Njegov nasljednik, Austrijanac Wolfgang Petritsch, razvio je okvir za taj projekt koji je podrazumijevao dvije komponente: svebosansku javnu radio-televiziju (PBS) plus dvije entitetske, federalna i RTV Republike Srpske. Ali suočena sa svakovrsnim preprekama, rekonstrukcija se beskrajno oteгла propuštajući u 2000. godini dva ključna datuma u mirovnom procesu – lokalne izbore u aprilu i parlamentarne u novembru – i ostavljajući demokratske snage i bosansku javnost bez prednosti postojanja televizije okrenute evropskim perspektivama Bosne. OBN i bivša RTVBiH, obje napuštene i nesigurne u vlastitu budućnost, pošto su međunarodni sponzori obustavili podršku OBN-u a “državna TV” se raspuštala u korist još nepostojećeg PBS-a, učinile su koliko su im okolnosti dozvoljavale. Ali to nije bilo dovoljno da nadoknadi odsustvo radija i televizije koji bi pokrivali cijelu zemlju i ne bi bili pod kontrolom nacionalističkih vlasti. Projekt PBS-a bio je i talac ograničenja u razumijevanju među stranim učesnicima tog posla za bosanske “političke slagalice” i suprotstavljene, pa i nepomirljive, političke projekte vladajućih nacionalnih elita. Uprkos svoj retorici u prilog multietničke Bosne, multietničkih institucija i multietničkog duha, međunarodna nastojanja u transformaciji bosanske TV mreže prije su vodila očuvanju – pa i učvršćenju – medijskog

aparthejda nastalog u deceniji nasilja. Kao i diplomati koji su posredovali u postizanju dejtonskog kompromisa, koji je i pet godina kasnije još ostavio zemlju podijeljenu u dva ili de facto tri entiteta, međunarodni sponzori rekonstrukcije bosanske TV su nasjeli nacionalističkom dokazivanju da Bošnjaci, Srbi i Hrvati, više od svega drugog, zahtijevaju zasebne TV programe. U Republici Srpskoj, čak i umjerena vlada Milorada Dodika u Banjaluci insistirala je da su javne informacije “isključivo entitetski posao” i protivila se svakom pokušaju integracije medijskog prostora, videći u tome “duhove unitarne Bosne”. “Nametnuta državna televizija vodi laganoj smrti entitetskih TV što mi nećemo dozvoliti” – napisao je Dodik u pismu zamjeniku Visokog predstavnika za medijske poslove Simonu Haselocku obavještavajući ga da njegova vlada “više ne želi da kontaktira sa njim u vezi s budućnošću medija”. U Federaciji, udovoljavanje advokatima etničke podijeljenosti doseglo je nov vrhunac s višemjesečnom debatom o uvođenju federalne TV na dva kanala: jednom pretežno na bosanskom, drugom na hrvatskom jeziku. Sva ironija, koja ima i visoku cijenu u novcu i drugim resursima, je u tome što i sa svim nacionalističkim halabukama o dubokim historijskim, kulturnim, jezičkim i svakojakim drugim razlikama, tri bosanska naroda – Bošnjaci, Srbi i Hrvati – razumiju svaki od tri “različita jezika” savršeno dobro. Nema riječi, rečenice ili fraze u bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku koju ne bi razumjeli – 100 posto – građani sve tri etničke pripadnosti. Ali, samo zato što ih je decenija nacionalističkog ludila naučila da mrze različitost u izražavanju, umjesto da se osjećaju obogaćenim zbog toga, Bosanci sad moraju imati zasebne “srpske”, “bošnjačke” i “hrvatske” televizijske vijesti. Potencijalno – postoje brojni problemi u vezi s tim. Glavni je: kako, i zašto, održavati geto “etničkih vijesti” u doba informativne eksplozije kad čarolijom Interneta možete u vlastitoj sobi za pola sata obići informativno globalno selo? Drugo pitanje je: znači li ta podjela na tri etnička kanala da će javnosti u tri entiteta biti servirani samo izvještaji vlastitih reportera, intervjui samo s vlastitim političarima, piscima i drugim umjetnicima? Ako je tako – to će dalje učvršćivati institucionalnu i kulturnu segregaciju, otežavati dijalog i razmjenu ideja, predstavljati prepreku bilo kakvoj političkoj, ekonomskoj ili duhovnoj integraciji i unutar zemlje i sa

drugima u regionu i Evropi. Ako nije – onda cijeli taj koncept sa posebnim kanalima na posebnim jezicima nema nikakvog značaja pošto će ljudi svejedno govoriti i bosanski, i srpski, i hrvatski i biti savršeno shvaćeni od drugih, čuvajući tako i lične i grupne etničke vrijednosti, ali i bosansko bogatstvo različitosti. Ivan Lovrenović, istaknuti bosanski pisac, napisao je kako HDZ sa svojim insistiranjem na “hrvatskom kanalu” zapravo samo hoće da sačuva vlast nad hrvatskim stanovništvom:

HDZ je baš medijskim sredstvima, i baš na planu mentaliteta i kulture, Hrvatima u Bosni i Hercegovini uspio omrznuti i baciti u drugi plan njihov vlastiti, autohtoni bosanski identitet, za račun nekakvoga apstraktnog, nepostojećeg, ideološkog svehrvatskoga identiteta; on se i ne može primiti ako se u ljudima ne prebriše i ne poništi sve ono što je u njima bosansko. Konkretno, to znači: u školi ne učiti bosansku povijest nego povijest Republike Hrvatske, i to po njezinom službenom programu, tako i književnost i uopće povijest kulture, jezik učiti tako da se moraš stidjeti govora svojih starih – majke, oca, dida, babe – jer to što oni govore nije ovaj hrvatski kojemu te sad uče, da je jedini pravi, sve-hrvatski... Tragičnu karikaturnost i kolektivnu ošamućenost u kojoj danas žive bosanski Hrvati, raspolućenost svijesti, identiteta i želja, do koje ih je doveo HDZ, najplastičnije je izrazila ona prelijepa plava djevojčica iz Tešanjke u odgovorima na pitanja novinara. “Koja je tvoja domovina?”, pita novinar. “Bosna i Hercegovina”, odgovara djevojčica. “A tko je tvoj predsjednik?” “Franjo Tuđman.”¹⁸

“Bosanski identitet”, u kojem su Lovrenović i mnogi slično misleći Bosanci svih porijekla odrasli, sistematski je uništavan i porican u teroru devedesetih i nije mu data šansa ni u Dejtonu ni u postdejtonskoj obnovi Bosne. Odsustvo vizije u “restrukturiranju” televizije najbolje je odrazila ceduljica na oglasnoj tabli bosanske TV, pozivajući “sve koji žele da se okušaju u vođenju TV dnevnika ili vijesti da dođu u redakcijski Desk u četvrtak, 21. septembra 2000. u 11 sati”.¹⁹

Kraj Miloševićeve ere

Ni slika zapaljene zgrade savezne skupštine na beogradskom Bulevaru revolucije ni trijumfalna proslava pobjede nad režimom Slobodana Miloševića na ulicama i trgovima Beograda tog četvrtka, 5. oktobra 2000, ne bi mogli biti dovoljno čvrst dokaz narodu Srbije

da se najzad ostvarilo proročanstvo sa postera “Gotov je!” koji su demonstranti nosali tokom dugih mjeseci uličnih protesta protiv još jedne izborne krađe vlasti. Pravi i konačan dokaz došao je s pojavljivanjem te večeri novog predsjednika, Vojislava Koštunice, na državnoj televiziji: tek tada, “kad to kaže televizija”, bilo je jasno da je istekao rok trajanja 13-godišnje neprikosnovene Miloševićeve vladavine. Bukvalno preko noći, mediji koji su sluganski bili na usluzi vođi i njegovom režimu duže od decenije žurili su da ponude bezrezervnu lojalnost predstavnicima stranaka pobjedničke Demokratske opozicije Srbije. Dok je Koštunica predstavljan kao novi predsjednik u razgovoru s odabranim sagovornikom na državnoj TV, druge nekad miloševićevski obojene televizije intervjuisale su ostale vođe opozicije: TV Politika je imala za sagovornika jednog od najdosljednijih kritičara odbačenog režima tokom devedesetih Žarka Koraća; TV Pink i Palma intervjuisale su Mladana Đinkića i Dragoljuba Mićunovića. Isti ljudi koji su cijele decenije sistematski predstavljeni kao “izdajice”, “plaćenici NATO-a”, “strani špijuni” i “prodane duše” sada su samim činom preuzimanja vlasti automatski promovisani u “oslobodioce Srbije”.

“Pobijedila je narodna volja!” – vrištao je naslov s prve strane nekad Miloševićevih *Večernjih novosti*. *Politika* – koja je sve i započela sa sistematskom promocijom mržnje i rata i uzdizanjem Miloševića u status vođe svih Srba – u prvom izdanju je u vrhu naslovne strane donijela Koštuničin govor i sliku umjesto izvještaja o trijumfu naroda na beogradskim ulicama. “Smijao sam se kad sam vidio *Politiku* ... Revolucija se odigrala pred njenim pragom. Bilo je suzavca, troje ljudi je poginulo, zauzeta je skupština, a njena cijela prva strana je posvećena Koštuničinom govoru” – izjavio je Ivan Radovanović, novinar koji je napustio list s prezirom nakon što je *Politika* 1989. pala u ruke Miloševića i njegovih sljedbenika.²⁰ Vojin Patronić, veteran sa 30 godina staža u *Politici* koji je preuzeo ulogu v.d. glavnog urednika nakon promjene u Beogradu, priznao je problem kredibiliteta s kojim se list suočio: “Biće potrebno dosta deterdženta da se opere kuća. Možda će jednog dana naši čitaoci zabraviti šta je list učinio”.²¹

Kritičari medija smjesta su zapazili već uobičajeni zaokret. Državni mediji su prigrlili nove vođe s istom lakoćom s kojom su

prvo služili Tita, zatim Miloševića i sada Koštunicu. Samo su vodeći ljudi u medijima, oni najbliži smijenjenom predsjedniku, odmah platili cijenu za služenje nekad veličanom a sad odbačenom vođi. Dragoljub Milanović, čovjek čije je ime upotrebljavano ispod prvih članaka kojima je najavljen Miloševićev obračun s umjerenom strujom u Srbiji kasnih osamdesetih i koji je kasnije promovisan u šefa Radio-televizije Srbije, teško je isprebijan kad su demonstranti zauzeli zgradu te ustanove 5. oktobra. Gomila ga je prepoznala, oborila na asfalt, šutirala i udarala metalnom šipkom i prevezen je u hitnu pomoć. Njegov urednik vijesti, Milorad Komrakov, preklinjao je demonstrante da ga poštede i neki su mu i pomogli maskirajući ga maramom preko lica i šeširom ali neko od demonstranata ga je prepoznao i udario ga tako da je i on morao tražiti hitnu pomoć. Neki drugi urednici su uspjeli da se prerušeni izvuku bez batina. Program je nastavljen pod izmijenjenim imenom: Nova Radio-televizija Srbije. Problem, naravno, nije bio u imenu. Kako kaže Gordana Suša, ugledna novinarka koja je devedesetih napustila beogradsku TV i radila za Jutel a zatim za nezavisnu TV produkciju, "postoji mentalni problem za ljude koji bi jednako služili Miloševića ili nove vlasti. Oni su zaboravili principe profesionalnog novinarstva i postali agitprop sovjetskog tipa u službi vladajućih partija. Pitanje je da li nove vlasti žele da prihvate tu vrstu sluganskog izvještavanja. Tužna slika pokušaja Milanovićevog linčovanja trebalo bi da bude lekcija svakom pojedinačnom novinaru".²² Suša, koja je bila i predsjednik Udruženja nezavisnih novinara Srbije, preuzela je funkciju urednika vijesti na Novoj RTS.

Ali, reformisanje RTS će biti gigantski izazov. Kompanija je imala više od 8.000 zaposlenih, više nego što ima CNN širom svijeta, i svi oni su slabo plaćeni i u strahu da izgube čak i simbolične beneficije koje dođu sa zaposlenjem. Biserka Matić, novi ministar informacija – koja je nekad pisala ono otvoreno pismo šefovima *Politike* apelujući za profesionalno dostojanstvo – rekla je za okruglim stolom u Beogradu o restrukturiranju RTS-a 7. decembra 2000: "Oni se (ljudi na TV) ponašaju kao da su proveli dugo vremena u zatvoru i nisu u stanju da se nose sa slobodom".

Kao i RTS, i svi drugi mediji pod kontrolom vlasti objavili su svoje "oslobođenje". Državna novinska agencija, Tanjug, obavijestila

je javnost u noći revolucionarnog prevrata da je “ponovo s narodom” i da će “izvještavati po pravilima profesije”. Potpuno isti jezik koristila je *Politika*, pozdravljajući demonstrante na ekranima u prizemlju svoje zgrade, riječima: “*Politika* je opet sa svojim narodom”. Prvi čovjek te kuće, Miloševićev izabranik Hadži Dragan Antić, morao je da bježi i skriva se zajedno s najbližim saradnicima. Taj iznenadni preokret u državnim medijima primljen je tek s ironičnim odobravanjem među srpskim nezavisnim, ili preciznije: nerežimskim, medijima pošto nisu ni svi oni bili nezavisni od ponekad ekstremnih političkih partija. Sud časti Udruženja nezavisnih novinara Srbije je 1998. zaključio da su režimski mediji, posebno RTS, “instrumenti vladajućih partija i krugova koji slijede isključivo propagandistički model – iskrivljujući ili ne navodeći važne činjenice, manipulišući s informacijama što je često isto kao i laganje, šireći etničku i religijsku mržnju i netoleranciju, kao i netoleranciju prema svakom drugačijem pogledu i kritici vlasti”. Tek sada – nakon prevrata u Beogradu – režimski mediji su primijetili postojanje nezavisnih. Nezavisna novinska agencija BETA, koju je 1994. godine osnovalo devet novinara – mahom bivših “tanjugovaca” nezadovoljnih propagandističkom ulogom svoje dotadašnje kuće – nastojala je da u godinama balkanskih ratova ponudi objektivnu i nepristrasnu informaciju. Dan nakon ulične revolucije, *Politika* je donijela izvještaj Bete umjesto vlastitog izvještaja o tim događajima. Ostali državni mediji požurili su da se pretplate na informacije agencije koju su do tada ignorisali. Beta je na kraju 2000. zapošljavala 145 novinara, imala je široku dopisničku mrežu i bila uvažena po profesionalnom izvještavanju. (Sličnu vrlo pozitivnu ulogu – ali pretežno u izvještavanju iz svijeta – imala je novinska agencija SENSE sa sjedištem u Briselu, pod vodstvom Zekerijaha Smajića i Mirka Klarina i sa mrežom dopisnika u svim značajnijim evropskim prijestonicama i Sjedinjenim Državama, koja je obezbjeđivala objektivnu i visoko profesionalnu informaciju iz svijeta medijima u svim zemljama bivše Jugoslavije.)

Nakon “oslobađanja” srbijanskih državnih medija, imenovani su novi uređivački timovi i direktori i neki od najuglednijih srpskih novinara, potisnuti u deceniji ultrancionalizma, preuzeli su vodeće uloge u suočavanju s izazovom demokratizacije. Udruženje novinara

Srbije, kompromitovano zbog podrške bivšoj vladajućoj grupi, započelo je seriju saslušanja svojih nekad uglednih članova koji su kršili profesionalne principe. Njihova prva presuda bilo je isključenje iz članstva bivšeg urednika vijesti državne TV Milorada Komrakova zbog "višegodišnjeg dezinformisanja i obmanjivanja javnosti u suprotnosti s novinarskom etikom". Gordana Suša, predsjednik Udruženja nezavisnih novinara, nije bila impresionirana tim početnim pospremanjem službenog udruženja: uostalom ono je bilo nemilosrdno prema gotovo 1.000 bivših članova koji su se opredijelili za nezavisnost i bili praktično "izbačeni na ulicu". "Kad se oni oslobode svih agitatora i onih koji su doveli i nas i cijelu profesiju na sadašnje grane možda ćemo ići u zajedničke projekte ali to ne znači i da ćemo se udružiti s njima" – izjavila je Suša.

Miloševićev režim nije se, naravno, ni lako ni dobrovoljno odrekao kontrole nad medijima kao jednim od najčvršćih oslonaca svoje vlasti nad Srbijom. Njegova diktatura nad medijima bila je, zapravo, i najgora upravo u toj posljednjoj godini njegove vladavine. Taj posljednji talas državnog uznemiravanja medija započeo je potpredsjednik vlade Srbije Vojislav Šešelj. Na konferenciji za štampu 10. februara u Beogradu on je optužio nezavisne medije za "saučesništvo u ubistvu" (ministra odbrane Pavla Bulatovića koji je ubijen u restoranu u centru grada 7. februara). Šešelj je uputio novinarima neprikrivenu prijetnju: "Vi ste ubice vlastitog naroda i države, potencijalne ubice. Vi radite za Amerikance, od *Danasa*, B-92, *Glasa javnosti*, *Novosti*, *Blica*. Vi ste izdajnici srpskog naroda, vi svjesno radite za one koji ubijaju srpsku djecu," izjavio je – prema izvještaju *Reutersa* – očito optužujući medije za kampanju bombardovanja NATO-a prethodne godine. "Nemojte misliti da ćete preživjeti našu moguću likvidaciju. Ako mislite, varate se." Šešelj, vođa ultranacionalističke Srpske radikalne stranke i samozvani "četnički vojvoda" čije su paravojne snage optuživane za zločine protiv civila u Hrvatskoj i Bosni, redovno je upotrebljavan za napade na Miloševićeve protivnike od početka raspada Jugoslavije. Milošević je vješto igrao tu "Šešeljevu kartu": koristio ga je da uznemirava i čak fizički prijeti njegovim mogućim konkurentima za vlast poput jugoslovenskih premijera Ante Markovića u 1990. i Milana Panića u 1993, ali i da tako potcrta pred jugoslovenskom i stranom javnošću kako će ako

ne podržavaju njega imati posla sa Šešeljem. Uprkos povremenim izjavama neodobravanja Šešeljevog ekstremizma koje su dolazile iz krugova bliskih Miloševiću, uključujući i kritiku u tekstovima Miloševićeve supruge Mirjane Marković, uskoro je postalo očito da je Šešelj neka vrsta *pacemakera* za režim. Njegove prijetnje vrlo često su bile praćene akcijom vlasti. Ovog puta, samo četiri dana nakon što je Šešelj javno prijetio nezavisnim novinarima, državna agencija Tanjug proizvela je novu municiju za takve napade, upućujući na zaključak u svom komentaru da je poznati beogradski novinar Aleksandar Tijanić na neki način suodgovoran za ubistvo ministra odbrane. Dokaz? Tijanićeva kolumna 16. januara 2000. u banjalučkim *Nezavisnim novinama* u kojoj je predvidio brojne događaje u februaru uključujući ukidanje jednog lista, zatvaranje jednog urednika, sudske optužbe protiv lidera jedne od partija i predskazanje da će se “jedna poznata osoba preseliti na drugi svijet”. U Miloševićevoj Srbiji, u kojoj je sva bijeda devedesetih pripisivana “međunarodnoj antisrpskoj zavjeri”, šešeljevsko-tanjugovsko javno optuživanje novinara kao stranih plaćenika i izdajnika već se dokazalo opasnim po život. U aprilu 1999, samo nekoliko dana nakon sličnog Tanjugovog komentara ubijen je u centru Beograda izdavač *Dnevnog telegrafa* Slavko Ćuruvija. Na godišnjicu njegove smrti, 11. aprila 2000, okupilo se nekoliko stotina Ćuruvijinih poštovalaca i prijatelja. Ni tada, godinu dana kasnije, nije bilo nikakve službene informacije o napretku u istrazi. Tijanić je u toj prilici izjavio kako je Ćuruvija “platio punu cijenu za svoje riječi i misli”.²³ Iako su se neki beogradski novinari sjećali da je i sam Ćuruvija nekad uživao privilegovan pristup vladinim tajnama, uključujući dostup policijskim arhivima i Miloševićevoj uticajnoj supruzi, većina vjeruje da je režim bio odgovoran za njegovu smrt. Sumnja je potcrтана iznošenjem u javnost detaljnog izvještaja o njegovom policijskom praćenju na dan njegovog ubistva. “U 16:58 obustavljamo dalje praćenje kako je dogovoreno sa šefom odjeljenja” – kaže se u tom izvještaju. Nekih 17 minuta kasnije, maskirane ubice pucale su u Ćuruviju na ulazu u zgradu u kojoj je stanovao. Ćuruvijina supruga, Branka Prpa – koja je bila sa njim sve vrijeme tog posljednjeg dana njegovog života – čvrsto vjeruje u autentičnost tog izvještaja. “Ima u njemu stvari koje samo ja znam i o kojima ništa nisam rekla nikome bilo privatno ili javno” – rekla je ona.²⁴

Represija nad nezavisnim medijima u Srbiji trajala je cijelog proljeća i ljeta 2000. Miloševićeva netolerancija prema bilo kakvoj neposlušnosti demonstrirana je vladinim preuzimanjem nekad najtiražnijeg dnevnika, *Večernjih novosti*, 2. marta. List je bio jedan od bastiona srpskog nacionalizma u ranim godinama Miloševićeve vlasti omogućujući mu da uz kontrolu nad RTS i izdanjima Politikine kuće manipulira sa 90 posto srpske javnosti. Ali, u prvim mjesecima 2000. *Večernje novosti* su otvorile svoje strane za neka mišljenja kritička prema režimu. Odašiljući jasnu poruku svim sljedbenicima režima o ograničenjima onog što smiju reći, Miloševićeva vlada posegla je za oprobanim instrumentom u gušenju opozicionih glasova kao u slučajevima *Borbe* i *Ekonomске politike*: jednostavno je eliminisala kompaniju Novosti iz sudskog registra proglašavajući njenu registraciju nevažećom. Nekad tek još jedan glas režimske propagande, list je sada donio tekst pod naslovom “Mi postojimo”, konstatujući kako “srpski pravni sistem danas pokazuje svoju najružniju stranu ... Ne dozvoljava nam da se branimo ili da bilo šta dokazujemo, čak ni očitu stvar: da postojimo”. Koristeći drakonski zakon o informacijama, donesen tokom kampanje državnog terora protiv kosovskih Albanaca, Miloševićeva vlada je dnevno izricala kazne protiv nezavisnih medija od kojih su mnogi – pošto nisu mogli da plate za srpske prilike previsoke kazne – ostajali bez licenci i opreme ili čak morali prestati s radom. “Režim najviše voli potpuni mrak. Lopovi najbolje kradu u tami. Jedini način da sakriju užasnu istinu o razornim posljedicama politike sadašnjeg režima je da ugase sve one koji još nude informaciju o tome” – prokomentarisala je Gordana Suša.²⁵ Opozicioni Studio B, sponzoriran od Srpskog pokreta obnove (SPO) Vuka Draškovića, u prvi mah je izbjegao zatvaranje plaćajući drakonsku kaznu za navodno kršenje zakona, ali je ta TV stanica ipak zauzeta u prepadu maskiranih policajaca prije zore – u 2 ujutru – 17. maja: policija je zauzela prostorije u kojima su u to vrijeme radili i ponovno rođeni Radio B2-92, Radio Index i dnevnik *Blic*. Direktor Studija B Dragan Kojadinović rekao je u razgovoru za RFE/RL da je to zauzimanje bilo “razbojništvo organizovano od države, bez ikakvog zakonskog osnova ili opravdanja”. Iako je do tog ušutkivanja Studija B došlo u vrijeme narastanja otpora Miloševićevoj vladavini u Srbiji, a politički sponzor

Studija B Vuk Drašković – nekad poznat kao “kralj ulica” – pozivao na masovne proteste, incident nije izazvao veći javni odgovor. Razlog je, kako zapaža jedan analitičar, to što je javnost znala razliku između režimskih i opozicionih medija na jednoj strani i stvarno nezavisnih na drugoj. “Studio B nije branjen zato što on nikad nije postao javna imovina građana Beograda, tako da ga oni nisu osjećali kao svoj, i zato što je – u nekim fazama – njegov uređivački koncept iritirao gledaoce samo malo manje nego što ih je iritirao koncept državne TV,” napisao je Dragoljub Žarković, urednik *Vremena*. On zapaža da je većina građana vidjela Studio B samo kao drugu stranu državne TV.

Ona je promovisala lidere SPO na isti način na koji je državna TV promovisala režim; saopštenja te stranke bila su važnija od vijesti; vladala je raširena cenzura aktivnosti drugih političkih partija; a gosti u programima Studija B odabirani su zavisno od njihovih političkih pogleda i pripadnosti.²⁶

Veran Matić, glavni urednik radija B92 i osnivač Asocijacije nezavisnih medija (ANEM), opisivao je situaciju u srpskim medijima prije pada Miloševića kao tragičnu: “Srbija ima predsjednika čiji je jedini izlaz da ode u Hag. Optužen za ratne zločine, Milošević bi uradio sve da ostane na vlasti. U očekivanju oktobarskih izbora bilo je sasvim prirodno što je htio ugušiti sve nezavisne medije. On ih je doživljavao kao lične neprijatelje, kao prijatnju i zato ih je zatvarao” – rekao mi je Matić.²⁷

Malo je ljudi znalo kolika je cijena istraživanja na svjedočenju o svome vremenu u doba medijske diktature kao što je to znao Miroslav Filipović, kraljevački dopisnik beogradskog dnevnika *Danas*, Agencije Frans Preš (AFP) i londonskog Institute for War and Peace Reporting (IWPR). Osmog maja 2000. šest pripadnika srpske tajne policije uhapsilo ga je pred ulazom u njegovu stambenu zgradu. Oko dva sata su pretraživali njegov stan, pokupili oko 90 štampanih stranica njegovih tekstova među kojima su bili izvještaji o represiji režima protiv muslimana u sandžačkom regionu; aktivnostima srpske vojske i policije za destabilizaciju Kosova; i – što je bilo najkritičnije – o zločinima pripadnika Jugoslovenske armije na Kosovu 1999. Filipović je odveden u zatvor, ispitivan, optužen za “špijunažu i širenje lažnih informacija” a zatim ga je 22. maja Vojni

sud u Nišu osudio na sedam godina zatvora. Oslobođen je nakon pada Miloševićevog režima u oktobru.

Sada sam oslobođen i dodijeljena mi je uloga heroja, simbola borbe za slobodu govora u Srbiji. Bio sam na strani pravde i slobode u završnom obračunu s Miloševićevim režimom. Sada gonič postaje progonjeni. Uloge su se izmijenile – napisao je Filipović.²⁸

Sa padom Miloševićevog režima, javnosti Srbije prvi put su pokazani izvještaji o zločinima počinjenim u ratovima devedesetih, od Hrvatske preko Bosne do Kosova, a Veran Matić se založio za neku srbijansku verziju komisije koja će tragati za istinom i osigurati činjenice o odgovornosti za deceniju nasilja. Neke od najčuvanijih tajni izbile su na površinu s otvaranjem tajnih dosjea. Jedna od njih je priča o drugoj strani bombardovanja zgrade TV Srbije 23. aprila 1999. u 2:06 sati u udarima avijacije NATO-a u kojem je poginulo 16 zaposlenih. Njihove porodice, koje okrivljuju NATO za bombardovanje ali i upravu TV i Miloševićev režim što su žrtvovali njihove najdraže, našli su dokumenta i pouzdane međunarodne svjedoke koji dokazuju da su i vlada i uprava TV znali da će TV biti bombardovana. Jedna službena bilješka, koju je potpisao šef bezbjednosti TV, pokazuje da je on insistirao da se proizvodnja TV programa premjesti u alternativni studio van grada ali su prvi ljudi RTS, Milanović i Komrakov, navodno odbijali da to učine. Advokat koji predstavlja porodice 16 ubijenih najavio je optužbe protiv Milanovića i njegovih najbližih saradnika. Specijalni predstavnik Ujedinjenih nacija za ljudska prava u Jugoslaviji Jiri Dienstbir izjavio je da su Milanović i njegov zamjenik Jovan Ristić obaviješteni 24 sata ranije o vremenu vazdušnog udara. Glavni haški tužilac, Carla del Ponte, izjavila je tokom posjete Beogradu u januaru 2001, da je Milošević takođe znao da će TV biti bombardovana. Majke žrtava bombardovanja insistiraju na istini. “Pitamo ljude sa RTS zašto su igrali ruski rulet s našim najdražim” – rekla je Mirjana Stoimenovski, majka 25-godišnjeg TV tehničara Darka. Borka Banković, majka 17-godišnje Ksenije, kritikovala je Milanovića što je ubijene nazivao herojima. “Oni nisu heroji, oni su radili svoj posao, bili su na radnom mjestu i njihovi pretpostavljeni su bili dužni da ih zaštite.”²⁹

Poslije 13 godina sistematske manipulacije medijima, biće potrebno i mnogo vremena i – još važnije – kreativnog rada i vizije o tome kako bi trebalo da izgledaju srpski mediji da bi se oslobodili nasljeđa iz godina služenja autoritarnom režimu. Biće potrebno da se radio i TV od medija pod kontrolom države preobrazu u medije okrenute javnosti i da se neki od javnih medija – regionalnih i lokalnih radija, TV i listova – pretvore u privatne. Biće iznad svega potrebno da se iskustvo i hrabrost novinara i rijetkih medija koji su održavali nezavisnost i integritet profesije u deceniji državne represije iskoriste u stvaranju medija koji neće služiti novim vlastima nego javnosti Srbije. To je izazov nove decenije i možda i novog stoljeća.

P.S.

MOC TELEVIZIJE u totalitarnim društvima da razvije kolektivne predstave o tome šta je pravo a šta krivo; da učini da se ljudi okupljaju i čak ratuju oko “naše stvari” kako je oblikovana tim TV predstavama, ilustrovana je na ironičan način pričom o tome kako su stanovnici srbijanskog gradića Kučevo reagovali na venecuelansku sapunsku operu *Cassandra*. Kako piše Dubravka Ugrešić, u svojoj knjizi *Kultura laži*,¹ “Kad je heroina Cassandra zaglavila u zatvor u jednoj od epizoda, razljućeno stanovništvo Kučeva poslalo je peticiju (sa oko dvije stotine potpisa!) predsjedniku Venecuele zahtijevajući da se nevinna Cassandra smjesta oslobodi. Oni su otišli i dalje pišući Vatikanu da se Cassandra proglasi sveticom, a zatim i haškom Tribunalu, zahtijevajući da se Cassandri omogući fer suđenje u Srbiji”. U ovoj anegdoti, stvarnoj ili literarnoj, svedjedo, ljudi koji nisu imali ništa da kažu o tome što njihova armija baš u to vrijeme granatira Vukovar, Dubrovnik ili Sarajevo – zato što je televizija učinila da vjeruju kako je to “legitimna odbrana ugroženih Srba u Hrvatskoj i Bosni” – iznenada su osjetili snažan nagon da stanu u odbranu pravde tamo daleko u Venecueli.

Poslije više od decenije sistematske manipulacije masovnim medijima na Balkanu, sračunate na okupljanje naroda – Srba, Hrvata, Bošnjaka – iza njihovih nacionalnih vođa i vodstava, stvorene su mnoge krajnje štetne kolektivne predstave. Neki od najgorih zločina u Evropi nakon Drugog svjetskog rata, kao što su troipogodišnja opsada Sarajeva ili pokolj Srebreničana, predstavljeni su eventualno kao “legitimna odbrana” a u najgorim slučajevima kao tvrdnja da, eto, “Muslimani bombarduju sami sebe”. Masovne ubice promovisani su u “nacionalne heroje” čije optužnice, hapšenja i presude izazivaju patriotske proteste, osude međunarodne zajednice i paranoidno osjećanje da su “svi protiv nas”. Nekad miroljubivi susjedi preobraženi su u vijekovne neprijatelje. Razlike u religiji, kulturi ili dijalektu – nekad izvor ponosa zbog različitosti – postale su nevidljivi zidovi sumnje i iracionalnih strahova. U Bosni, na primjer, nasilni pohod za nacionalno razdvajanje rezultirao je zasebnim bošnjačkim, hrvatskim i srpskim energetske, željezničkim ili informativnim mrežama; odvojenim školstvom i čak zdravstvom. Pet godina poslije Dejtona, 1995-2000, sa svim investicijama u različite projekte razvoja medija, sasvim malo je učinjeno da se izbriše mržnja proizvođena više od decenije.

Simbolično, nacionalistička manipulacija balkanskim medijima sklopila je savršen krug u tragičnoj sudbini srbijanskog novinara koji – više od bilo kog drugog – personifikuje deceniju “patriotskog novinarstva”. Kao što je opisano u drugom poglavlju ove knjige, ona počinje u jesen 1987. kad Miloševići propagandisti koriste ime relativno neznanog provincijskog dopisnika Dragoljuba Milanovića u prvom napadu na srbijanske umjerene političare. Ona se završava u oktobru 2000. kad Milanović, koji je u međuvremenu nagrađen za svoj “patriotizam” najmoćnijom pozicijom u srpskim medijima: generalnog direktora državne radio-televizije, dobija batine od pro-demokratski raspaljene gomile na ulicama Beograda. Nakon pada Slobodana Miloševića, Milanović je uhapšen i optužen, pored ostalog, za žrtvovanje života svojih radnika za propagandističke ciljeve tokom NATO-ovog bombardovanja Beograda u proljeće 1999. Nekom ironijom, kad je i sam Milošević uhapšen 31. marta 2001. godine, zatvoren je u ćeliju neposredno do Milanovićeve u beogradskom Centralnom zatvoru, simbolizujući kraj jedne ere medijske

manipulacije i zloupotrebe moći iza koje je ostao trag smrti, razaranja i boli širom Balkana. Proteći će mnogo vode i zahtijevaće godine čestitog rada i – više od svega – jasnu viziju o tome šta mora da se uradi pa da balkanski mediji dugogodišnju propagandističku ulogu zamijene pozitivnim angažmanom u promociji i jačanju demokratskih vrijednosti.

Iskustvo devedesetih nudi korisne lekcije za dalju “medijsku intervenciju” i na Balkanu i u drugim regionima ili zemljama koje traže vlastite puteve prema demokratiji. Najopštija lekcija je to da se u svim budućim mirovnim sporazumima i u svim popisima kriterija koje novorađajuće demokratije moraju ispuniti za međunarodno prihvatanje i podršku navedu jasni ciljevi i kriteriji u vezi s nezavisnošću medija. Taj kritični element zanemaren je u Dejtonskom sporazumu, ostavljajući medije u sve tri države koje su ga potpisale – Srbiji, Hrvatskoj i Bosni – u rukama onih koji su i bili najodgovorniji za ratove. Nije onda čudo što su tzv. vodeći nacionalni mediji nastavili da promovišu nacionalne projekte i imidže, podržavajući ratne ciljeve vlastitih vođa i vladajućih partija, osuđujući susjede i suprotstavljajući se međunarodnim nastojanjima sračunatim na demokratske reforme i pomirenje.

Šta je moglo, ili moralo, da se uradi bolje? Ono što slijedi je lista preporuka koje bi mogle doprinijeti da se poredaju prioriteta i postignu mjerljiviji rezultati u sljedećim fazama “medijske intervencije” ne samo na Balkanu već i u drugim regionima i zemljama koje prolaze kroz manje traumatičnu tranziciju.

Vlasništvo nad medijima: Potpuna vlast vladajućih partija nad medijima bila je odlučujući faktor u deceniji manipulacije medijima u zemljama bivše Jugoslavije. U prethodnim decenijama jednopartijske, komunističke vlasti, to vlasništvo nad medijima i nije se postavljalo kao pitanje. Partija je uživala totalnu kontrolu nad svim medijima u zemlji različitim sredstvima, od direktnog imenovanja “najpodobnijih” partijskih propagandista na ključne uređivačke dužnosti, do državne pomoći i povlastica za izdavače i novinare najodanije “našoj stvari”. Tragedija srpskih, hrvatskih i bosanskih medija – a to se jednako odnosi i na cjelokupni javni sektor u tim državama – bila je to što njihova tranzicija u devedesetim nikad nije

bila onaj pravi korak od jednopartijskog monopola do višepartijske demokratije. U sve tri države, partijski monopol komunista samo je zamijenjen partijskim monopolom nacionalista, uz korištenje potpuno identičnih instrumenata totalitarne kontrole nad javnošću. Milošević u Srbiji i Tuđman u Hrvatskoj – obojica proizvod komunističke tvrdolinijaške ideologije – uživali su apsolutnu kontrolu nad svim državnim medijima. Prvo su zauzeli nacionalne radio i televizijske stanice i nacionalne dnevne listove, *Politiku* i *Vjesnik*, a zatim su širili tu partijsku medijsku imperiju zauzimanjem nezavisnih i regionalnih medija. Metod je uvijek bio isti: Miloševićeva i Tuđmanova vlast preuzela je gotovo sve srpske i hrvatske listove tako što su proglasile nezakonitom njihovu privatizaciju osamdesetih u godinama reformističke vlade Ante Markovića i učinile ih dijelom svoje propagandističke mašinerije. Takva sudbina zadesila je, pored ostalih, *Borbu*, *Večernje novosti* i *Ekonomsku politiku* u Srbiji, te *Slobodnu Dalmaciju* i *Danas* u Hrvatskoj – i mnoge druge.

Pobjednička koalicija nacionalističkih partija u prvim višepartijskim izborima u Bosni i Hercegovini 1990. pokušala je da se posluži miloševićevsko-tuđmanovskim receptom da pokori medije u toj republici ali su se bosanski novinari suprotstavili zakonu usvojenom u parlamentu pod kontrolom nacionalista u proljeće 1991. Odbili su nacionalističko pozivanje na “pravo demokratski izabrane skupštine da postavlja urednike i direktore” medijskih kuća. Do kraja te godine, novinari su prevladali u slučaju pred Ustavnim sudom, dokazujući da i ako bosanski mediji – kao i svi drugi u Jugoslaviji – uživaju neke državne povlastice, taj novac pripada bosanskoj javnosti a ne partijama na vlasti. U *Oslobođenju*, otišli smo i dotle da smo javno odbili svaku dalju državnu podršku ako će ona biti korištena kao sredstvo ucjene nad uređivačkom politikom lista. Ta pobjeda bosanskih medija ipak je zaglušena odjecima ratnih bubnjeva preko rijeka koje odvajaju Bosnu od Srbije i Hrvatske. Signal Miloševićeve radio-televizije na silu je nametnut stanovništvu na svim bosanskim teritorijama pod srpskom okupacijom, a Tuđmanove nad teritorijama pod hrvatskom kontrolom. Bosanske glasove tolerancije potisnuli su glasovi mržnje. Njihova dominacija u sve tri države nastavljena je i dugo nakon što su 21. novembra 1995. u Dejtonu trojica poglavica svečano ispisali svoje inicijale na mirovni sporazum. Sve do

2000. godine većina medija bila je još u rukama podstrekača na rat predstavljajući prepreku težnjama za pomirenjem.

Lekcija? Nezavisnost medija morala bi biti važan dio svakog budućeg mirovnog sporazuma i apsolutni uslov međunarodnog prihvatanja zemalja u tranziciji. U te uslove spada i usklađivanje svih zakona koji se bave medijima s međunarodno prihvaćenim normama i pridržavanje međunarodnih standarda slobode izražavanja. U Srbiji, Hrvatskoj i Bosni, još prevladajući koncept državnih medija treba da bude zamijenjen konceptom zaista javnih medija.

Reprezentativni upravni i savjetodavni organi: Iako još može postojati potreba da država ili regionalne vlasti materijalno podržavaju javne medije, neophodan je zakonodavni okvir koji će zaštititi te medije od političke, partijske ili parlamentarne kontrole nad njihovim sadržajem. Jedan od načina da se to učini u poratnim ili tranzicijskim društvima može biti uspostavljanje pod međunarodnim nadzorom reprezentativnih upravnih i savjetodavnih tijela u kojima će biti zastupljen širok spektar civilnog društva. Ti odbori mogli bi uključivati predstavnike nezavisnih novinarskih udruženja i sindikata; naučnike i pisce; umjetnike i sportiste; zastupnike ljudskih prava i različitih nevladinih organizacija; istaknute javne ličnosti i visoke predstavnike vjerskih zajednica; međunarodne organizacije angažovane u promociji slobode štampe i izgradnji demokratskih institucija. Njihova uloga bila bi i nadzor i pomoć u razvoju međunarodno prihvaćenih standarda i prakse i osiguranje više zaštite nego kontrole novonezavisnih medija. Punih pet godina nakon Dejtona, taj proces je bio zaustavljen jer su vladajuće nacionalističke partije bile partneri u “demokratizaciji” medija kojima su upravo one i manipulisale. U Hrvatskoj, nakon pada Tuđmanovog režima, političke partije predstavljene u Saboru ostale su dominirajući faktor u nadzoru nad državnim radio-televizijom. Širem civilnom društvu, a ni novinarima i njihovim profesionalnim organizacijama, još nije delegirano dovoljno stvarnog uticaja. U Srbiji, nakon pada Miloševića, zabilježen je početni pokret prema učešću civilnog društva u upravljanju radio-televizijom ali i unekoliko razumljivo odsustvo kriterija o tome kako ostvariti široku zastupljenost, kompetentnost i kredibilitet tih tijela.

Profesionalne asocijacije novinara: Novinarska udruženja mogla bi odigrati značajnu ulogu u nastojanjima da se obnovi povjerenje u novinarsku profesiju i podignu njeni standardi. Osim Hrvatskog novinarskog društva (HND), koje je ostalo aktivno i radilo na zaštiti i obrazovanju svojih članova i tokom decenije tvrde vladavine HDZ-a, većina ostalih novinarskih asocijacija u regionu raspala se duž etničkih ili ideoloških linija. U Srbiji, vladala je duboka ideološka podjela između zvanično sankcioniranog pro-miloševićevskog udruženja i asocijacije nezavisnih novinara. U Bosni i Hercegovini, uspostavljena je podjela ne samo između asocijacija profesionalnih i ne-baš-profesionalnih novinara već i između udruženja zasnovanih na etničkoj isključivosti. U krajnje politiziranoj, nacionalističkoj atmosferi devedesetih, većina pretpostavljenih profesionalnih udruženja novinara okupila se oko nacionalističkih “patriotskih ciljeva”. Ona su zanemarila osnovnu odgovornost strukovnih profesionalnih organizacija: da uspostave, održavaju i unapređuju novinarske standarde i etičke norme; da organizuju i predstavljaju novinare u njihovoj potrazi za dostojnom zaradom, sigurnošću na poslu, boljim radnim uslovima i povlasticama; da štite svoje članstvo – nezavisno od etničkog porijekla – od političkih i ekonomskih pritisaka i ucjena vlada i vladajućih partija. A da se od nacionalističkih politika prošlosti okrenu pitanjima i izazovima stvarnog svakodnevnog života, balkanska novinarska udruženja uskoro bi otkrila da novinari kao profesionalci imaju mnogo više i mnogo vitalnijih zajedničkih interesa i briga nego što među njima ima razlika.

Novinarstvo kao nadzor javnosti: Ključna nedostajuća karika u procesu obnove povjerenja u medije na poratnom Balkanu je odsustvo tradicije novinarstva u funkciju nadzora javnosti nad političkim i uopšte javnim životom. U postkomunističkim društvima, mediji nisu imali značajnije iskustvo u kritičkom preispitivanju i izvještavanju o radu državnih i partijskih tijela i nije bilo institucija koje bi polagale račune javnosti. Vladajuće nacionalističke partije devedesetih – kao i komunisti u periodu nakon Drugog svjetskog rata – nisu morale polagati račune javnosti o tome šta rade i zašto. Trebalo je da prođe gotovo pet godina od postizanja Dejtonskog sporazuma za prvi značajniji korak u tom pravcu, kad je međunarodni

Visoki predstavnik u Bosni nametnuo Akt o slobodi informacija osiguravajući građanima pristup svim informacijama u posjedu vlade ili drugih javnih institucija. Iako taj akt stvara legalni okvir za neposredniji pristup medija tajanstvenom svijetu balkanske politike i moći, neophodno je i stvaranje mreže javnih informacija: odjeljenja za odnose s javnošću u većim vladinim i drugim javnim institucijama; kulture komuniciranja s javnošću – u kojoj će ličnosti i institucije biti odgovornije i dostupnije u davanju odgovora na legitimne upite javnosti, uključujući odazivanje zahtjevima za intervju i konferencije za štampu; pristup dokumentaciji i bankama podataka vlade i javnih institucija. Da bi se uspostavila i unapređivala ta kultura otvorenosti i javne odgovornosti neophodno je obavezati javne institucije da imaju vlastita profesionalna odjeljenja za odnose s javnošću, obučavati profesionalne komunikologe za te poslove i, iznad svega, razvijati u medijima i među novinarima potrebu da svakodnevno postavljaju pitanja od najvećeg javnog značaja.

Obrazovanje za novinarstvo: Poratno balkansko novinarstvo ima očajničku potrebu za kreativnim obrazovnim inicijativama. Iako postoje pozitivna početna iskustva – uključujući Školu novinarstva BBC-a u okviru Sorosevog Media Centra i Školu novinarstva u okviru Media Plan Instituta u Sarajevu, kao i obrazovne programe Hrvatskog novinarskog društva u Hrvatskoj – potrebna je sistematska obnova formalnih studija novinarstva u regionu. Oni su mahom bazirani u bivšim socijalističkim školama političkih nauka bez tradicije u obrazovanju modernih medijskih profesionalaca. Te škole, čija je većina predavača sticala akademske titule u znatno drugačijem političkom okruženju a samo rijetki su imali i neko lično relevantno iskustvo s modernim medijima i političkim pluralizmom, mogle bi znatno osavremeniti nastavu praktičnih aspekata novinarstva uključivanjem među predavače samih novinara najvišeg profesionalnog formata i ugleda u javnosti po uzoru na najbolje zapadne škole novinarstva u kojima “odgovarajuće iskustvo” ima isto uvažavanje kao i najviše formalne akademske titule i zvanja.

Tokom decenije rata i propagandističke manipulacije, novinske redakcije u Bosni, a dobrim dijelom i u Hrvatskoj i Srbiji, su opustošene. Neki od najboljih profesionalaca su otišli ili su otjerani; oni

su zamjenjivani mladim, često manje obrazovanim i manje iskusnim reporterima i urednicima, koji su više praktikovali partijsku propagandu nego moderno novinarstvo. Da bi se zadovoljili i kratkoročna potražnja za kvalifikovanim novinarima i dugoročne razvojne potrebe, balkanskim poratnim medijima potrebni su inovativni obrazovni pristupi. Oni mogu uključivati obuku na poslu, u samim redakcijama vodećih nacionalnih medija – radija i televizije i vodećih dnevnika – koju bi vodio iskusen regionalni ili međunarodni “gostujući urednik”. Radeći s novinarima na njihovim dnevnim rasporedima, vodeći ih u radu na glavnoj temi dana – od inicijalne ideje preko nalaženja najzanimljivijih izvora i dokumenata do oblikovanja i opremanja tog raporta fotosima i grafikona – takav urednik pomogao bi u uspostavljanju novih standarda u regionalnom novinarstvu. Čak i tako jednostavna pravila kao što je konsultovanje najmanje tri izvora za svaki značajniji novinski tekst i obavezno davanje riječi “drugoj strani” u vezi s društvenim kontroverzama, značajno bi unaprijedilo kvalitet i pouzdanost medija. Obuka na poslu mogla bi se proširiti i na zahtijevnije elemente dobrog novinarstva kao što su dnevni fokus i planiranje najznačajnijih tema; razvoj tehnika istraživačkog novinarstva i timskog rada na značajnijim temama; oblikovanje i kompozicija novinskog teksta od intrigirajućeg zanimljivog uvoda do odgovarajuće upotrebe najzanimljivijih citata i naslova. Praktični obrazovni napor u redakcijama značajnijih medijskih kuća mogli bi biti i prošireni uključivanjem odabranih novinara i urednika manjih regionalnih medija uz osiguranje stipendija ili naknada za takvu obuku.

Drugi inovativan pristup mogao bi biti kooperativno nastojanje u razvoju i izvedbi medijskog pokrivanja najznačajnijih dugoročnih projekata, kao što su pokrivanje izbornih kampanja, procesa istine i pomirenja, ekonomske reforme i međunarodnih integracionih procesa. Lokalno-regionalno-međunarodni tim urednika i novinara koji bi zajedno radili na oblikovanju dugoročnog pokrivanja tako kritičnih društvenih tema osigurao bi domaćim novinarima priliku za “učenje uz rad” i pomogao uspostavljanju standarda za buduće pokrivanje društvenih tema i trendova. Na primjer, institucije angažovane na razvoju medija na Balkanu mogle bi sponzorirati pokrivanje višemjesečne izborne kampanje u odabranim medijima –

poput državnog radija i TV ili vodećih dnevnika i nedjeljnika – uključujući direktno radno angažovanje u tom timu kompetentnih regionalnih ili međunarodnih instruktora. Ovdje je naglasak na kompetentnosti jer su u prošlosti nerijetko u obrazovnoj misiji angažovani ljudi koji u vlastitim zemljama nisu imali značajnije profesionalne domete ili iskustva. Pošto su poratni balkanski mediji mahom zaokupljeni golim preživljavanjem, međunarodni donatori mogli bi pomoći ponudom cjelovitih obrazovanih projekata, raspisivanjem konkursa i nudanjem profesionalne i materijalne podrške onima koji se kvalifikuju.

Međunarodna razmjena: Proširena međunarodna razmjena morala bi biti integralni dio obrazovanja za novinarstvo. Potrebno je sistematsko nastojanje da se talentovanim novinarima iz regiona koji rade za relevantne nacionalne medijske kuće obezbijedi mogućnost da provedu određen period – tri mjeseca, semestar, cijelu akademsku godinu – u međunarodnom redakcijskom i akademskom okruženju: učeći, saradujući i komunicirajući s novinarima i nastavnicima novinarstva. Kombinacija istraživanja, proučavanja medijske prakse i čak saradnje u značajnijim medijskim kućama predstavljala bi radno iskustvo direktno primjenjivo u vlastitoj novinarskoj praksi. Kao očit primjer koliko je stimulativno i inspirativno to iskustvo u međunarodnom medijskom okruženju može poslužiti uloga koju su čak i u protekloj deceniji u medijima u zemljama bivše Jugoslavije odigrali neki od najistaknutijih bivših dopisnika u inostranstvu: njihov višegodišnji rad i boravak na Zapadu učinio je da budu među najistrajnijim zagovornicima profesionalizma u godinama grube manipulacije medijima.

Obrazovanje menadžera u medijima: Jednako je značajno za dugoročnu strategiju razvoja medija u regionu obrazovanje za menadžere u medijima. Obuka menadžera za razvoj izgledne poslovne strategije – s odgovarajućom ravnotežom informativnih i oglasnih strana i programa, optimalnim omjerom zaposlenih i vanjskih saradnika u medijima, primjenom najboljih metoda podizanja tiraža, malih oglasa, pretplate i drugih elemenata povećanja prihoda – jeste ključ za postepen prelazak s medijske zavisnosti od donatora

do samoodrživosti medijskih kuća. Direktno učešće međunarodnih eksperata poslovne strategije u medijima, kao što je na primjer rad Amerikanaca, Herberta J. Obermayera i Betty Nan Obermayer u Sloveniji i Makedoniji, moglo bi osigurati vrlo praktičnu obuku medijskih menadžera uz njihov svakodnevni posao. Bračni par Obermayer proizveo je opsežne analize vodećih nacionalnih izdavačkih kuća – Dela u Ljubljani i Nove Makedonije u Skopju – identificirajući sasvim konkretne slabosti, dug katalog mjera za unapređenje poslovne strategije i prakse, i nudeći sasvim praktične mjere za uštede i povećanje prihoda.

Preusmjeravanje donatorske strategije: Međunarodni donatori medija mogli bi i dalje imati značajnu ulogu u razvoju nezavisnih balkanskih medija, ali i oni treba da preispitaju vlastitu strategiju. Umjesto ponekad nasumičnog ulaganja i na projekte sumnjivog kvaliteta i relevantnosti, postoji potreba da se utvrde – na osnovu njihovog ukupnog angažmana u devedesetim i njihovog kreativnog i poslovnog potencijala – medijske kuće koje zaslužuju podršku u potrazi za višim profesionalnim standardima i profitabilnošću. Tim medijima mogao bi se ponuditi sveobuhvatan paket pomoći, počev od ekspertnog uvida u njihovu poslovnu praksu i potencijale, do razvoja skladne dugoročne strategije na osnovama takve ekspertize, uključujući finansijsku podršku, investicije i kreditne linije za postizanje tih ciljeva. Ovakav pristup zahtijeva i od međunarodnih donatora da unaprijede vlastitu sposobnost analiziranja i identifikacije regionalnih medija s najvećim uvažavanjem i potencijalom; da angažuju kompetentne međunarodne novinare i poslovne ljude iz medija; i da u ta nastojanja uključe dokazane profesionalce iz regiona. To bi moglo voditi unapređenju profesionalnih standarda u novinarstvu, razvoju respektabilnih medija na nacionalnom nivou i njihove dugoročne ekonomske stabilnosti.

Razvoj medijskog tržišta: Da bi se smanjila zavisnost medija od javnih fondova i stranih donacija, potrebno je – u okviru ekonomske transformacije regiona – i stvaranje kompetitivnog medijskog tržišta. U balkanskom iskustvu devedesetih, čak i međunarodno nadgledana privatizacija ostavila je nacionalističkim vladama sve

instrumente ekonomske ucjene nad medijima. One su mogle ušutkati medije po volji kontrolišući, putem mreže svojih lojalista i izabranika, štamparije, prodajne mreže štampe, snabdijevanje novinskim papirom, diskriminirajuće poreze, odobravanje frekvencija i manipulaciju oglašavanjem. Izgledi za razvoj nezavisnih medija bili bi znatno povoljniji kad bi se na njih primijenila stimulatívna poreska politika i olakšice, jednak pristup osnovnim potrepštinama i frekvencijama, jednaki uslovi prodaje i oglašavanja i konkurencija u štamparstvu uvođenjem više manjih, jeftinijih i kompetitivnijih štamparija. Jedan od preduslova za stvaranje kompetitivnog tržišta štampe jeste i jednak pristup i tretman u distributivnim mrežama, bez diskriminirajućih poreza, za svu štampu iz regiona tako da i listovi iz Beograda, Sarajeva ili Zagreba – na primjer – slobodno cirkuliraju na tržištima sve tri države. To bi, zajedno s povećanom razmjenom TV programa, doprinijelo postepenom prevazilaženju medijskog aparthejda stvorenog tokom decenije poticanja na rat i mržnju. A kad se jednom uspostavi zaista kompetitivno medijsko tržište i dugoročna strategija podrške najrelevantnijim medijskim kućama, samo tržište će odlučivati, na primjer, koje će od oko 80 televizijskih i 200 radio-stanica koje sad postoje u Bosni i Hercegovini nastaviti da funkcionišu kao ekonomski održivi mediji.

Istina i pomirenje: Kao što su balkanski mediji učestvovali u ultranacionalističkim pohodima devedesetih, pripremajući teren za rat i opravdavajući najgore zločine u Evropi od završetka Drugog svjetskog rata, oni imaju i ključnu ulogu u potrazi za istinom i pomirenjem u regionu u dolazećoj deceniji. Pet godina poslije Dejtona, javnosti u Srbiji i Hrvatskoj još nije rečeno šta se sve događalo u ratu u Bosni od 1992. do 1995. godine. Sve dok to ostane tako, ne samo prošlost već i budućnost regiona biće pogodan instrument za nacionalistička izvrtanja i za gomilanje mržnji za nove napetosti i sukobe. Upravo je ta nacionalistička manipulacija istorijom – uključujući optuživanje današnjih bosanskih muslimana za tursku otomansku okupaciju od prije šesto godina; poistovjećivanje današnjih Hrvata sa ustaškim zločinima tokom Drugog svjetskog rata; i neljudska licitacija i hrvatskih i srpskih nacionalista s brojem žrtava, na primjer, ustaškog koncentracionog logora Jasenovac – bila generator

mržnje koja je omogućila zločine devedesetih. Iskustvo upućuje na to da je obznanjivanje i poštovanje žrtava na svim stranama, puna i neiskrivljena spoznaja o počinjenim zločinima a ne njihovo poricanje ili nekakva ravnomyerna raspodjela krivice, jedino izgledna osnova za pomirenje i buduću koegzistenciju na Balkanu. Dokumentovanje i predstavljanje srpskoj javnosti svih razmjera opsade i ubijanja Vukovara i Sarajeva, koncentracionih logora u prijedorskom i pokolja u srebreničkom kraju; informiranje hrvatske javnosti o zločinima počinjenim u njeno ime nad Bošnjacima u Hercegovini i centralnoj Bosni i nad Srbima u oslobodilačkoj Operaciji Oluja; i spoznaja među Bošnjacima o zločinima počinjenim nad Srbima tokom opsade Sarajeva i nad Hrvatima u područjima Bugojna i Konjica ne bi “ugrozili mirovni proces” – kako tvrde zagovornici prešućivanja zločina i jednake raspodjele krivice – nego bi bili neophodni korak u iskazivanju poštovanja žrtvama i omogućavanja narodima u regionu da razumiju svu složenost konflikta i patnje nedužnih na svim stranama.

Jednom suočeni s dokumentima i slikama počinjenih zločina, koji su im cijele protekle decenije predstavljani kao dio herojske – čak i svete – borbe za nacionalni opstanak, ljudi će postepeno razumjeti i podržati potrebu da odgovorni za te zločine iziđu pred lice pravde. To je i preduslov za djecu ovog tragičnog regiona, u kojoj je svaka generacija iskusila bar jedan rat u prošlom stoljeću – moji pradjedovi 1914, moji roditelji 1941, moja djeca i ja u devedesetim – da se najzad pridruže slobodnoj i prosperitetnoj Evropi 21. vijeka. Ova knjiga pisana je s tom nadom na umu.

Bilješke

Predgovor

- 1 Gordana Logar: Snimljeni intervju u McLeanu, Virginia, SAD, 15. januara 2000.
- 2 Manjo Vukotić: Telefonski intervju iz Vukotićevog stana u Beogradu, 25. aprila 2000.
- 3 In Memoriam, Posljednji Joškov dišpet, *Novinar*, Zagreb, Ožujak 1998.

Svjedoci Titovog vremena (1945-80)

- 1 Sažeta verzija događaja nakon okupacije Jugoslavije može se naći u knjizi Noela Malkolma, *Bosnia: A Short History*, koja je najprije objavljena u 1994. godini u izdanju Macmillan London Limited.
- 2 Božo Novak: Telefonski intervju s autorom iz Novakovog zagrebačkog stana, 18. aprila 2000.
- 3 Brojke o broju ubijenih u Drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji vrlo su različite u različitim izvorima ali većina historičara se slaže da ih je bilo najmanje milion. Dok zvanična komunistička istoriografija naglašava broj poginulih u oslobodilačkoj borbi, kritičkija razmatranja upućuju na činjenicu da je većina ubijenih stradala u rukama sunarodnika koji su služili različitim pokretima: ustaških fašista, četničkih rojalista ili partizanskog oslobodilačkog pokreta.
- 4 Gertrude Joch Robinson, *Tito's Maverick Media: The Politics of Mass Communications in Yugoslavia* (Urbana, Chicago, London: University of Illinois Press, 1977), 18.
- 5 Kao i sve ostalo u jugoslovenskim knjigama istorije, brojke se ekstremno razlikuju zavisno od toga da li dolaze od "pobjednika" ili "gubitnika", od titoista

ili antititoista, od ideološki motivisane zvanične istorije ili od protivnika režima željnih revanša i zakasnjele satisfakcije. U članku pod naslovom “Jugoslavija: Kuća duboko podijeljena”, objavljenom u uglednom *National Geographic Magazine* u avgustu 1990. godine Kenneth C. Dannfort je napisao: “Tito je ušutkao pobunu poslavši najmanje 7.000 kritičara u živi pakao Golog otoka na Jadranu”.

6 Milovan Đilas, *The New Class: An Analysis of the Communist System* (New York: Praeger, 1997).

7 Đilasa sam upoznao u proljeće 1991. godine. Došao je u Sarajevo da učestvuje u televizijskoj emisiji Umijeće življenja i posjetio me u *Oslobođenju*. Čovjek koji je proveo godine u Titovom zatvoru imao je čak i neke ljubazne riječi za svog dugogodišnjeg progonitelja u poređenju s nacionalistima koji su došli na vlast poslije njega. Mislio je da je “socijalizam sa ljudskim licem” mogao uspjeti da je ostavio prostora “frakcionaštvu”, sukobljavanju ideja, za koje se on tako samopožrtvovno zalagao. Đilas je vjerovao da su komunisti i pomogli nacionalistima da trijumfuju jer su spriječili razvoj institucija koje bi se suprotstavile nacionalizmu: demokratskog sistema, tržišne ekonomije i prosperitetne srednje klase. “Komunizam je sahranio sam sebe”, rekao mi je Đilas. Umro je 20. aprila 1995. u 83. godini.

8 Aleksandar Nenadović: Telefonski intervju iz Nenadovićevog beogradskog stana, 21. aprila 2000.

9 Robinson, *Tito's Maverick Media*, 33.

10 Rizo Mehinagić: Telefonski intervju s autorom iz Mehinagićevog stana u Sarajevu, 26. aprila 2000.

11 Božo Stefanović: Telefonski intervju iz Stefanovićevog stana u Sarajevu, 26. aprila 2000. U to vrijeme Stefanović je još bio redovan karikaturista *Oslobođenja* povremeno izazivajući listu neprilike s bosanskim nacionalistima na vlasti.

Srbija: Proizvodnja neprijatelja (1980-89)

1 Goran Milić: Snimljeni intervju u Milićevom zagrebačkom stanu, 19. januara 2000.

2 Branka Magaš, *The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-Up*, 1989-91, London-New York: Verso, 1993.

3 Magaš: Strane 7-8.

4 Tendencija u srpskoj nacionalističkoj propagandi ka pretjerivanju u vezi sa statistikom o ubistvima i silovanjima prikazana je u knjizi B. Magaš na strani 62.

5 To su bili prevladajući tonovi u srpskim medijima tokom eskalacije kosovske krize, 1981-89, i svako u Srbiji ili drugdje ko se suprotstavljao takvim stereotipima označavan je kao “izdajica” ili “srbomrzac”. Propagandistički efekat bilo je postepeno ućutkivanje glasova umjerenosti prvenstveno u samoj Srbiji.

6 Magaš, citirajući beogradski nedjeljnik *NIN*, kaže da je nekih 15.000 Srba napustilo Kosovo između 1968. i 1971. i dodatnih 30.000 (po procjenama) tokom sljedeće decenije. Nakon nemira, daljih 9.000 je ili otišlo ili tražilo da ode,

što je predstavljalo ubrzanje odlazaka. Do 1981. godine te brojke nisu išle izvan regionalnih trendova međuregionalnih migracija.

7 Magaš, strana 49.

8 Predsjedništvo SANU objavilo je cijeli tekst dokumenta u knjizi naslovljenoj *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts: Answers to Criticism*, koju su napisali Kosta Mihailović i Vasilije Krestić (Beograd, 1995).

9 Prema pisanju Koste Mihailovića i Vasilija Krestića, Ćosić je učestvovao u radu na Memorandumu. "Akademici Dobrica Ćosić, Jovan Đorđević i Ljubomir Tadić takođe su pozvani da sjede na nekim od sastanaka (radne grupe)", strana 15.

10 Dobrica Ćosić, *Stvarno i moguće: Članci i ogledi*, Rijeka: Otokar Kersovani, 1982, strane 171-172.

11 Krestić, Mihailović, strana 10.

12 Laura Silber & Allen Little, *Yugoslavia: The Death of a Nation*, TV Books, Inc., 1996, strana 39.

13 Slavoljub Đukić, *Između slave i anateme*, Beograd: Filip Višnjčić, 1995, strana 66.

14 Đukić: *On, Ona i mi*, Beograd: Radio B92, 1997, strana 66.

15 Đukić: *On, Ona i mi*, Beograd: Radio B92, 1997, strana 65.

16 Silber, Little, strana 43.

17 Silber, Little, strana 44.

18 Silber, Little, strana 46.

19 Zekerijah Smajić: E-mail poruka autoru 6. maja 2000. godine iz Brisela, gdje je Smajić postao osnivač i direktor novinske agencije SENSE.

20 *Srpska strana rata: Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, Urednik: Nebojša Popov, Beograd: BIGZ, 1996, strana 586.

21 Snježana Milivojević, Nacionalizacija svakidašnjice, *Srpska strana rata*, strana 674.

22 Nenadović: *Srpska strana rata*, strana 674

23 Borisav Jović, *Poslednji dani Jugoslavije*, Beograd: Politika, 1995, citiran u članku Petra Lukovića, Jugoslavija do Karlovca i Virovitice, *Vreme*, 20. novembra 1995.

24 Dobrica Ćosić: Piščevi zapisi, *Vecernje novosti*, 15. aprila 2002.

25 *Duga*, broj 388, citirano u Milivojević: *Srpska strana rata*, strana 674

26 Milić: Snimljeni intervju u Zagrebu, 19. januara 2000.

27 Silber, Little: Strana 66.

28 Milan Milosevic, *The Media Wars: 1987-1997*, in *Burn This House: The Making and Unmaking of Yugoslavia*, ed. Jasminka Udovički and James Ridgeway (Durham and London: Duke University Preš, 1997), strana 109.

29 Rade Veljanovski: *Srpska strana rata*, strane 610-636.

30 Željko Kliment, Prikaz knjige, *Istina jednog psihijatra*, *Vjesnik*, 17. novembra 1990, strana 16.

31 Milivojević: *Srpska strana rata*, strana 682.

32 Blaine Harden: "Serbia's State Media Help Inflamm Yugoslavia's Rising Ethnic Pašions," *The Washington Post*, 27. decembra 1990.

- 33 Manjo Vukotić: Telefonski intervju iz Vukotićevog beogradskog stana, 25. aprila 2000.
- 34 Stojan Cerović: Snimljeni intervju u Wašingtonu, DC 15. jula 2000.
- 35 Veran Matić: Snimljeni intervju u Bostonu, 3. maja 2000.
- 36 Slobodan Antonić, Taoci TV Dnevnika, *Vreme*, 25. maja 1992.
- 37 Milić: Snimljeni intervju u Zagrebu, 19. januara 2000.
- 38 Cerović: Snimljeni intervju u Washingtonu, DC, 15. jula 2000.
- 39 Dušan Simić: E-mail autoru iz Brisela, 27. decembra 1999.

Srpsko-hrvatski rat: Lagati za domovinu (1990-91)

- 1 Mirko Galić: Snimljeni intervju u Zagrebu, 20. januara 2000.
- 2 Živko Gruden: Snimljeni intervju u Zagrebu, 20. januara 2000.
- 3 Danko Plevnik, *Hrvatski obrat*, Zagreb: Durieux, 1993, strana 97.
- 4 Miljenko Jergović: Snimljeni intervju u Zagrebu, 21. januara 2000.
- 5 Dubravka Ugrešić, *The Culture of Lies: Antipolitical Essays*, University Park: The Pennsylvania State University, 1998, strana 72.
- 6 Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History*, London: Papermac, 1994, strana 179. Knjigu je prvo štampao Macmillan u Londonu 1994. a objavljena je i na bosanskom jeziku u izdanju magazina *Dani*.
- 7 Emir Kusturica, Nisam znao a sada znam, *Politika*, 22. oktobra 1991.
- 8 Milan Milošević, "The Media Wars", esej u knjizi *Yugoslavia's Ethnic Nightmare: The Inside Story of Europe's Unfolding Ordeal*, ed. by Jasminka Udovicki & James Ridgeway (New York: Lawrence Hill Books, 1995), strana 117.
- 9 Ejub Šitkovic, "Croatia: The First War", esej u knjizi *Yugoslavia's Ethnic Nightmare: The Inside Story of Europe's Unfolding Ordeal*, New York: Lawrence Hill Books, strane 152-153.
- 10 Heni Erceg: *Ispodvijesti o ratu u Hrvatskoj*, Split: Feral tribune, 1995, strana 61.
- 11 Heni Erceg: E-mail autoru, 25. septembra 2000.
- 12 Sandra Bašić-Horvatin, Television and National Public Memory, esej u knjizi *Bosnia by Television*, urednici James Gow, Richard Paterson, Alison Preston (London: British Press Institute, 1996), strana 68.
- 13 Mark Thompson, *Forging War: Media in Serbia, Croatia and Bosnia Hercegovina*, (London: Article 19, International Centre against Censorship 1994), strana 161.
- 14 Damir Matković: Snimljeni intervju u Zagrebu, 21. januara 2000.
- 15 Goran Milić: Snimljeni intervju u Zagrebu, 19. januara 2000.
- 16 Stojan Cerović, U zamci patriotizma, *Vreme*, 2. decembra 1992.
- 17 Jagoda Martinčević, Odluke su prirodne, *Vjesnik*, 9. novembra 1991.
- 18 Darko Hudelist: *Novinari pod šljemom*, Zagreb: Globus, 1992, strane 38-47.
- 19 Drago Hedl, Javna riječ u Hrvatskoj, *Erasmus*, jula 1996.
- 20 Erceg: E-mail autoru, 25. septembra 2000.

- 21 Jelena Lovrić: Javna riječ u Hrvatskoj, Erasmus, jula 1996.
 22 Dušan Simić: E-mail autoru iz Brisela, 27. decembra 1999.

Ubijanje Bosne (1990-95)

1 Popis stanovništva 1990, Statistički bilten 219, Republički zavod za statistiku, Sarajevo, maja 1991.

2 Senad Pećanin: Snimljeni intervju u Sarajevu, 2. februara 2000.

3 Zlatko Dizdarević: Snimljeni intervju u McLeanu, Virdžinija, 5. februara 2001.

4 Tuđman i Milošević sastali su se u Titovoj lovačkoj vili u Karadorđevu 25. marta 1991. i kasnije u okviru serije sastanaka predsjednika svih šest jugoslovenskih republika. Postoje brojna svjedočenja - pored ostalog predsjednika Hrvatske Stipe Mesića - o tome da je glavna tačka saglasnosti između srpskog i hrvatskog vođe bila njihov dizajn za podjelu Bosne u korist "velike Srbije" i "velike Hrvatske".

5 Branka Magaš u eseju Uništavanje Bosne i Hercegovine, objavljenom u knjizi *Why Bosnia?: Writings on the Balkan War*, urednici Rabia Ali i Lawrence Lifschultz, Stony Creek, CT: The Pamphleteer's Press, 1993, strana 253.

6 U pripremama za rat SDS je, uz pomoć Jugoslovenske armije, dijelio oružje svojim najekstremnijim pripadnicima koji su širom Bosne i Hercegovine organizovali paravojne grupe. Kamioni, kojima su upravljali civili ili čak aktivisti SDS-a, puni oružja i bez ispravne dokumentacije ili čak s lažnim deklaracijama o "prevozu banana", više puta su zaustavljani od bosanske policije na putevima nedaleko Sarajeva, Bileće i Foče tokom 1991. i u svim slučajevima je Jugoslovenska armija obezbijedila pokriće naknadnim objašnjenjima da je transport oružja bio namijenjen njenim kasarnama.

7 Milenko Vočkić: E-mail autoru iz Sarajeva, 22. marta 2001.

8 Gordana Knežević: E-mail autoru iz Toronta, 28. jula 2000.

9 Senad Hadžifejzović: Snimljeni intervju u Sarajevu, 28. januara 2000.

10 Miljenko Jergović: Snimljeni intervju u Zagrebu, 21. januara 2000.

11 Gojko Berić: Snimljeni intervju u Sarajevu, 29. januara 2000.

12 Miljenko Jergović, Risto Đogo umro od smijeha, *Nedjeljna Dalmacija*, 23. septembra 1994.

13 Roger Cohen, Sarajevska djevojka ubijena, ali Srbi pate, *The New York Times*, 26. aprila 1995.

14 Mladen Vuksanović, *Pale: Dnevnik*, 5.4. - 15- 7. 1992, Zagreb: Durieux, strana 79.

15 Kemal Kurspahic, *As Long As Sarajevo Exists*, The Pamphleteer's Press, Stony Creek, Ct: 1997.

16 Mark Thompson, *Forging War: The Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Herzegovina*, Great Britain: Article 19, International Centre Against Censorship, 1994, page 249.

17 Hadžifejzović: Snimljeni intervju u Sarajevu, 28. januara 2000.

18 Goran Milić: Snimljeni intervju u Zagrebu, 19. januara 2000.

- 19 Željko Garmaz, Kuda idu političari, *Globus*, 1. aprila 1994.
- 20 Zilhad Ključanin, Partizana ne smije biti, *Zmaj od Bosne*, 17. juna 1993.
- 21 Dubravko Horvatić, Muhamedanski genocid protiv Hrvata, *Vjesnik*, 24. juna 1993.
- 22 Emir Imamović, Uputstva za genocid, *Dani*, 26. juna 2000.
- 23 Adnan Jahić, Krijeposna muslimanska država, *Zmaj od Bosne*, 17. septembra 1993.
- 24 Nakon Čosovićevog napada, jedan od urednika *Oslobođenja* bio je prisiljen poslati svoju porodicu iz Srbije u izbjeglištvo u Švedsku; jedan reporter je tražio da ga rasporedim na mjesto redaktora kako neko vrijeme ne bi morao da se potpisuje u listu; neki su nastavili da rade zabrinuti za sudbinu svojih najbližih na domaćaju srpskih vlasti.
- 25 Knežević: E-mail autoru iz Toronta, 28. jula 2000.
- 26 Jergović: Snimljeni intervju u Zagrebu, 21. januara 2000.
- 27 Warren Zimmerman, The Captive Mind, *The New York Review of Books*, 2. februara 1995.
- 28 Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija je 30. maja 1992. usvojio Rezoluciju 757 kojom se uvode ekonomske sankcije protiv krnje Jugoslavije, to jest - Srbije i Crne Gore, zato što nisu ispunile prethodnu Rezoluciju 752 od 15. maja 1992. koja je zahtijevala povlačenje njihovih trupa iz Bosne i Hercegovine.
- 29 Mark Thompson, *Forging War: Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Hercegovina*, Great Britain: Article 19, International Centre Against Censorship, 1994, strana 103.
- 30 BBC, Pregled svjetskih RTV emisija, 6. novembra 1993.
- 31 Stanko Cerović, Istina o nasilju, *Vreme*, 25. aprila 1994.
- 32 Nenad Lj. Stefanović, Siroče od 115 godina, *Vreme*, 28. novembra 1994.
- 33 Dušan Simić: E-mail autoru, 27. decembra 1999.
- 34 Gordana Logar: Snimljeni intrevju u McLeanu u Virdžiniji, 15. januara 2000.
- 35 Patrick McCarthy, *Srebrenica Survivors in St. Louis: After the Fall*, St. Louis: Missouri Historical Society Preš, 2000, strana 47.
- 36 David Rhode, *Endgame: The Betrayal and Fall of Srebrenica - Europe's Worst Massacre Since World War II*, New York: Farrar Straus and Giroux, 1997.
- 37 Saopštenje za štampu Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (Č/PIO026-E), Hag, 16. novembra 1995.
- 38 Izveštaj generalnog sekretara Ujedinjenih nacija: *Srebrenica Report*, New York, 16. novembra 1999.
- 39 Ivan Radovanović, Derbi u Politici, *Vreme*, 13. novembra 1995.
- 40 Nenad Ivanković, Svijet prihvata podjelu Bosne i Hercegovine, *Vjesnik*, 8. juna 1993.
- 41 Mugdim Karabeg, *Fasade*, Mostar: Rondo, 2001.
- 42 Britanski obavještajci izazvali rat Hrvata i Muslimana, *Vjesnik*, 19. septembra 1993. (preštampano iz *Danasa*).
- 43 Mario Marušić, 35 Hrvata obješeno u Zenici!, *Vjesnik*, 9. avgusta 1993.

- 44 Miljenko Jergović, Novinarski autogolovi, *Danas*, 25. juna 1993.
- 45 Mark Thompson: *Forging War: The Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Herzegovina* (Great Britain: Article 19, International Centre Against Censorship, 1994, strana 197.
- 46 Dubravko Merlić, *Slikom na sliku*, Zagreb: Dual, 1994, strana 6.
- 47 Damir Matković: Snimljeni intervju u Zagrebu, 21. januara 2000.
- 48 HTV, 19:30 sati, 1. februara 1993.
- 49 Heni Erceg: E-mail autoru, 25. septembra 2000.
- 50 Jergović: Snimljeni intervju u Zagrebu, 21. januara 2000.
- 51 Nož umočen u hrvatsku krv, *Vjesnik*, 14. juna 1993.
- 52 Jergović: Snimljeni intervju u Zagrebu, 21. januara 2000.
- 53 John F. Burns, Sumorna dokumentacija U.N. na mjestu masakra u Bosni, *The New York Times*, 28. oktobra 1993.
- 54 Aleksandar Milošević, Bez izgovora, *Vjesnik*, 29. oktobra 1993.
- 55 Milić: Snimljeni intervju u Zagrebu, 19. januara 2000.

Postdejtonske propuštene prilike (1995-2000)

- 1 Richard Holbrooke, *To End a War* [New York: Random House, 1998]
- 2 Dayton Peace Agreement, Annex 3, the Agreement on Elections.
- 3 Izvještaj Međunarodne krizne grupe: *Media in Bosnia and Herzegovina – How International Support Can be More Effective/Mediji u Bosni i Hercegovini – Kako međunarodna podrška može biti efikasnija*, 17. marta 1997, strana 5.
- 4 Carl Bildt: E-mail prepiska s autorom, 16. marta 2002.
- 5 Zoran Udovicic: Snimljeni intervju u Sarajevu, 2. februara 2000.
- 6 Mark Wheeler, *Monitoring Media: The Bosnian Elections 1996* [Sarajevo: The Institute of War and Peace Reporting with Media Plan, Sarajevo, 1997].
- 7 Chris Hedges, "TV Station in Bosnia Feeds Serbs Propaganda," *The New York Times*, 9. juna 1996.
- 8 *Bijela knjiga: Mediji i demokratizacija u Bosni i Hercegovini* (White Book: Media and Democratization in Bosnia Herzegovina), Independent Media Commission, Sarajevo 12/6/2000.
- 9 Autorova analiza Dnevnika HTV emitovanog na kanalu 56 u Virdžiniji u februaru 1997.
- 10 Monitoring Report, Volume 3, Issue 2, July 26, 1997 [Sarajevo: Media Plan and Institute for War & Peace Reporting]
- 11 *Monitoring Report*, Volume 3, Broj 1, 12. jula 1997.
- 12 *Monitoring Report*, Volume 3, Broj 4, 23. avgusta 1997.
- 13 Izvještaj Associated Pressa iz Sarajeva, 30. oktobra 1997.
- 14 Wheeler, *Monitoring Media: The Bosnian Elections*, 1996, strana 2.
- 15 Goran Milić: Snimljeni intervju u Zagrebu, 19. januara 2000.
- 16 Jadranko Katana: Snimljeni intervju u Sarajevu, 28. januara 2000.

- 17 *The Media in Bosnia and Herzegovina: How International Support Can be More Effective*, International Crises Group Report, 18. marta 1997.
- 18 Zoran Udovičić: *Media in BiH – Conquering of Democracy* (Sarajevo: Media Plan Institute, 2000).
- 19 *Media in Bosnia and Herzegovina: How International Support Can Be More Effective*, International Crisis Group, 18. marta 1997, strana 6.
- 20 Fahrudin Đapo, *Dnevni avaz* će se uskoro kao i prorežimsko *Oslobodjenje* u prošlosti koristiti za čišćenje prozora, *Ljiljan*, 2. jula 1997.
- 21 Senad Pećanin, Umjesto da ruše Šaju, ruše *Avaz*, *Dani*, 15. jula 2000.
- 22 Zlatko Dizdarević: Snimljeni intervju u McLeanu, Virdžinija, 5. februara 2001.
- 23 David DeVoss, Independent Journalists Fill Political Vacuum – And Pay a High Price for It, *Los Angeles Times*, 14. novembra 1999.
- 24 Senad Pećanin: Snimljeni intervju u Sarajevu, 2. februara 2000.
- 25 Sanja Despot i Snježana Pavić, Sačekaj dok država počne razmišljati, *Novi list*, 7. januara 1996.
- 26 Miljenko Jergović, *Ljiljan* nosi barjak SDA, *Nedjeljna Dalmacija*, 14. juna 1996.
- 27 *The Media in Bosnia and Herzegovina: How International Support Can be More Effective*, International Crises Group Report, 18. marta 1997.
- 28 Željko Kopanja: Intervju u Washingtonu, D.C. 16. novembra 2000.
- 29 Stanje u medijima u BiH u kontekstu ljudskih prava (Sarajevo: Helsinški komitet za ljudska prava u BiH), 31. decembra 1999.
- 30 Stan Markotic, Moćno oružje u Miloševićevom arsenalu, *Transition*, 28. aprila 1995.
- 31 Dragan Todorović, Na licu mjesta – Srebrenica i Bratunac: Nisam odavde!, *Vreme*, 7. maja 1996.
- 32 Marijana Milosavljević, Pismo o šutnji, *NIN*, 13. decembra 1996.
- 33 Ivan Torov, Istina koju je progutala noć, *Naša Borba*, 17. decembra 1996.
- 34 Rade Veljanovski, Bio jednom radio, *Vreme*, 21. decembra 1996.
- 35 Filip Švarm, Šta bi rekli da mogu, *Vreme*, 7. decembra 1996.
- 36 Uroš Komlenović, Ministar protiv građanina, *Vreme*, 15. marta 1997.
- 37 Miklos Biro – Novi Sad, Ima li ikog tamo?, *War Report*, Februar-mart 1996.
- 38 Veran Matić, Terms of Estrangement, *Index of Censorship*, Juli/Avgust 1998.
- 39 Izvještaj istraživačkog tima, Medijska slika Srbije – Život u represiji, Beograd: Media Center, 4. decembra 2000.
- 40 TV Dnevnik RTS, ponedjeljak, 5. aprila 1999.,
- 41 Veran Matić, These Bombs Don't Help/Ove bombe ne pomažu, *The New York Times*, 1. aprila 1999.
- 42 Veran Matić, Snimljeni intervju u Bostonu, 3. maja, 2000.
- 43 Vlado Mareš, Žrtvovani za Srbiju? – *International War and Peace Reporting*, 30. oktobra, 1999.
- 44 Tatjana Lenard: Nije bilo zvanične najave NATO bombardovanja, Nedjeljni izvještaj ANEM-a, Beograd, 3. februara 2001.

- 45 Gordana Logar: Snimljeni intervju u McLeanu, Virdžinija, 15. januara 2000.
- 46 Ljiljana Smajlović, Don't Shoot the Messenger, *Transitions*, 7. oktobra 1999.
- 47 Lepa Mladenović, Žene u zonama sukoba, izlaganje na konferenciji u Budimpešti, oktobra 1999.
- 48 Blain Harden, Live, in Belgrade, the Milošević News, *The New York Times*, 27. juna 1999.
- 49 Opinion Analysis, USIA, 16. Septembra 1999.
- 50 Eric D. Gordy, *The Culture of Power in Serbia: Nationalism and Destruction of Alternatives* (University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 1996), strana 99.
- 51 Željko Rogošić, U Hrvatskoj, stvorena je fantomska kletva 'neprijatelj države, i ja zaista jesam neprijatelj takve države, *Nacional*, 11. decembra 1996.
- 52 Vesna Perić-Zimonjić, Novinarska sloboda: za koga?, *Inter Press Service*, 17. jula 1996.
- 53 Gordana Grbić: Veliki rizik za Gotovca i Tomca, *Novi list*, 27. maja 1997.
- 54 The Tuđman Tirade, redakcijski komentar, *The New York Times*, 27. novembra 1997.
- 55 Mirko Galić: Snimljeni intervju u Zagrebu, 20. januara 2000.
- 56 Damir Matković: Snimljeni intervju u Zagrebu, 20. januara 2000.
- 57 Federal Information Services: *Federal News Service*, Washington, D.C., 30. avgusta 1998.
- 58 Croatia's Tuđman Hits at Rumors of His Wealth, *Reuters*, 31. decembra 1998.
- 59 Mladen Pleše, Policija je započela pretragu redakcija i novinarskih stanova, *Nacional*, 6. juna 1999.
- 60 Peter Galbraith: Intervju CNN-u povodom Tuđmanove smrti, 10. decembra 1999.

2000: Početak promjena

- 1 Heni Erceg i Marinko Culic, Interview, Stipe Mesic: Neću biti fikus!, *Feral Tribune*, No. 759, 2000.
- 2 Damir Matković: Snimljeni intervju u Zagrebu, 21. januara 2000.
- 3 Ivana Erceg, Mediji nakon izbora, *AIM*, 16. januara 2000.
- 4 Mirko Galić: Snimljeni intervju u Zagrebu, 20. januara 2000.
- 5 Matković: Intervju u Zagrebu, 21. januara 2000.
- 6 Ivana Erceg, Mediji nakon izbora, *AIM*, 16. januara 2000.
- 7 Ivica Đikić, Pašalić: Imamo Večernjak!, *Feral tribune*, 20. maja 2000.
- 8 Viktor Ivančić, Večerbljak, *Feral tribune*, broj 761, 2000. godine.
- 9 Dr. Stjepan Malović, Gordana Vilović, Medijska slika Hrvatske: Struktura i ekonomija medijskog sistema, *Media Online*, Sarajevo, 20. novembra 2000.
- 10 Zdravko Grebo: Smimljeni intervju u Sarajevu, 28. januara 2000.
- 11 Zdravko Zlokapa, *Mediji u Republici Srpskoj: Bolna tranzicija*, Godišnjak Pravnog fakulteta Banjaluka, Broj XXIII/1999.

- 12 Zdravko Zlokapa: Snimljeni intervju u Banjaluci, 31. januara 2000.
- 13 Slavo Kukić: Snimljeni intervju u Sarajevu, 2. februara 2000.
- 14 Media and Democratisation in Bosnia Herzegovina: White Book of the Independent Media Commission – 12. juna 2000.
- 15 Bičakčić: Logično je da sam ja Izetbegovićev nasljednik, Intervju Senadu Pećaninu, *Dani*, 14. jula 2000.
- 16 Radončić: Umjesto da ruše Šaju, ruše Avaz, Intervju Senadu Pećaninu, *Dani*, 14. jula 2000.
- 17 Zoran Udovičić, Tarik Jusić, Mehmed Halilović, Radenko Udovičić i istraživački tim Media Plan Instituta, *Mediji na prekretnici: Medijska slika Bosne i Hercegovine*, januara 2001.
- 18 Ivan Lovrenović, Bosanski Hrvati i televizija, *Dani*, 18. januara 1999.
- 19 Emir Suljagić, Izvan kontrole, *Dani*, 10. juna 2000.
- 20 Michael Dobbs, Yugoslav Allegiance Blows With the Wind, *The Washington Post*, 2. novembra 2000.
- 21 Katarina Kratovac, Tough Times for Yugoslavia's Media, *AP*, 27. oktobra 2000.
- 22 Aleksandar Đuričić, Slika linčovanja kao upozorenje, *Reporter*, 16. oktobra 2000.
- 23 Steven Erlanger, Belgrade Stepping Up Intimidation of Journalists, *The New York Times*, 12. aprila 2000.
- 24 Željko Cvijanović, Ćuruvija Murder Mystery, *IWPR*, 3. novembra 2000.
- 25 Gordana Suša: The New Energy of Resistance, *Eastwest Institute*, 31. marta 2000.
- 26 Dragoljub Žarković, Reci A, a onda B, *Vreme*, 27. maja 2000.
- 27 Veran Matic: Snimljeni intervju u Bostonu, 3. maja 2000.
- 28 Miroslav Filipović, The Price of Truth, *IPI Global Journalist*, četvrto tromjesečje 2000.
- 29 Beti Bilandžić, Relatives blame NATO, officials for Serb TV deaths, *Reuters*, 23. aprila.

P.S.

1 Dubravka Ugrešić, *The Culture of Lies, Antipolitical Essays* (The Pennsylvania State University Press, 1998) strana 263.

KEMAL KURSPAHIĆ bio je glavni urednik bosanskohercegovačkog dnevnika *Oslobođenje*, 1988-94. *Oslobođenje* je u prvoj godini njegovog mandata proglašeno za List godine u Jugoslaviji 1989. Za svakodnevno izlaženje lista iz atomskog skloništa na prvoj liniji odbrane Sarajeva i održavanje u listu ideje vjerske i nacionalne tolerancije u najtežim ratnim vremenima *Oslobođenje* je pod Kurspahićevim vodstvom dobilo i neka od najprestižnijih priznanja u svjetskom novinarstvu: List godine u svijetu 1992. (BBC i Grenada TV u Velikoj Britaniji), Nagradu slobode u Skandinaviji; Saharovljevu Nagradu za ljudska prava Evropskog parlamenta; Nagradu Oscar Romero u Teksasu; Nagradu za savjesnost i integritet u novinarstvu Nieman Fondacije na Harvardu; Nagradu za dostignuća u novinarstvu IPS Servisa iz Rima – sve u 1993. – i brojna druga priznanja.

Kemal Kurspahić je i lično dobio prestižne svjetske nagrade:

- Urednik godine u svijetu 1993 (*World Press Review* – New York);
- Nagrada za hrabrost u novinarstvu 1992
(International Women's Media Foundation – Washington, DC);
- Nagrada za ljudska prava 1993
(Fondacija Bruno Krajski – Vienna, Austria);
- Heroj borbe za slobodu štampe 2000
(International Press Institute – Vienna, Austria).

Kurspahić je u akademskoj 1994/95 godini bio Nieman Fellow na Harvard Univerzitetu, a u proljeće 1999. gostujući Clark Fellow na Cornell Univerzitetu. Predavao je i na drugim vodećim američkim univerzitetima. U Sjedinjenim Državama je objavio memoarsku knjigu *As Long As Sarajevo Exists/Sve dok Sarajevo postoji* (Pamphleteer's Press, 1997) i *Prime Time Crime: Balkan Media in War and Peace/Zločin u 19:30 – Balkanski mediji u ratu i miru* (US Institute of Peace Press, 2003). U Sarajevu su štampane dvije njegove knjige: *Bijela kuća* (Oslobođenje, 1984) i *Pisma iz rata* (Ideje, 1992). Objavljivao je komentare u najvećim svjetskim listovima uključujući *The New York Times*, *The Washington Post*, *The Los Angeles Times*, *International Herald Tribune*, *Die Zeit*, *Dagens nyheter*, *Politiken* i druge. U Americi je radio i kao vodeći urednik lanca nedjeljnih listova *The Connection* i dobio godišnju nagradu izdavača novina države Virđžinija 2000. za najbolje redakcijske strane. Od ljeta 2001. je predstavnik za štampu agencije Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i organizovanog kriminala u Beču. Oženjen je Vesnom Kurspahić i imaju dva sina, Tarika i Mirzu.

Izdavači:

Za izdavača:

SEAD MUHAREMAGIĆ

Urednici:

BORO KONTIĆ

OLIVER VUJOVIĆ

Naslovna strana:

TRIO, Sarajevo

DTP:

ADNAN MAHMUTOVIĆ

Štampa: Planjax

Tiraž: 1000

Federal Ministry
for Foreign Affairs

This book was published, translated and distributed with financial support of the Austrian Federal Ministry for Foreign Affairs (BMAA), Vienna.